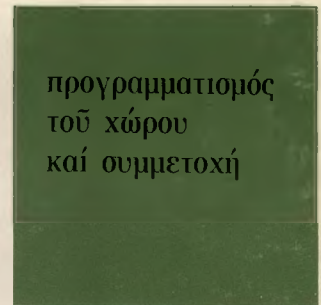
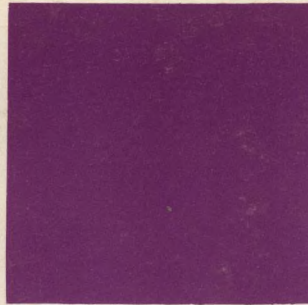
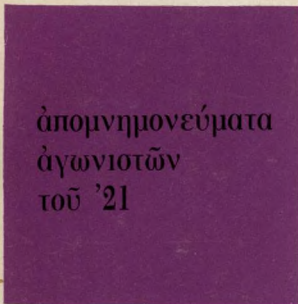

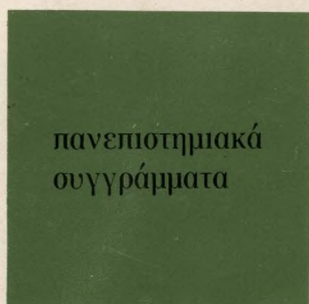
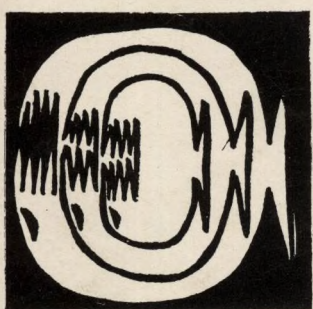
Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

προγραμματισμός
του χώρου
και συμμετοχή

άπομνημονεύματα
αγωνιστών
του '21

πανεπιστημιακά
συγγράμματα

Δυτική
Γερμανία
1977

Γ. Καρράς, Στρατιωτικός νόμος και στρατιωτική δικτατορία. **Β. Κιζήλου**, Ίσορροπη ανάπτυξη και ανισόρροπες επενδύσεις. **Ν. Πολίτης**, Ή κρίση του ΚΘΒΕ. **Α. Τουρπιώτης**, Παρακρατικές ενέργειες και ή πολιτική σημασία τους ■ **Κ. Α. Παπαχρίστος**, Τά πανεπιστημιακά συγγράμματα. **Α. Φενερλή-Παναγιωτοπούλου**, Οι αγωνιστές και τά άπομνημονεύματά τους ■ **Μ. Καβουριάρης**, Δημοτικές εκλογές στή Γαλλία και άνοδος τής Άριστεράς. **Ο. Καρρά**, Ή «Συνάντηση τής Μαδρίτης» και ό εύρωκομμουνισμός. **Π. Κρέμος**, Φοιτητικές κινητοποιήσεις στήν Ίταλία. **Γ. Πάσχος**: Οί κοινοβουλευτικές δυνάμεις στή Δ. Γερμανία. **Γ. Πάσχος**: Ό Β. Άμπεντροτ, τό εργατικό κίνημα και ή δυτικογερμανική άριστερά. **J. Hirsch**: Ή πολιτική καταπίεση στή Δ. Γερμανία ■ **Β. Κιζήλου**: Προγραμματισμός του χώρου και συμμετοχή. **J. Dauphin - E. Preteceille**: Οικονομικές βάσεις και πολεοδομία ■ **Δ. Δημητράκος**: Κομμουνιστικό κίνημα και πολιτιστική ανάπτυξη ■ Βιβλιοκρισίες ■ Σχόλια.

μηνιαία έπιθεώρηση • 10 • μάρτης - άπρίλης 1977 • 50 δραχ.

ο πολιτης

ΚΕΚΡΟΠΟΣ 2 ■ ΑΘΗΝΑ ■ ΤΗΛ 3245332

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Χριστόφορος Ἀργυρόπουλος
Νίκος Κωνσταντόπουλος
Ἀριστόβουλος Μάνεσης
Δ. Ν. Μαρωνίτης
Στέλιος Νέστωρ
Γρηγόρης Μ. Σηφάκης
Δημήτρης Α. Φατούρος

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΣΥΝΤΑΞΗΣ

Ἄγγελος Ἐλεφάντης
Ἄλκης Κούρκουλας
Δῆμος Μαυρομιάτης

ΕΚΔΟΤΗΣ: Δήμος Μαυρομιάτης, Σεβαστουπόλεως 10, Ἀθήνα ● ΦΩΤΟΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΣΙΑ: ΦΩΤΡΟΝ Α.Ε., Συγγρού 194, τηλ. 9515078-9 ● ΕΚΤΥΠΩΣΗ: Λιθογραφεία Δ. Τουμαζάτου, Πεταλά 19, τηλ. 254561.

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: ἐξάμηνη 300 δρχ., ἐτήσια 550. ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ: Εὐρώπης: ἐξάμηνη 400 δρχ., ἐτήσια 750. ΗΠΑ - Καναδάς (ἀερ.): ἐξάμηνη 500 δρχ., ἐτήσια 900 ● Γιά Ὄργανισμούς, Τράπεζες, Ἄνων Ἐταιρείες ἐξάμηνη 500 δρχ. ἐτήσια 1000 ● ΕΜΒΑΣΜΑΤΑ - ΤΡΑΠΕΖΙΚΕΣ ΕΠΙΤΑΓΕΣ: Σπύρος Δελέγκας, Κέκροπος 2, Ἀθήνα 119, τηλ. 3245332 ● Γιά ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ: Ταχυδρ. θυρίδα Νο 1762, πλ. Συντάγματος, Ἀθήνα.

μηνιαία ἐπιθεώρηση ● τεῦχ. 10 ● μάρτης - ἀπρίλης 1977 ● 50 δρχ.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Γιώργος Καρράς	: Στρατιωτικός νόμος και στρατιωτική δικτατορία	8
Βάσω Κιζήλου	: Ίσορροπη ανάπτυξη και ανισόρροπες επενδύσεις	7
Νίκος Λ. Πολίτης	: Η κρίση στο ΚΘΒΕ	10
Άριστ. Τουμπιώτης	: Παρακρατικές ενέργειες και η πολιτική τους σημασία ...	13
■		
Κώστας Α. Παπαχρίστος	: Τά πανεπιστημιακά συγγράμματα	15
■		
Βάσω Κιζήλου	: Προγραμματισμός του χώρου και συμμετοχή. Ο χώρος, πεδίο και αντικείμενο των αντιθέσεων	19
Jacques Le Dauphin - Edmond Preteceille	: Οικονομικές βάσεις και διαδικασία πολεοδόμησης	27
■		
Α. Φενερλή-Παναγιωτοπούλου	: Οί Άγωνιστές και τά απομνημονεύματά τους	31
■		
Μάκης Καβουριάρης	: Γαλλία: οί δημοτικές εκλογές και η άνοδος της Ένωμένης Άριστεράς	41
Όλγα Καρρά	: Η «Συνάντηση της Μαδρίτης» και ο Εύρωκομμουνισμός	46
Παύλος Κρέμος	: Φοιτητικές κινητοποιήσεις στην Ίταλία	49
Γιώργος Πάσχος	: Ύλικά για την εξέλιξη των κοινοβουλευτικών δυνάμεων στη μεταπολεμική Γερμανία	54
Γιώργος Πάσχος	: Ο Β. Άμπεντροτ, τό εργατικό κίνημα και τά στρατηγικά διλήμματα της δυτικογερμανικής άριστεράς	58
Joachim Hirsch	: Η πολιτική καταπίεση στη Δυτ. Γερμανία	62
■		
Δ. Δημητράκος	: Κομμουνιστικό κίνημα και πολιτιστική ανάπτυξη	67
■		
Μιχ. Παπαγιαννάκης	: «Η ΕΣΣΔ στον δρόμο του κομμουνισμού», του Κώστα Χατζηαργύρη	71
Γιώργος Κεχαγιόγλου	: «Ποιητική και πολιτική ήθικη. Πρώτη μεταπολεμική γενιά. Άλεξάνδρου - Άναγνωστάκης - Πατρίκιος», του Δ.Ν. Μαρωνίτη	77
	● Σχόλια: «Η δίκη του Ναυπλίου (16-18 Άπριλίου 1914), Στενογραφημένα Πρακτικά. Η δικαίωση της δημοτικής γλώσσας και της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης», «Οί θετικές - φυσικές έπιστήμες στον ελληνικό 18ο αιώνα» του Γιάννη Καρά	84
	● «Η διδασκαλία των αρχαίων ελληνικών από μετάφραση»	86
	● Βιβλιογραφία για θέματα πολεοδομίας	88

διαγυμνουοφδαλμου

ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟΣ ΝΟΜΟΣ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑ

Ένα θέμα πού συνέβαλε αποφασιστικά στην επιδείνωση των σχέσεων κυβερνήσης-άντιπολίτευσης είναι τό νομοσχέδιο (καί ήδη νόμος) «περί καταστάσεως πολιορκίας», υπόθεση πού «έκλεισε» στίς 19 Μαρτίου. Στίς πρόσφατες συνεδριάσεις ή αντιπολίτευση πείστηκε ότι βρισκόταν αντιμετώπη μέ άμετάπειστη κυβερνητική πλειοψηφία καί άποχώρησε σύσσωμη στίς 16 καί 19 Μαρτίου, διαχωρίζοντας τή θέση της από τήν ψήφιση ενός τέτοιου νομοσχεδίου. Ή σύγκρουση εκφράστηκε καί μέ άμοιβαίες καταγγελίες σέ έντονο ύφος: από τήν αντιπολίτευση, πώς ό νόμος είναι αντιδημοκρατικός, πώς παρακάμπτει στήν ουσία τό νομοθετικό, τό δικαστικό καί τό εκτελεστικό, πώς, τέλος, ή κυβέρνηση καταχράται τής πλειοψηφίας πού συγκυριακά έχει άποσπάσει. Καί πραγματικά, ή κυβέρνηση άπέρριψε κάθε τροπολογία αντίπαλου κόμματος καί διατήρησε τό νόμο άκριβώς στά μέτρα της· περνώντας μάλιστα στήν άντεπίθεση κατηγορήσε τά κόμματα γιατί άποχωρούν ενώ οι εκπρόσωποι τους έχουν εκλεγεί γιά νά υποστηρίζουν τίς άπόψεις τους μέσα στό κοινοβούλιο. Ή κυβέρνηση ήθελε καί τήν πίτα (τό νόμο) ολάκερη καί τό σκύλο (τό κοινοβούλιο) χορτάτο· τό ότι ό στρατιωτικός νόμος μπορεί όμως νά κηρυχθεί είτε ή βουλή είναι σέ άπαρτία είτε άπούσα, είτε είναι υπέρ τής κήρυξης είτε κατά, είναι ένα λεπτό σημείο πού απέφυγε νά θίξει.

Καί μιά άπλή άκόμη άνάγνωση αυτού του νόμου θά έδειχνε ότι οι διατάξεις του είναι ιδιαίτερα έπαχθείς, βαρύτερες ίσως από άντίστοιχες τής δικτατορίας, όπως υποστήριξαν πολλοί, καί ιδιαίτερα άσαφείς. Συνταγματολόγοι καί νομομαθείς, σάν πίο άρμόδιοι, θά μäs έρμηνεύσουν τά σχετικά σημεία: είναι δηλαδή πράγματι άντισυνταγματικός ό νόμος; πόσο «άντισυνταγματική» είναι ή πηγή του, τό ίδιο δηλαδή τό άρθρο 48 του Συντάγματος; πόσο άσαφείς είναι οι κατηγορίες «σοβαρά άναταραχή καί έκδηλος άπειλή κατά τής δημοσίας τάξεως καί άσφαλείας του κράτους έξ εσωτερικών κινδύνων»; Ύπάρχουν όμως καί σημεία γιά τά όποια μπορεί νά μιλήσει ό καθένας.

Ένα τέτοιο είναι ό λόγος γιά τόν όποιο ή κυβέρνηση διατείνεται ότι εισάγει τό νόμο. Ένα δεύτερο είναι ό λόγος γιά τόν όποιο τόν εισάγει. Ή αντιπολίτευση υποστήριξε μέ δικαιολογημένη θερμή ότι ό νόμος υποσκάπτει τά θεμέλια τής δημοκρατίας, ότι υποθάλλει ενέργειες αντιδημοκρατικές καί άυταρχικές. Ή αντίπαλη πλευρά υποστήριξε τό έκ διαμέτρου αντίθετο: στόχος, είτε, είναι ή υπεράσπιση τής δημοκρατίας, ή άμυνα τής δημοκρατίας (όπου, φυσικά, ή επίθεση είναι ή καλύτερη άμυνα). Ή μέχρι σήμερα τουλάχιστον πορεία των κοινοβουλευτικών δυνάμεων δέν μäs δίνει τό δικαίωμα νά ισχυριστούμε ότι κάποιος από τούς δύο ψεύδεται ή πλανάται τόσο κραυγαλέα· άρα μιλάνε γιά διαφορετικά πράγματα. Τά κόμματα τής αντιπολίτευσης, λέγοντας δημοκρατία εννοούν γενικά (τό καθένα φυσικά μέ τή δική του δόση «λαϊκής» καί «κυριαρχίας») κάποιου τύπου πολιτεύμα μέ ένεργούς αντιπροσωπευτικούς θεσμούς, κάποιου τύπου «λαϊκή κυριαρχία». Ή κυβέρνηση, προφέροντας τήν ίδια λέξη έχει κατά νου μιά άλλη κυριαρχία, εκείνη δηλαδή πού είθισται νά άποκαλείται «άχρωμα»

*Οί έκτακτες εξουσίες του Προέδρου τής Δημοκρατίας πρέπει νά υπάρχουν γιά νά αντιμετώπίζονται έκτακτες περιστάσεις καί κίνδυνοι άπρόβλεπτοι τής Πολιτείας, ή σωτηρία τής όποιος είναι *suprema lex*.*

*Α. Μπουρνιάς, βουλευτής ΝΔ,
«Νέα» 26.3.77*

*Ή αναστολή των μνημονευθειών διατάξεων δικαιολογείται υπό τήν επίκληση του αξιώματος *salus populi suprema lex esto*, δηλ. ή σωτηρία του Λαού είναι ό υπέρτατος νόμος.*

*Α. Δερβέναγας, βουλευτής ΝΔ,
Βουλή 14.3.77*

διαγυμνουφθαλμο

κρατούν κοινωνικών καθεστώσ. "Όλα τούτα και αναμφισβήτητα και όφθαλμοφανή είναι· και οι δυο έχουν συνεπώς δίκιο, ό καθένας όμως φυσικά για τή δική του «δημοκρατία». Βρεθήκαμε λοιπόν, σε τέτοιο βάθος πού έχουν φτάσει τά πράγματα, μάρτυρες διαλόγου κουφών.

Αυτά όλα, και καλά και σωστά είναι. "Αν έμενε κανείς όμως εδώ θά έλεγε μισή αλήθεια, θά έδινε άρα έσφαλμένη έντύπωση για τά πράγματα· γιατί και ή δικτατορία, μπορούμε νά πούμε με βεβαιότητα, διαφύλαξε τό κοινωνικό καθεστώς σέ έποχή διαγραφόμενων κινδύνων και ακόμα ίσως —παρά τίς δυσχέρειες πού κληροδότησε στίς κατοπινές κυβερνήσεις— τελικά τό ενίσχυσε. Τή σύνδεση τού νομοσχεδίου με τή δικτατορία —σύνδεση άβίαστη— πρόβαλε ή αντιπολίτευση: έπιτέθηκε με σφοδρότητα στήν κυβερνητική παράταξη γιατί άγνοει τίς τραγικές συνέπειες τής πρόσφατης εισβολής τού στρατού στά πολιτικά πράγματα, γιατί άντικειμενικά προλειπίνει τό έδαφος για δικτατορικές έκτροπές, άναβιώσεις και ύποτροπές. Και τούτο, με μόνη τή βούληση δύο ανθρώπων, τού προέδρου και τού πρωθυπουργού. "Η κυβέρνηση όμως και οι 215 τής κοινοβουλευτικής τής δύναμης δέν μπορούν νά κατηγορηθούν ότι ρέπουν γενικά πρós τή δικτατορία, τού πρόσφατου τουλάχιστον τύπου. Πρίν δυό χρόνια ομόφωνα πέρασαν από τή βουλή τό Δ' Ψήφισμα, εκείνο ακριβώς πού χαρακτηρίσε τή στρατιωτική δικτατορία έγκλημα κατά τού έθνους και τής δημοκρατίας, και πού με βάση αυτό έγιναν οι δίκες. Πώς ερμηνεύεται αυτή ή αντίφαση; Μπορεί πραγματικά οι κυβερνητικές δυνάμεις νά προσανατολίζονται σήμερα πρós μιά τέτοια δικτατορία για ώρα ανάγκης; Κι άν όχι, τί είναι εκείνο πού χαλκεύουν; Μέ άφορμή τό νόμο θά κάνουμε μερικές γενικότατες παρατηρήσεις σχετικά με τά έρωτήματα αυτά, οι όποιες φυσικά πολύ απέχουν από τό νά τά έξαντλούν.

Ό πασιφανής και γενικός στόχος τού νόμου άφορά, όπως είπαμε, κυρίως τούς «έσωτερικούς κινδύνους». Κάθε καθεστώς στόν κόσμο προβλέπει και διαθέτει τρόπους αυτοάμυνας, και είναι άναγκασμένο νά αυτοαμύνεται: «...δέν υπάρχει χώρα —σέ 'Ανατολή και Δύση— χωρίς στρατιωτικό νόμο για τήν αντιμετώπιση έκτάκτων άναγκών», θά έπιχειρηματολογήσει ό ύπουργός Δικαιοσύνης. Βέβαια τό πρώτιστος σημασίας ζήτημα είναι ή (ταξική) φύση τού καθεστώτος πού πρόκειται νά διαφυλαχτεί. "Ένα δεύτερο όμως και πολύ ουσιαστικό θέμα είναι ό τρόπος με τόν όποιο θά διαφυλαχτεί. "Ένας από τούς τρόπους υπήρξε λοιπόν ή πρόσφατη στρατιωτική δικτατορία, πού σημαδεύτηκε όμως άνεξίτηλα από τόν τρόπο έπιβολής τής: ένα έπιτελείο συνταγματαρχών, *ανεξάρτητα από έκπροσώπους τής κατακερματισμένης τότε δεξιάς*, κηρύσσει τό στρατιωτικό νόμο για νά άσκήσει, τό ίδιο και οι άνθρωποι του, συνολικά τήν έξουσία έπ' άόριστον. "Η προσήλωση τών συνταγματαρχών στά άστικά συμφέροντα δέν έχει άμφισβητηθεί στά σοβαρά από κανέναν. Τό καθεστώς τους όμως δέν ήταν σέ θέση νά διαπλέξει, εκ τών ύστέρων έστω, μόνιμους και συνεκτικούς δεσμούς με τόν άστικό πολιτικό κόσμο ώστε νά οδηγηθεί έτσι κάποτε στήν κοινοβουλευτική μετεξέλιξη, οι προσπάθειες δηλαδή για τή «γέφυρα» δέν ευοδώθηκαν. Τό γιατί σνέβη αυτό είναι μιά άλλη ιστορία: τά άποτελέσματά του όμως δέν έλειψε πολύ νά άποβούν «καταστροφικά»: οι κίνδυνοι πού γεννήθηκαν από τή διακυβέρνηση τής στρατιωτικής δικτατορίας για σταθερότητα τών κατοπινών κυβερνήσεων και τού κοινοβουλευτισμού, αλλά ακόμη και τού ίδιου, θά λέγαμε, τού καθεστώτος, έχουν συχνότατα τονιστεί σέ όλο τό φάσμα πολιτικών διαλέκτων. Οι κίνδυνοι αυτοί έγγράφονται και στό ιδεολογικό και, κυρίως φυσικά, στό πολιτικό έπίπεδο· γιατί ή στρατιωτική δικτατορία ήταν μιά «*παράνομη*» κατάλυση τής νομιμότητας. "Η κοινοβουλευτική δεξιά, για τούς παραπάνω λόγους, είναι άναγκασμένη νά διαγράψει από τίς έφαρμογές στό μέλλον έπιλογές αυτή τήν έκδοχή. Δέν είναι στό χέρι τής όμως νά διαγράψει και τό ένδεχόμενο νέων «έσωτερικών κινδύνων»: θά προσανατολιστεί έτσι πρós τήν προετοιμασία μιάς

Και θέλω νά άπευθυνθώ εις όλους, εις όλους εκείνους, οι όποιοι έστήριξαν τήν Κυβέρνησιν τού 1946-50, τήν Κυβέρνησιν τής 'Ενότητας, ή όποία έθεσεν εις εφαρμογήν τόν στρατιωτικόν νόμον. Τόν έθεσε σωστά ή όχι; Τόν χρησιμοποίησε εναντίον τών ελευθεριών, ή διά τήν προάσπισιν τού κινδυνεύοντος τότε δημοκρατικού πολιτεύματος;

**Κ. Στεφανάνης,
Βουλή 14.3.77**

διαγυμνουφδαλμου

«νόμιμης» κατάλυσης της νομιμότητας. Κι αυτό είναι κάτι άλλοτελα διαφορετικό (έκτός φυσικά από «σέ τελευταία ανάλυση»)· διαφορετικό και στο ιδεολογικό και, κυρίως φυσικά, στο πολιτικό πεδίο.

Ἡ ἑλληνική δεξιά είναι σέ θέση νά γνωρίζει πώς ἡ σταθερότητα τοῦ πολιτικοῦ (της) συστήματος είναι τουλάχιστον ἐπισηφλής. Καί πώς συχνά προκύπτουν («σοβαρά ἀναταραχή») ἢ είναι ἐνδεχόμενο νά προκύψουν («ἐκδηλος ἀπειλή») καταστάσεις τέτοιες πού ἕνας «ἀμιγής» κοινοβουλευτισμός δυσκολεύεται πολύ νά χειριστεῖ. Αὐτά τά μελλούμενα ἐπιχείρησε νά προφητεύσει ὁ εἰσηγητής της πλειοψηφίας κ. Δερβέναγας. Εἶπε ὁ βουλευτής της Νέας Δημοκρατίας: «Δεύτερον· ἐξ ἐσωτερικῶν κινδύνων. Σοβαρά διαταραχή της δημοσίας τάξεως καί ἀσφαλείας δέν ἀποτελεῖ ἡ περιστασιακή ἀπεργία εἰς ὀρισμένους κλάδους της οἰκονομίας οὔτε τά πάσης φύσεως συλλαλητήρια οὔτε, βεβαίως, φυσικά συμβάντα (σεισμοί, πλημμύρες κ.λπ.) ἢ κοινωνικά τοιαῦτα. Είναι ὁμως ἐνδεχόμενα νά μεμονωμένα καί ὅλως εἰδικά ταῦτα γεγονότα νά ἔχουν συνέπεια νά δημιουργήσουν σοβαράν διαταραχήν καί ἐνδεχομένως ἐκδηλον ἀπειλήν κατά της δημοσίας τάξεως καί ἀσφαλείας τοῦ κράτους... Ὑφίσταται ἐντούτοις σοβαρά διαταραχή ἂν ὁμάδες ὀργανωμένοι εἰσπίπτουν κατά δημοσιῶν κτιρίων χρησιμοποιώντας ὅπλα ἢ ἄλλα ἀντικείμενα δυνάμενα νά προκαλέσουν τραύματα... Ἐπίσης ἐκδηλος ἀπειλή ἐξ ἐσωτερικῶν κινδύνων δέν δύναται νά είναι ἡ ἐνίσχυσις της ἐκλογικῆς δυνάμεως ἀντικυβερνητικοῦ κόμματος ἢ κόμματος της ἀριστεράς...». Ἀπό τά ὅσα λέγονται (καί κυρίως τά ὅσα δέν λέγονται) στο παραπάνω ἀπόσπασμα παίρνει κανείς μιά ἰδέα γιά τό πότε μποροῦν νά ἀνασταλοῦν ἄρθρα τοῦ συντάγματος, δώδεκα τό μέγιστο, γιά τό πότε ὁ πρόεδρος καί ὁ πρωθυπουργός μποροῦν νά ἀποφασίσουν ὅτι «αἱ ἐξουσίαι τῶν πολιτικῶν ἀρχῶν αἱ ἀναγόμεναι εἰς τήν προστασίαν της ἀσφαλείας τοῦ κράτους, τήν τήρησιν της τάξεως καί τήν ἀστυνομίαν ἀναλαμβάνονται καί ἀσκούνται ὑπό της στρατιωτικῆς ἀρχῆς καθ' ὁ μέτρον ἧθελε θεωρηθεῖ ὑπό ταύτης ἀναγκαῖον» (ἄρθρο 2).

Ἐξαιτίας λοιπόν αὐτῶν τῶν ἐνδεχομένων, πού οφείλονται κατά κύριο λόγο στή δράση τοῦ λαϊκοῦ παράγοντα, είναι ἀπαραίτητη στή δεξιά (καί στο καθεστῶς γενικά) κάποια «προέκταση κοινοβουλευτισμοῦ» (ἐν ἀνάγκη καί χωρίς κοινοβούλιο), ἢ ὅποια νά είναι σέ θέση νά ἀνταπεξέλθει ἀποτελεσματικά —ἀποτελεσματικότερα τουλάχιστον ἀπ' ὅταν ἰσχύουν, γιά παράδειγμα, οἱ ἐνοχλητικές ἀτομικές ἐλευθερίες— στά νέα δεδομένα, φέρνοντας τό στρατό στο προσκήνιο. Ὅχι ὁμως ἀνεξέλεγκτα, οὔτε γιά τήν ἀποκλειστική ἀπό μέρους τοῦ ἄσκησης της ἐξουσίας. Πρέπει δηλαδή νά ἐξασφαλιστεῖ ἡ δυνατότητα γιά μιά περιορισμένη παρέμβαση τοῦ στρατιωτικοῦ παράγοντα, τέτοια πού, πρῶτον νά είναι «νόμιμη», δηλαδή συνταγματική, δηλαδή νά μὴν είναι «ἐγκλημα κατά τοῦ ἔθνους καί της δημοκρατίας»· νά διατηρεῖ τή συγκεκριμένη μορφή καθεστώτος, σέ κάποια «περίεργη» ἔστω παραλλαγή, καί, παρότι θά ἀκρωτηριάζονται ἀτομικά δικαιώματα καί θεσμοί καί θά πλήττεται τό λαϊκό κίνημα, νά διατηρεῖται ταυτόχρονα μιά διόλου ἀμελητέα —μεγαλύτερη ἐν πάση περιπτώσει ἀπό ἐκείνη της δικτατορίας— δυνατότητα νομιμοποίησης πρὸς πάσα ἀναγκαῖα κατεῦθυνση (μερίδες της ἄρχουσας τάξης, σύνολο τοῦ ἀστικοῦ πολιτικοῦ κόσμου, τμήματα τοῦ λαοῦ). Καί δεύτερον, νά καθορίζεται ἀπό τίς ἐπιλογές της δεξιάς· νά καθορίζεται δηλαδή ἀνάλογα μέ τό συσχετισμό τῶν δυνάμεων στοῦς ἡγετικούς της κύκλους, ὅπως αὐτός θά συνίσταται καί θά ἐκφράζεται στά πρόσωπα τοῦ προέδρου καί τοῦ πρωθυπουργοῦ. Γιά μιά τέτοια παρέμβαση ζωτικό είναι νά ἔχει ἐξασφαλιστεῖ πώς, ὅταν κριθεῖ ὅτι ἡ «ἐκτακτη ἀνάγκη» ἔχει ἐκλείψει καί οἱ «ἐσωτερικοί κίνδυνοι» ἔχουν ἀπωθηθεῖ σέ κάποιο ἀπώτερο μέλλον, ἡ ἐπαναφορά στήν ὁμαλή λεγόμενη κατάσταση καί ἡ μεταβίβαση της ἀρμοδιότητας γιά ζητήματα δημοσίας τάξης στήν πολιτική ἐξουσία δέν θά ἐξαρτᾶται ἀποφασιστικά ἀπό ἐπιλογές κάποιων στρατιωτικῶν, ὅσο εὐσυνείδητων, ἀλλά ἀπό ἐκείνο τό πλέγμα πολιτικῶν-στρατιωτικῶν δυνάμεων, τό ὅποιο ὁμως θά τελεῖ ὑπό τήν κυριαρχία της δεξιάς (καί φυσικά, μετά τό διάστημα πού προβλέπε ὁ νόμος, καί ἀπό τίς διαθέσεις τοῦ κοινοβουλίου· ἀναγκαῖο κακό, ἀφοῦ κανείς κοινο-

Κύριοι συνάδελφοι της ΕΔΗΚ, σᾶς ἀπευθύνω ἐκκλησιν νά ὑπερψηφίσετε τό παρόν νομοσχέδιον διότι ἀποσκοπεῖ εἰς τήν προστασίαν της γνησίας δημοκρατίας, πού είναι καί ἰδική σας, καί νά μὴν ἀρνεῖσθε εἰς τήν ἐκ της ἐλευθέρας βουλήσεως τοῦ κυριάρχου Λαοῦ προερχομένην Κυβέρνησιν, πού ἐνδέχεται αὐριον νά είναι ἡ ἰδική σας, τά ὑπό τοῦ παρόντος Νόμου προβλεπόμενα μέτρα διά τήν ἀμυναν της δημοκρατίας μας.

Ἐμ. Ζαννῆς, βουλευτής ΝΑ, Βουλῆ 16.3.77

διαγυμνουοφδαλμου

θά μπορούσαν νά ακολουθήσουν τό παράδειγμα τοῦ 1909. Θά ἔπρεπε νά καλέσουν τόν κ. Καραμανλή, ὅπως οἱ συνάδελφοί τους πρὶν 60 χρόνια ἔκαναν μέ τόν Ε. Βενιζέλο... Οἱ συνταγματάρχες δέν διάλεξαν κανέναν ἀπό τοὺς δύο δρόμους...». Καί νά μή διαψευστεῖ ὁ κ. Γ. Β. Μαγκάκης ὅταν ἔλεγε στίς 14 Μαρτίου στή βουλή: «'Απαντῶ, σύμφωνοι, κύριοι συνάδελφοι, ὁ νόμος αὐτός εἶναι δυνατόν νά χρησιμοποιηθεῖ διά νά προστατευθεῖ καί ἡ Δημοκρατία. 'Αλλά νά προστατευθεῖ ἡ Δημοκρατία ὄχι μόνον ἀπό αὐτοὺς πού ὑπονοεῖτε ἀλλά καί ἀπό ἐκείνους πού ὑπὸ τό ψευδές πρόσχημα νά προστατεύσουν δηθὴν τήν Δημοκρατίαν, δέν κάνουν τίποτε ἄλλο παρά νά καταπατοῦν, νά καταλύουν κάθε ἔννοιαν Δημοκρατίας...». Τό ἐάν καί τό κατά πόσο φυσικά μέ τό νόμο αὐτό ἡ κυβέρνηση ἀντικειμενικά θά στρώσει τό δρόμο σέ μιά νέα «χούντα» δέν εἶναι δυνατό νά ἀποτελέσει ἀντικείμενο θεωρητικῆς καί ἀφηρημένης προσέγγισης, ἀλλά πρέπει νά ἀναλυθεῖ πολιτικά καί συγκεκριμένα κάθε φορά, ὅταν δηλαδή ἡ ἀριθμητικῆς τῆς συγκυρίας θά ἀντικαταστήσει τήν ἄλγεβρα.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΑΡΡΑΣ

ΙΣΟΡΡΟΠΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΚΑΙ ΑΝΙΣΟΡΡΟΠΕΣ ΕΠΕΝΔΥΣΕΙΣ

'Αναφερόμαστε στά ἔργα τῆς λεωφόρου Συγγροῦ, πού εξαγγέλθηκαν πρὶν ἀπό δύο περίπου μήνες ἀπό τόν Πρωθυπουργό καί ἀφοροῦν:

- τήν ἀνακατασκευή καί διαπλάτυνσή της,
- τήν κατασκευή τεσσάρων κυκλοφοριακῶν κόμβων, ἀπό τοὺς ὁποίους ἐκεῖνος τοῦ Δέλτα εἶναι τριώροφος (!).

Οἱ ἐπενδύσεις γιά τά ἔργα αὐτά μεταφράζονται οὔτε λίγο οὔτε πολύ σέ 600 ἑκατομμύρια δραχμές.

'Η προμελέτη τοῦ ἔργου ἔγινε ἀπό τόν «Εὐπαλίνο Τ.Ε.Π.Ε.», ἐγκρίθηκε τό Νοέμβριο τοῦ 1976, τά ἔργα δημοπρατήθηκαν, καί οἱ ἐργασίες προβλέπεται νά ἀρχίσουν μέσα στήν ἀνοιξη τοῦ 1977.

'Η ἀπόφαση γιά τήν κατασκευή αὐτῶν τῶν ἔργων προκάλεσε ἔντονες ἀντιδράσεις ἀπό τό Τ.Ε.Ε. (τεχνικός σύμβουλος, ὑποτίθεται, τοῦ κράτους) καί ἀπό διάφορους ἐπιστημονικούς συλλόγους. 'Επειδή, ὅμως, στήν 'Ελλάδα ὁ ἐλέγχθη, ἐλέχθη, οἱ διαμαρτυρίες αὐτές (ἐπιστημονικά τεκμηριωμένες) δέν φαίνεται νά εὐαισθητοποιήσαν οὔτε στό ἐλάχιστο τήν Κυβέρνηση.

Μέ ἀφορμή τά ἔργα στή Συγγροῦ, ἐκεῖνο πού θέλουμε νά τονίσουμε στό σημείωμα εἶναι τό πῶς τελοσπάντων προγραμματίζονται καί κατανέμονται οἱ ἐπενδύσεις στήν 'Ελλάδα, τόσο σέ ἐθνικό ἐπίπεδο ὅσο καί σέ ἐπίπεδο ἀστικῶν κέντρων.

Τά ἔργα δηλαδή στή Συγγροῦ εἶναι χαρακτηριστικό παράδειγμα τοῦ τρόπου μέ τόν ὁποῖο ἀντιμετωπίζονται ὁ Προγραμματισμός καί ὁ Σχεδιασμός στήν 'Ελλάδα, τῆς ἀνυπαρξίας, δηλαδή, περιεχομένου τῶν δύο ἐνοιῶν, πού παρ' ὅλα

διαγυμνουοφδαλμου

αυτά χρησιμοποιούνται καθημερινά σχεδόν από τούς εκφραστές της κυβερνητικής πολιτικής. 'Ο ίδιος ό κ. Καραμανλής ανακοινώνει επίσημα τήν απόφασή του νά σταματήσει τήν ασυντόνιστη ανάπτυξη στή χώρα, καί προβάλλει μέ ιδιαίτερη έμφαση τήν ανάγκη ένταξης κάθε προγραμματιζόμενου έργου σέ ευρύτερα προγράμματα καί σχέδια. Λίγες μέρες μετά, ανακοινώνεται ή απόφαση γιά τήν επένδυση τών 600 εκατομμυρίων στό κέντρο τής 'Αθήνας. 'Ανακοίνωση ιδιαίτερα σύντομη, χωρίς τήν παραμικρή δικαιολόγηση τής απόφασης. Εύλογα ανακύπτει τό ερώτημα: πώς τεκμηριώνεται ή σκοπιμότητα αυτού του έργου, καί ποιά γενικότερα προγράμματα δικαιολογούν αυτή τήν έσπευσμένη άμεση προτεραιότητά του; 'Ας δούμε όμως πώς δικαιολογείται ή σκοπιμότητα του έργου στήν έγκεκριμένη προμελέτη. 'Επισημαίνονται τά ακόλουθα:

Γιά νά φανεί ότι τό έργο δέν έγινε ξεκάρφωτα, επικαλείται τό Ρυθμιστικό τής 'Αθήνας:

Τό Ρυθμιστικό Σχέδιο τής 'Αθήνας (πού έκπονήθηκε από τήν 'Υπηρεσία Οίκισμου του ύπουργείου Δημοσίων Έργων) έδωσε τή γενική κατεύθυνση: Πολυκεντρική πρωτεύουσα. Δηλαδή ενώ σήμερα έχουμε δύο ούσιαστικά πόλους έλξης, τό κέντρο τής 'Αθήνας καί τόν Πειραιά, πρέπει νά αντιμετωπιστεί «ή δημιουργία περισσότερων πόλων εν τή προσπάθεια άποκεντρώσεως τών λειτουργιών καί καταπολεμήσεως του παρατηρουμένου σήμερα υδροκεφαλισμού (!). 'Η μελετηθείσα λύσις αναφέρεται εις τήν πολυκεντρικήν θεώρησιν βασικώς. "Όμως έζητάσθη καί τό ένδεχόμενον φορτίσεως του ίδιου δικτύου διά τήν περίπτωση μη ανάπτυξεως τής πόλεως κατά τήν πολυκεντρικήν διάπλασιν αλλά κατά τάς ήδη ύφισταμένας τάσεις».

Καί στις δύο περιπτώσεις ή έκθεση παίρνει σάν δεδομένο έναν πληθυσμό 4.200.000 γιά τό έτος 2000, δηλαδή τίς προβλέψεις του Χωροταξικού Δοξιάδη.

'Επανέρχεται στό Ρυθμιστικό τής 'Αθήνας καί σημειώνει ότι «ή πρόβλεψις διά τό έτος 2000 θέλει τήν δημιουργίαν ενός ύποκέντρου εις τήν περιοχήν του αεροδρομίου του 'Ελληνικού...».

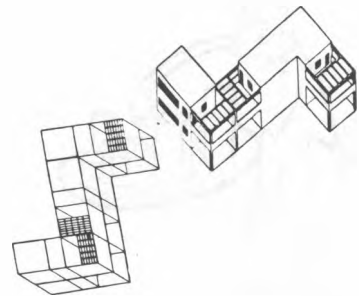
'Απαριθμούνται κατόπιν τά σημαντικά έργα πού (σύμφωνα μέ τό Ρυθμιστικό) θά γίνουν κατά μήκος τής παραλίας από τό Δέλτα ώς τό Τουρκολίμανο, πολυτελή ξενοδοχεία, έγκαταστάσεις άναψυχής στόν 'Ιππόδρομο (πού θά άπομακρυνθεί από τή σημερινή θέση), μαρίνες γιά σκάφη άναψυχής, άθλητικό κέντρο.

Διευκρινίζεται, τέλος, ότι στις έγκαταστάσεις άναψυχής του Δέλτα θά συχνάζουν άτομα ύψηλης εισοδηματικής στάθμης ενώ στις άθλητικές έγκαταστάσεις του Ν. Φαλήρου τά λαϊκά στρώματα. Καί τεκμηριώνεται σέ τέσσερις σελίδες του έργου τό αναγκαϊόν.

Δέν ξέρουμε αν ή Κυβέρνηση πού έγκρίνει αυτή τήν προμελέτη καλύπτεται από μία τόσο άφελή (τουλάχιστον) τεκμηρίωση τής σκοπιμότητας ενός τέτοιου έργου. 'Εμεις περιοριζόμαστε σέ ορισμένες παρατηρήσεις (κοινής λογικής), άπλά καί μόνο γιά νά δείξουμε ότι πραγματικά... «μέσα δέν πάμε καθόλου καλά!»:

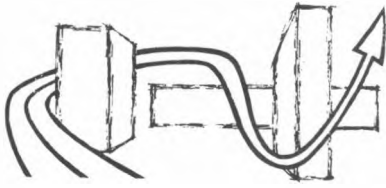
1. Τό φάντασμα του Ρυθμιστικού τής 'Αθήνας κλανιέται όλο καί πιά έντονα πάνω από τίς διάφορες κυβερνητικές αποφάσεις. Κανένας δέν τό έχει άντικρίσει, κανένας δέν μπορεί νά μάς πληροφορήσει γιά τό περιεχόμενό του· παρ' όλα αυτά, όλοι μιλάνε γιά τίς κατευθύνσεις πού δίνει, γιά τίς χρήσεις πού προτείνει, γιά τά έργα άμεσης προτεραιότητας πού προτείνει. 'Από διάφορους ψιθύρους προκύπτει ότι ή πολύπλευρη ιστορία του έχει λήξει άδοξα, οι τόμοι του έχουν άρχειοθετηθεί, καί τά ήμιτελή του σχέδια είναι άμφίβολο αν θά τελειώσουν ποτέ. 'Η ασάφεια αυτή δημιουργεί κάποιο εύλογο ερώτημα: Μήπως τό μυστήριο γύρω από τό Ρυθμιστικό τής 'Αθήνας διατηρείται σκόπιμα, γιά νά μπορεί αυτό νά παίξει τό ρόλο του ανεξέλεγκτου άπολογητή τής όποιας κυβερνητικής παρέμβασης;

2. Διαπιστώνουμε γιά άλλη μία φορά, ότι ή συνεννόηση ακόμη καί σέ στοιχειώδεις, καθιερωμένους θά λέγαμε, όρους, είναι πολύ δύσκολη ή επιδιώκεται νά φορτωθεί δυσκολίες.

διαγυμνωσηςδαλμοι

Τά περί θεραπείας του υδροκεφαλισμού της πρωτεύουσας μάς αφήνουν τουλάχιστον κατάπληκτους. Μιά τέτοια υποτίμηση νοημοσύνης καταντά προκλητική.

Ο υδροκεφαλισμός της πρωτεύουσας και η παράλληλη μ' αυτόν διάλυση της περιφέρειας, τό καιρίο δηλαδή πρόβλημα της ανισόμερης ανάπτυξης του ελλαδικού χώρου δέν καταπολεμείται μέ τήν «πολυκεντρική» πρωτεύουσα. Ένα «υπόκεντρο» στό 'Ελληνικό και κάποια άλλα, σπαρμένα στόν οικιστικό ιστό της 'Αθήνας, δέν θεραπεύουν τήν πληγή της εσωτερικής μετανάστευσης ούτε αναστέλλουν τήν άποσύνθεση της ελληνικής έπαρχίας.

Η υιοθέτηση τέτοιων απόψεων από τήν Κυβέρνηση είναι άσυμβίβαστη μέ τήν (προφορική τουλάχιστον) σταυροφορία για περιφερειακή ανάπτυξη και αναδιάρθρωση. Οί επιλογές για τήν εξέλιξη της δομής του ελληνικού χώρου είναι πολιτικές επιλογές έθνικης σημασίας, και δέν επιτρέπεται νά καταλήγουν σέ τεχνοκρατικές (χονδροειδείς) αναλύσεις και προτάσεις ή σέ βερμπαλιστικές εξαγγελίες.

Άς δούμε τώρα κάπως πίο συγκεκριμένα τά προβλήματα πού υποτίθεται ότι τά έργα αυτά θά επιλύσουν· δηλαδή:

— πολεοδομικά προβλήματα της 'Αθήνας·

— κυκλοφοριακά προβλήματα του Λεκανοπεδίου 'Αττικής.

1. Είναι ήλιου φαινότερον ότι τά έργα υποδομής, και κυρίως οί βασικοί κυκλοφοριακοί άξονες συμπαρασύρουν κάποιες χρήσεις γής. Τά έργα της Συγγρού είναι άπόλυτα σίγουρο ότι θά παρασύρουν μέρος εκείνων τών χρήσεων πού απαιτούνται για νά μετατραπεί σταδιακά ή πρωτεύουσα σέ:

«— έπιτελικό κέντρο της χώρας...

»— οργανωμένο μητροπολιτικό κέντρο...

»— πόλο οικονομικής ανάπτυξης της χώρας...

»— κόμβο μεταφορών...

»— διεθνές οικονομικό κέντρο...

»— διεθνές πολιτιστικό και πνευματικό κέντρο...

»— διεθνές τουριστικό κέντρο...»¹

2. Οί νόμοι της αύξησης τών τιμών γής θά λειτουργήσουν μέ ιδιαίτερη ένταση, θά υπάρξει ανεξέλεγκτη κερδοσκοπία, και τά χαμηλά εισοδηματικά στρώματα θά άπωθηθούν πρós τήν περιφέρεια. Τό χάσμα ανάμεσα στό κέντρο και τίς ήδη υποβαθμισμένες περιοχές της πρωτεύουσας θά διευρυνθεί επικίνδυνα.

3. Η μεταφορά κεντρικών λειτουργιών στην παραλία και ή σύνδεσή τους μέ άξονα 100% άκτινωτό ως πρós τό κέντρο της 'Αθήνας, κάθε άλλο παρά θά δημιουργήσει άποσυμφόρηση του κυκλοφοριακού άδιεξόδου.

4. Τό δυναμικό κυκλοφοριακής εξυπηρέτησης της περιοχής Δέλτα-Συγγρού είναι ασύγκριτα καλύτερο από εκείνο τών περιοχών του Δυτικού π.χ. Λεκανοπεδίου.

5. Έδώ και 15 περίπου χρόνια, σέ όλες τίς «προηγμένες» χώρες έχουν εγκαταλειφθεί οί υπερυψωμένες λεωφόροι ταχείας κυκλοφορίας σέ παραλιακές περιοχές, και δέν γίνεται καν συζήτηση για πολυόροφος κόμβους. Μήπως θά έπρεπε ή κυβέρνηση νά προσπαθήσει νά φανταστεί τήν εικόνα της περιοχής Συγγρού-Δέλτα-Τουρκολίμανο μετά από δέκα χρόνια; Έπιτέλους, παραλιακή ζώνη υπάρχει μία και μόνη στό λεκανοπέδιο 'Αττικής, και κάποτε πρέπει νά σκεφτόμαστε τίς περιοχές πού καταστρέφουμε (πληρώνοντας μάλιστα τόσο ακριβά τίς καταστροφές).

6. Η 'Ελλάδα ξοδεύει τό 1/10 του μέσου όρου πού διαθέτουν οί ξένες χώρες για τόν τομέα τών μεταφορών. Δέν επιτρέπεται έπομένως μέ τόσο περιορισμένο προϋπολογισμό νά μήν αντιμετωπίζονται ουσιαστικά κυκλοφοριακά προβλήματα (και είναι πράγματι αμέτρητα).

1. «Χωροταξικό Σχέδιο και Πρόγραμμα της Περιοχής Πρωτεύουσας»: όπου παραπέμπει ό Π. Λουκάκης, *Πολίτης*, τεύχ. 5, σελ. 9-10.

διαγυμνουοφδαλμου

Κλείνοντας τό σημείωμα αυτό, θέλουμε νά παρατηρήσουμε τό έξης:

Αν τέτοιου είδους επεμβάσεις αποτελούν τίς συνιστώσες στίς κυβερνητικές εξαγγελίες γιά έξισορρόπηση τών άνισοτήτων στό χώρο, φαίνεται ότι υπάρχει πλήρης σύγχυση στό περιεχόμενο του όρου. Ακόμη, φαίνεται πώς δέν υπάρχει κανένος είδους μεταβολή στήν «άναπτυξιακή» πολιτική πού έχει μέχρι σήμερα ακόλουθηθεί και στήν έπιλογή και κατανομή τών επενδύσεων. Η δέ «περιφερειακή αναδιάρθρωση», πού τόσο προσφιλής έχει γίνει τελευταία, αποτελεί προσπάθεια προφορικής παρουσίασης (και μόνο) μιάς έξελικτικής πορείας ύγιους καπιταλιστικοποίησης τής χώρας.

Καί γιά νά θίξουμε τό θέμα τών διαδικασιών πού ακολογήθηκαν (όχι τόσο γιά νά διαμαρτυρηθούμε όσο γιά νά διαλύσουμε κάποιες ατάπατες πού ίσως υπάρχουν ακόμη), παρατηρούμε ότι ή κυβέρνηση πολεοδομεί μέ ιδιαίτερο ζήλο, και έμεις συνεχίζουμε νά μαθαίνουμε τελεσμένες αποφάσεις. Αύτά, γιά νά ξεκαθαρίζουμε και τό είδος τής «συμμετοχής» πού προωθείται.

B. ΚΙΖΗΛΟΥ

Η ΚΡΙΣΗ ΣΤΟ ΚΡΑΤΙΚΟ ΘΕΑΤΡΟ ΒΟΡΕΙΟΥ ΕΛΛΑΔΟΣ

Στίς 9 Μαρτίου ό ύπουργός Πολιτισμού και Έπιστημών κ. Τρυπάνης έπαυσε αυθαίρετα τόν πρόεδρο του Διοικητικού Συμβουλίου του Κρατικού Θεάτρου Βορείου Ελλάδος καθηγητή τής Φιλοσοφικής Σχολής κ. Ν. Χουρμουζιάδη. Μέ τήν ενέργειά του αυτή τό ύπουργείο προκάλεσε τήν όμόφωνη παραίτηση τών υπόλοιπων μελών του Διοικητικού Συμβουλίου του Κ.Θ.Β.Ε. και, φυσικά, τήν παραίτηση του Γενικού Διευθυντή του Θεάτρου κ. Μίνου Βολανάκη.

Στίς 9 Μαρτίου, λοιπόν, έπισημοποιήθηκε και δημοσιοποιήθηκε ή κρίση πού σοθούσε από τήν ήμέρα πού τό Δ.Σ. και ό Γενικός Διευθυντής ανέλαβαν τά καθήκοντά τους τό φθινόπωρο του 1974. Τά έπεισόδια τής κρίσης, σά δύομισι χρόνια λειτουργίας του Κ.Θ.Β.Ε. μέ τή νέα διεύθυνση, ήταν πολλά.

Καί κατ' άρχήν, ή καλλιτεχνική έπιτροπή του θεάτρου λειτουργούσε συνεχώς «μετ' έμποδίων». Χαρακτηριστικό είναι τό γεγονός ότι τό ύπουργείο έσπευσε νά τοποθετήσει στίς χρεούουσες θέσεις ανθρώπους πού είχαν τό εκπληκτικό «προσόν» νά είναι έχθρικά διατεθειμένοι άπέναντι στο Δ.Σ. Στο σημείο αυτό, οί ευθύνες του ύπουργείου είναι τεράστιες γιατί μέ τήν τακτική του προκάλεσε τήν παραίτηση άλλων μελών τής Καλλιτεχνικής έπιτροπής και τήν άποσύνθεσή της.

Ένα δεύτερο έπεισόδιο τής κρίσης ήταν ό αυθαίρετος άποκλεισμός τής «Μήδειας» του Κ.Θ.Β.Ε., πέρσει τό καλοκαίρι, από τό φεστιβάλ Έπιδαύρου. Έπισημαίνουμε μία πλευρά του έπεισοδίου αυτού: τήν καλλιέργεια ανταγωνιστικών τάσεων μεταξύ Έθνικού Θεάτρου και Κ.Θ.Β.Ε. σέ θάρος του τελευταίου. Ένα τελευταίο σημείο πού τροφοδότησε τήν κρίση ήταν ή άνιση οικονομική έπιχορήγηση τών δύο θεατρικών κρατικών οργανισμών, ενώ τόσο τό Έθνικό όσο και τό Κ.Θ.Β.Ε. προσρίζονται - και όρθώς - νά έχουν τήν ίδια καλλιτεχνική δραστηριότητα, και έξάλλου, άπασχολούν ίσο περίπου καλλιτεχνικό και τεχνικό δυναμικό. Καί δέν είναι βέβαια τυχαίο ότι στο νέο Δ.Σ. πού διόρισε τό ύπουργείο δόθηκαν ύποσχέσεις γιά ίση έπιχορήγηση τών δύο θεάτρων, ενώ, άπ' όσο ξέρω, τά κονδύλια του Έπουργείου Πολιτισμού δέν αύξήθηκαν μετά τόν διορισμό νέου Δ.Σ. στο Κ.Θ.Β.Ε.

διαγυμνουοφδαλμου

Ανέφερα αυτά τὰ τρία γεγονότα τῆς κρίσης σάν ενδεικτικά μιᾶς γενικότερης κατάστασης, χωρίς νά παραθέσω ἀποδεικτικά στοιχεία μιᾶ πού εἶναι ἀταπόδεια. Πάντως ἡ πλήρης ἐνημέρωση γιά τήν πορεία τοῦ Κ.Θ.Β.Ε. καί κυρίως γιά τίς σχέσεις Κ.Θ.Β.Ε. καί Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ εἶναι ἡ τελευταία ὄφειλή τοῦ παραιτημένου Δ.Σ. καί τοῦ κ. Βολανάκη, ἂν ὄχι ἀπέναντι στόν ἑλληνικό λαό, τουλάχιστο ἀπέναντι στό κοινό πού συμμερίστηκε τό ὄλο πρόβλημα.

Θά πρέπει ὁμως νά διερευνησομε κάπως τό ζήτημα τῆς παρέμβασης τοῦ ὑπουργείου στήν ἐσωτερικά ἐνός ὀργανισμοῦ πού εἶναι – καί πρέπει νά παραμένει – ἀυτόνομος ἀπέναντι στήν κυβερνητική ἐξουσία. Ὡς τώρα, ἡ ἀσφαίρη παρέμβαση τοῦ ὑπουργείου ἀντιμετωπίστηκε πρακτικά μέ τήν παραίτηση τοῦ Δ.Σ. καί τοῦ Γενικοῦ Διευθυντῆ τοῦ θεάτρου, μέ τήν γενική κατακραυγή τοῦ «πνευματικοῦ κόσμου» καί τοῦ ἀπλοῦ πολίτη, κατακραυγή πού ἐκφράστηκε ἐμπραχτα στό ψήφισμα διαμαρτυρίας, τέλος μέ τήν ἀρνηση τῆς συντηρητικῆς πλειοψηφίας τῶν πνευματικῶν ἀνθρώπων τῆς Θεσσαλονίκης νά συμμετάσχουν στό νέο Δ.Σ. Ἡ πράξη τῆς παραίτησης θεωρήθηκε ἀπό τήν μιᾶ μεριά ὡς ἐντιμη στάση, στάση ἀκεραιότητας, καί ἀπό τήν ἄλλη ὡς μέσο ἀποτροπῆς τῆς παρέμβασης τοῦ ὑπουργείου. Φοβᾶμαι ὁμως ὅτι στήν πραγματικότητα δέν ἔμεινε παρά μόνο ἡ ἠθική μεριά τοῦ θέματος. Οἱ πρωταγωνιστές ἀρκέστηκαν στήν προβολή ἑνός εἶδους δημόσιας προσωπικῆς ἀρετῆς πού, ὡστόσο, ἐλάχιστο βοήθησε τήν προάσπιση τῆς αὐτονομίας τοῦ θεατρικοῦ ὀργανισμοῦ πού ἦταν καί τό μέγιστο ζήτημα: ζήτημα παρόντος καί μέλλοντος, ζήτημα τοῦ κοινοῦ καί τοῦ θεάτρου, ζήτημα δηλαδή πολιτικοῦ θεσμοῦ μέ τεράστιες ἐπιπτώσεις γιά τήν ὀποιαδήποτε δυνατότητα δημιουργίας θεατρικῆς παιδείας καί καλλιτεχνικῆς παραγωγῆς. Γι' αὐτό πιστεύω ὅτι ἡ λογική τοῦ ἴδιου τοῦ ἀγῶνα γιά τήν αὐτονομία τοῦ θεάτρου ἐπέβαλε μιᾶν ἄλλη στάση: τήν στάση πού θά ὑποχρέωνε τελικά τό ὑπουργεῖο ἢ νά φτάσει τήν αὐθαιρέσια του ὡς τίς ἐσχάτες συνέπειές τῆς, νά παύσει δηλαδή τό σύνολο τοῦ Δ.Σ. ἢ νά παραδεχτεῖ ἔστω καί ἔμμεσα τήν ἀρχική αὐθαιρέσια καί συνεπῶς νά ὑπαναχωρήσει. Τά πράγματα ἔτσι, καί στή μιᾶ καί στήν ἄλλη περίπτωση, θά ἦταν καθαρότερα.

Βέβαια, μιᾶ παρόμοια τακτική, προϋπέθετε μιᾶ συνολική πολιτική σύλληψη τοῦ προβλήματος. Καί αὐτή ἀκριβῶς ἦταν πού ἔλλειψε. Γιατί μέχρι τώρα ἡ ἀντίθεση Κ.Θ.Β.Ε. – ὑπουργείου ἀποδόθηκε σέ λόγους ἐντελῶς ἐπιφανειακοῦς. Σύμφωνα μέ μιᾶν ἀντίληψη τό ὄλο θέμα δημιουργήθηκε λόγω προσωπικῶν ἀνταγωνισμῶν, μικροτήτων, δολοπλοκιῶν, προσωπικῶν φιλοδοξιῶν κλπ. Παρόλο πού οἱ ἀντιλήψεις αὐτές δέν εἶναι ἐντελῶς ἀβάσιμες ὡστόσο δέν ἐξηγοῦν συνολικά προβλήματα ὅπως δέν ἐξηγοῦν παρόμοια προβλήματα πού δημιουργήθηκαν στήν ΕΡΤ, τό Τρίτο Πρόγραμμα, στήν περίπτωση τοῦ νόμου γιά τό Καλλιτεχνικό Ἐπιμελητήριο κλπ., γιατί σέ ὄλες αὐτές τίς περιπτώσεις διαπιστώνεται ἡ ἴδια τακτική τῆς κυβέρνησης νά ἐπιβάλλει αὐθαίρετα ἀφενός τή δική τῆς ἀντίληψη γιά τά πολιτιστικά ζητήματα καί ἀφετέρου τούς ἀνθρώπους πού θά ἐξυπηρετήσουν αὐτή τήν πολιτική.

Ἐπὶ τῆς βέβαια καί ἡ «πολιτική ἐξήγηση»: μιλάει γιά κρατικό παρεμβατισμό, γιά ἀδιαλλαξία τῆς Δεξιάς, γιά σκοταδιστική τακτική, γιά προώθηση ἀντιδραστικῶν δυνάμεων, χουντικῶν, γιά «ἀναχουντοποίηση» (λυτᾶμαι πού ὁ λανθασμένος αὐτός νεολογισμός περιέχεται στό μόνο δημοσίευμα πού προσπάθησε καί πέτυχε νά περιγράψει σωστά τήν κρίση στό Κ.Θ.Β.Ε. καί νά ἐπισημάνει τίς αἰτίες τῆς (ἐφημ. ΑΥΓΗ, 10.4.1977). Ὡστόσο παρά τό πολιτικό τους προσωπεῖο οἱ ἀναλύσεις αὐτές τῆς κρίσης δέν εἶναι πραγματικά πολιτικές γιατί μένουν στό ἐπίπεδο τῶν γενικῶν διακηρύξεων καί τῶν γενικῶν πολιτικῶν συνθημάτων, πού καλλιεργώντας ἔτσι ἕνα εἶδος αὐτάρκειας ἐμποδίζουν τήν παραπέρα ἔρευνα τῶν ζητημάτων.

Θά μᾶς ἐπιτραπεῖ ἐδῶ μιᾶ μικρή παρέμβαση. Ὅπως εἶναι γνωστό τό Κ.Θ.Β.Ε. ἀνασυγκροτήθηκε μετά τήν μεταπολίτευση. Θά μπορούσαμε λοιπόν νά υποστηρίξουμε ὅτι σέ σχέση μέ τά πολιτιστικά ζητήματα τοῦ τόπου ἢ ἐν-

διαγυμνουφθαλμοι

ότητα ήταν υποχρεωτική ακόμη και για την κυβέρνηση. Αυτό γιατί ναι μέν ή Δεξιά έβγαине από την εφτάχρονη στρατιωτική δικτατορία ανανεωμένη πολιτικά (και εκμεταλλεούμενη την πολιτική συγκυρία της εποχής επέβαλε μονόπλευρα τά συμφέροντα της σ' όλους τούς τομείς του δημόσιου βίου), ωστόσο, στον πολιτιστικό τομέα ήταν άπογυμνωμένη και άστελέχωτη. Αντίθετα οι άριστερές και οι έγνευι αντιπολιτευόμενες δυνάμεις, παρά την πολιτική τους αδυναμία διέθεταν και διαθέτουν ένα σημαντικό δυναμικό που είχε και αξία και αίγλη. Αύτός ο ειδικός, στον πολιτιστικό τομέα, συσχετισμός υπέρ των προοδευτικών δυνάμεων υποχρέωνε την κυβέρνηση σε κάποιες παραχωρήσεις και σε «ανοίγματα» πρός τις δημοκρατικές – προοδευτικές δυνάμεις. Καί εδώ όμως ή κυβέρνηση δέν υιοθέτησε τή μέθοδο της ανοιχτής και εύρειας συνεργασίας μέ τις προοδευτικές δυνάμεις πράγμα που θά έφερνε μιά σχετικά ριζική έξυγείανση και ένα νέο πνεύμα ύστερα από την πολιτιστική θαναυσότητα της δικτατορίας, αλλά τή μέθοδο της χρησιμοποίησης «προσωπικότητων» που, ναι μέν προέρχονταν από τό χώρο της αντιπολίτευσης, ωστόσο, επιλέγονταν σάν άτομα. Καί έν πάσει περιπτώσει ή άριστερά αποκλείστηκε έντελώς, παρόλο που διέθετε τό μεγαλύτερο και τό λαοφιλέστερο δυναμικό. 'Η πολιτική αυτή ναι μέν έβγαζε προσωρινά την κυβέρνηση από τό αδιέξοδο της, όμως γεννούσε σωρεία αντιφάσεων που τώρα ήρθε καιρός να έκδηλωθούν.

Τό φαινόμενο είναι γενικότερο. 'Η τέχνη από πολύ καιρό έχει πάψει να «συμπολιτεύεται». Σε όλες τις καπιταλιστικές χώρες ακμάζει μόνο στο βαθμό που πετυχαίνει ν' αντιστρατεύεται την έξουσία, ή να προβάλλει μίαν άλλη ιδεολογία. Παρατηρείται δηλαδή τό φαινόμενο ή άρχουσα οικονομικά και πολιτικά τάξη να έχει τεράστιες δυσκολίες ή και αδυναμία να οικοδομήσει τό δικό της πολιτιστικό σύστημα και να προβάλλει μιά τέχνη, που ένω θά είναι τέχνη, θά βρίσκεται στην ύπηρεσία της. 'Από την άλλη μεριά οι αντίπαλες στην έξουσία δυνάμεις και οι καλλιτεχνικοί δημιουργοί υποχρεώνονται να χρησιμοποιούν στον πολιτιστικό τομέα τούς αντίστοιχους κρατικούς μηχανισμούς. Τά δύο στρατόπεδα, κατά κάποιο τρόπο άλληλοεξαριτώνται. 'Η κυρίαρχη τάξη μοιάζει να «δανείζεται» ανθρώπους και έργα που την αντιστρατεύονται κι αντίστροφα δυνάμεις της άριστεράς άμεσα ή έμμεσα «στηρίζονται» στους κρατικούς μηχανισμούς. 'Επόμενο είναι τό σύστημα αυτό να παράγει αντιθέσεις και αντιφάσεις μέσα στους ίδιους τούς κρατικούς μηχανισμούς.

Αυτή ή κύρια αντίφαση, νομίζω, είναι που γεννά και τροφοδοτεί και την πρόσφατη κρίση στο Κ.Θ.Β.Ε. 'Η μόνη διαφορά είναι ότι ή αντίφαση για την οποία μιλήσαμε σε άλλες χώρες όχι μόνο έχει γίνει παραδεκτή σά μιά κατάσταση πραγμάτων αλλά και ή πολιτική του κράτους καθορίζεται μέ βάση την πραγματικότητα αυτής της αντίφασης. Στην περίπτωση μας όμως ή κυβέρνηση αντιμετώπιζει τό δίλημμα: ή να ελέγχει πλήρως τούς πολιτιστικούς φορείς – αλλά αυτό πιά σήμερα είναι και πρακτικά αδύνατο – ή να αναγνωρίσει την έξ αντικειμένου σχετική αυτονομία τους. Στο σημείο αυτό δέν έχει γίνει κανένα άπολύτως ξεκαθάρισμα. 'Η πλήρης άυταρχικότητα που αναδύεται στην πρώτη περίπτωση θά συνοδεύεται και μέ την πλήρη αδυναμία της κυβέρνησης να προσφέρει ένα πειστικό ιδεολογικό λόγο, πράγμα που, φυσικά, θέλει να αποφύγει. 'Αλλά και ό φόβος μήπως, μέ την αναγνώριση της αυτονομίας στα σχετικά ιδρύματα, χάσει έντελώς τό έδαφος κάτω από τά πόδια της, άποτελεί την άλλη όψη του νομίσματος. Γιατί ούτε ό Καραμανλής μπορεί σήμερα να παίζει τό Ντέ Γκώλ ούτε πολύ περισσότερο, ό κ. Τρυπάνης τόν 'Αντρέ Μαλρώ.

ΝΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΗΣ

διαγυμνουοφδαλμου

ΠΑΡΑΚΡΑΤΙΚΕΣ ΕΝΕΡΓΕΙΕΣ ΚΑΙ Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥΣ

Όσα συμβαίνουν τόν τελευταίο καιρό μέ τίς εκρήξεις βομβών, τίς ανακαλύψεις όπλων, τίς αποκαλύψεις «επίδοξων νεοφασιστών», τούς τραμπουκισμούς κατά τών δημοσιογράφων, δεν προκαλούν —καί εύλογα— απλώς δημοσιογραφικό ενδιαφέρον, αλλά θέτουν μέ ιδιαίτερη οξύτητα καιρία πολιτικά ερωτήματα.

Δυστυχώς, μέχρι τώρα ή δημοσιογραφική κάλυψη τού προβλήματος έχει γίνει σέ βάρος τής πολιτικής του πλευράς. Η παρουσίαση και ή περιγραφή τών γεγονότων στόν τύπο παίρνει πολλές φορές τή μορφή άστυνομικού «ρεπορτάζ», όπου εξιστορούνται περιέργες και άνεξιχνίαστες ιστορίες. Δέν περίμενε φυσικά κανείς από τίς εφημερίδες συνολική πολιτική θεώρηση του προβλήματος. Σίγουρα δέν είναι αυτή ή δουλειά τους. Όταν όμως ό τύπος ασκεί, συνειδητά ή άσυνειδητα, πολιτική λειτουργία, οι ειδήσεις γιά τίς δραστηριότητες «παρακρακών» ή γιά τίς συνωμοσίες «χουντικών» προκαλούν αναπόφευκτα στό κοινό πολιτικές άνησυχίες και πολιτικές αντιδράσεις.

Οί άνησυχίες όμως αυτές και οι αντιδράσεις είναι τελικά έπιδερμικές, εντελώς άποσπασματικές, μένουν χωρίς συνέχεια και κατάληξη. Η πολιτική συνειδητοποίηση σταματά στό επίπεδο τής συνηματολογίας και τής πολιτικής γελοιογραφίας τού τύπου Μητρόπουλου ή Μπόστ, δέν ξεπερνά πάντως σέ βάθος τούς πηχυαίους τίτλους και υπότιτλους τών εφημερίδων.

Άς μήν άναζητήσουμε τήν αίτια αυτής τής κατάστασης. Βέβαιο πάντως είναι πώς ό υποτονικός αυτός, στήν ουσία «παραπολιτικός», αντίκτυπος τών γεγονότων είναι φαινόμενο πιδ άνησυχητικό από τίς βόμβες. Γιατί δείχνει πώς ό λαός έχει μεταβληθεί σέ «κοινό» πού άρκείται στήν ελεύθερη πληροφόρηση, παρακολουθεί όμως παθητικά τά όσα συμβαίνουν γύρω του.

Άλλά και στό πολιτικό προσκήνιο ή εικόνα δέν είναι και τόσο φωτεινή. Η κυβέρνηση από τή μεριά τής καθησυχάζει εφησυχάζοντας, ενώ ή αντιπολίτευση «τρομαγμένη» διαμαρτύρεται έντονα, κάνοντας άπεγνωσμένα εκκλήσεις στόν «πατριωτισμό» τής κυβέρνησης και στίς δημοκρατικές ευαισθησίες τού πρωθυπουργού, καλώντας τους νά πάρουν επιτέλους (!) τά αναγκαία μέτρα γιά τό καλό τού τόπου και τό δικό τους.

Πίσω όμως από τίς βόμβες και τό παρακράτος, πίσω από τήν παθητική στάση του λαού, πίσω από τίς «καυτές» δηλώσεις πολιτικών άρχηγών και πολιτικών γραφείων, παίζεται ένα πολιτικό δράμα. Διαμορφώνονται άργά μά σταθερά οι συνθήκες μελλοντικών πολιτικών εξελίξεων.

Πρός τό παρόν δέν μπορούμε νά κάνουμε γι' αυτές παρά μερικές πολιτικές υποθέσεις, νά άποτυπώσουμε στό χαρτί μερικές πρόχειρες σκέψεις.

Μερικές σκέψεις προς αυτή τήν κατεύθυνση

Σκέψη πρώτη

Βρισκόμαστε άναμφισβήτητα στήν άρχή μιās διαδικασίας οργανωτικής άνασυγκρότησης και πολιτικής ανασύνταξης τής άκρας δεξιάς. Η περίοδος τής πολιτικής τής όπισθοχώρησης έχει λήξει.

Σκέψη δεύτερη

Ο κύριος πολιτικός στόχος αυτής τής κίνησης είναι προς τό παρόν άπροσδιόριστος. Πάντως δέν είναι και δέν μπορεί νά είναι ή άνατροπή τής κυβέρνησης Καραμανλή. Όχι μόνο γιατί λείπουν οι στοιχειώδεις πολιτικές και οργανωτικές προϋποθέσεις γιά τήν επιτυχία αυτού τού σκοπού, αλλά και γιατί

διαγυμνουοφδαλμου

είναι αμφίβολο αν υπάρχει πολιτική βούληση και συμφέρον για κάτι τέτοιο. 'Η όλη προσπάθεια αποβλέπει κυρίως στη δημιουργία κλίματος έκφοβισμού, στον επηρεασμό τομέων του κρατικού μηχανισμού, ή ακόμη στην άπλη υπόμνηση της πολιτικής τους παρουσίας.

Σκέψη τρίτη

'Η «χουντοβασίλική» δεξιά όχι μόνο δεν είναι διατεθειμένη να προχωρήσει, σ' αυτή τή φάση, σε ανοικτή πολιτική ανάμετρηση με τήν κοινοβουλευτική δεξιά, αλλά είναι και αμφίβολο αν μπορεί να στήσει ανεξάρτητη πολιτική κίνηση με δικό της πολιτικό πρόγραμμα. 'Η συνύπαρξη κάτω από τόν ίδιο πολιτικό σχηματισμό τών δύο τάσεων τής δεξιάς δεν αποτελεί απλώς ένα ιστορικό προηγούμενο· ανταποκρινόταν ως τώρα σ' έναν δοσμένο πολιτικό συσχετισμό τών κοινωνικών δυνάμεων, ήταν ταυτόχρονα αποτέλεσμα τής ανικανότητας τής λεγόμενης εθνικής άστικής τάξης να άποκτήσει πολιτική αυτοδυναμία. 'Αποτελεί γεγονός πώς ή κοινοβουλευτική δεξιά δεν μπορεί να κυβερνήσει χωρίς τήν υποστήριξη ή τουλάχιστον τήν ανοχή τής άκρας δεξιάς. Που άλλου μπορεί να βρει, μέσα σ' ένα καθεστώς έντονης πολιτικής και οικονομικής εξάρτησης, τόσο σίγουρα στηρίγματα;

Σκέψη τέταρτη

Σταθερή επιδίωξη τής φασιστικής δεξιάς στην 'Ελλάδα δεν είναι ή δημιουργία ιδιαίτερου κομματικού μηχανισμού με σίγουρη εκλογική πελατεία. 'Εκείνο πού τήν ενδιαφέρει είναι ο έλεγχος του κρατικού μηχανισμού, ή τουλάχιστον ενός μέρους του. 'Ο έλεγχος αυτός γίνεται εντελώς αποφασιστικός για χώρες όπως ή 'Ελλάδα όπου ή εξάρτηση τής κοινωνίας από τό κράτος είναι πολύ έντονη. 'Η υπερτροφική ανάπτυξη του κρατικού μηχανισμού στην 'Ελλάδα συνδέεται άμεσα με οργανικές αδυναμίες τής ελληνικής οικονομίας. 'Εχει σχέση ακόμη και με τό ρόλο πού καλείται να παίξει τό κράτος σε περιόδους οικονομικής ή πολιτικής κρίσης.

Γιά να μπορέσει ακριβώς να ανταποκριθεί σ' αυτή του τή βασική άποστολή, ή μηχανή οφείλει πριν απ' όλα να διαφυλάξει τή συνοχή και τήν ενότητά της. Βασικός συντελεστής αυτού του στοιχείου είναι ο στρατός, σώμα συμπαγές και πειθαρχημένο.

'Η ιδεολογία τής αυταρχικής δεξιάς συμπυκνώνεται σ' αυτόν ακριβώς τό σκοπό: στην οικοδόμηση ενός κράτους ισχυρού και συγκεντρωτικού, αδέσμευτου από περιττούς νομικούς περιορισμούς, με δυνατότητες αυτόνομης και αποτελεσματικής παρέμβασης. 'Η «χουντοβασίλική» δεξιά δεν έχει άλλη φιλοδοξία από τό να γίνει ο ένοσρκωτής αυτής τής ιδέας. 'Επιδιώκει βασικά να ταυτιστεί πολιτικά με μέρος τουλάχιστον του κρατικού μηχανισμού. Τής άρκει να εκφράζεται πολιτικά μέσα από τήν ίδια τήν κρατική μηχανή.

Σκέψη πέμπτη

'Απαραίτητη προϋπόθεση για να διατηρήσει ο κρατικός μηχανισμός τή συνοχή του και τήν άυτονομία του —και ή στρατιωτική έξουσία τή δυνατότητα αποτελεσματικής πολιτικής παρέμβασης (βλέπε νόμο περί καταστάσεως πολιορκίας)— είναι να διαφυλαχθεί σαν κόρη όφθαλμου ή *πολιτική ένότητα τής κυρίαρχης τάξης*. Στο βωμό τής «εθνικής ένότητας» είναι έτοιμοι να κάνουν θυσίες χουντικοί και βασιλικοί, συντηρητικοί και νεοφιλελεύθεροι. 'Η ένότητα ιδιαίτερα τής μεγάλης «εθνικοφρόνου παρατάξεως» συνιστά πρωταρχική προϋπόθεση για τήν επιτυχία κάθε πολιτικής πρωτοβουλίας.

'Η διαφύλαξη τής «εθνικής ένότητας» είναι πού καθορίζει ακόμη τά όρια, τά περιθώρια τής κάθαρσης και τής αποχουντοποίησης.

Σκέψη τελική

Βόμβες και βομβιστές σκοπεύουν λιγότερο στο εκλογικό σώμα και περισσότερο στην κρατική μηχανή. 'Θέλουν να βάλουν σε δοκιμασία τήν υπάρχουσα σχέση κυριαρχίας κοινοβουλίου και κρατικού μηχανισμού, βουλής και στρατού. Νά άποκαλύψουν, να κάνουν φανερή τή χρόνια κρίση νομιμοποίησης τής πολιτικής έξουσίας στην 'Ελλάδα.

ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ ΤΟΥΜΠΙΩΤΗΣ

Τά πανεπιστημιακά συγγράμματα

του Κώστα Α. Παπαχρίστου

Ἡ μέριμνα γιὰ τὴν ὑποχρεωτικὴ συγγραφή καὶ τὴ δωρεάν χορήγηση στό φοιτητὴ τῶν πανεπιστημιακῶν διδακτικῶν βιβλίων του εἶναι θεσμός πού πρωτοεμφανίστηκε τὴν περίοδο τῆς δικτατορίας. Βέβαια, οἱ ἀπριλιανοὶ πραξικοπηματίες δέν ὀδηγήθηκαν στὴν ἀπόφασή τους ἀπὸ τὴ φιλοδοξία νὰ ἐξυψώσουν τὸ ἐπίπεδο τῶν σπουδῶν στό χώρο τῆς ἀνώτατης παιδείας, οὔτε γιὰ τὴν θεώρησαν χρέος τους νὰ συμπαρασταθοῦν στό φοιτητὴ καὶ νὰ τὸν ὑποβοηθήσουν στὴ μορφωτικὴ του προσπάθεια. Τὰ κίνητρά τους ὑπῆρξαν ἰδιοτελεῖ καὶ οἱ στόχοι τους εὐκολοδιάκριτοι. Ἐφαρμόζοντας τὸ θεσμό ἀπόβλεπαν στό νὰ ἰκανοποιήσουν ὅπως ὅπως ἓνα πολὺ καυτό φοιτητικὸ αἶτημα, τὸ σχετικὸ μὲ τὰ πανεπιστημιακά συγγράμματα, καὶ ἔτσι νὰ «γλυκάνουν» τὸ φοιτητὴ καὶ νὰ κερδίσουν τὴν εὐμένειά του ἢ, ἔστω, νὰ ἐξασφαλίσουν τὴν οὐδετεροποίησή του, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ στό νὰ ἐξομοιώσουν τὶς ἀκαδημαϊκὲς σπουδές, μὲ τὴν καθιέρωση τοῦ ἐνός ἐπίσημου διδακτικοῦ βιβλίου, στὰ πρότυπα τῆς στοιχειώδους καὶ μέσης ἐκπαίδευσης, κατὰ τὴν εὐστοχὴ παρατήρηση τοῦ Γ. Α. Κουμάντου («Οἱ κωνσέρβες τῆς σοφίας», ἔφημ. *Βῆμα*, 23 Ἰανουαρίου). κρύβεται καὶ τρίτος στόχος, κάπως ἀφανής αὐτός: ἡ ἀστυνόμευση τῶν βιβλίων, πού τὴν καθιστᾶ δυνατὴ ἡ διαδικασία γιὰ τὴν ἔγκριση καὶ τὴ διατίμηση τοῦ κάθε βιβλίου ἀπὸ τὴν ἀρμόδια ἐπιτροπὴ τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας.

Ἄσχετα, ὅμως, ἀπὸ τοὺς λόγους πού ἐπέβαλαν τὸ θεσμό, ἡ πικρὴ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ὁ θεσμός «ζει καὶ βασιλεύει» μέχρι σήμερα. Δικαιολογημένα λοιπόν θὰ μπορούσε νὰ σχηματισθεῖ ἡ ἐσφαλμένη ἐντύπωση ὅτι γιὰ νὰ διατηρεῖται ὁ θεσμός καὶ στὴν ἐλεύθερη, τὴ δημοκρατικὴ πολιτεία, πρέπει νὰ ἀποδείχθηκε σωστός σάν σύστημα, καὶ κατὰ συνέπεια εἶναι ἄδικο καὶ ἀνέντιμο νὰ μὴν τὸν βλέπουμε ἀνεπηρέαστοι ἀπὸ προκαταλήψεις, πού ἀμβλύνουν ἴσως τὴν εὐθυκρισία μας. Ὡστόσο, ἡ ἐπιβίωση τοῦ θεσμοῦ καὶ μετὰ τὴν ἀποκατάσταση τῆς δημοκρατίας στὴν Ἑλλάδα δέν ὀφείλεται στὴ σιωπηρὴ παραδοχὴ ἐνός καλοῦ ἀπριλιανοῦ καταλοίου, ἀλλὰ σὲ κάτι ἄλλο, πιὸ ἀπλό καὶ καθόλου ἀξιοκρατικό: στό «βόλεμα» πού βρῆκαν στό σύστημα διδάσκαλοι καὶ σπουδαστές —γιατί ὄχι καὶ ἡ πολιτεία· στὴ χώρα μας τὰ μπαλώματα καὶ τὰ μερεμέ-

τια χρονίζουν, ἀφοῦ μᾶς ἀπαλλάσσουν ἀπὸ τὸν κόπο νὰ δημιουργήσουμε μιὰ καινούρια κατασκευή.

Ἡ ἀπροκατάληπτη θεώρηση τῶν στοιχείων πού συνθέτουν τὸ θεσμό, καὶ ἡ ἀντικειμενικὴ ἐκτίμηση τῶν ἀποτελεσμάτων πού προέκυψαν ἀπὸ τὴν ἐφαρμογὴ του, μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ διαπιστώσουμε ὅτι ὁ θεσμός εἶναι ἀποτυχημένος, καὶ σάν σύλληψη καὶ σάν σύστημα, καὶ ὅτι σὲ τελικὴ ἀνάλυση ἔχει ἀρνητικὲς ἐπιπτώσεις στὴν ἀνώτατη παιδεία. Καὶ ὅταν μιλάμε γιὰ ἀποτυχία τοῦ θεσμοῦ, ἐννοοῦμε τὶς ὀργανικὲς ἀδυναμίες του, τὶς συνυφασμένες μὲ τὴν ἴδια του τὴ φύση, καὶ ὄχι τὶς ἐλλείψεις ἢ τὶς ἀνωμαλίες, πού παρατηροῦνται στὴν ἐφαρμογὴ τοῦ συστήματος καὶ πού καλύπτονται ἢ διορθώνονται μὲ κάποιο διοικητικὸ μέτρο. Τὸ πρόβλημα δέν ἐντοπίζεται στό ἂν τὰ βιβλία διανέμονται στοὺς φοιτητὲς κατὰ τρόπο ἀνώμαλο καὶ μὲ καθυστερήσεις οὔτε ἂν οἱ συγγραφεῖς τους κακοπληρώνονται ἀπὸ τὸ κράτος. Σὲ μιὰ τέτοια ἐπιφανειακὴ ἀντιμετώπιση τοῦ προβλήματος θὰ ὑπῆρχε καὶ ἡ ἀντίστροφη ὄψη: διανέμονται κανονικὰ τὰ βιβλία καὶ ἀμείβονται ἀκριβοδίκαια οἱ συγγραφεῖς τους, καὶ γι' αὐτὸ δέν εἶναι ὁ θεσμός ἀποτυχημένος καὶ ἀρνητικὸ τὸ ἀποτέλεσμα. Τὸ πρόβλημα εἶναι ἄλλο, πολὺ πιὸ σοβαρὸ, καὶ ἀναφέρεται στὴ *φιλοσοφία* τοῦ θεσμοῦ καὶ στὶς συνέπειες ἀπὸ τὴν ἐφαρμογὴ του στὴν πράξη.

Τὰ βασικὰ στοιχεῖα τοῦ θεσμοῦ εἶναι: (α) ἡ ὑποχρέωση τοῦ καθηγητῆ νὰ «θέσῃ εἰς κυκλοφορίαν ἐπώνυμος» σύγγραμμα ἢ «ἐγχειρίδιον», πού περιέχει τὶς παραδόσεις του στό κύριο, τουλάχιστον, μάθημα τῆς ἔδρας του, καὶ μάλιστα στό χρονικὸ διάστημα τῶν δεκαοχτῶ μηνῶν ἀπὸ τὴν ἡμέρα διορισμοῦ του ἢ ἀπὸ τὴν ἡμέρα ἰσχύος τῆς ΙΕ' / 1967 Συντ. πράξης, γιὰ τοὺς καθηγητὲς πού ὑπηρετοῦσαν, καὶ (β) ἡ προμήθεια ἢ ἡ ἐκδosis τῶν συγγραμμάτων κ.ά. —ἐναντι ἀποζημίωσης τῶν συγγραφέων— καὶ ἡ δωρεάν χορήγηση τους στοὺς φοιτητὲς· γιὰ τοὺς νεοδιορισμένους καθηγητὲς ὑπάρχει ἡ νομοθετικὴ πρόβλεψη ὅτι ὥσπον νὰ ἐτοιμάσουν αὐτοὶ τὰ διδακτικὰ «ἐγχειρίδια» ἢ νὰ δώσουν στὴν κυκλοφορία «ἰδίας γραπτὰς παραδόσεις» ἐφαρμόζε-

ται τό μέτρο τῆς «υἰοθεσίας», τό ἴδιο πού ἰσχύει στίς περιπτώσεις τῆς διδασκαλίας «κατ' ἀνάθεσιν» καί πού ἀφήνει τή δυνατότητα στόν καθηγητή νά «υἰοθετήσει» προσωρινά τό σύγγραμμα ἄλλου καθηγητή, ἀκόμη καί ἀλλοδαποῦ (σέ μετάφραση). Τό ἀξιοσημείωτο εἶναι ὅτι ἐνῶ στήν ΙΕ' Συντ. πράξη γίνεται ρητός λόγος γιά «συγγράμματα» καί «ἐγχειρίδια παραδόσεων», στά μεταγενέστερα Ν.Δ/τα 95/1969 (ἄρθρο 1 παρ. 1) καί 605/1970 (ἄρθρο 1) ἀναφέρονται μαζί μέ τά «συγγράμματα», πού χορηγεῖ τό κράτος στούς φοιτητές, καί «αἱ χρησιμοποιούμενα σημειώσεις παραδόσεων», μηχανογραφημένες ἢ πολυγραφημένες. Καί φυσικά προβάλλει ἀμέσως ἡ ἀπορία: Μέ τά Ν.Δ/τα τροποποιεῖται (;) ἡ Συντ. πράξη (πού προϋποτίθεται ὅτι εἶναι πανίσχυρη) καί διευρύνεται τό εἶδος τῶν διδακτικῶν βοηθημάτων, πού πρέπει νά γραφοῦν γιά φοιτητική χρήση σέ τακτές προθεσμίες;

Ἡ πρώτη ἀντίρρηση ἀφορᾷ τήν ἠθική τοῦ θεσμοῦ ἢ δεύτερη, καί πιό σοβαρή, τή νομική ὑπόστασή του.

Μέ κατάπληξη παρατηρεῖ ὁ ὁποιοσδήποτε καλόπιστος ἄνθρωπος —καί δέν χρειάζεται νά εἶναι ἐπιστήμονας— ὅτι ὁ θεσμοθέτης ἀμφισβητεῖ ἀπερίφραστα τήν εὐσυνειδησία καί τήν ἐντιμότητα ὁλόκληρου τοῦ συλλογικοῦ σώματος, πού τό ἀπαρτίζουν οἱ πανεπιστημιακοί διδάσκαλοι· τούς τσουβαλιάζει ὅλους στό ἴδιο σακί καί τούς κολλάει ἀποπάνω τή ρετινιά τοῦ ἀδιάφορου καί τοῦ ὀκνηροῦ. Γιά νά τούς φέροι στήν «τάξη» καί νά τούς συνετίσει, προσφεύγει στή μέθοδο τοῦ βούρδουλα, ὑποχρῶνοντάς τους νά ἐτοιμάσουν σέ τακτές χρονικές προθεσμίες κάποιο βιβλίον γιά τό φοιτητή καί νά τό ἐκχωρήσουν στό κράτος ἔναντι ἀμοιβῆς, πού αὐτό θά καθορίσει. Σπουδές μακρόχρονης καί δαπανηρῆς, ἀκαδημαϊκοί τίτλοι πού κερδήθηκαν μέ κόπους καί θυσίες, ἡ ἐπιτακτική ἀνάγκη νά ἐξοικειωθεῖ ὁ νέος ἐπιστήμονας στό πανεπιστημιακό κλίμα καί νά διαμορφώσει ἀπερίσπαστος ἀπό ἐξωτερικές πιέσεις τό διδακτικό του σύστημα, ὅλα αὐτά δέν ἔχουν κανένα εἰδικό βάρος, καί δέν ὑπολογίζονται μπροστά στήν ἐθιθελική ἀπαιτήση νά γραφεῖ καί νά τυπωθεῖ τό προγραμματισμένο βιβλίον. Δέν χωρεῖ ἀμφιβολία ὅτι ὑπῆρξαν, καί ἐξακολουθοῦν νά ὑπάρχουν καί σήμερα, πανεπιστημιακοί διδάσκαλοι πού δέν κατόρθωσαν ἢ δέν θέλησαν νά βοηθήσουν τό φοιτητή δίνοντάς του ἔγκαιρα τό κατάλληλο βοήθημα· ἐπίσης δέν λείπουν οἱ περιπτώσεις ἀσυνείδητων καθηγητῶν, πού τό πανεπιστημιακό βιβλίον τό εἶδαν σάν μέσο κερδοσκοπίας σέ βάρος τοῦ φοιτητή. Ἄλλά, ὅμως, εἶναι ἀνεπίτρεπτο νά ἐξογκώνεται καί νά γενικεύεται ἡ ἐξαίρεση, καί μέ κριτήριο τή γενίκευση αὐτή νά θεσπίζονται ἀπό τό κράτος διατάξεις πού θέτουν ὑπό ἀμφισβήτηση τήν εὐσυνειδησία ἢ τήν ἀκεραιότητα τῶν πανεπιστημιακῶν διδασκάλων στό σύνολό τους.

Μετά τήν πρώτη ἀντίρρηση, τήν ἠθικολογική, ἔρχεται ἡ δεύτερη, πού δέν παρουσιάζει μόνο θεωρητική σημασία, μά πού θίγει κατά τρόπο ἀμεσο τή νομική ὑπόσταση τοῦ θεσμοῦ. Τό καιρῖο ἐρώτημα εἶναι ἂν ἔχει συνταγματική κάλυψη τό ἕνα ἀπό τά δύο βασικά στοιχεία τοῦ θεσμοῦ, δηλαδή ἡ νομική ὑποχρέωση τοῦ καθηγητή νά συγγράψει καί νά παραχωρήσει στό κράτος τό ἀπαιτητό βοήθημα γιά τό φοιτητή. Τήν ὑποχρέωση αὐτή τήν ἐπιτάσσει ἡ ΙΕ'/1967 Συντ. πράξη, πού ὅμως καταργήθηκε μέ Συντακτική πράξη τῆς Δημοκρατίας, τόν Αὐγούστο τοῦ 1974. Ἀπομένει

τό δικτατορικό Ν.Δ. 605/1970, στό ὁποῖο ἔμμεσα ἐπαναλαμβάνεται ἡ καταργημένη συντακτική διάταξη· συγκεκριμένα ἀναφέρει τό Ν.Δ. (ἄρθρο 1 παρ. 1) ὅτι ὁρισμένες διευθετήσεις, πού γίνονται στό θεσμό, «ἰσχύουν καί περί τῶν τό πρώτων διοριζομένων τακτικῶν καθηγητῶν μέχρις οὗ συγγράψουν οὗτοι τά ὑπό τῆς Σ.Π. ΙΕ'/1967, ἄρθρο 9 παρ. 2 προβλεπόμενα διδακτικά ἐγχειρίδια αὐτῶν ἢ θέσουν εἰς κυκλοφορίαν ἰδίας γραπτάς παραδόσεις». Ἄλλά πῶς εἶναι νοητό ὅτι μπορεῖ νά διατηρεῖται σέ ἰσχύ διάταξη πού ἔχει χάσει τή συντακτική στήριξή της; Καί κάτι ἄλλο ἀκόμη: Μπορεῖ ὁ κοινός νομοθέτης ὑπό τό καθεστῶς τοῦ Συντάγματος τῆς Δημοκρατίας νά καταστήσει ὑποχρεωτική γιά τόν πανεπιστημιακό διδάσκαλο τή συγγραφή, καί μάλιστα σέ τακτές προθεσμίες, καί τήν παραχώρηση στό κράτος ἐνός ὁποιοῦδήποτε διδακτικοῦ βιβλίου;

Ὁ καθηγητής τῆς Νομικῆς Σχολῆς στό Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης καί πρύτανης Ἰω. Δεληγιάννης στήν ἐμπεριστατωμένη εἰσήγησή του γιά τά πανεπιστημιακά συγγράμματα, πού τήν ἔχει καταθέσει στήν εἰδική ομάδα ἐργασίας τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας, ὑποστηρίζει: «Ἔτσι, γίνεται δεκτό πῶς ὁ δημιουργός τοῦ πνευματικοῦ ἔργου (συνεπῶς καί ὁ συντάκτης τῶν πανεπιστημιακῶν παραδόσεων καθηγητής) ἔχει μόνος τήν ἐξουσία νά κρίνει, ἂν τό δημιούργημά του εἶναι ὄριμον γιά νά παρουσιασθεῖ στό εὐρύτερο κοινό, ἂν ὁ χρόνος εἶναι κατάλληλος γι' αὐτή τήν παρουσίαση, ποιός πρέπει νά εἶναι ὁ τρόπος τῆς παρουσιάσεως κ.ο.κ. Καί ἡ ἐξουσία αὐτή δέν μπορεῖ νά φαλκιδευθεῖ οὔτε μέ νόμο, πού νά ἐπιβάλλει στόν καθηγητή τήν ὑποχρέωση νά ἐκδώσει καί νά διανεῖμι στούς φοιτητές, καί μάλιστα σέ τακτές προθεσμίες, τίς πανεπιστημιακές του παραδόσεις. Ἐνας τέτοιος νόμος θά ἦταν ἀντισυνταγματικός». Θά συμφωνήσουμε χωρίς ἐνδοιασμούς μέ αὐτή τήν ἀποψη καί θά δεχτοῦμε ὅτι ὁ θεσμός τῶν πανεπιστημιακῶν συγγραμμάτων, καθῶς ἰσχύει καί ἐφαρμόζεται μέχρι σήμερα, στερεῖται ἀπό συνταγματική κάλυψη, ἔστω καί ἂν τά περιλάλητα «πανεπιστημιακά συγγράμματα» τά θεωρήσουμε στήν ἐκφυλιστική μορφή τῶν ὑποχρεωτικῶν «σημειώσεων».

Οἱ ἀδυναμίες αὐτές, πού χαρακτηρίζουν τό θεσμό, μαρτυροῦν βάνουση προσβολή τῶν ἠθικῶν καί νομικῶν κανόνων, μέ ἀναπόφευκτη συνέπεια τήν ὑπονόμευση τοῦ κύρους του καί, τό χειρότερο, τή δημιουργία στήν ἐφαρμογή του νομικῶν προβλημάτων. Ἄλλά ὁ θεσμός δέν εἶναι διαβλητός μόνο ἀπό ἀποψη ἠθικῆς καί δικαίου· ἐπιπλέον εἶναι ἀντιεπιστημονικός καί ἀντιπαιδαγωγικός. Καί τοῦτο, γιατί ἡ ὑποχρεωτική συγγραφή ἀπό τόν καθηγητή συγγράμματος ἢ «ἐγχειριδίου παραδόσεων» στό χρονικό διάστημα τῶν δεκαοχτώ μηνῶν ἀντίκειται στίς θεμελιακές ἀρχές τῆς συγγραφικῆς λειτουργίας, ἐνῶ παράλληλα ἡ χορήγηση στούς φοιτητές ἐνός ὁρισμένου διδακτικοῦ βοηθήματος, πού στήν καλύτερη περίπτωση εἶναι τό σύγγραμμα τοῦ καθηγητή, ἔχει δυσμενεῖς συνέπειες γιά τή μόρφωσή τους.

Γιά τόν πνευματικό ἄνθρωπο εἶναι ἀδιανόητος ὁ νομικός ἐξαναγκασμός τοῦ πανεπιστημιακοῦ διδασκάλου νά ἐτοιμάσει σύγγραμμα ἢ ἔστω «ἐγχειρίδιο παραδόσεων» σέ τακτή, μά καί σύντομη, προθεσμία.

Δέν συνέβαινε, όμως, νά διαπνέονται από τέτοιες «άναχρονιστικές» αντίληψεις και οί άπριλιανοί εκπαιδευτικοί φωστήρες. Αύτοί πίστευαν ότι τό πανεπιστημιακό σύγγραμμα ή «έγχειρίδιο παραδόσεων» γράφεται κατά τήν ίδια τεχνική και μέ τήν ίδια εύκολία πού καταρτίζεται ό κανονισμός ενός «όπλου», π.χ. του πυροβολικού· εξάλλου, ή ένδόμυχη επιδιώξη τους ήταν ή εξασφάλιση μέ κάθε τρόπο ενός βιβλίου και όχι ή ποιότητα τής προσφοράς. Βέβαια, ή πράξη δικαιώσε ως ένα βαθμό τίς προσδοκίες τους, άφού δέν είναι λίγοι οί καθηγητές πού φάνηκαν συνεπείς στην έπιταγή του νόμου, είτε γιατί είχαν σχεδόν έτοιμο τό απαιτητό σύγγραμμα ή «έγχειρίδιο» και έσπευσαν νά τό ολοκληρώσουν, είτε γιατί διέθεταν τό χάρισμα τής «ταχυγραφίας» και μέ εύσυνειδησία βενεδικτινού μοναχού στρώθηκαν στη δουλειά και βιαστικά έγραψαν κάποιο βιβλίο. Και τό σύστημα εξακολουθεί νά λειτουργεί, όσο εξακολουθεί νά ισχύει ό θεσμός, άποφέροντας τούς καρπούς του, πού τόσο πολύ επιθυμούσε ό άπριλιανός θεσμοθέτης.

Άλλά τί είδους καρποί είναι αυτοί, οί άνώριμοι και μέ εξωτερική παρέμβαση δημιουργημένοι; Σημασία δέν έχει άν ίκανοποιήθηκε τό γράμμα του νόμου· εκείνο πού μετράει είναι άν τό βιβλίο πού έχει γραφτεί υπό τήν πίεση εξωτερικών παραγόντων άνταποκρίνεται στις άπαιτήσεις τής επιστήμης και καλύπτει μορφωτικές ανάγκες. Φοβούμαι ότι τά πιά πολλά από αυτά τά βιβλία δέν θά τά άναγνωρίζουν οί συντάκτες τους για δικά τους ύστερα από λίγα χρόνια.

Έδώ θά άκουσεί δικαιολογημένα ό αντίλογος: Δεχόμαστε ότι είναι βλαβερά ή περιττά για τό φοιτητή, πιθανώς και άντιεπιστημονικά, τά βιβλία-προϊόντα καταναγκαστικής εργασίας· και φυσικά ούτε λόγος νά γίνεται για τίς δακτυλογραφημένες ή πολυγραφημένες «σημειώσεις παραδόσεων», πού δέν είναι πάντοτε καλύτερες από τίς αντίστοιχες τών νομικών φροντιστηρίων, και άκόμη λιγότερο για τά παντοειδή και ποικιλόμορφα έντυπα-«τσόντες» (φυλλάδες, λόγοι πανηγυρικοί κ.ά.), πού τήν περίοδο τής δικτατορίας διανέμονταν sé άφθονία στους φοιτητές μέ τήν άνοχή του Ύπουργείου Παιδείας. Ύπάρχει, όμως, ή άλλη, ή βασική κατηγορία διδακτικών βοηθημάτων, τά αξιολόγηστα πανεπιστημιακά συγγράμματα, πού έχουν γραφτεί ή θά γραφτούν χωρίς τήν πίεση τής νομικής έπιταγής και πού άναμφισβήτητα προάγουν τήν επιστήμη ή όπωσδήποτε δέν τήν προοιδούν. Τά βιβλία τής κατηγορίας αυτής δέν τά άπορρίπτει ό θεσμός· τό αντίθετο, σ' αυτά βρίσκει τήν καταξίωσή του, πού δέν είναι δυνατό νά έπιτευχθεί χωρίς νά μεσολαβήσει τό μεταβατικό στάδιο τών προσωρινών λύσεων. Γιατί, λοιπόν, νά καταδικάζουμε και αυτή τήν καλή πλευρά του θεσμού, ύποστηρίζοντας ότι ή καθιέρωση του ενός ύποχρεωτικού διδακτικού βιβλίου —σέ οποιαδήποτε κατηγορία και άν άνήκει— έχει βλαβερές επιπτώσεις στη μόρφωση του φοιτητή;

Η άπάντηση στον αντίλογο είναι άπλή και πειστική, άν θεωρηθεί δεδομένο ότι πρέπει νά γίνεται διαχωρισμός τής επιστημονικής αξίας ενός βιβλίου από τίς δυνατότητες πού συγκεντρώνει αυτό τό βιβλίο στό νά χρησιμεύσει σαν τό μοναδικό βοήθημα στό φοιτητή στην προσέγγισή του sé μία επιστήμη. Από τήν άπάντηση θά φανεί και τί είδους διδακτικά βοηθήματα χρειάζεται ή άνώτατη παιδεία.

Τό κλασικό πανεπιστημιακό σύγγραμμα, συνήθως

σύγγραμμα-σύστημα ενός κλάδου τής επιστήμης (π.χ. «Άνατομική», «Θεωρητική Φυσική», «Συνταγματικό Δίκαιο» κ.ο.κ.) βοηθεί πιά λίγο —άν τόν βοηθεί— τό σημερινό φοιτητή στις σπουδές του και πιά πολύ τόν αυριανό επιστήμονα στό επάγγελμά του. Η μακρόχρονη πείρα έχει δείξει ότι ό φοιτητής παίρνοντας στά χέρια του τό ειδικό, τό κλασικό σύγγραμμα του καθηγητή του ή άλλου πανεπιστημιακού διδασκάλου είτε τό άποστηθίζει ή τό «ξεκοκαλίζει» —ανάλογα μέ τήν άντιληπτική του ίκανότητα και τήν έφεση προς τήν επιστήμη— είτε τό διατρέχει «στά πεταχτά», και άμέσως κατόπι καταφεύγει στις κοσμοσωτήριες «περιλήψεις», πού μέ πολλή προθυμία φροντίζουν νά του έχουν έτοιμάσει οί έραμιστές μαγαζέμποροι. Και όσο πιά ολοκληρωμένο και άρτιο επιστημονικά είναι ένα σύγγραμμα, συχνά πολύτομο, τόσο πιά γόνιμη άποβαίνει ή παραγωγή τών παραβοθημάτων και άλλο τόσο άύξημένη ή φοιτητική πελατεία. Τό φοιτητή τόν ένδιαφέρει κυρίως πώς θά άποκτήσει τό ποσό τών τυποποιημένων γνώσεων, πού του είναι άναγκαίες για τήν εύδοκίμηση στις εξετάσεις.

Όμως, πριν από τήν εφαρμογή του θεσμού ό σωστός πανεπιστημιακός διδάσκαλος δέν περιοριζόταν στό πλαίσιο του ειδικού βιβλίου του και παρακινούσε ή άφηγε τό φοιτητή ελεύθερο νά κινηθεί στό χώρο τής επιστήμης και τής έρευνας· κάποιο φώς έλαμπε πολλές φορές μέσα στις σκοτεινές αίθουσες τής παραδοσιακής διδασκαλίας. Η καθιέρωση του ενός συγκεκριμένου και επίσημου διδακτικού βιβλίου εξαφανίζει όλότελα τήν έστο ύποτυπώδη και sé μικρή κλίμακα δημιουργική προσπάθεια. Μέ άλλα λόγια, ό άπριλιανός θεσμός ύποβιάζει άκόμη πιά χαμηλά τό επίπεδο σπουδών στα άνώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα του τόπου μας, πού δέν φημίζονταν ποτέ για τήν προοδευτική δομή τους και τίς συγχρονισμένες μεθόδους διδασκαλίας. Έτσι, τό καλύτερο πού πρέπει νά περιμένουμε από τή χορήγηση στό φοιτητή του ύποχρεωτικού βιβλίου είναι ή «μετάγγιση τών έτοιμων γνώσεων από τό καθηγητικό βαρέλι στό φοιτητικό κύπελλο» (Γ. Α. Κουμάντος, *όπ. παρ.*)· τό χειρότερο, τό ξεφούρνισμα πτυχιούχων πού έχουν μείνει άγευστοι από πραγματική άκαδημαϊκή σπουδή. Η έμβάθυνση στην επιστήμη, ή έξοικείωση στα θέματά της, ή έρευνα μέ τά έλπιδοφόρα φτερουγίσματα και τίς διαρκείς άνησυχίες, ή σύζευξη του νέου παιδιού μέ τό άντικείμενο τής επιστήμης πού σπουδάξει, όλα αυτά καταντούν χίμαιρες και κινδυνεύουν νά χαθούν έξαιτίας τής «κονσερβοποιημένης» σοφίας ή τής «σοφίας» του φροντιστηριακού τυφλοσούρη.

Τά πολλά και βασικά μειονεκτήματα πού παρουσιάζει, ό θεσμός τών πανεπιστημιακών συγγραμμάτων μάς ύποχρεώνουν νά κινηθούμε χωρίς επιβραδύνσεις για τήν πλήρη άναμόρφωσή του, άναζητώντας ριζικές λύσεις στό πρόβλημα. Και επειδή δέν είναι δυνατό νά μιλάμε σήμερα για σπουδές πού στηρίζονται sé άπαρχαιωμένα πρότυπα ή πού έξυπηρετούν έξωπανεπιστημιακά συμφέροντα, επιβάλλεται ή ταυτόχρονη άναμορφωτική προσπάθεια στό σύστημα σπουδών και στό θεσμό τών πανεπιστημιακών συγγραμμάτων, μέ εναρμόνιση σκοπών, μέσων και μεθόδων. Κατά συνέπεια, ή οποιαδήποτε ύπόδειξη για μεταρρυθμίσεις στό

θεσμοί έχει σαν προϋπόθεση τή δημιουργία και τήν ανάπτυξη σπουδών που θα είναι προσαρμοσμένες στις σύγχρονες συνθήκες ζωής και απελευθερωμένες από αναχρονιστικές ή αντιδημοκρατικές προκαταλήψεις.

Δύο λύσεις υπάρχουν για τό πρόβλημα. Η πρώτη είναι ή εφαρμογή ενός συστήματος που θα επιτρέπει στό φοιτητή να επιλέγει ό ίδιος τά βιβλία του, από τά πολλά που θα του ύποδειξει ό καθηγητής. Τό κράτος θα του χορηγεί σε κάθε χρόνο σπουδών ειδικά δελτία (κουπόνια), που θα έχουν αντίκρισμα προκαθορισμένο χρηματικό ποσό, και αυτός θα προμηθεύεται από τήν ελεύθερη αγορά, ή από βιβλιοπωλεία που θα είναι συμβλημένα μέ τό κράτος, τά βιβλία τής επιλογής του. Τό σύστημα αυτό διευκολύνει τήν απαλλαγή τής ακαδημαϊκής σπουδής από τά καλούπια τής «από καθέδρας» διδασκαλίας, αλλά προσκρούει σε σοβαρές δυσχέρειες στην εφαρμογή του. *Πρώτο*, θα είναι προβληματική ή αξιοποίηση τών προαιρετικών βοηθημάτων τά πρώτα (τουλάχιστον) χρόνια σπουδών, γιατί τά παιδιά μας θα πληρώνουν για άρκετό καιρό άκόμη τίσ άμαρτίες του παλαιού σχολείου και δέν θα διαθέτουν τήν αναγκαία προπαιδευση για να παρακολουθήσουν όλωσδιόλου ελεύθερες ακαδημαϊκές σπουδές· *δεύτερο*, τά περισσότερα από τά παιδιά αυτά έχουν στό πανεπιστήμιο μέ ανεπαρκείς τίσ γνώσεις σε μία διεθνή γλώσσα και, όπως είναι επόμενο, θα βρίσκονται σε αδυναμία να χρησιμοποιήσουν τήν ξένη βιβλιογραφία, στην όποία θα παραπέμπει συχνά ό καθηγητής, και *τρίτο*, είναι πιθανή ή καταστροφή του μέτρου (όλοι ξέρουμε τί συμβαίνει μέ τά «επιδόματα βιβλιοθήκης» κ.λπ.) και αναπόφευκτη ή εμπλοκή σε γραφειοκρατικές διαδικασίες για τό σχετικό έλεγχο δεκάδων χιλιάδων περιπτώσεων.

Γιά τούς λόγους που προαναφέρθηκαν κρίνεται προτιμότερη μία δεύτερη λύση. Στό φοιτητή θα χορηγείται κάθε χρόνο και για κάθε μάθημα τό πανεπιστημιακό βιβλίο του, που δέν θα είναι όμως ούτε τό παραδοσιακό, τό κλασικό σύγγραμμα, ούτε οι «σημειώσεις παραδόσεων», τυπωμένες ή πολυγραφημένες· θα είναι τό απαραίτητο επιστημονικό βοήθημα που θα τόν καθοδηγήσει στη μύση του σε κλάδο τής επιστήμης. "Αν επιχειρούσαμε να περιγράψουμε τόν άκριβή τύπο του βιβλίου, θα ήταν αδύνατο να μήν άγνοηθούν οι είσοποιές διαφορές που διακρίνουν τούς ποικίλους επιστημονικούς κλάδους. Τό μόνο που μπορεί και πρέπει να επισημανθεί από τρύν, περιορίζεται αναγκαστικά στό κοινό γνώρισμα τών βιβλίων, είτε αυτά θα έχουν τή μορφή τών «Παραδόσεων», είτε τή μορφή τής «Εισαγωγής», τών «Πινάκων» κ.ο.κ. Τό κοινό γνώρισμά τους θα είναι ή άποφυγή τής περιττής σοφίας και ή επιδίωξη του διαφέροντος για τή μέθοδο και τήν έρευνα· τό κέντρισμα και ή προσπάθεια προς τήν επιστήμη, όχι τό σερβίρισμα δυσκολοχώνευτης σοφίας ή ή προσφορά ψυχίων από πλούσιο κέλαρι γνώσεων. Έξυπακούεται ότι ή συγγραφή αυτών τών βιβλίων θα έπαφείται στην εύσυνειδησία τών καθηγητών, χωρίς νομικές ή διοικητικές έπιταγές και δεσμεύσεις, και ότι ένα ειδικό βιβλίο θα είναι δυνατό να υιοθετείται και από άλλες σχολές, εκτός από αυτή όπου άνήκει ό συγγραφέας του, στην περίπτωση φυσικά που ό ειδικός καθηγητής κάποιας σχολής δέν κατορθώσει για όποιοδήποτε λόγο να γράψει τό απαραίτητο βιβλίο.

Τό ευτύχημα είναι ότι φωτισμένοι πανεπιστημια-

κοί διδάσκαλοι, που άντιμετώπισαν τό πρόβλημα στό βάθος του, έχουν γράψει τέτοιου είδους διδακτικά βιβλία. Παλαιότερα ό Πέτρος Βάλληνας, καθηγητής στό Πανεπιστήμιο τής Θεσσαλονίκης, συνόδευε τίσ τυπωμένες *Παραδόσεις* του μέ πρόσθετα βοηθήματα, που ήταν κυρίως συλλογή φροντιστηριακού υλικού· ό μαθητής του Δημ. Εύρυγνης στό σύγγραμμα του *Ίδιωτικόν Διεθνές Δίκαιον* περιέλαβε στό παράρτημα φροντιστηριακή ύλη (νομοθετικά κείμενα, δικαστικές αποφάσεις κ.ά.), μέ τόν άντικειμενικό σκοπό να άποτελέσει τό βιβλίο του «όχι τόσοσ τήν πηγήν τής εξεταστέας ύλης, όσον, και κυρίως, *όργανον σπουδής και άσκήσεως*»· και, τελευταία, ό καθηγητής Γ. Κουμάντος έδωσε στό φοιτητή *Παραδόσεις Οίκογενειακού Δικαίου*, που θα χρησιμεύουν άσφαλώς σαν πρότυπο σε παρόμοια πανεπιστημιακά βοηθήματα. Τά παραδείγματα άναφέρονται στό νομικό διδακτικό βιβλίο, γιατί στόν τομέα αυτόν, που άλλοτε στέναζε από τά ογκώδη και πολύτομα συγγράμματα, έχει γίνει ή πιό σοβαρή προσπάθεια προς τήν όρθή κατεύθυνση. "Όμως και σε άλλους τομείς εκδηλώθησαν άνάλογες προσπάθειες, έστω σποραδικές και άπρογραμμάτιστες· ενδεικτικά θα μνημονεύσουμε τό βιβλίο του καθηγητή Ι. Ε. Καραγιαννοπούλου *Πηγαί τής Βυζαντινής Ίστορίας*.

Η δεύτερη λύση θα βρει τήν ιδανική ολοκλήρωσή της, άν εκτός από τό ειδικό βιβλίο εξασφαλίσει ό φοιτητής και άλλα επιστημονικά βοηθήματα, που θα συντελέσουν στην ενεργοποίηση τών σπουδών του. Τέτοια χρηστικά και άπαραίτητα βιβλία είναι οι στερεότυπες εκδόσεις και τά λεξικά, για τό φοιτητή τής φιλοσοφικής σχολής, οι τεχνικοί πίνακες και οι άσκήσεις μαθηματικών ή φυσικής, για τό φοιτητή τών θετικών επιστημών, τά συγγράμματα-*συστήματα*, για τό φοιτητή τής Νομικής ή τής Ίατρικής, καλλιτεχνικά λευκώματα, για τό σπουδαστή τών καλών τεχνών, ειδικές μονογραφίες κ.λπ. "Ο ειδικός καθηγητής θα ύποδεικνύει στό φοιτητή ποιά βιβλία θα του είναι χρήσιμα στό χρόνο σπουδών του, και ό φοιτητής θα προμηθεύεται από τό ελεύθερο εμπόριο τά βιβλία που θα επιλέξει. Θα ήταν εύκολο, μά και κάπως δημαγωγικό, να λέγαμε ότι πρέπει να επιβαρυνθεί τό κράτος τή δαπάνη για όλους γενικά τούς φοιτητές και όχι μόνο για τούς άπορους. Δέν θα κάνουμε αυτή τήν πρόταση, γιατί ή γενίκευση του μέτρου θα επιφέρει τή φυσιολογική μείωση σε χαμηλό επίπεδο του άτομικού επιδόματος για τήν αγορά τών βιβλίων, δηλαδή τό επίδομα θα καταντήσει δώρο άδωρο. (Και παραλείπω τόν άλλο δυσμενή παράγοντα, τήν περιπλοκή σε γραφειοκρατικές διαδικασίες για τόν οικονομικό έλεγχο σε πλατιά κλίμακα.) "Ετσι, όμως, θα άδικηθεί ό φοιτητής που θα διαθέτει πενιχρό βάλαντιο, ενώ ό εύπορος φοιτητής δέν θα έχει ούτε κέρδος ούτε ζημία. Λογικό είναι να επιδοτηθούν από τό κράτος οι άποροι φοιτητές, και ή επιδότησή τους, μέ τό σύστημα τών δελτίων (κουπονιών), να καλύπτει σε ίκανοποιητικό βαθμό τή δαπάνη για τήν αγορά τών προαιρετικών βιβλίων· ό εύπορος φοιτητής θα παίρνει δωρεάν από τό κράτος μόνο τό ειδικό βιβλίο του.

Πιστεύω ότι ή εξασφάλιση, δωρεάν, για τόν κάθε φοιτητή ενός ειδικού βιβλίου και ή παράλληλη χρησιμοποίηση τών προαιρετικών βιβλίων, που και αυτά θα

Προγραμματισμός του χώρου καί συμμετοχή

Ὁ χώρος, πεδίο καί ἀντικείμενο τῶν ἀντιθέσεων

τῆς Βάως Κιζήλου

1. Γενικές διαπιστώσεις

Ἡ αἰφνίδια εισβολή κάθε λογῆς πολεοδομικῶν ἀναφορῶν στήν καθημερινή ζωή καί ἡ συστηματική πιά παρερμηνεία τῶν προβλημάτων τοῦ χώρου μέ τή χρησιμοποίηση μιᾶς ἀνεξάντλητης πολεολογικῆς φιλολογίας, ἔχουν δημιουργήσει πλήρη σύγχυση γύρω ἀπό αὐτό τό θέμα.

Θά μπορούσαμε, πιά συγκεκριμένα, νά ἐντοπίσουμε τά ἔξης χαρακτηριστικά σημεία:

1. Ἔχει συγκροτηθεῖ καί προωθείται μέ μεγάλη ταχύτητα μιᾶ «εἰδική» ὀρολογία πού, χωρίς νά ἔχει ἀποσαφηνισμένο περιεχόμενο, χρησιμοποιεῖται μέ συχνότητα ἐκπληκτική. Δηλαδή:

- ὀργάνωση καί ρύθμιση τοῦ χώρου,
- σωστή πολεοδομική διάταξη,
- ἱκανοποίηση τῶν κοινωνικῶν ἀναγκῶν καί βελτίωση τοῦ πλαισίου ζωῆς,
- οἰκολογική κρίση καί προστασία τοῦ περιβάλλοντος,
- «συμμετοχή τοῦ κοινοῦ» στίς ἀποφάσεις πού ἀφοροῦν τό παρόν καί τό μέλλον τοῦ χώρου στόν ὁποῖο ζεῖ.

εἶναι ἔννοιες πού, διατηρώντας τήν ἀσάφεια τοῦ πολύσημου περιεχομένου τους, ἔχοντας δηλαδή μιᾶ ὑποπητή ἰδεολογική φόρτιση, ἐπιδιώκεται νά ἀποτελέσουν συστατικό στοιχεῖο τῆς καθημερινῆς ζωῆς.

2. Οἱ ἐφημερίδες, τά περιοδικά, τό ραδιόφωνο καί ἡ τηλεόραση, τό σύνολο δηλαδή τῶν μέσων μαζικῆς ἐνημέρωσης, προβάλλουν μέ ἰδιαίτερη ἔμφαση τά θέματα πού ἀναφέρονται στή χρήση, ὀργάνωση, ρύθμιση τοῦ χώρου.

Δέν εἶναι πολὺς καιρός πού οἱ ἐξαγγελίες τοῦ Πρωθυπουργοῦ γιά ὀργανωμένη ἀντιμετώπιση τῶν προβλημάτων τοῦ χώρου, γιά «ἀναπλάσεις» καί «ἐξυ-

γιάνσεις» περιοχῶν, κρατοῦσαν τήν πρώτη θέση στό Δελτίο Εἰδήσεων.

3. Τά πολιτικά κόμματα, οἱ ἐπιστημονικοί σύλλογοι, τό Τεχνικό Ἐπιμελητήριο, οἱ κοινωνικοὶ δηλαδή φορεῖς γενικά, μέ τήν εὐκαιρία τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης ἐξαγγελίας, ἀρθρογραφοῦν εὐρύτατα, ὀργανώνουν δημόσιες συζητήσεις, ἐπιδιώκουν κινητοποιήσεις «πλατιῶν λαϊκῶν στρωμάτων», εὐαισθητοποίηση δηλαδή καί συμμετοχή τῆς κοινῆς γνώμης.

4. Τή στιγμή πού ἡ κυβέρνηση ἀποφασίζει καί διατάσσει, σάν μόνη ὑπεύθυνη γιά τίς κατευθύνσεις τῆς ἐξέλιξης τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου, ἀγνοώντας δηλαδή ὁποιαδήποτε —συμβουλευτική ἔστω— γνώμη ἀπό ὁπουδήποτε κι ἂν προέρχεται, τήν ἴδια στιγμή, ὑποστηρίζει (τουλάχιστον στά λόγια) τήν ἀνάγκη συμμετοχῆς τοῦ συνόλου τοῦ λαοῦ σέ ἀποφάσεις τόσο κρίσιμες.

Οἱ παρατηρήσεις αὐτές ὀδηγοῦν εὐλόγα στήν τοποθέτηση ὀρισμένων ἐρωτημάτων σχετικά:

- α. μέ τήν ἔννοια τοῦ χώρου·
- β. μέ τό περιεχόμενο πού μπορεῖ νά ἔχει ὁ προγραμματισμός καί ὁ χωροταξικός ἢ πολεοδομικός σχεδιασμός σ' ἕναν συγκεκριμένο κοινωνικοοικονομικό σχηματισμό γενικά, καί εἰδικότερα στήν Ἑλλάδα·
- γ. μέ τήν ἐξέλιξη τοῦ σχεδιασμοῦ καί τῶν ἐπιμέρους πολεοδομικῶν παρεμβάσεων στόν ἑλληνικό χώρο·
- δ. μέ τήν προσπάθεια πού καταβάλλει σήμερα ἡ Πολιτεία νά ἐνσωματώσει ἰδεολογικά τό σύνολο τοῦ πληθυσμοῦ στούς στόχους πού ἀπαιτοῦν οἱ σημερινές ἐπιλογές τῆς, οἱ σχετικές μέ τήν ἐξέλιξη τῆς δομῆς τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου·
- ε. μέ τά περιθώρια «συμμετοχῆς» πού ὑπάρχουν στόν συγκεκριμένο σχηματισμό·
- στ. μέ τούς κινδύνους παγίδευσης πού ἐμπεριέχει ἡ

παρερμηνεία της έννοιας και επομένως ή λαθραία διεκδίκησή της από τις προοδευτικές δυνάμεις. Οί γενικές διαπιστώσεις και τὰ ερωτήματα στά όποια μās ώθουν ήταν τό κύριο ερέθισμα για τό κείμενο αυτό, πού στόχος του τελικά είναι ή διατύπωση κάποιων άπόψεων-βάσεων για συζήτηση, πού θά μπορούσαν νά λειτουργήσουν θετικά στό ξεκαθάρισμα της άποπροσανατολιστικής ασάφειας των προβλημάτων.

2. 'Η έννοια του χώρου

Ό χώρος είναι πεδίο ύλοποίησης των σχέσεων παραγωγής, είναι δηλαδή κοινωνική κατηγορία συστατική του τρόπου παραγωγής. Αυτό σημαίνει ότι υπάρχει οργανική σύνδεση ανάμεσα στη διαδικασία εξέλιξης του χώρου και του τρόπου παραγωγής, και πώς δέν είναι δυνατό νά υπάρξει γνώση και ερμηνεία του ενός χωρίς ταυτόχρονη άναφορά στον άλλο.

Όδηγούμαστε έτσι στη διαπίστωση ότι ό χώρος δέν έχει δικούς του νόμους εξέλιξης και μηχανισμούς διαμόρφωσης. Ακόμη, διαπιστώνουμε ότι ό χώρος δέν είναι προϊόν κάποιων μηχανισμών μέ ανεξάρτητη δυναμική, παρόλο πού όρισμένοι μηχανισμοί διαμόρφωσης του χώρου έχουν μία σχετική άυτονομία. Δέν είναι δηλαδή ό χώρος άποτέλεσμα του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής (ΚΤΠ). *είναι μία διάσταση της γεννητικοεξελικτικής του πορείας.*

Πιό συγκεκριμένα: οί κοινωνικοοικονομικές διαδικασίες υπάρχουν και αναπτύσσονται (μέ τον ένα ή τον άλλο τρόπο) στό χώρο, έχουν δηλαδή μία «χωρική» διάσταση. Μέ άλλα λόγια, ό χώρος δέν είναι μόνο τό ιστορικό πεδίο, αλλά άποτελεί έναν από τους παράγοντες της ιστορίας, άφου λειτουργεί συγχρόνως σαν συστατικό στοιχείο της δραστηριότητας των άτόμων, των ομάδων, των τάξεων στίς μεταξύ τους σχέσεις. Συγχρόνως, όμως, ύφίσταται μεταβολές από αυτές τίς δραστηριότητες και σχέσεις (σε σύνδεση μέ τά επιδιωκόμενα άποτελέσματα και τίς υπάρχουσες τεχνικές).

Επομένως ό χώρος άποτελεί τό προϊόν μίας κοινωνικής δομής και των μηχανισμών παραγωγής πού άντιστοιχούν σ' αυτή και την προσδιορίζουν.

*Ας δοϋμε λεπτομερέστερα πώς μεταφράζονται αυτές οί θέσεις στην εξέλιξη του ΚΤΠ.

Ό καπιταλισμός στην ιστορική του διαδρομή κατέστρεψε προοδευτικά τό χώρο όπως είχε διαμορφωθεί από τους προκαπιταλιστικούς τρόπους παραγωγής. Σέ μία πρώτη φάση (θά λέγαμε στην περίοδο της μικρής έμπορευματικής παραγωγής) δέσμευσε και άυτονόμησε ένα τμήμα του χώρου αυτού, ενώ συγχρόνως έκμεταλλεύόταν τό υπόλοιπο (χωρίς παρ' όλα αυτά νά μεταβάλλει ουσιαστικά τή δομή του). Αντίθετα, στην φάση της διευρυμένης άναπαραγωγής του, ή, μέ βάση τή βιομηχανική παραγωγή, έπίθεσή του στό χώρο της άγροτικής και βιοτεχνικής οίκονομίας, είναι καθοριστική.

Άποδιοργανώνεται σταδιακά ή ύπαιθρος και καταστρέφονται οί βάσεις πού διάρθρωσαν προηγούμενα τό χώρο της. Η συγκέντρωση του πλούτου, των άνθρώπων, των οικονομικών, κοινωνικών και διοικητικών δραστηριοτήτων στα άστικά κέντρα δημιουργούν μία ιδιότυπη σχέση ένσωμάτωσης και εξάρτησης της ύπαιθρου από την πόλη. Η μεταφορά των πλεονα-

σμάτων της ύπαιθρου στην πόλη, και ή καταστροφή των προκεφαλαιοκρατικών δραστηριοτήτων, οδηγεί στην γέννηση ενός προλεταριάτου, τό όποιο εξέλισσομένο συνειδητοποιείται σαν κοινωνική τάξη για τον εαυτό της. Οί κοινωνικές έντάσεις, πού όφείλονται στίς άντιφάσεις των μηχανισμών παραγωγής, και πού μορφοποιούνται μέσω της δομής του χώρου πού αυτοί οί ίδιοι έχουν δημιουργήσει, είναι δυνατό νά άμβλυνθούν μέ την εφαρμογή μίας κοινωνικο-χωρικής στρατηγικής. Μέ τή στρατηγική αυτή, ό καπιταλισμός προσπαθεί νά μεταμορφώσει *όλοκληρωτικά τό χώρο σ' όλες τίς κλίμακες, ξέροντας φυσικά ότι αυτό είναι ένα από τά κύρια μέσα για νά διατηρηθούν σε λειτουργία οί μηχανισμοί παραγωγής.*

3. 'Η όργάνωση του χώρου

Τό συμπέρασμα στό όποιο οδηγούν οί πιό πάνω θέσεις, είναι ότι ή καπιταλιστική όργάνωση του χώρου τείνει νά γίνει τό εργαλείο μέ τό όποιο έπιτυγχάνεται: — ή μετατροπή του χώρου σε άποφασιστικό στοιχείο για τήν άναπαραγωγή της εργατικής δύναμης. — ό μετασχηματισμός του σε έμπόρευμα, ένταγμένο στό γενικότερο κύκλωμα της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής.

Όταν μιλάμε για τά προβλήματα του χώρου (πού όπως πιό πάνω άναπτύχθηκε είναι έγγενή της λειτουργίας του ΚΤΠ), τά έντοπίζουμε στην σύνδεση των διαφόρων κοινωνικών δραστηριοτήτων μέ τό πεδίο ύλοποίησής τους.

Απ' αυτό τό πρίσμα τά προβλήματα του χώρου εμφανίζονται μέ τίς εξής γενικές μορφές:

α. *Υπερσυγκέντρωση δραστηριοτήτων σε μεγάλα άστικά κέντρα.*

Η υπερσυγκέντρωση αυτή δημιουργεί καταστάσεις «άναρχικής άνάπτυξης» πού ξεφεύγουν από τον κεντρικό έλεγχο, έντείνει την ύποβάθμιση των συνθηκών ζωής, και γίνεται έπομένως άφορμή λαϊκών διεκδικήσεων πού είναι δυνατό νά οδηγήσουν σε συγκρούσεις. Στην περίπτωση αυτή δυσχεραίνονται και τελικά άναστέλλονται οί ρυθμοί οικονομικής εξέλιξης.

Η στρατηγική πολεοδομικής επέμβασης ή παρέμβασης επιδιώκει νά προλάβει ή νά άμβλύνει τίς κοινωνικές έντάσεις και νά λειτουργήσει βελτιωτικά σε σχέση μέ τά προβλήματα.

β. *Διάλυση των περιφερειακών περιοχών* πού άντιμετωπίζουν μείωση του πληθυσμού τους και άποδόμηση της φυσικής και κοινωνικής τους ύπόστασης.

Δεμένη άπόλυτα μέ την προηγούμενη, ή κατηγορία αυτή άντιμετωπίζεται μέ τή στοχοθεσία της «ισόμερης άνάπτυξης», πού όμως έρχεται σε πλήρη άντίθεση μέ τό ίδιο τό περιεχόμενο και τους μηχανισμούς λειτουργίας του ΚΤΠ.

Για νά είναι άποτελεσματικοί οί τρόποι παρέμβασης, τουλάχιστον στό επίπεδο της άποδοχής του τρόπου «θεραπείας» από τό σύνολο των κοινωνικών ομάδων, άπαιτείται ένας ειδικός τρόπος τοποθέτησης των προβλημάτων, ό όποιος άποσυνδέει τά άποτελέσματα (κρίσεις) από τά αίτια πού τά δημιούργησαν (μηχανισμοί λειτουργίας του ΚΤΠ). Περιορίζεται έτσι αυτόματα ή μορφοποίηση της συνολικής (άποκαλυπτικής)

είκονας του προβλήματος σε μία παράθεση γενικών και αφηρημένων κρίσεων (κρίση στέγης, κρίση κυκλοφορίας κ.λπ.). Μέ τον τρόπο αυτό προβάλλεται ή θεωρητική μεθοδολογία κάποιων συμπτωμάτων και αποκρύπτεται ή πραγματική αιτία της «ασθένειας». Αύτος όμως ο τρόπος έκφρασης και προβολής των προβλημάτων, προσδιορισμένος από την άρχουσα ιδεολογία, αποσιωπεί την ουσιαστική διαπίστωση, ότι δηλαδή: *αφού ο χώρος είναι τό υλικό αποτέλεσμα συγκεκριμένων παραγωγικών και κοινωνικών σχέσεων, ή κρίση του καπιταλιστικού χώρου είναι μία από τις συγκεκριμενοποιήσεις των αντιφάσεων του ΚΤΠ.*

Αυτό μας οδηγεί στο ακόλουθο συμπέρασμα: Η πολεοδομία, σαν συνειδητή παρέμβαση της Πολιτείας στην εξέλιξη του χώρου, έχοντας αντικείμενο:

— τον προγραμματισμό της παραγωγής του δομημένου περιβάλλοντος με βάση την πρόβλεψη μελλοντικών αναγκών,

— την επίλυση των ήδη δημιουργημένων προβλημάτων, τοποθετημένων σε τεχνοκρατική βάση, *επιδιώκει να ελέγξει τις υπάρχουσες κοινωνικές σχέσεις στο χώρο, δηλαδή να τις διατηρήσει, να τις βελτιώσει και να τις προωθήσει.*

Η όρολογία που συνθέτει τη μεθοδολογία επίλυσης των προβλημάτων, των επιμέρους δηλαδή «κρίσεων», μεταφράζεται σε:

— «άρμονική οργάνωση του χώρου»·

— «ορθολογική ρύθμιση»·

— «βελτίωση του υποβαθμισμένου περιβάλλοντος» κ.λπ.

Δηλαδή, ο ορθολογισμός αντιπαράκειται στην αναρχία, ή άρμονική οργάνωση στην ανεξέλεγκτη εξάπλωση, ή σωστή πολεοδομική ρύθμιση στους αυθαίρετους σχηματισμούς οικιστικών πυρήνων στην περιφέρεια των αστικών κέντρων, από προλεταριοποιημένες μάζες.

Η περιφερειακή αποκέντρωση και η ισόμερη ανάπτυξη που προβάλλονται σαν λύση της αποσύνθεσης των περιφερειακών περιοχών είναι απόλυτα δεμένες με τό σχέδιο οικονομικής ανάπτυξης. Η θεωρία όμως της ισόμερης ανάπτυξης είναι ή βάση της ιδεολογίας του οικονομικού σχεδιασμού που, όπως και πίο πάνω σημειώνεται, έρχεται σε αντίθεση με τό χαρακτήρα του ΚΤΠ, ό οποίος, υποχρεωμένος σε συνεχή διεύρυνση της παραγωγής, διευρύνει συγχρόνως τις αντιθέσεις και την ανταγωνιστικότητα ανάμεσα στα στοιχεία που τον συνθέτουν.

4. Έξαρτημένη ανάπτυξη και Προγραμματισμός του χώρου στην Ελλάδα

Οι γενικές αυτές θεωρητικές θέσεις έχουν όπωσδήποτε πολύ πίο συγκεκριμένη έκφραση, ή οποία είναι συναρτημένη με την ιδιαιτερότητα που παρουσιάζει ό τρόπος ανάπτυξης κάθε χώρας.

Γιά την περίπτωση της Ελλάδας, μπορούμε καταρχήν να κάνουμε όρισμένες γενικές διαπιστώσεις:

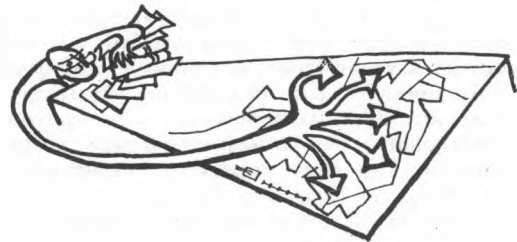
— Η ελληνική οικονομία, ενσωματωμένη στην παγκόσμια αγορά του δυτικού κόσμου, λειτουργεί μέσα στο κύκλωμα των νόμων της ανισόμερης ανάπτυξης και της άνισης ανταλλαγής, που καθορίζουν τις σχέσεις

ανάμεσα στις κυρίαρχες και τις έξαρτημένες οικονομίες.

— Στο κύκλωμα αυτό, ή γενική «ανάπτυξιακή» πολιτική που προωθήθηκε στην Ελλάδα, καθορίστηκε και επιβλήθηκε από συγκεκριμένα συμφέροντα, που όδηγησαν τελικά τή χώρα σ' ένα παγιωμένο καθεστώς εξάρτησης και εκμετάλλευσης.

Από τις επιπτώσεις της συγκεκριμένης αυτής «ανάπτυξιακής» πολιτικής, επισημαίνουμε τις εξής:

α. Ίδιαίτερα άνιση κατανομή των επενδύσεων στους διάφορους τομείς της οικονομίας. Στους βασικούς τομείς αύξηθηκε με ταχύτατο ρυθμό ή διείδυση και κυριαρχία του ξένου μονοπωλιακού κεφαλαίου. Συγχρόνως, προωθήθηκαν τομείς οικονομίας με χαμηλή οργανική σύνθεση κεφαλαίου. (Έτσι π.χ. ή οικόδομηση, από τό πρώτο μισό της δεκαετίας του 1950, άκολουθεί άνοδική πορεία και λειτουργεί σαν βασική δικλείδα θέρμανσης και αποθέρμανσης της οικονομίας.) Μέ τον τρόπο αυτό, ή ελληνική οικονομία καθορίζεται από την πολιτική των βιομηχανικά αναπτυγμέ-

νων χωρών, που επιδίωξη τους είναι σε τελική ανάλυση ή αναπαραγωγή της εκμετάλλευσης και της εξάρτησης.

β. Άνιση κατανομή των επενδύσεων στο χώρο με συνέπειες:

— την υπερβολική διόγκωση της Αθήνας καταρχήν, και της Θεσσαλονίκης κατά δεύτερο λόγο (με μεγάλη όμως ακόμη διαφορά)·

— την απομύζηση από τά δύο αυτά κέντρα (και κυρίως από την Αθήνα) του πληθυσμού της ελληνικής επαρχίας·

— την αποδιοργάνωση και τελικά την καταστροφή της δομής του οικιστικού πλέγματος της χώρας.

γ. Έκμετάλλευση από τις αναπτυγμένες βιομηχανικά χώρες της ελληνικής εργατικής δύναμης που, με τή μορφή της μετανάστευσης, εξάγεται και καταναλώνεται στο εξωτερικό.

δ. Άνισόμερη αξιολόγηση των πλουτοπαραγωγικών πηγών της χώρας, στηριγμένη σε στοχοθεσίες που δέν καθορίζονται από αυτόνομες επιλογές, αλλά κατευθύνονται στην ουσία από κέντρα λήψης αποφάσεων που δέν βρίσκονται μέσα στή χώρα. Άμεσες συνέπειες είναι ή υποεκμετάλλευση όρισμένων πόρων και ή μονοπωλιακή οικειοποίηση άλλων.

ε. Έξαρτηση από τις βιομηχανικά αναπτυγμένες χώρες σε επίπεδο:

— παραγωγικών μέσων,

— επιστημονικού δυναμικού,

— τεχνολογίας (know how).

Τά «ανάπτυξιακά» προβλήματα που είχαν εμφανιστεί στή χώρα μετά τό τέλος του πολέμου, και που στά μέσα της δεκαετίας του '50 (μετά δηλαδή από την

περίοδο της «άνασυγκρότησης») έγιναν επιτακτικά, άρχισαν να μορφοποιούνται σε συγκεκριμένους στόχους, στις αρχές της δεκαετίας του '60. Σημειώνουμε τα βασικά σημεία από το *Υπόμνημα περί μακροχρόνιου Προγράμματος διά την Ελλάδα του Άνωτατου Συμβουλίου Άνασυγκροτήσεως* (Άπρίλιος 1950):

- Άποκατάσταση του δημοσιονομικού, νομισματικού και πιστωτικού συστήματος της χώρας,
- Πλήρης αξιοποίηση των φυσικών πόρων,
- Έξασφάλιση του ανώτατου δυνατού επιπέδου άπασχολήσεως για τον πληθυσμό της χώρας,
- Διατήρηση και («εί δυνατόν») αύξηση του βιοτικού επιπέδου του λαού σε άνεκτά επίπεδα,
- Έξισορρόπηση του ίσοζυγίου πληρωμών.

Είναι αρκετά χαρακτηριστικό ότι από τους στόχους αυτούς πραγματοποιήθηκαν ως ένα όρισμένο σημείο μόνο ο πρώτος και ο τέταρτος και εξακολουθούν οι υπόλοιποι να αποτελούν επιτακτικά σημεία στα πενταετή προγράμματα που έκπονήθηκαν 20 χρόνια αργότερα, (1966-1970, 1968-1972).

Η «ανάπτυξιακή» πολιτική που άκολουθήθηκε ενέτεινε τις αντιθέσεις και αντιφάσεις, οι όποιες στο χώρο εκφράστηκαν με τον ύπερσυγκεντρωτισμό και την άπόδοση στην Άθήνα του ρόλου ενός μοναδικού ούσιαστικά κέντρου λήψης αποφάσεων, που φυσικά είχε σαν συνέπεια την άποσύνθεση της ελληνικής υπαίθρου και τους πολύ άσθενικούς ρυθμούς ανάπτυξης (συντήρησης) των υπόλοιπων άστικών κέντρων.

Φτάνουμε έτσι στην παρακάτω διαπίστωση: Τό είδος εξέλιξης της ελληνικής οικονομίας άπαιτεί ένα ιδιόμορφο επίπεδο ανάπτυξης των παραγωγικών και κοινωνικών σχέσεων. Ίδιόμορφο, γιατί η προσπάθεια καπιταλιστικοποίησης της χώρας έγινε με άνορθόδοξο τρόπο, δέν άκολουθεί δηλαδή τά στάδια της πορείας εξέλιξης που προσδιάζουν στή δομή μίας άναπτυγμένης καπιταλιστικής χώρας. Παρά τις δομικές όμως διαφορές, η Ελλάδα έτεινε προς τό μοντέλο των κοινωνιών δυτικού τύπου, άκολουθώντας πορεία υποτίθεται γραμμική. Δέν είναι έπομένως άνεξήγητη ή είσβολή του Οικονομικού Προγραμματισμού, του Χωροταξικού Σχεδιασμού, των Ρυθμιστικών Σχεδίων, κατά τά πρότυπα των «άναπτυγμένων δυτικών χωρών στις αρχές της δεκαετίας του '60» (περίοδος «ανάπτυξης»). Είσαγεται δηλαδή ένα είδος Προγραμματισμού και Σχεδιασμού που άνταποκρίνεται σε άλλες επιλογές εξέλιξης, δηλαδή κατευθύνσεις «ανάπτυξης», από εκείνες της Ελλάδας. Άφου όμως ο Προγραμματισμός και ο Σχεδιασμός αυτός δέν έχει προκύψει από οργανική άνάγκη του ελληνικού χώρου, είναι φυσικό να λειτουργεί άφαιρετικά στις ελληνικές συνθήκες, να μή λαβαίνει δηλαδή υπόψη τό πλαίσιο σύνθετης εξέλιξης της Ελλάδας από τις άναπτυγμένες χώρες (άπό τις χώρες δηλαδή που χρησιμοποιούνται σαν μοντέλο «ανάπτυξης»). Είναι έπομένως προκαθορισμένη ή άδυναμία εφαρμογής αυτού του Σχεδιασμού, ό όποιος άγνωει τις ιστορικές δομικές άδυναμίες του ελληνικού χώρου.

Στό σημείο αυτό πρέπει να σημειώσουμε ότι ό μέχρι τό 1960 παρεμβατισμός της Πολιτείας σε προβλήματα του χώρου, έχει άποσπασματικό χαρακτήρα, δέν έμφανίζεται σε καμία περίπτωση σαν γενικευμένη πολιτική (ούτε σε επίπεδο προθέσεων), και προσδιορίζεται άπό κάποιες επείγουσες καταστάσεις (λειτούργει δηλαδή με τή μορφή πρώτης βοήθειας). Έτσι, ή στέγασση των προσφύγων μετά τή Μικρασιατική

καταστροφή, τά Προγράμματα άνοικοδόμησης μετά τις καταστροφές του Β' παγκοσμίου πολέμου, τά Σχέδια άποκατάστασης των σεισμοπλήκτων μετά τό 1955, δέν είναι δυνατό να θεωρηθούν προθέσεις «ρύθμισης του χώρου», αλλά άπλά και μόνο προσπάθειες άμβλυνσης κάποιων άπρόβλεπτων καταστάσεων.

Φυσικά, ήδη από τις αρχές της περιόδου της «Άνοικοδόμησης», στο επίπεδο θεωρητικής αντιμετώπισης κάποιων γενικών και άόριστων προβλημάτων του χώρου, ό Κ. Δοξιάδης, συντονιστής άνασυγκροτήσεως, παρουσιάζει ιδιαίτερα πλούσιο έργο πολεολογικο-κοινωνικό, που κάθε άλλο όμως παρά άνταποκρίνεται στην ελληνική πραγματικότητα.

Πάντως, για Οικονομικό Προγραμματισμό και Σχεδιασμό, εκφρασμένο έπίσημα άπό τήν Πολιτεία, μπορούμε να μιλήσουμε στις αρχές της δεκαετίας του 1960. Άς δούμε όμως συγκεκριμένα πώς εκφράζεται αυτή ή νέα κατάσταση.

Τήν περίοδο 1955-1963, ανατίθεται ή πρώτη σειρά Ρυθμιστικών Σχεδίων άπό τό Ύπουργείο Συντονισμού, που έχει πλήρως επανδρωθεί άπό έπιστήμονες εκπαιδευμένους στις δυτικές χώρες και κυρίως στην Άμερική.

Είναι ή «σειρά Κρήτης», τά Ρυθμιστικά Σχέδια Ήρακλείου και Πάτρας και τό Χωροταξικό Σχέδιο της Ήλειας.

Οί μελέτες έκπονούνται με βάση συμβατικές προδιαγραφές (πολύ λίγο διαφοροποιημένες μεταξύ τους, παρόλο που οί ειδικές τοπικές συνθήκες κάθε περιοχής τό άπαιτούν), παραδίδονται, παραλαμβάνονται άπό τις άρμόδιες υπηρεσίες, και άρχειοθετούνται.

Αυτό που είναι πραγματικά χαρακτηριστικό, είναι πώς οί έπιμέρους προτάσεις των μελετητών βασίζονται σε κάποιες «ύποθέσεις άναπτύξεως» που οί ίδιοι ύποχρεώνονται να κάνουν, άφου έθνικοί στόχοι και επιλογές δέν ύπάρχουν, ή εν πάση περιπτώσει δέν διατυπώνονται άπό τήν Πολιτεία με τή μορφή γενικού Προγράμματος. Έπόμενο είναι, ότι καταλήγουν οί μελέτες να έχουν πλήρη διάσταση άπό τήν ελληνική πραγματικότητα και φυσικά να είναι έλάχιστα εφικτές.

Πρέπει στό σημείο αυτό να σημειώσουμε ότι, τήν περίοδο αυτή, κανείς έξω άπό τό κλειστό κύκλωμα άρμοδίων φορέων και μελετητών δέν γνωρίζει τις «συναλλαγές» που γίνονται για τή «ρύθμιση» του χώρου, και κανείς άπό αυτούς που βρίσκονται μέσα στό κύκλωμα δέν επιδιώκει να τις προβάλλει. Τά ρυθμιστικά σχέδια είναι στην πραγματικότητα ζωγραφικοί πίνακες με στεγανοποιημένες ζώνες χρήσεων (ή ιδεολογία της κατάτμησης των λειτουργιών σε κατοικία, εργασία, άναψυχή), δέν συνοδεύεται ή άνάθεση και έκπόνησή τους άπό κανένα νομοθετικό πλαίσιο κατοχύρωσης, και φυσικά, δέν είναι παράλογο, κάτι που έχει προγραμματιστεί για να μείνει στό χαρτιά, να μήν έχει νόημα προς τό έξω προβολής.

Στό μεταξύ, ό ελληνικός χώρος συνεχίζει να εξελίσσεται με βάση τους μηχανισμούς του τρόπου παραγωγής της χώρας. Δηλαδή:

α. έντείνεται ή διάλυση των περιφερειακών περιούτων.

β. οί βιομηχανικές επενδύσεις συνεχίζουν να γίνον-

ται στην Αθήνα (και πολύ λιγότερο στη Θεσσαλονίκη, την Πάτρα και το Βόλο, δηλαδή στα κέντρα όπου υπάρχει σημαντική αστική υποδομή),

γ. το σύνολο της ήπειρωτικής Ελλάδας μεταβάλλεται σε περιοχή τροφοδότησης εργατικού δυναμικού της Αθήνας και του εξωτερικού,

δ. παραμορφώνεται έντονα η πυραμίδα ηλικιών του πληθυσμού στις διάφορες περιοχές της χώρας και παρατηρείται άνησυχητική συρρίκνωση των παραγωγικών ηλικιών,

ε. εδραιώνεται ο ρόλος της Αθήνας ως μοναδικού πόλου έλξης και έπιρροής (σε όλα τα επίπεδα) στο σύνολο της χώρας. Τα στοιχεία που παρουσιάζονται πιο κάτω τεκμηριώνουν απόλυτα την εικόνα της πρωτεύουσας, όπως εξελίχθηκε την περίοδο 1970:¹

— Η Αθήνα εξακολουθεί και αναπτύσσεται με ετήσιο ρυθμό 3%, και περιέχει σήμερα τό 30% του πληθυσμού της χώρας (Ε.Σ.Υ.Ε. 1971).

— ενώ παράγει τό 13% της μετανάστευσης, απορροφά τό 30% της παλιννόστησης,

— περιλαμβάνει τό 47% της συνολικής άπασχόλησης στη βιομηχανία,

— περιλαμβάνει τό 70-80% των βιομηχανιών αιχμής (χημικές, μεταλλουργία —στοιχεία 1969),

— περιέχει τό 46% των καταστημάτων χονδρικού έμπορίου,

— συμμετέχει μέ τό 65% στο δηλωμένο εισόδημα (60-70),

— στην Αθήνα εργάζεται τό 55% των πτυχιούχων άνωτάτων ίδρυμάτων και τό 70% των μηχανικών (70),

— όλες οι τράπεζες έχουν την έδρα τους στην Αθήνα όπως και τό σύνολο των μεγάλων εταιρειών και επιχειρήσεων,

— οι εισαγωγές που πραγματοποιούνται από τα τελωνεία του Πειραιά και της Αθήνας κυμαίνονται ανάμεσα στα 67% και 80%,

— ή Αθήνα συμμετέχει στις εξαγωγές μέ 20% (60-70),

— ή Αθήνα συγκεντρώνει τό 65% των φοιτητών,

— ή Αθήνα περιέχει τό 50% των νοσοκομειακών κλινών,

— καταναλίσκει τό 40% της ηλεκτρικής ένεργείας (70),

— στην Αθήνα πραγματοποιείται τό 60% των τηλεφωνικών συνδιαλέξεων,

— από τό αεροδρόμιο του Έλληνικού πραγματοποιείται τό 88% της αεροπορικής εισόδου τουριστών (70),

— ή Αθήνα παράγει τό 90% των πολιτικών εφημερίδων,

— ή Αθήνα παράγει τό σύνολο του περιοδικού τύπου και καταναλίσκει τό μισό,

— ή Αθήνα προσφέρει τό 83% των ασφαλιστικών έξυπηρετήσεων,

— περιέχει τό 95% των άπασχολουμένων στη διαφήμιση,

— τό 1970, στους 65 ηλεκτρονικούς ύπολογιστές της χώρας, 63 είναι εγκαταστημένοι στην πρωτεύουσα, κ.λπ., κ.λπ.

Αν τά στοιχεία αυτά άποκτήσουν και την απαραίτητη ποιοτική έρμηνεία τους, άποδεικνύεται ότι ή έπιρροή της πρωτεύουσας στο σύνολο του έλληνικού χώρου είναι καθοριστική τόσο στο οικονομικό όσο και στο πολιτικό και ιδεολογικό επίπεδο.

Αυτού του είδους ή εξέλιξη της δομής του έλληνικού χώρου έντείνει τά προβλήματα της πρωτεύουσας («κρίση» στέγης, «κρίση» κυκλοφορίας, «κρίση» κοινωνικού έξοπλισμού, «κρίση» περιβάλλοντος κ.λπ.) και βαθαίνει τό χάσμα ανάμεσα σ' αυτήν και τις περιφερειακές περιοχές.

Παρά την κρισιμότητα των προβλημάτων στον έλληνικό χώρο, οι αντίθεσεις δέν φαίνεται νά έφτασαν σε σημείο έξυσης τέτοιο που νά έπιβάλλει την άνάγκη ούσιαστικής κρατικής ρυθμιστικής παρέμβασης. Στο επίπεδο προγραμματικών (συμβουλευτικών περισσότερο) έπεμβάσεων μπορούμε νά διαπιστώσουμε μία συνέχεια στις άναθέσεις Ρυθμιστικών Σχεδίων, χωρίς όμως την παραμικρή άλλαγή που θά άνταποκρινόταν σε έπιλογές για την παραπέρα εξέλιξη της χώρας. Έτσι, ως τό 1970, άνατέθηκαν 60 περίπου Ρυθμιστικά Σχέδια, που οι τόμοι τους κατέκλυσαν κυριολεκτικά τά γραφεία των άρμοδίων ύπηρεσιών και παραμένουν μέχρι σήμερα άνεφάρμοστα (άφου φυσικά οι βάσεις τους είναι μη έφαρμόσιμες). Πρέπει στο σημείο αυτό νά σημειώσουμε ότι τό 1972, επί χούντας, δημοσιεύτηκε τό πρώτο νομοθετικό διάταγμα «περί Ρυθμιστικών Σχεδίων αστικών περιοχών», τό όποιο όμως μέ την άυστηρότητα των διατάξεών του άποκλείει την έφαρμογή όποιουδήποτε Ρυθμιστικού Σχεδίου.

Φτάνουμε έπομένως στις ακόλουθες γενικές διαπιστώσεις:

— Οι προσπάθειες άσκησης γενικής χωροταξικής πολιτικής από την Πολιτεία είναι ιδιαίτερα περιορισμένες. Έχουν καθαρά προγραμματικό χαρακτήρα, που και αυτός όμως είναι άσαφής, εφόσον δέν βασίζεται σε διατυπωμένες εθνικές έπιλογές και στόχους.

— Από την έφαρμογή όλων των έπιμέρους μεταπολεμικών «προγραμμάτων άνάπτυξης», προκύπτει ότι οι παρεμβάσεις έχουν «πυροσβεστικό» χαρακτήρα, και δέν καλύπτουν στην ούσία καμία από τις δύο βασικές κατηγορίες προβλημάτων του χώρου (που άναφέρθηκαν πιο πάνω). Αντίθετα μάλιστα, επειδή ή άνισόμερη άνάπτυξη είναι δομικό στοιχείο εξέλιξης του τόπου παραγωγής στη χώρα, τά προβλήματα αυτά διαιωνίζονται και ή κρισιμότητά τους έντείνεται.

Έτσι π.χ.:

α. Η βιομηχανική άποκέντρωση που έχει κατά καιρούς εξαγγελθεί, στηριγμένη σε όρισμένα φορολογικά και μόνο κίνητρα, δέν άναστέλλει τον ύδροκεφαλισμό της Πρωτεύουσας. Στις περιπτώσεις περιφερειακής βιομηχανικής άνάπτυξης, οι ούσιαστικοί λόγοι πρέπει νά άναζητηθούν σε συγκεκριμένα ένδιαφέροντα μονοπωλιακών επιχειρήσεων.

β. Η διοικητική άποκέντρωση, που μέ διάφορα σχήματα έχει επιχειρηθεί (Υπηρεσίες Περιφερειακής Άναπτύξεως, Υπηρεσίες Συντονισμού Άναπτύξεως Περιφέρειας κ.λπ.), έχει απόλυτα άποτύχει, και τό ύπερσυγκεντρωτικό σύστημα λειτουργεί σήμερα μέ μεγαλύτερη ένταση —ή διατήρησή του άλλωστε είναι απόλυτα άναγκαία.

γ. Οι έπεμβάσεις στον πρωτογενή τομέα ήταν άσυντόνιστες και δέν κατευθύνθηκαν από έπιδιώξεις για δυναμική δομική άναδιάρθρωση της γεωργίας.

δ. Τά «προγράμματα τουριστικής άνάπτυξης»

1. Γ. Χαϊδόπουλος: «Διαμόρφωση του συγκεντρωτισμού στο Λεκανοπέδιο της Αττικής». Διάλεξη στο πλαίσιο εκδηλώσεων του Συλλόγου Αρχιτεκτόνων, Αθήνα 1977.

περιορίζονται σε μέτρα πιστωτικής πολιτικής κατά ζώνες χρηματοδότησης, πού καθορίζονται τελικά από καθαρά κερδοσκοπική ζήτηση.

ε. Εύνοείται ιδιαίτερα και συστηματικά ο βασιμμένος στην ιδιωτική πρωτοβουλία τομέας της οικοδόμησης. Μέ τον τρόπο αυτό, η εσωτερική συσσώρευση στην ελληνική οικονομία στρέφεται καθοριστικά σε έναν τομέα χωρίς συναγωνιστικούς κινδύνους. Ο οικοδομικός τομέας δημιουργεί την αγορά του και καθορίζει αποφασιστικά τον τρόπο εξέλιξης του οικιστικού ιστού των αστικών κέντρων. Επιβάλλει συγχρόνως τη διαφοροποίηση του χώρου, την ταξική δηλαδή δομή του, πού φυσικά συνοδεύεται από αντίστοιχη «αισθητική» διαμόρφωση. Είναι ιδιαίτερα παραπλανητικές οι διάφορες μελέτες πού καταλήγουν σε συνολικά ποσοστά ατόμων ανά δωμάτιο, νοικοκυριών πού δέν έχουν στοιχειώδεις εγκαταστάσεις υγιεινής, ποσοστού πρασίνου σε μιά πόλη. Γιατί φυσικά μπορεί νά λέμε ότι η Αθήνα «πάσχει από πράσινο», ελεύθερος χώρος, κοινωνικό εξοπλισμό, έχει όμως καθοριστική σημασία νά χωροθετούμε τις ελλείψεις. Η γενική «ποσοτολογία» αφαιρεί την ταξική διάρθρωση του χώρου, και καλύπτει τό χάσμα πού υπάρχει ανάμεσα στό κέντρο και την περιφέρεια ενός αστικού κέντρου.

Μέσα στό κύκλωμα αυτού του τρόπου παραγωγής του τεχνητού περιβάλλοντος και διαμόρφωσης του ελληνικού χώρου, ή «συμμετοχή» των κατοίκων δέν μπορεί παρά νά είναι ανάλογη μέ τό βαθμό στον οποίο θίγεται τό άτομικό τους συμφέρον (π.χ. για αύξησης

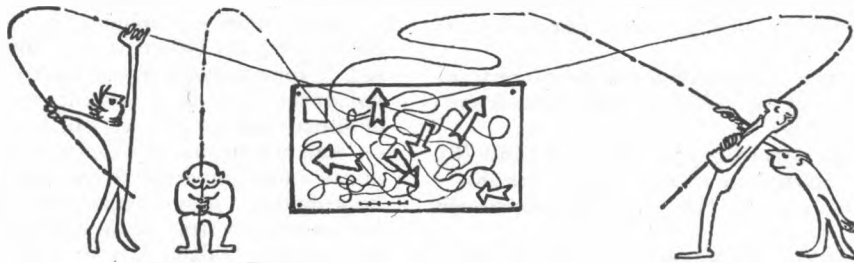
Όταν αναφέρεται στή σχέση των πολιτών μέ τις όποιες κρατικές παρεμβάσεις στό χώρο, ή συμμετοχή διατηρεί τό διαφορούμενο περιεχόμενό της.

Όπως και πού πάνω τονίστηκε, ή επικάλυψη των αντιθέσεων πού ενυπάρχουν στις κατηγορίες των «πολεοδομικών» ή «χωροταξικών» προβλημάτων εξασφαλίζεται μέ μιά στρατηγική πού, στό όνομα της ορθολογικής οργάνωσης (πέρα από την τεχνική της πλευρά, και σε τελευταία ανάλυση σε σύνδεση μέ αυτήν), φορτίζει τά προβλήματα μέ ένα ιδεολογικό περιεχόμενο μυθοποιημένο και φυσικά αποπροσανατολιστικό. Επιδιώκεται μέ τον τρόπο αυτό ή αφομοίωση όλων των κοινωνικών ομάδων στην κρατούσα οργάνωση και στό σύστημα αξιών της.

Η ορθολογική ρύθμιση του χώρου και ή επίτευξη ενός αρμονικού συνόλου πού θά τεθεί στή διάθεση του «άνθρώπου» και θά συντελέσει στό «γενικό καλό», προβάλλει έναν ανθρωπισμό πού αποκόβει τον άνθρωπο από τον ιστορικό του προορισμό, σάν μέλος δηλαδή μιάς κοινωνικής τάξης μέ συγκεκριμένα συμφέροντα, πού ή εξυπηρέτησή τους επιβάλλει είτε τή διατήρηση των δοσμένων παραγωγικών σχέσεων είτε την άνατροπή τους.

Ο ανιστορικός αυτός ανθρωπισμός απαιτεί την αφαίρεση της ταξικής διάστασης του χώρου και, προβάλλοντας τή θεωρία της ικανοποίησης, γενικά, «των αναγκών», επιδιώκει τή συμμετοχή όλων, «του κοινού», στην προσπάθεια επίτευξης του κοινού συμφέροντος.

Τό ούσιαστικό όμως περιεχόμενο της συμμετοχής

στους όρους δόμησης, για αναγκαστικές απαλλοτριώσεις κ.λπ.).

Αυτού του είδους ή μεμονωμένη (κατακερματισμένη δηλαδή σε άτομική περιπτώσιολογία) συμμετοχή δέν είναι φαινόμενο καινούριο ούτε ασυμβίβαστο σε μιά κοινωνία ιδιωτικών συμφερόντων. Δέν είναι όμως σε καμία περίπτωση ίδιου περιεχομένου μέ εκείνη πού προβάλλεται και επιδιώκεται (στά λόγια τουλάχιστον) από την Πολιτεία. Δέν είναι ακόμη ίδιας μορφής μέ τή συμμετοχή την οποία διεκδικούν εν όνόματι του λαού οί διάφοροι πολιτικοί και κοινωνικοί φορείς.

Τό πολύσημο της έννοιας «συμμετοχή» μάς υποχρεώνει νά επιχειρήσουμε κάποιες διευκρινίσεις πάνω στό περιεχόμενό της.

5. Η έννοια της συμμετοχής

Τό περιεχόμενο της έννοιας «συμμετοχή» είναι εξαιρετικά σύνθετο. Ο τρόπος εξάλλου μέ τον οποίο σήμερα προβάλλεται, τή φορτίζει έννοιολογικά μέ διαφορούμενη ερμηνεία: συμμετοχή-συνενοχή.

έντοπιζεται στην κατανόηση και τον έλεγχο από τους πολίτες της πόλης τους, την απόδοση δηλαδή της πόλης στους κατοίκους της. Πού σημαίνει, ότι τους μεταβιβάζεται ή ευθύνη για την οργάνωση και ανάπτυξη της, και γίνονται οργανωτές του πλαισίου ζωής τους.

Είναι όμως σαφές ότι, μ' αυτή την έννοια, ή συμμετοχή φτάνει ως την έννοια της συνδιαχείρισης ή αυτοδιαχείρισης, λειτουργεί δηλαδή στό πλαίσιο μιάς ούσιαστικής αστικής κοινότητας (και όπωσδήποτε ξεφεύγει τελείως από την «δι' αντιπροσώπων» διοίκηση, δηλαδή δέν σταματά στην «ελλογική επίταξη»).

Οδηγούμαστε άρα, στό σημείο αυτό, στή διαπίστωση ότι ή συμμετοχή δέν μπορεί νά νοηθεί παρά μόνο σε σχέση μέ ένα συγκεκριμένο σύστημα εξουσίας. Τό καπιταλιστικό όμως σύστημα, από τή φύση του, δέν έχει τή δυνατότητα νά παρακινήσει ποτέ από δική του αυτή δηλαδή τή συμμετοχή (γιατί αυτό θά σήμαινε δομικές αλλαγές πολύ μεγάλης κλίμακας). Επειδή, παρ' όλα αυτά, όπως πού πάνω αναλύθηκε, τά προβλήματα πού προκύπτουν και πού οφείλονται στους

μηχανισμούς του ΚΤΠ δημιουργούν κοινωνικές εντάσεις που μπορούν να φτάσουν σε συγκρούσεις ανεπιθύμητες, επιδιώκεται από τις κοινωνικές ομάδες που έχουν πρόσβαση στην εξουσία να καλυφθεί ή ανάγκη αποδοχής από το σύνολο του πληθυσμού όποιων αποφάσεων, με κάποια «άλλου είδους» συμμετοχή, φορμαρισμένη έτσι ώστε να γίνεται ουσιαστικά εργαλείο στα χέρια τους.

Ποιό είναι όμως το περιεχόμενο αυτής της άλλου είδους συμμετοχής;

Η εξέλιξη του καπιταλιστικού συστήματος παραγωγής, του επιτρέπει, υπό την πίεση κοινωνικών

ομάδων, να πραγματοποιεί ορισμένες παραχωρήσεις, παρόλο που αυτές είναι αντίθετες με το χαρακτήρα του (αν ιδωθεί στατικά). Έτσι, έχει τη δυνατότητα να παραχωρήσει και να αφομοιώσει μία γενική και άριστη συμμετοχή, αποστερημένη φυσικά από οποιαδήποτε ουσιαστική της συνιστώσα. Άκόμη περισσότερο: αυτή τη στιγμή, μία τέτοια συμμετοχή *τήν προωθεί*.

Η φιλοσοφία αυτής της «συμμετοχής», συνακόλουθη με το στόχο που επιδιώκει, λειτουργεί μέσα στο πλαίσιο γενικότητων και αφαιρέσεων. Τείνοντας να θεμελιώσει μία «κοινή» προβληματική της πόλης, αφομοιωμένη από «άνθρωπους» που έχουν «κοινά» προβλήματα και τους απειλούν «κοινοί» κίνδυνοι (ρύπανσης, αναρχικής δόμησης κ.λπ.), η φιλοσοφία της συμμετοχής επιδιώκει να δημιουργήσει τον αντικατοπτρισμό μίας κοινωνικής ισορροπίας. Αφαιρεί τις κοινωνικές κατηγορίες εκμεταλλευτών και εκμεταλλευομένων, κυβερνητών και κυβερνωμένων, αφαιρεί τη διάσταση της κοινωνικής τάξης από το κοινωνικό σύνολο.

Η φαλκίδευση της συμμετοχής βρίσκεται στο ότι προσφέρει όλες τις επιφανειακές δυνατότητες για μία αποτελεσματική επιρροή στις οικονομικές και πολιτικές αποφάσεις. Σ' ό,τι αφορά τους τρόπους παρέμβασης, τίποτε δεν αντιτίθεται στο να προσφερθούν στο «κοινό» όλες οι εγγυήσεις μορφολογικής δημοκρατίας.

Όλες αυτές οι παρατηρήσεις σημαίνουν τελικά ότι η «συμμετοχή» που προωθείται από τις άρχουσες κοινωνικές ομάδες:

— δεν είναι συμμετοχή ουσιαστικής αμφισβήτησης,
— δεν είναι συμμετοχή που να συνεπάγεται εισβολή στις δομές της εξουσίας, γιατί τότε μπαίνει εν αμφιβόλω ή ίδια ή άστική κοινωνία και το σύστημα αξιών της.

6. Πολεοδομικές παρεμβάσεις και συμμετοχή στην Ελλάδα

Αν στηριχτούμε στα συμπεράσματα που προκύπτουν από τα προηγούμενα κεφάλαια, μπορούμε να δομήσουμε την εξής συλλογιστική:

1. Η «ανάπτυξιακή» πολιτική που έχει ακολουθηθεί μέχρι σήμερα στην Ελλάδα έχει διευρύνει τις αντιθέσεις στο χώρο.

2. Μέχρι σήμερα, η αναπαραγωγή των οικονομικών και κοινωνικών σχέσεων μέσω του χώρου αυτό-

ρυθμιζόταν. Μ' αυτή την έννοια τονίστηκε πιο πάνω ότι ο σχεδιασμός που εισέβαλε στην Ελλάδα την περίοδο του '60 δεν είχε καμία οργανική σύνδεση με τα ουσιαστικά προβλήματα της χώρας.

3. Η επιδίωξη εξέλιξης του σχηματισμού στην Ελλάδα, συναρτημένη με τις ανακατατάξεις που γίνονται στον ευρωπαϊκό και διεθνή χώρο, επιβάλλουν την παρέμβαση της Πολιτείας, ή όποια, στις συγκεκριμένες πιά συνθήκες της χώρας, οφείλει:

— να θέσει στον απόλυτο έλεγχο της τα βασικά στοιχεία που αποτελούν τους κατεξοχήν παράγοντες άσκησης χωροταξικής πολιτικής (γή, οικιστική δραστηριότητα και γενικότερα δόμηση, χωροθέτηση βιομηχανικών συγκεντρώσεων, ιεράρχηση δικτύων υποδομής κ.λπ.),

— να καθορίσει το νομοθετικό πλαίσιο με τρόπο που θά της αφήνει όλες τις δικαιοδοσίες για τον έλεγχο αυτό,

— να ενσωματώσει στο παιχνίδι της ακίνδυνης συμμετοχής και της πολύ χρήσιμης συνυπευθυνότητας το λαϊκό παράγοντα, που αδυνατεί τότε να αμφισβητήσει τις βάσεις του προβλήματος.

Δηλαδή, βρισκόμαστε άναμφισβήτητα σε μεταβατική περίοδο, όπου χρειάζεται να γίνουν ουσιαστικές αλλαγές στις κατευθύνσεις εξέλιξης της χώρας. Οι αλλαγές υιοθετούνται και υποστηρίζονται από όλες τις κοινωνικές ομάδες. Όλοι μιλάνε για ρύθμιση χώρου, για ορθολογική οργάνωση του χώρου. Άλλωστε, μήπως όλοι δεν μιλάνε για σοσιαλισμό; Επόμενο είναι να δημιουργείται μία απόλυτη σύγχυση, που τελικά καταλήγει σε αποπροσανατολισμό αίτημάτων, ευκαιριακές συμμαχίες και λαθεμένη στοχοθεσία. Τα γεγονότα προλαβαίνουν πάντοτε τις προοδευτικές δυνάμεις οι οποίες δεν έχουν σοβαρά ασχοληθεί με τη διαμόρφωση θέσεων πάνω στα διάφορα θέματα. Επόμενο είναι να μὴν τοποθετούν στις σωστές τους διαστάσεις τα προβλήματα και να μὴν έχουν δυνατό-

τητα νά λειτουργήσουν σάν παράγοντας συνειδητοποίησης τών κοινωνικῶν ομάδων. Τή στιγμή πού μπαίνει τό πρόβλημα προσπαθοῦν νά δράσουν καθοδηγητικά σέ κάποιους οπαδούς, μέ κινητοποιήσεις καί διαμαρτυρίες. Αυτό όμως οὔτε σέ ἐλάχιστο βαθμό δέν προωθεῖ τήν πορεία γιά οὐσιαστική συμμετοχή. Ἀντίθετα, εἶναι φορέσ πού λειτουργεῖ ἀρνητικά.

Τά μέχρι τώρα παραδείγματα παρεμβατικῆς πολιτικῆς στό χώρο, καί τά ὅποια θά ἔπρεπε νά θέσουν τουλάχιστον ὀρισμένα ἐρωτηματικά στίς προοδευτικές δυνάμεις καί στούς φορεῖς τους, ἀναφέρονται σέ χωροθετήσεις βιομηχανικῶν μονάδων: στό Βόλο τό ἐργοστάσιο τῆς ΑΓΕΤ, στήν Πύλο τά Ναυπηγεῖα τοῦ Καραγιώργη, στήν Ἰτέα τό ἐργοστάσιο Καραγιώργη, στήν Εὐβοία τό συγκρότημα Σκαλιστήρη, στά Μέγαρα τά διυλιστήρια Ἀνδρεάδη, στά Σπάτα τό καινούριο ἀεροδρόμιο. Στίς περισσότερες περιπτώσεις οἱ κάτοικοι ὑποστήριζαν τή θέση τῆς Κυβέρνησης, παρόλο πού ἐπιστημονικοὶ σύλλογοι, ἐπιμελητήρια, ἀκόμη καί πολιτικά κόμματα εἶχαν ἀποψη ἀντίθετη. Ἀσχολήθηκαν όμως τόσο εὐκαιριακά μέ τό θέμα, πού δέν ἦταν δυνατό νά μεταπεισοῦν τοὺς «ἄμεσα ἐνδιαφερόμενους». Γιατί φυσικά τό νά ὑποστηρίζουμε ὅτι τό Πήλιο κινδυνεύει νά καταστραφεῖ ἀπό τό ἐργοστάσιο τσιμέντων γίνεται στό τέλος φολκλορική ἀντιμετώπιση τῶν διανοουμένων τῆς πρωτεύουσας. Καί τό νά προ-

βάλλουμε διαφάνειες πού δείχνουν τό ἥλιοβασιλεμα στήν Πύλο πού ὁ Καραγιώργης θά τό καταστρέψει εἶναι ἀπαράδεκτη μετάθεση τῆς οὐσίας τοῦ προβλήματος.

Ἄς ξεκαθαρίσομε τελοσπάντων στά «πλατιά λαϊκά στρώματα», τά ὅποια θέλομε νά πάρουμε μέ τό μέρος μας, τίς βασικές συνιστώσες τῶν ἐννοιῶν τοῦ χώρου, τῆς Ρυθμιστικῆς Κρατικῆς Παρέμβασης (πού θά γίνει, καί μάλιστα σέ μεγάλη κλίμακα), τῆς συμμετοχῆς καί τῶν παγίδων πού περιέχει ἡ λαθεμένη τῆς διεκδίκησης.

Τά ὅποια συνθήματα ρίχνονται δέν εἶναι ἢ μάλλον δέν θά ἔπρεπε νά εἶναι ἀνώδυνα. Ἡ «οὐσιαστική αὐτοδιοίκηση», ἡ «περιφερειακή ἀποκέντρωση» πρέπει νά ἀντικαταστήσουν τό φθαγμένο τους περιεχόμενο μέ ἕνα καινούριο, πού πραγματικά θά ἀποκαθιστᾷ τή σχέση ἀνάμεσα στίς θεωρητικές ἀναλύσεις καί τήν καθημερινή πρακτική.

Οἱ ἀναλύσεις πού ὀδηγοῦν σέ παραισθητικές ἐρημνεῖες γιά τή δήθεν εὐαισθητοποίηση τῆς κοινῆς γνώμης, ἢ γιά τά περιθώρια πού ἔχομε ὅλοι νά παρέμβουμε οὐσιαστικά στήν παραγωγή τοῦ δομημένου περιβάλλοντος, πρέπει κάποια στιγμή νά ἀντικατασταθοῦν ἀπό ἐπιστημονικές (πολιτικές) ἀναλύσεις τῶν φαινομένων.

κεραμικά

ἀπό το ἐργαστήριο

“αντικείμενο,,

Θά τὰ βρῆτε στο ἐργαστήριο,
Φανερωμένης 48 - Χολαργός
τηλ. 65.21.725

καί στή Ἰστάμνη,, πλατεία ἀμερικῆς.

Στή Θεσσαλονίκη στο μαγαζί

“αντικείμενο,, Δημητρίου Γούναρη 30

Οικονομικές βάσεις καί διαδικασία πολεοδόμησης

τῶν Jacques Le Dauphin, Edmond Preteceille

μετάφραση: Κ. Διαφωνίδης

Στίς 6 καί 7 Ἀπριλίον τοῦ 1974 συνήλθε στή Γκρενόμπλ τῆς Γαλλίας ἕνα colloque ὅπου μετεῖχαν 1.200 πολεοδόμοι, ἀρχιτέκτονες, μηχανικοί, οἰκονομολόγοι, κοινωνιολόγοι, ἀντιπρόσωποι τῆς τοπικῆς αὐτοδιοίκησης καί τοπικῶν ὀργανώσεων ἀπ' ὅλη τή Γαλλία, καθὼς καί ἐπιστήμονες καί σπουδαστές ἄλλων εἰδικότητων. Θέμα, ἡ πολεοδομία ὅπως ἐφαρμόζεται σήμερα στή Γαλλία στό πλαίσιο τοῦ κρατικομονοπωλιακοῦ καπιταλισμοῦ, οἱ δυνατότητες παρέμβασης τῶν δημοκρατικῶν πολιτικῶν δυνάμεων, οἱ προοπτικές πού ἀνοίγονται μέ τό Κοινό Πρόγραμμα τῆς ἀριστερᾶς.

Τό colloque ὀργανώθηκε ἀπό τήν περιφερειακή ὀργάνωση τοῦ Γαλλικοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος ἀλλά μετεῖχαν καί ὁμιλητές προερχόμενοι ἀπό διάφορους πολιτικούς ὀρίζοντες· ἔτσι ἡ ἀνταλλαγή ἀπόψεων ἦταν εὐρύτατη.

Τό παρακάτω κείμενο, μέρος τῆς εἰσαγωγικῆς ἔκθεσης πάνω στό πρῶτο θέμα τοῦ colloque («Οἰκονομικές βάσεις καί διαδικασία πολεοδόμησης»), ἐπεξεργάστηκαν οἱ Jacques Le Dauphin, δήμαρχος τοῦ Châtillon-sous-Bagneux, καί Edmond Preteceille, κοινωνιολόγος.

Τά ἄλλα τέσσερα θέματα ἦταν τά ἀκόλουθα:

- Κρίση τῆς πολεοδομίας καί καθημερινή ζωή·
- Δημοκρατία καί πολεοδομία. Ὁ ρόλος τοῦ κράτους καί τῆς τοπικῆς αὐτοδιοίκησης·
- Ἐπαγγελματική πρακτική, καί πολεοδομία·
- Πολεοδομία καί ἰδεολογία.

Ἡ πολεοδομία, ἡ πόλη, ἔχουν σήμερα βαρύνουσα θέση στήν ἐπικαιρότητα. Σάν ἀντανάκλαση τῆς σημασίας αὐτῶν τῶν προβλημάτων στήν καθημερινή ζωή καί τῆς βαρύτητάς τους, στό πλαίσιο μιᾶς θεωρητικῆς καί πολιτικῆς συζήτησης θά βρεθοῦν ἀντιμέτωπες διαφορετικές ἀντιλήψεις ὡς πρός τό τί εἶναι ἡ πολεοδόμηση, ποιᾶ ἡ φύση τῶν δυσκολιῶν γιά τίς λύσεις πού προτείνονται. Ἡ πολεοδομία, πού γιά μεγάλο διάστημα ἀντιμετωπιζόταν κυρίως σάν πολιτιστικό πρόβλημα, καί ὑπό τήν ἐπίρεια τῆς ὀξείας κρίσης τῆς καπιταλιστικῆς πολεοδόμησης, πρέπει νά διερευνηθεῖ

βαθύτερα ἀπό ποτέ ὡς πρός τούς καθοριστικούς παράγοντες τῆς ἐξέλιξής της.

Πολύ περισσότερο πού σήμερα ἡ ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, ἡ ἀρχή τῆς ἐπιστημονικοτεχνικῆς ἐπανάστασης, φαίνεται ὅτι παρέχουν τά μέσα —σέ πρωτοφανές ἱστορικά εὖρος— γιά τήν ἐπίλυση τῶν τεχνικῶν προβλημάτων πού θέτει ἡ παραγωγή τοῦ πλαισίου ζωῆς.

Ποιά μοιρολατρεία καθιστᾶ ὁμως αὐτά τά μέσα ἀναποτελεσματικά ὡς τό βαθμό νά βλέπουν ὀρισμένοι, μπροστά στήν ταχεία χειροτέρευση τῶν συνθηκῶν

ζωής στις μεγάλες πόλεις, σάν μόνη διέξοδο τήν επιστροφή στην αγροτική ζωή; Μήπως πρέπει, όπως κάνουν μερικοί, νά κατηγορήσουμε τήν επιστήμη καί τήν τεχνική γιά τά κακά αὐτά, γιά τά ὅποια ὡστόσο αὐτές μάλλον παρέχουν, στό μέτρο τοῦ δυνατοῦ, τά μέσα θεραπείας;

Σ' αὐτή τήν εἰσήγηση, προῖόν συλλογικῆς ἐργασίας, ὅπου βρέθηκαν στενά συσχετισμένες οἱ κατακτήσεις τῆς ἐρευνας, ἡ πείρα τῶν ἀγῶνων καί ὁ προβληματισμός τῶν πολιτικῶν ὀργανώσεων, προτείνουμε, γιά νά ξεκινήσει ἡ συζήτηση, μερικές ἐνδείξεις πάνω στοὺς κύριους οἰκονομικούς καί πολιτικούς παράγοντες τῆς πολεοδομίας καί τῆς κρίσης τῆς ἐν συνεχείᾳ, σέ μιά δεύτερη φάση, μερικές σκέψεις πάνω στίς δυνατές ἀρχές μιᾶς νέας οἰκονομικῆς λογικῆς καί στίς προοπτικές πού μπορεῖ νά ἀνοίξει γιά μιά βαθιά ἀλλαγὴ τῆς πολεοδομίας πρὸς τήν κατεύθυνση τῆς γενικῆς ἀνάπτυξης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων καί τῆς ἱκανοποίησης τῶν κοινωνικῶν ἀναγκῶν.

Κρίση τοῦ καπιταλισμοῦ καί κρίση τῆς πόλης

I. Ἡ καπιταλιστικὴ πολεοδόμησις καί οἱ ἀντιφάσεις τῆς

Ἄν ἡ ἀνάπτυξη τῆς πόλης γνώρισε μιά ἀπότομη ἐπιτάχυνση μέ τήν ἀνάπτυξη τῆς βιομηχανικῆς παραγωγῆς στὸν καπιταλισμό, ἡ πόλη προϋπάρχει αὐτοῦ τοῦ τρόπου παραγωγῆς, καί ὁ καπιταλισμός κληρονόμησε παλαιότερες μορφές πολεοδόμησις: μεσαιωνικὴ πόλη, ἀρχαία πόλη. Μερικά, ἐξάλλου, ρεύματα ἰδεῶν ἀξιολογοῦν αὐτὴ τὴν προφανή συνέχεια σάν ἓνα σημεῖο μιᾶς αὐτονομίας τῆς πόλης στό κοινωνικὸ πεδίο. Ἡ ἐργασία τῶν ἱστορικῶν πρέπει νά μᾶς φωτίσει σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο τόσο ὡς πρὸς τὴν κοινωνικὴ πραγματικότητα αὐτῶν τῶν προγενέστερων μορφῶν πόλης, ὅσο καί ὡς πρὸς τὴν ἔκταση τῶν ἀλλαγῶν τους ἀπὸ τίς διαδοχικῆς μορφές παραγωγῆς. Τὸ πρόβλημα π.χ. τοῦ οἰκονομικοῦ ρόλου τοῦ προκαπιταλιστικοῦ κράτους μπορεῖ νά ἐξεταστῆ διαμέσου τῆς δομῆς ἢ τῆς ἀνάπτυξης τῶν παλαιῶν πόλεων, τῆς «πολεοδομίας τοῦ πρίγκιπα» ἢ ὅποια συνεχίζει, ἀκόμη σήμερα, νά τροφοδοτεῖ ὀρισμένες παλαικῆς ἀντιλήψεις, σύμφωνα μέ τίς ὁποῖες μιά καλὴ πολεοδομία δὲν μπορεῖ παρά νά εἶναι ἔργο ἑνὸς φωτισμένου ἄρχοντα (βλ. Ναπολέοντα III καί Haussmann).

Κυριότερη ὄψη τῆς καπιταλιστικῆς πολεοδόμησις μοιάζει νά εἶναι, πέρα ἀπὸ τίς μορφές πόλης πού κληροδότησε ἡ περίοδος τοῦ ἐμπορευματοῦ κεφαλαίου, ἡ διατάραξη πού ἐπιβάλλει σ' αὐτές τίς μορφές μέ τὸν ἐκβιομηχανισμό: πρόκειται γιά τὴν διατάραξη τῶν ἰδίων τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων καί τῆς ἀνάπτυξής τους στό χωρὸ. Γι' αὐτὸν τὸ λόγο, προτείνουμε νά τὴν ἐξετάσουμε ἀπὸ δύο κύριες πλευρές: πρῶτον, μορφές τῆς καπιταλιστικῆς ἰδιοποίησης τοῦ χώρου· δεύτερον, κοινωνικῆς συνθηκῆς τῆς ἀναπαραγωγῆς τῆς ἐργατικῆς δυνάμεως.

Ὁ χώρος εἶναι καταρχὴν μέσο παραγωγῆς, μέ τὴν ἀπλὴ μορφή ἑνὸς στοιχείου στὴ διαδικασία τῆς ἐργασίας. Ἀλλὰ ὁ χώρος δὲν εἶναι ἰσότροπος· μερικοὶ

χώροι παρουσιάζουν ἰδιαίτερα χαρακτηριστικά, τόσο φυσικά ὅσο καί κοινωνικά: αὐτὰ καθορίζονται ἀπὸ τὴν γειννίαση μέ μιά ἄλφα πρώτη ὕλη, πηγὴ ἐνεργείας, ἢ μέ μιά καταναλωτικὴ ἀγορὰ, μέ μεταφορικά μέσα γιά τὴν διοχέτευση τῆς παραγωγῆς, ἀπὸ τὴν γειννίαση μέ μιά μάζα διαθέσιμου ἐργατικοῦ δυναμικοῦ —μιά καί τὸ κεφάλαιο ζητᾷ κυρίως νά ἐπιβάλλει τὴ γεωγραφικὴ κινητικότητα του—, ἢ ἀπὸ τὴν γειννίαση μέ ἄλλες ἐπιχειρήσεις ἢ ἄλλες συμπληρωματικῆς διαδικασίες παραγωγῆς, γεγονός πού, παράλληλα μέ τὸν ἀξιανόμενο κοινωνικὸ καταμερισμὸ ἐργασίας, ἀποκτᾷ ὅλο καί μεγαλύτερη σπουδαιότητα. Τὸ κεφάλαιο ἰδιοποιεῖται ἔτσι τὰ ὀφέλη πού προκύπτουν ἀπὸ τὴν πολεοδόμησις (τίθεται λοιπὸν κατὰ κάποιον τρόπο τὸ πρόβλημα τοῦ ρόλου τῆς πόλης στὴ φάση τῆς πρωταρχικῆς συσσώρευσης), στό βαθμὸ πού ἀνταποκρίνονται στίς ἀνάγκες του, ἀλλὰ ἐπίσης τὴν ἀναμορφώνει, τὴν τροποποιεῖ, γιά νά δημιουργήσει ἓνα μέσο παραγωγῆς περισσότερο σύμφωνο πρὸς τίς ἀνάγκες του, κατάλληλο νά ἀνταποκριθεῖ σέ μιά παραγωγή καί μιά κυκλοφορία πού αὐξάνονται μέ ταχὺ ρυθμὸ. Στὴ διαδικασία αὐτὴ βρῖσκεται ἀναμφίβολα ἡ βαθύτερη ἔννοια τῆς πολεοδομίας τοῦ Haussmann.

Ὡστόσο, αὐτὴ ἡ καπιταλιστικὴ ἰδιοποίηση τοῦ χώρου συνεπάγεται ὀρισμένα προβλήματα. Ἄν ἡ πόλη ἐμφανίζεται σάν μέσο παραγωγῆς, γενικὸς ὄρος τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς, ἀποτελεῖ ἐντούτοις γιά τὸ κεφάλαιο πηγὴ ἀντλήσεως τοῦ μεγαλύτερου δυνατοῦ κέρδους. Τὸ πρόβλημα τῆς ἀναπαραγωγῆς αὐτοῦ τοῦ γενικοῦ ὄρου τῆς παραγωγῆς εἶναι λοιπὸν ἐξωτερικὸ ὡς πρὸς τὴν ἰδιωτικὴ διαδικασία ἀξιοποίησης τοῦ κεφαλαίου, καί δημιουργεῖ σάν ἀπαίτηση τὴν κοινωνικοποίηση τῆς παραγωγῆς τοῦ *πολεϊκοῦ* (*urbain*) χώρου, κοινωνικοποίηση τῆς ὅποια ἔχει ἀναλάβει τὸ κράτος: στό ἀπόγειο τοῦ ἀνταγωνιστικοῦ καπιταλισμοῦ τὸ κράτος ἀναλαμβάνει ἤδη —καί ὄχι ἡ «ἐλεύθερη ἐπιχείρηση»— τὴν διάνοιξη λεωφόρων, τὴν κατασκευὴ δρόμων καί σιδηροδρόμων. Ὑπάρχει ἤδη ἐδῶ ἡ ἀντίφαση ἀνάμεσα στὴν κυρίαρχη σχέση παραγωγῆς, ἢ ὅποια προσδιορίζει ἰδιωτικῆς καί ἀνταγωνιστικῆς διαδικασίες ἐκμετάλλευσης τοῦ χώρου μέ στόχο τὸ μέγιστο κέρδος, καί στὴν ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων πού χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν κοινωνικοποίησή τους καί τὴν ἀπαίτηση γιά κοινωνικὸ ἔλεγχο τῶν γενικῶν συνθηκῶν τῆς παραγωγῆς.

Τὸ κεφάλαιο συναντᾷ ἓνα ἄλλο ἐμπόδιο, τὸ ὁποῖο ἄλλωστε ἀναπαράγει: τὴ γαιοκτησία, ἢ ὅποια συνεπάγεται εἴτε ἐξαγωγή γαιοπροσόδου, ἄρα μείωση τοῦ κέρδους, εἴτε προσκόμματα στὴν ἀπόκτηση γῆς ἀπὸ μὴ καπιταλιστικῆς μορφῆς ἰδιοκτησίας.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐργατικὴν δύναμη, τὸ κεφάλαιο μπόρεσε καί μπορεῖ ἀκόμη, σέ μερικές περιπτώσεις, νά προσφεύγει σέ ἐργατικὸ δυναμικὸ πού ἐξασφαλίζει ἐνμέρει τὴν ἐπιβίωσή του μέ αὐτοτροφοδότηση ἢ μέ μερικὴ προσκόλλησις στὴν ἀγροτικὴ παραγωγή. Ὁ Φ. Ἐνγκελς εἶχε ἤδη ἀποδείξει τὴν ὑπαρξὴ ὑπερκέρδους ἀπὸ τὴν ἀπασχόληση ἐργατῶν γῆς. Ἀλλὰ ἡ γενικὴ τάση τοῦ τρόπου παραγωγῆς συνίσταται στὴ συγκέντρωση μεγάλου ἀριθμοῦ ἐλεύθερων ἐργαζομένων οἱ ὁποῖοι πρέπει νά βροῦν στὴν ἀγορὰ τὰ ἀναγκαῖα μέσα γιά τὴν ἐπιβίωσή τους. Ἡ καπιταλιστικὴ παραγωγή αὐτῶν τῶν ἀγαθῶν, μέ τὴν ἐπιδίωξη κέρδους, ἀποδεικνύεται συχνά ἀνίκανη νά καλύψει τίς κοινωνικῆς

ανάγκες που εκφράζουν οι απαιτήσεις για αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης. 'Απ' όπου μία σύγκρουση, δευτερεύουσα αλλά όχι άμελητα, ανάμεσα στο κεφάλαιο τό αξιοποιημένο στην παραγωγή κατοικίας π.χ., και στο σύνολο τού κεφαλαίου που βλέπει να αυξάνεται τό κόστος τής εργατικής δύναμης, ή που δέν βρίσκει τήν εργατική δύναμη που τού είναι αναγκαία. 'Απ' όπου επίσης μία κύρια σύγκρουση, που αναδεικνύει και τήν προηγούμενη, ανάμεσα στο κεφάλαιο και στην εργατική δύναμη που απαιτεί, διαμέσου τών διεκδικητικών και πολιτικών αγώνων, κατάλληλες κοινωνικές συνθήκες για τή διευρυμένη αναπαραγωγή τής.

Αυτές οι συγκρούσεις καταλήγουν επίσης σέ μία τάση παραγωγής (κοινωνικοποιημένης, μετά από κρατική παρέμβαση) οικιστικών μονάδων αναγκίων για τήν αναπαραγωγή τής εργατικής δύναμης, δηλαδή κατοικία και λοιπός εξοπλισμός.

Προβάλλουμε για τή συζήτηση τή σκέψη ότι ή πάλη τών τάξεων είναι ό κυριότερος μοχλός για τήν κρατική παρέμβαση στην παραγωγή οικιστικών όρων αναπαραγωγής τής εργατικής δύναμης, ακόμη και όταν αυτή ή παρέμβαση μπορεί νά θεωρηθεί επίσης έμμεση βοήθεια για τήν αποδοτικότητα τού κεφαλαίου.

'Ετσι ή κρατική παρέμβαση στή διαδικασία πολεοδόμησης είναι τό αποτέλεσμα αντιφατικών προσδιορισμών: παραγωγή μορφών πόλης χρήσιμων στην παραγωγή και κυκλοφορία τού κεφαλαίου, βοήθεια στην καπιταλιστική ιδιοποίηση τού χώρου σέ βάρος τής ιδιοκτησίας γής και τής μή καπιταλιστικής χρήσης τής, αλλά επίσης παραγωγή τών μίνιμουμ όρων για τήν αναπαραγωγή τής εργατικής δύναμης.

'Η συγκεκριμένη ανάλυση τών μορφών πολεοδόμησης στην ιστορική τους ανάπτυξη απαιτεί λοιπόν τήν ανάλυση τών μορφών τής καπιταλιστικής βιομηχανικής παραγωγής και τών διάφορων απαιτήσεών τους ως πρός τόν οικιστικό χώρο, τήν ανάλυση τών οικιστικών συμφερόντων τών βιοτεχνών, τών εμπόρων, όπως και τήν ανάλυση τών συνθηκών αναπαραγωγής τής εργατικής δύναμης, τόσο από τήν πλευρά τού κεφαλαίου και τών αναγκών του σέ ποσότητα, ειδικευση, κόστος, όσο και από τήν πλευρά τών ίδιων τών εργαζομένων και τών κοινωνικών αναγκών τους που εκφράζονται μέσα στους αγώνες τους. Πρέπει ακόμη νά αναλυθεί ό τρόπος τής οικιστικής παραγωγής, ή ανάπτυξη τών παραγωγικών δυνάμεων και ή φύση τών σχέσεων παραγωγής και κυκλοφορίας τού κεφαλαίου, οι συνθήκες αξιοποίησης τού βιομηχανικού κεφαλαίου που άφορά τήν οικοδομή έγγενει και τά δημόσια έργα, τού κεφαλαίου που διατίθεται για τήν οικοδομική ανάπτυξη, και τέλος οι συνέπειες τής γαιοκτησίας στή συσσώρευση και αξιοποίηση κεφαλαίου για κοινωνική χρήση.

2. 'Η πολεοδομία τού κρατικομονοπωλιακού καπιταλισμού (ΚΜΚ)

Είδαμε ότι ή κρατική παρέμβαση στην πολεοδόμηση, στο στάδιο τού ανταγωνιστικού καπιταλισμού είναι ήδη προχωρημένη. 'Από αυτό τό γεγονός, μπορούμε νά θεωρήσουμε ιστορική καινοτομία τίσ μορφές τής παρούσας πολιτικής στόν τομέα τής πολεοδομίας; Τί διαφορά υπάρχει ανάμεσα στην πολεοδομία τού βα-

ρόνου Haussmann, όπου ήδη οι τράπεζες και οι επιχειρηματίες ήταν στην πρώτη γραμμή, και στην πολεοδομία τής 5ης Δημοκρατίας;

Φαίνεται ότι οι διαφορές που θά μπορούσαν νά χαρακτηρίσουν τήν πολεοδομία στή φάση τού κρατικομονοπωλιακού καπιταλισμού (ΚΜΚ) αναλύονται σέ τρία σημεία ιδιαίτερα σημαντικά.

"Όσον άφορά καταρχήν τίσ παραγωγικές δυνάμεις, τό ύψηλό επίπεδο ανάπτυξης και κοινωνικοποίησής τους δημιουργεί νέες απαιτήσεις ως πρός τόν οικιστικό εξοπλισμό, τήν ύποδομή και τίσ μεταφορές, τίσ μορφές όργάνωσης τού πολεϊκού χώρου. Τό σύνολο τού εξοπλισμού που είναι σήμερα απαραίτητο μέσο παραγωγής, συνθήκη αναγκαία, παρουσιάζεται μέ τή μορφή τεράστιου ποσού σταθερού κεφαλαίου που αυξάνει σημαντικά τήν όργανική σύνθεση τού κοινωνικού κεφαλαίου. 'Η προσπάθεια ενάντια στην πτωτική τάση τού ποσοστού κέρδους δημιουργεί τήν ύποτίμηση σημαντικού μέρους τού κεφαλαίου που καλύπτεται από τή δημόσια χρηματοδότηση για εξοπλισμό, βιομηχανικές ζώνες και από διάφορες μορφές βοήθειας. Αυτή όμως ή ύποτίμηση είναι έκλεκτική και λειτουργεί κυρίως σάν βοήθεια πρός τό μονοπωλιακό κέρδος, τό όποιο έπωφελεται κατά προτεραιότητα άπ' αυτόν τόν εξοπλισμό. 'Εξάλλου δέν μπορούμε πιά νά πούμε ότι ή πολεοδόμηση αντιστοιχεί σέ μία ανάπτυξη τών παραγωγικών δυνάμεων: ή «βιομηχανική αποκέντρωση» π.χ. μπορεί νά θεωρηθεί κατασπατάληση τών παραγωγικών δυνάμεων τής περιοχής τού Παρισιού, ιδιαίτερα τού ειδικευμένου εργατικού δυναμικού, κατασπατάληση που δέν αντισταθμίζεται καθόλου από τήν τοπική ανάπτυξη έδώ κι εκεί ζωνών «ύποδοχής», άφοϋ πρόκειται αντίθετα για μία υπερχεμετάλλευση από τίσ μεγάλες επιχειρήσεις ενός άνειδικευτου εργατικού δυναμικού. 'Εδώ βρίσκεται ένα σημείο όπου πρέπει νά συμβαθύνουμε: πρόκειται για τήν αύξουσα αντίθεση ανάμεσα στην μονοπωλιακή παραγωγή και τήν ανάπτυξη τών παραγωγικών δυνάμεων, αντίθεση που εκδηλώνεται μέ όξεία μορφή στην πολεοδόμηση. Πρέπει νά αναλυθούν οι επιπτώσεις τής σέ κάθε περιοχή, κάθε πόλη, στα ρυθμιστικά σχέδια, στα προγράμματα εξοπλισμού κ.λπ.

Κατά δεύτερο λόγο, ή παραγωγή τού οικοδομικού πλαισίου έγινε σήμερα μία σημαντική περιοχή τής καπιταλιστικής συσσώρευσης, περιοχή έλιγμών για τά μονοπώλια. Τό βλέπουμε στή βιομηχανική πολιτική που άφορά τήν κατασκευή και τά δημόσια έργα, σέ κάθε μορφή βοήθειας για τήν εκβιομηχάνιση και τή συγκέντρωση τών βιομηχανιών, όπως επίσης και στην παρέμβαση τών οικονομικών συγκροτημάτων που άσχολούνται μέ τήν οικοδομή.

Η γενική κρίση τού κρατικομονοπωλιακού καπιταλισμού ώθει στην αναζήτηση κάθε δυνατής περιοχής για άντληση υπερκέρδους, χωρίς νά ξεφεύγει από τόν κανόνα ακόμη και ή λεγόμενη «λαϊκή» κατοικία. 'Ετσι προκύπτει μία δξυση τών αντιθέσεων κατά τό σχεδιασμό πόλεων, που καταλήγει τελικά νά στρέφεται ενάντια σέ μία όρθή καπιταλιστική λειτουργία: μέ τό νά κάνουμε δηλαδή διαρκώς δρόμους, αυτοκινητόδρομους, άρτηρίες μεγάλης ταχύτητας, περιφερειακές λεωφόρους, πάρκινγκ, κ.λπ. (πράγματα ώφέλιμα ώστόσο για τίσ μεγάλες επιχειρήσεις δημοσίων έργων και ταυτόχρονα για τίσ αυτοκινητοβιομηχανίες), καταλήγουμε σέ μία τέτοια συμφόρηση, που ακόμη και

ή λειτουργία των επιχειρησιακών ζωνών, όπου βρίσκονται οι έδρες των μονοπωλίων, διαταράσσεται.

Από εκεί επίσης προέρχεται, και αυτό είναι το τρίτο σημείο μας, μία χειροτέρευση των συνθηκών ζωής όλων των κοινωνικών στρωμάτων. Η αναμόρφωση των πόλεων διώχνει εμπόρους, βιοτέχνες, μικρές επιχειρήσεις, εκτοπίζει τους εργάτες και τους υπαλλήλους προς τα υποεξοπλισμένα προάστια. Η μονοπωλιακή πολιτική ως προς τη γη τείνει να συμπιέσει στο μέγιστο βαθμό τη γαιοπρόσοδο των μικρών και μεσαίων ιδιοκτητών, δεδομένου ότι η ιδιοποίηση της προσόδου αυτής αποτελεί σημαντικό παράγοντα για την πραγματοποίηση του μονοπωλιακού υπερκέρδους στην οικοδομή. Η αύξηση του αστικού πληθυσμού συνοδεύεται από αύξηση των μισθών, ενώ προβάλλει επιτακτικότερο το αίτημα για βελτίωση του κοινωνικού εξοπλισμού που είναι αναγκαίος όλο και περισσότερο στην καθημερινή ζωή όλων των κοινωνικών στρωμάτων, τόσο όσον αφορά την κοινωνική όσο και

τήν ιδιωτική κατανάλωση. Η πίεση που ασκείται στη λαϊκή κατανάλωση (και στην αγοραστική δύναμη αλλά και στις κοινωνικές μορφές κατανάλωσης), συναντά εδώ τα αξιανόμα εμποδία που η κρίση του ΚΜΚ αντιπαραθέτει στην ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων. [...]

Για να τελειώσουμε, πρέπει να θέσουμε ένα ερώτημα προς το οποίο συγκλίνουν η οικονομική ανάλυση και οι πολιτικοί αγώνες: ποιά είναι σήμερα η φύση της κρατικής παρέμβασης;

Υπάρχει τέλεια πολεοδομική αναρχία, ζούγκλα κερδοσκοπική, όπου κυριαρχεί μόνο ο νόμος του ισχυροτέρου και όπου το κράτος χρησιμεύει μόνο ως ιδεολογική κάλυψη και καταπιεστικός μηχανισμός της τυφλής αδηφαγίας του κεφαλαίου; Η αντίθετα υπάρχει σήμερα ένας αυθαίρετος πολεοδομικός σχεδιασμός, τεχνοκρατική εφαρμογή μιάς μονοπωλιακής στρατηγικής, μέσω της οποίας το κράτος διαχειρίζεται τις αντιθέσεις του συστήματος;

Δημοκρατική οικιστική πολιτική και έλεγχος της διαδικασίας πολεοδόμησης

Τό θέμα που τίθεται εδώ αφορά την άπαρχή της κρίσης. Για μās δέν υπάρχει μερική και τοπική διευθέτηση του χώρου, ή μεμονωμένη επιμέρους μεταρρύθμιση που νά μπορεί νά λύσει τήν κρίση τής πόλης, μιά και αυτή ή τελευταία είναι άπλως έκφραση τής γενικής κρίσης του ΚΜΚ, άν ή ανάλυσή μας είναι σωστή. Η δημοκρατική λοιπόν διέξοδος από τήν κρίση προϋποθέτει χτύπημα τής κυριαρχίας των μονοπωλίων.

Τό Κοινό Πρόγραμμα διακυβέρνησης των κομμάτων τής άριστεράς προβλέπει πάνω σ' αυτή τή βάση διάφορα μέτρα που άποτελούν άπαραίτητες μεταρρυθμίσεις προκειμένου νά λειτουργήσι μιά δημοκρατική πολιτική που θά ίκανοποιήσι τς πιο άμεσες ανάγκες.

Η εφαρμογή του Κοινού Προγράμματος θά έχει δύο ουσιώδεις συνέπειες: Θά καταργηθεί μέ τς εθνικοποιήσεις ή οικονομική βάση τής ισχύος των κυριότερων μονοπωλιακών ομάδων. Θά χτυπηθούν οι κυρίαρχες θέσεις τους στον κρατικό μηχανισμό, μετά άκριβώς από τον εκδημοκρατισμό του κρατικού μηχανισμού και τή λαϊκή παρέμβαση σε όλα τά επίπεδα.

Η κινητήρια δύναμη τής επεξεργασίας και τής εφαρμογής τής δημοκρατικής πολεοδομίας είναι ή

ΐδια ή ανάπτυξη τής δημοκρατίας: άφου έξουδετερωθούν από τή δράση των μαζών, σε εθνικό πιά επίπεδο, οι κυριότερες αντιστάσεις άπέναντι σε μιά ριζικά νέα πολιτική, ή *λαϊκή πρωτοβουλία*, προκειμένου νά υλοποιήσι αυτή τήν πολιτική, θά άποδεσμευτεί σε κάθε επίπεδο και σε τέτοια κλίμακα που είναι πολύ δύσκολο σήμερα νά φανταστούμε τήν ευρύτητά της.

Ο καθορισμός του περιεχομένου του δημοκρατικού σχεδιασμού τής πόλης θά είναι έργο αίρετων τοπικών οργάνων —στην ύπηρεσία των όποιων θά τεθούν αίρετοί τεχνικοί οργανισμοί— μέ τήν ενεργό συμμετοχή πολιτικών οργάνώσεων, συνδικάτων κ.λπ. Μιά έντονη πολιτική πάλη θά χρειαστεί νά αναπτυχθεί, ώστε τά συμφέροντα τής εργατικής τάξης νά λαμβάνονται παντού ύπόψη, άκόμη και εκεί όπου τά αντιδραστικά κόμματα θά διατηρούν τήν πλειοψηφία στα τοπικά όργανα.

Χωρίς νά εκτεινόμαστε στο σύνολο των μέτρων που θά ληφθούν, οι μεγάλοι άξονες προσανατολισμού θά αναφέρονται ιδιαίτερα στον τόπο εγκατάστασης επιχειρήσεων και οικονομικών δραστηριοτήτων, στην πολιτική για κοινωνικό έξοπλισμό, στην κατοικία και στις επικοινωνίες. [...]

ΔΙΕΘΝΗΣ

ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Ελληνική έκδοση του
LE MONDE
diplomatique

Αρχ. 40

Εκδίδεται από την
ΕΣΑΝΤΑΣ ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΕΠΕ
Δελεφών 4, τηλ. 3637107
Αθήνα, Τ.Τ. 144
ΜΗΝΙΑΙΑ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ

Οί αγωνιστές καί τά απομνημονεύματά τους

της Α. Φενερλή-Παναγιωτοπούλου

Έχουμε συνηθίσει ως τώρα νά αντιμετωπίζουμε τά 'Απομνημονεύματα τών 'Αγωνιστών του Εικοσιένα σάν τήν αυθεντική φωνή αυτών πού τά έγραψαν, ακόμη και όταν είναι γνωστό ότι ή καταγραφή τους άνήκει σέ άλλα πρόσωπα. Θεωρήθηκαν, μάλιστα, προοδευτικά κείμενα όσα απ' αυτά είχαν σάν έξωτερικό χαρακτηριστικό τους γνώρισμα στοιχεία από τήν προφορική γλώσσα τής έποχής τους, έστω και άν τό περιεχόμενό τους δέν χαρακτηριζόταν πάντοτε από προοδευτικές ιδέες: ή γλωσσική μορφή σάν έκφραση λαϊκού αυθορμητισμού, τά καταχωρούσε, αυτόματα, ανάμεσα στά αντιπροσωπευτικά δείγματα τής νεότερης προοδευτικής σκέψης. Αντίθετα, πάλι, κανένας δέν θά μπορούσε νά άμφισβητήσει τήν τεράστια σημασία τους ως αυθεντικών πηγών για τά χρόνια του άγώνα. Πληροφορίες για τά πολεμικά γεγονότα, μαρτυρίες για τήν καθημερινή ζωή, τή νοοτροπία και τίς συμπεριφορές κατά τά τελευταία χρόνια τής τουρκοκρατίας, τήν Έπανάσταση και τά πρώτα μετεπαναστατικά χρόνια, μάς παρέχονται μέ τρόπο άναντικατάστατο μέσα από τά απομνημονεύματα.

Παράλληλα, θά μπορούσε νά διακρίνει κανείς ένα δεύτερο και πολύ πιό σημαντικό επίπεδο, πού μέσα του συμπλέκονται άφανώς γεγονότα και άπόψεις τών τελευταίων χρόνων τής τουρκοκρατίας και τής Έπανάστασης μέ άντιλήψεις δημιουργημένες στό διάστημα του άγώνα και τών μετεπαναστατικών χρόνων, πού κάνουν τά απομνημονεύματα τών άγωνιστών προνομιακό χώρο μελέτης τών μηχανισμών διαμόρφωσης τής νεοελληνικής ιδεολογίας. Μιά άπέρρατη ποικιλία από τοποθετήσεις και άνατοποθετήσεις άπέναντι στα πρόσωπα και τίς κοινωνικές άλλαγές τής περιόδου δείχνει καθαρά τίς δύσκολες και άντιφατικές συνειδητοποιήσεις τών μετεπαναστατικών χρόνων.

Τό απομνημόνευμα μέ τή μορφή πού τό ξέρουμε σήμερα, δηλαδή τό ιδιαίτερο αυτό είδος λεπτομερειακής άφήγησης γεγονότων σχετικών μέ τήν έπανάσταση του 1821, κάνει τήν εμφάνισή του μετά τή δημιουργία του 'Ανεξάρτητου κράτους, χοντρικά στή δεκαετία

1830-1840. Αυτό δέν σημαίνει βέβαια ότι πρέπει νά άγνοήσουμε τήν ύπαρξη ενός αντίστοιχου είδους συνδεδεμένου μέ τήν έμφυτη τάση γραπτής απομνημόνευσης έξαιρετικών γεγονότων και συμβάντων πού άνέκαθεν ίσχυσε σέ λόγιους αλλά και σέ στοιχειωδώς έγγραμματος —δηλαδή τά βραχεία χρονικά, τά ημερολόγια κ.λπ. Η περίοδος τής τουρκοκρατίας είναι πλούσια σέ άνάλογο υλικό, δείγμα άπαρχών ιστορικής συνείδησης, αλλά όλα αυτά δέν μπορούν παρά νά άποτελούν τούς πολύ άπομακρυσμένους προγόνους τών απομνημονευμάτων του '21. Μιά και άναφέραμε τό πρόβλημα τής καταγωγής τών απομνημονευμάτων, από τήν πλευρά του περιεχομένου τους, θά έπρεπε μάλλον νά τά συσχετίσουμε μέ τίς διεκδικητικές 'Αναφορές τών 'Αγωνιστών. Τέτοιες 'Αναφορές ή 'Υπομνήματα συντάχτηκαν από τό σύνολο σχεδόν τών άγωνιστών ή τών απογόνων τους, και ύπηρεξαν τά γραπτά τους διαβήματα προς τίς έκάστοτε κυβερνήσεις μέ άντικειμενικό σκοπό τήν έξασφάλιση άποζημιώσεων για όσες ύπηρεσίες προσέφεραν στό έθνος. Άλλά και ή έξωτερική τους μορφή θυμίζει τό απομνημόνευμα: συνεπτυγμένη βιογραφική έξιστόρηση τής συμβολής τους στόν άγώνα και έντονος προσωπικός-άπολογητικός χαρακτήρας. Τά στοιχεία αυτά έπιτρέπουν εύκολα στόν καθένα νά διακρίνει ότι ή συνεπτυγμένη μορφή τών άναφορών ή ύπομνημάτων όδήγησε στή δημιουργία του 'Απομνημονεύματος. Μιά συλλογή τέτοιων 'Αναφορών, όπως είναι ήδη γνωστό, σώζεται σήμερα στό 'Αρχείο 'Αγωνιστών τής 'Εθνικής Βιβλιοθήκης.

Στό σύντομο αυτό σημείωμα θά έπρεπε νά αναφερθούν, συνοπτικά έστω, οι κοινωνικοί και πολιτικοί όροι πού συνετέλεσαν στήν παραγωγή του είδους.

Οί απομνημονευματογράφοι-άγωνιστές κοινωνικά άνήκουν σέ ένα στρώμα πού, βασικά, διαμορφώθηκε στή διάρκεια του άγώνα τής 'Ανεξαρτησίας και άναδείχτηκε μέσα στίς συνθήκες του. Σέ μία περίοδο μεταβατική όπου όλα είναι ρευστά, ξεκινούν πολιτικές διαδικασίες μέ τήν προοπτική του σχηματισμού και

τῆς τελικῆς μορφῆς τοῦ πολιτεύματος καί τοῦ κράτους. Ἐκλεγμένοι ἀπό ἄλλους ἀγωνιστές ἢ ἀπό τοπικούς παράγοντες, θά λάβουν μέρος συχνά σέ συνελεύσεις καί γενικότερα σέ ἐκδηλώσεις ὅπου θά τεθοῦν καί καίρια προβλήματα τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ. Ἐκειμέσα, σ' αὐτή τήν ἠλεκτριωμένη ἀτμόφαιρα, αἰωροῦνται κάποιες προοπτικές ἐνός πολιτικοῦ ρόλου τόν ὁποῖο θά μπορούσαν νά παίξουν μελλοντικά, ἀλλά πού τελικά δέν θά ἀνοίξουν γι' αὐτούς παρά ἀκόμη πύθ βαθιά τίς πληγές τῆς ιδεολογικῆς τους ἀσάφειας. Μέ τό τέλος τῆς ἐπανάστασης, οἱ ἀγωνιστές τοῦ παραπάνω στρώματος ἔχουν ἤδη ἐπιβληθεῖ σάν προσωπικότητες ἀπέναντι στίς εὐρύτερες μάζες, μέ τρόπο, ὅμως, πού φανερώνει περισσότερο προσωπική καταξίωση παρά κοινωνική ἐπιβολή. Ὅταν ἰδρῦεται τό κράτος ἀρχίζουν νά διαμορφώνονται καινούριες κοινωνικές δομές πού δέν ἐπιτρέπουν σ' αὐτό τό στρώμα τῶν ἀγωνιστῶν, μέ τήν ιδιότητα πού εἶχε ὡς τότε, νά παίξει ἡγετικό ρόλο στή διαχείριση τῶν κοινῶν. Οἱ ἀγωνιστές αὐτοί, συνδεδεμένοι ὅπως εἶναι μέ τό ἐντελῶς πρόσφατο παρελθόν καί χωρίς νά ἔχουν ξεκαθαρίσει τί ἀκριβῶς ζητοῦσαν ἀπό τήν ἐπανάσταση, μέσα στό κλίμα τῆς παλιάς τους ιδεολογικῆς ἀσάφειας καί ἐνός συναισθηματικοῦ πατριωτισμοῦ πού δέν ἐπιτρέπει τήν προσαρμογή τους στίς νέες κοινωνικές συνθήκες, περνοῦν σέ μιά φάση ἀμφισβήτησης τῆς ἐξουσίας, μὴ δεχόμενοι ὅτι ὁ ρόλος τους τελείωσε μέ τόν ἀγώνα. Πρόσθετος λόγος: ὁ χρόνος πού ἔχει μεσολαβήσει ἀπό τήν ἐπανάσταση ὡς τήν ἰδρυση τοῦ ἀνεξάρτητου κράτους, εἶναι μικρός γιά νά ἀποκτήσουν νοοτροπία παλιῶν πολεμιστῶν· ἐξάλλου καί ὁ παράγοντας τῆς ἡλικίας τους δέν συνηγορεῖ σ' αὐτό —ὄλοι σχεδόν εἶναι νέοι. Παράλληλα ἡ λαϊκή τους προέλευση δέν βοηθάει νά ἐντάξουν τό κράτος στόν δικό τους κόσμο καί νά τό ἀποδεχτοῦν ἢ νά τό ἀπορρίψουν. Ἀπό τήν ἄλλη ὄψη, τό ἴδιο τό κράτος δέν ἔχει ἀκόμη καθοριστεῖ οὔτε σταθεροποιήσει τό χαρακτήρα του, ἔτσι πού αὐτόματα νά τους προσδιορίζει ταξικά καί ιδεολογικά. Θά ἔλεγε κανεῖς ὅτι προκύπτει γιά τοὺς ἀγωνιστές ἕνα πρόβλημα κοινωνικῶν διεκδικήσεων ἀκαθόριστων καί ρευστῶν, πού πολλές φορές ὁ μόνος τρόπος γιά νά ἐκδηλωθεῖ εἶναι οἱ προσωπικές καί τοπικές ἀντιθέσεις. Ἐτσι δημιουργοῦνται, χοντρικά, τρία ἐχθρικά στρατόπεδα: τῶν Πελοποννησίων, τῶν Ρουμελιωτῶν καί τῶν «ἐτεροχθόνων». Ἀλλά ἡ δυναμική τοῦ νεοῖδρυμένου κράτους ὠθεῖ πρὸς νέες ἀνακατατάξεις, ἀνεξάρτητα ἀπό τοπικές ἢ προσωπικές διαφορές, καί αὐτοί πού θά παίξουν τόν κυρίαρχο ρόλο στή διαμόρφωση καί λειτουργία του εἶναι ὅσοι τελικά ἔχουν πύθ ξεκαθαρισμένες ἀπόψεις καί ὀρισμένα πρότυπα σέ ἀναφορά μέ τά ὑπάρχοντα ἤδη κράτη. Τό κοινωνικό αὐτό στρώμα, ἂν καί δέν ἐκφράζει πάντοτε συμπαγεῖς καί ἐνιαῖες ἀπόψεις, θά ἀναλάβει τή διαχείριση τῶν κοινῶν μέ τήν κάλυψη καί τή συνεργασία ἐκείνων τῶν ἀγωνιστῶν πού κατά καιροῦς τό ἀναγνωρίζουν καί ἀναγνωρίζονται μέσα σ' αὐτό. Ἐτσι ὁ κοινωνικός ρόλος τοῦ στρώματος τῶν ἀγωνιστῶν εἶναι ὑποχρεωτικά περιορισμένος: βραχυπρόθεσμα ἡ νέα ἑλληνική κοινωνία δέν τοὺς ἔχει ἀνάγκη, ἴσως μάλιστα νά τῆς εἶναι καί ἕνα βῆρος παραπάνω. Κυριευμένοι ἀπό αἰσθήματα ἀπογοήτευσης καί ἀδικίας, σ' ἕνα κλίμα ἀναποτελεσματικότητας καί ἀπραξίας, μέ διαφυσμένες ἐλπίδες γιά ἀλλαγὴ πού στηρίζουν πρῶτα στόν Καποδίστρια καί ἀργότερα στόν Ὀθωνα, θά

περάσουν μιά ὁλόκληρη ζωὴ ἀμφισβητοῦντες τήν ἐξουσία καί ἀμφισβητοῦμενοι ἀπό αὐτή. Μέ αὐτές τῆς συνθήκες μερικοί θά κατατάξουν τόν ἑαυτό τους ἀνάμεσα στοὺς «πρώην στρατιωτικούς», καί θά ἀποτραβηχτοῦν ἀπό τό πολιτικό προσκήνιο γιά νά ἀφιερωθοῦν στή συγγραφή τῶν στρατιωτικῶν ἀπομνημονευμάτων τους. Ἄλλοι περισσότερο ἀμφιταλαντευόμενοι ἀνάμεσα στή στρατιωτική καί πολιτική ιδιότητα θά προσπαθήσουν μέσα ἀπό τά γραπτά τους νά ἐπιρρίψουν τίς εὐθύνες τῶν κακῶν στιγμῶν τοῦ ἀγώνα ἢ τῶν ἐμφυλίων πολέμων πότε στοὺς πολιτικούς καί πότε στοὺς στρατιωτικούς. Καί γιά τίς δύο ὁμοῦς αὐτές κατηγορίες ἰσχύει ἕνας κυρίαρχος στόχος: ἡ μείωση ὅσων ἀναδείχθηκαν καί ἐπικράτησαν μετεπαναστατικά —ἐξοῦ καί ἡ ἀνάμειξη τῶν δύο διαφορετικῶν ἐπιπέδων, πού ἀναφέραμε στήν ἀρχή.

Ἡ Ἐπανάσταση πού προσδιόρισε τίς τύχες τοῦ ἑλληνισμοῦ δημιούργησε σέ ὅλους ἕνα πρόβλημα τοποθέτησης ἀπέναντι τῆς καί συγχρόνως μιά ἀνάγκη ἀναβίωσης ἡρωικῶν πράξεων κάτω ἀπό τό σίγουρο καί ἀναφαίρετο πιά ἔδαφος τοῦ ἀνεξάρτητου κράτους.

Ἡ ἴδια ἀνάγκη δημιουργήθηκε καί στοὺς διανοούμενους τῆς ἐποχῆς, ἀλλά μέ τή διαφορὰ ὅτι αὐτὴ συνδέθηκε μέ τήν ἀναγκαιότητα τῆς ἱστορικῆς ὑποδομῆς τοῦ νέου κράτους. Ἀπό πολύ νωρίς ἡ προηγουμένη γενιά τῶν διανοουμένων ἐξασφάλισε μέ τίς ἐργασίες τῆς τῆν ἑλληνική προέλευση τῆς ἐθνότητας πού κατοικοῦσε στό χῶρο ὅπου μετὰ τῆν Ἐπανάσταση ἰδρῦθηκε τό νέο κράτος. Ἡ καινούρια γενιά τῶν διανοουμένων πού ἀντιστοιχεῖ στό νεοῖδρυμένο κράτος καί στήν κοινωνική του διάρθρωση, δέν ἔχει νά ἀντιμετωπίσει τά ἴδια προβλήματα μέ τήν προηγουμένη. Ἐχοντας ἐξασφαλίσει τήν ἱστορική καταγωγή τῶν νεοτέρων Ἑλλήνων, καί χωρίς νά ἀνησυχεῖ γιά τή στερεότητα τοῦ ἐθνικοῦ οικοδομήματος, θά προσπαθήσει νά βρεῖ τό ρόλο τῆς, ἀντλώντας ἀπό τό πρόσφατο παρελθόν. Σύμφωνα μέ αὐτό τό πνεῦμα μερικοί διανοούμενοι, ὅπως π.χ. ὁ Γ. Τερτσέτης, μέσα σέ μιά εὐτυχημένη σύνδεση διδακτισμοῦ καί ρητορείας, θά προσπαθήσουν νά προβάλλουν τά συστατικά τῆς ιδεολογίας καί νοοτροπίας τῶν ἀγωνιστῶν, ταυτιζόμενοι μέ τήν ἡρωική πλευρὰ τῶν βιωμάτων καί τῶν ἀπόψεών τους. Ἄλλοι, μέ ἕνα αἰσθημα περισσότερο διαμορφωμένης ἱστορικῆς συνείδησης, θά προσπαθήσουν νά γράψουν τήν «Ἱστορία» τοῦ Ἀγώνα. Ὁ Ἰωάννης Φιλῆμων ἀνάμεσά τους, στὰ 1834 ἐκδίδει τό *Δοκίμιον περὶ τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας*· γιά τήν πληρέστερη μάλιστα τεκμηρίωση τοῦ ἔργου του χρησιμοποιεῖ «ὑπομνήματα» ἀγωνιστῶν. Λίγο ἀργότερα (1839), ἕνας ἄλλος, ἐκκλησιαστικῆς προέλευσης συγγραφέας, ὁ Ἀμβρόσιος Φραντζής, θά τυπώσει τήν *Ἐπιτομή τῆς Ἱστορίας τῆς ἀναγεννηθείσης Ἑλλάδος*. Αὐτό τό ρεῦμα πού ἐνεργοποιεῖ τίς διαθέσεις τῆς νέας γενιᾶς τῶν διανοουμένων, μεταβιβάζεται ἄλλοτε ἄμεσα καί ἄλλοτε ἔμμεσα καί στοὺς ἀγωνιστές. Εἶναι ἕνας ἀκόμη λόγος γιά νά ἐνισχύσει τὴ ρομαντική τους διάθεση καί νά συμβάλλει στήν ἀπό μέρους τους γραπτὴ μεταβίβαση τῶν σημαντικῶν γεγονότων πού χάραξαν τὴ ζωὴ τους καί τό μέλλον τοῦ ἑλληνισμοῦ.

ΥΓ. Ἡ ἀνθολογία πού ἀκολουθεῖ ἄς θεωρηθεῖ μικρὸ ἀφιέρωμα στό Εἰκοσιένα καί εὐκαιρία γιά μιά ἄλλη ἀνάγνωση τῶν πηγῶν του.

1. Ἀναφορὰ Ἀγωνιστῆ

«Πρὸς τὸ Σεβαστὸν Ἐκτελεστικὸν Σῶμα.

Ἀπὸ τὴν ἔναρξιν τοῦ Ἱεροῦ ἀγῶνος μέχρι τοῦδε ἐδούλευσα κατὰ χρέος τὴν πατρίδα, ἐγὼ τε καὶ ἅπανα ἡ οἰκογένειά μου, ὧν εἰς ἕκ τῶν προκρίτων τοῦ χωρίου Λιγούδιστα, τῆς επαρχίας Ἀρκαδίας.

Οἱ τρεῖς υἱοὶ μου, τὰ μόνα τῆς προβεβηκυίας μου ἡλικίας ἀντικείμενα, ἀφοῦ κατὰ τὴν εἰσβολὴν τοῦ Ἱμπρημ-πασσια ἐπολέμησαν εἰς Ναυαρίνου, καὶ εἰς ἄλλας περὶ τὸ Νεόκαστρον μάχας, ἦσαν ἐσχάτως καὶ εἰς τὴν λαμπρὰν ἦτταν τοῦ αἰμνήστου Γρηγορίου Δικαίου, ὅπου καὶ οἱ τρεῖς ἔπεσαν μαχόμενοι ὑπὲρ τῆς Πίστews καὶ τῆς Πατρίδος.

Μετὰ τὴν εἰς Ἀρκαδιὰν εἰσβολὴν τῶν ἐχθρῶν συμπαραλαβὼν τὴν πολυἀριθμὸν οἰκογένειάν μου καὶ ἐγγόνους μου κατέφυγον ἐνταῦθα πρὸ ἡμερῶν, στερημένοι καὶ αὐτῶν τῶν πρὸς τὸ ζῆν.

Δὲν ἐφαντάσθην ποτέ μου νὰ ἐνοχλήσω τὴν Σεβ. Διοίκησιν δι' ἀναφορῶν μου. Ἄλλ' ἤδη δὲ ὅποτε στερηθεὶς ὅλης μου τῆς κινήτης καὶ ἀκινήτου περιουσίας, κείμενος ἐνταῦθα, ἄφιλος, ἄπορος, καὶ κατὰ δυστυχίαν πατὴρ πολυἀριθμῶν καὶ δυστυχῶν οἰκογενειῶν, τῆς ἰδικῆς μου λέγω καὶ τῶν υἱῶν μου, παρερησιάζομαι διὰ τῆς ταπεινῆς μου ταύτης ἀναφορᾶς πρὸς τὸν χώρον τοῦ Σεβ. αὐτοῦ Σώματος (Ἐκτελεστικοῦ), ζητῶν νὰ μοῦ δοθῶσιν οἱ δύο παλαιόμυλοι ὀνομαζόμενοι τοῦ τζαμίου, ὅπου εὐρίσκονται εἰς τὴν περιοχὴν τῆς κωμοπόλεώς μας, νὰ τοὺς οἰκοδομήσω καὶ νὰ λαμβάνω ἐξ αὐτῶν τὸ ὀλίγον εἰσόδημα, τὸ ὁποῖον δὲν ἀνεβαίνει περισσότερον τῶν γροσίων 200 ὡς φαίνεται εἰς τὸ ἔξοχον Ὑπουργεῖον τῆς Οἰκονομίας ἀπὸ τοὺς λογαριασμοὺς τῶν ἐπιστατῶν, ὅπως μὲ αὐτὴν τὴν μικρὰν βοήθειαν δίδω μικρὰν παραμυθίαν εἰς τὰ ὄρφανά, ἅτινα ὑπόσχηται ἡ Σ[εβαστῆ] Διοίκησις δυνάμει τοῦ Νόμου τῆς Ἐπιδιᾶρου νὰ περιθάλπη.

Εὐέλπις δὲ εἰς τὴν φιλανθρωπίαν τῶν Σεβ. τούτων μελῶν, μένω μὲ τὸ προσῆκον σέβας.

Τῆ 16 Σεπτεμβρίου 1825 ἐν Ναυπλίῳ

ὁ εὐπειθὴς πατριώτης
οἰκονόμος Καλογερόπουλος»

Μ. Φερέτος, *Μεσσηνιακά 1968*,
σελ. 451.

2. Προεπαναστατικὲς μνημῆς

Ἀνάγκην εἶχεν ὁ Ἀλῆς νὰ φαίνεται εἰς τὴν φρουρὰν τοῦ γενναῖος, καὶ μάλιστα μετὰ τὸσους αἱματηροὺς ἀγῶνας, οὐδέποτε ὅμως ἐξώδευεν αὐτός. Κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἐξαγορᾶς τῆς Πάργας τὸ βάρος ἐμελλε νὰ πέσῃ εἰς τὴν ράχιν τῆς ἄνω οἰκογενείας τῆς θείας μου· ἐζήτησε δεῖπνον ἀπὸ τὴν οἰκίαν Ρογγώτη διὰ νὰ φιλιωθῆ μετ' αὐτῆς. Καὶ ποῦ ἡ οἰκία Ρογγώτη; Αἱ οἰκίαι εἶχον προικοδοτηθῆ εἰς τὰς κόρας, τὰ δ' ἄρρενα τέκνα ἐξόριστα ἦσαν μακρὰν τῆς πατρίδας τῶν, πλούσιοι πλέον καὶ μὴ φοβούμενοι τὸν Ἀλῆν· ἀλλ' εἰς τὴν κεφαλὴν τοῦ Ἀλῆ τοιαῦται λεπτολογία δὲν ἐλάμβανον χώραν.

Ἡ θεία μου Ἀγγελικὴ εἶχε βεβαίως τὰ μέσα, ἀλλ' ὡς γυνὴ δὲν εἶχε καὶ τὴν δέουσαν κρίσιν. Τὰ χρήματά της δὲν ἦσαν εἰς Ἰωάννινα· δὲν ὑπῆρχεν ἄρα φόβος ἀρπαγῆς· ὅθεν ὑπέπεσεν εἰς τὸ μέγα λάθος νὰ παραδεχθῆ τοὺς λόγους τῶν προδοτῶν καὶ νὰ προετοιμασθῆ εἰς ὑποδοχὴν τοῦ τυράννου ἐν τῇ οἰκίᾳ μας. Ὁρίσθη τὸ ἐσπέρας· ἐγένοντο αἱ προετοιμασίαι. Δέκα μαγειρίσσαι ἠσχολοῦντο εἰς τὸ πλυσταεῖον μεταβληθὲν εἰς μαγειρεῖον· ἐφθασε τὸ ἐσπέρας· ὁ τυράννος φθάνει συνωδευμένος ἀπὸ τὴν πολυἀριθμὸν φρουρὰν του, φερόμενος ἐπὶ φορείου, τὸ ὁποῖον ἐβάσταζον ἐναλλάξ 80 Μετσοβίται πελώριοι ἄνδρες. Δὲν ἐπέρασεν ἀπὸ τὴν λεωφόρον, ἀλλὰ διὰ τῆς ὁδοῦ, τὴν ὁποῖαν ἀνωτέρω ἐμνημονεύσαμεν, ἦς χρῆσιν ἔκαμε κατὰ τὴν νύκτα τῆς ἀρπαγῆς τῆς Κυρᾶς Φροσύνης.

Οὐδὲν αἴσθημα εἶχεν εἰς ὅλας τὰς πράξεις λογικοῦ ἀνθρώπου· ἐσώζετο ὅμως, φαίνεται, πάντοτε εἰς τὸν τυράννον αὐτὸν κάποιος φόβος καὶ μικρὰ ἐντροπὴ νὰ φανῆ εἰς τὴν περίστασιν τῆς ὑποδοχῆς ἐν τῇ οἰκίᾳ μας ὡς ταπεινούμενος καὶ ζητῶν συγγνώμην ἀπὸ κατατρεχθεῖσαν οἰκογένειαν.

Ὁ Ἀλῆς, γέρον δυσκίνητος, δὲν ἐδύνατο ν' ἀναβῆ τὴν κλίμακα· τὸν ἔφερον οἱ Μετσοβίται μέχρι τῆς κορυφῆς. Τὸν ἐδέχθησαν οἱ ἄρχοντες τῆς πόλεως μετὰ τοῦ δεσπότη, καὶ φέροντες αὐτὸν ἐπὶ χειρῶν σχεδὸν τὸν ἐκάθησαν εἰς λαμπροστόλιστον γωνίαν τῆς αἰθούσης (χοντζερέ). Ἦσαν παρόντες οἱ συγγενεῖς καὶ ἄλλοι φίλοι μὲ ἐσταυρωμένας

τὰς χεῖρας, καθὼς καὶ αἱ τῆς οἰκίας γυναῖκες.

Ἡ τράπεζα ἠτοιμάσθη πάραυτα, ἦτις ἦτο ἀπλουσιότης, συγκεκριμένη ἀπὸ πολύτιμον στήριγμα (ὅπερ εἰς Ἰωάννινα ἐλέγετο σκαμνί), ἐπὶ τοῦ ὁποῖου ἐτέθη ἀργυροῦς δίσκος (συνί). Δὲν εἶδον ἂν ὑπῆρχον πιάτα, πηροῦνια, χουλιάρια, μαχαίρια ἢ χειρόμακτρα· ὅ,τι εἶδον, τοῦτο γράφω. Ὁ δεσπότης Γκάγκας καὶ ὁ προεστὼς Σταῦρος Ἰωάννου ἔνθεν καὶ ἔνθεν ἐγονάτισαν, καὶ ὁ Ἀλῆς δὲν ἔχασε καιρὸν· ἤρχισε νὰ συνομιλῆ μετ' αὐτῶν, ὁποῖαν γλῶσσαν ὅμως δὲν ἤκουον· καὶ πῶς ἦτο δυνατόν νὰ διακρίνω εὐρισκόμενος ἐξῶθεν τῆς αἰθούσης.

Ἐμπροσθέν μου σωρὸς ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν· οἱ ἄρχοντες δὲ... ἔφερον τὰ καλουπάκια. τὰ ὁποῖα ἦσαν ὡς κιούπια (πίθιοι) ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῶν. Ἡ ὁμιλία τοῦ Ἀλῆ διήρκεσεν ἐπὶ πολὺ, καθὼς καὶ ἡ ἀσχολία του νὰ ἀκροᾶται καὶ δέχεται τὰς ἀναφορὰς (ἐρτζιχάλια) τῶν παραπονεμένων ἢ ἀδικουμένων. Μόλις ἔπαυσεν ἡ ὁμιλία καὶ ἡ ἐργασία αὐτῆ, καὶ φθάνουσι τὰ φαγητά.

Διὰ τί ὁ Ἀλῆς ἐδέχετο ἀναφορὰς, προκειμένου λόγου περὶ δεῖπνου; Ἦθελε ν' ἀποδείξῃ ὅτι τοῦτο ἔπραττε πρὸς χάριν τοῦ οἴκου μετὰ τοῦ ὁποῖου συνεφιλιώμετο;

Ὅποια ἦσαν τὰ φαγητά;

Ἄπειροι παροψίδες (σαγάνια μὲ σκεπάσματα χάλκινα) φαγητῶν ἔκειντο ἐπὶ τῶν κραββάτων. Αἰθίοψ δὲ ὑψηλὸς ἦτο ὁ δοκιμαστής τῶν φαγητῶν. Οἱ τυράννοι πάντοτε κάμουν χρῆσιν τοιούτων προσώπων, ὅπως προλάβουν τὴν δηλητηρίασιν· ἡ δὲ ἐργασία αὐτῆ εἶχεν ἀρχίσει, ὅτε μόλις ἐκάθησεν ὁ Ἀλῆς. Ὅποῖον στόμαχον εἶχεν ὁ Αἰθίοψ (μαῦρος), χάρτων ἔστω καὶ τὸ παραμικρὸν μέρος ἐκάστου φαγητοῦ! Τὰ φαγητά ἐπαρουσίαζον εἰς τὸν Ἀλῆν λαμπροστόλιστοι ὑπῆρτα· αὐτὸς δὲ πάντοτε ἀνένευε· καὶ ἡ ὁμιλία του ἐξηκολούθει μὲ τὸν δεσπότην καὶ προεστῶτα· ἀλλ' αὐτοὶ δὲν ἦσαν πλέον ὄρθιοι· ὁ Ἀλῆς μετὰ τὴν παρουσίαν τῶν παραπονεμένων τοὺς διέταξε διὰ τῆς χειρὸς του νὰ καθήσουν. Ὁ δεσπότης ἐκάθησε σταυροποδητί, ὁ δὲ προεστὼς γονατιστός. Τοιαύτην, φαίνεται, εἶχεν ἐθιμοτυπίαν ὁ καιρὸς ἐκεῖνος ἐνώπιον τῶν

σατραπῶν· πάντοτε τὸ ἱερατεῖον ἐξετιμάτο περισσότερον.

Ἐξ ὄσων φαγητῶν ἐπαρουσία-
σαν εἰς τὸν Ἄλῃν μόνον ὀλίγας
χαρίας ἐπήρε ψητοῦ κρέατος καὶ
σαλάτας· ἔπινον ὅμως συχνὰ ποτὰ
(σερμπέτια) κατεσκευασμένα ἀπὸ
ρόδια. Τοιαῦτα σερμπέτια, ἐὰν
ἔκαμνον σήμερον, ἤθελον προτιμή-
σει ὁ κόσμος ἀπὸ τὰ ἐπιβλαβῆ πα-
γωτά. Ἐνθυμοῦμαι ἀκόμη τὴν τέρ-
ψιν, ἣν ἠσθανόμην πίνων παρόμοια
ποτὰ· ἐννοεῖται δὲ ὅτι ὁ Μαῦρος
ἐδοκίμαζε καὶ τὰ ποτὰ ταῦτα.
Ἄθλιοι τύραννοι τίποτε δὲν συγ-
χαίνονται.

Πόθεν ἔβλεπον τὰ γινόμενα;

Ἡ μεγάλη αἴθουσα τῆς οἰκίας
μας κατὰ τὴν εἴσοδον εἶχεν εἰς τὸ
μάκρος στήλας ὑποβασταζούσας
ἐκτεταμένον θεωρεῖον μὲ δικτυωτά
(καφάσια), χρήσιμον διὰ τὰ κορά-
σια, τὰ ὁποῖα ἐκρύπτοντο τῷ καιρῷ
ἐκείνῳ ἀπὸ τοὺς ὀφθαλμοὺς ξένων
ἀνδρῶν. Ἀπέφυγεν ἡ μήτηρ μου νὰ
θέσῃ ἐμὲ καὶ τὸν ἀδελφόν μου εἰς τὸ
θεωρεῖον αὐτό, διὰ νὰ προλάβῃ
τυχὸν θόρυβον παιδικόν, ὅστις
ἠδύνατο νὰ φέρῃ ταραχὴν καὶ νὰ
λάβῃ ὑποψίαν ὁ τύραννος αὐτός·
ὄθην διέταξε τὴν νταντάν μας Χάι-
δων τὴν μακαρίτισσαν νὰ μᾶς κρα-
τῇ ὀρθοῖους εἰς παράθυρον βλέπον
ἐντὸς τῆς αἰθούσης. Καθησάντων
τοῦ δεσπότη καὶ προεστῶτος ἡ
θέα ἐγένετο ἐλευθερωτέρα.

Πολλοὶ ὄροι ἐπέρασαν, καὶ ἡ
φρουρὰ μετὰ τῶν συσσωρευθέντων
τοῦ λαοῦ ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι πλέ-
ον ἐτόλμων νὰ πατήσουν τὸ ἔδαφος
κατατρεγμένου οἴκου (οἰκογενεί-
ας), ἔφερον εἰς τέλος τὸ δεῖπνον,
καταβροχθίσαντες ἅπαντα τὰ ψητὰ
τῆς σούβλας καὶ τὰ ἐν ταῖς παροψί-
σι φαγητά. Ὁ Ἄλῃς, ὀξύνοος ἄν-
θρωπος, ἤθελε νὰ εὐχαριστήσῃ τὴν
φρουρὰν τοῦ βεβαίως παρατείνων
διὰ τῶν ὀμιλιῶν τὸν χρόνον τοῦ
δείπνου.

Εἰσῆλθεν ὁ Αἰθίοψ (μαῦρος) εἰς
τὴν αἴθουσαν καὶ ἐπροσκύνησε·
τοῦτο δὲ βεβαίως ἦτο τὸ σύνθημα.
Ἦγειραν τὸν Ἄλῃν τὰ ἴδια πρόσω-
πα. Ἐξερχομένου τοῦ Ἄλῃ δια τῶν
ὑποβασταζόντων αὐτὸν ἀρχόντων,
ἠκούσθη παιδικὴ φωνὴ «ὁ τύ-
ραννος».

Τὸ λέγω καὶ τὸ εἶπον πολλάκις
εἰς τοὺς οἰκείους μου· ἤμην οὐχὶ
μόνον αὐτήκοος, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ
στόματος τοῦ γράφοντος τοῦτο γέ-
ροντος ἐξῆλθε· βεβαίως, ἀκούων
ἐν τῇ οἰκίᾳ νὰ προσαγορευέται ὁ
Ἄλῃς τύραννος, δὲν ἐδυσκολευό-

μην νὰ προφέρω τὴν λέξιν αὐτὴν εἰς
ἐγκώμιόν του. Αἱ ὀμιλίαι τόσοι
πλήθους ἱσταμένου ἐπὶ τῶν κραβ-
βάτων τὴν παιδικὴν φωνὴν μου τὴν
κατέπνιξαν· φίλων δὲ ὄντων τῶν
πάντων, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ προ-
δοθῶ· ἄλλως ὁ Ἄλῃς ὑπερογοδη-
κοντούτης, ὁ Γκάγκας γέρων, ὁ
Σταῦρος Ἰωάννου ἐπίσης, δὲν εἶχον
ὄξειαν τὴν ἀκοήν, οὐδὲ βεβαίως
κατεδέχοντο νὰ δώσουν προσοχὴν
οἱ δύο τελευταῖοι. Μόλις ἐπρόφθα-
σα νὰ ἐκφέρω τὴν λέξιν αὐτὴν, καὶ
ἀμέσως ἡ νταντὰ μου μοῦ στουπό-
νει τὸ στόμα μὲ τὸ μανδῆλι τῆς καὶ
μὲ μεταφέρει ἐντὸς δωματίου σκε-
πάζουσα μὲ μετὰ δύο καὶ τρία παπλώ-
ματα. Ὡς παιδί βεβαίως ἠδυνάμην
νὰ ἐξοκειλῶ καὶ εἰς τρανοτέρας
φωνάς, ἀλλ' ἡ νταντὰ μου ἦτο φρό-
νιμος καὶ ἐπρόλαβε τὸ κακόν.

Α. Π. Κουτσαλέζης, *Διαφέροντα
καὶ Περιέργα γινὰ Ἱστορήματα*,
Ἔκδοσις Τσουκαλά, σελ. 228-230.

3. Ὁ Ἕλληνας στρατιώτης

Ὅταν ἐξεργάγῃ ἡ Ἐπανάστασις, ὁ
λαὸς τῆς Ἑλλάδος ἦτο ἐντελῶς σχε-
δὸν ἄοπλος, ἄπειρος στρατιωτικῆς
ἐργασίας, στερημένος πυριτοβό-
λων, τροφῶν, χρημάτων· τὸ δὲ χει-
ρότερον πάντων, δὲν ὑπῆρχεν οὐδε-
μία ἠθικὴ ἐνότης τοῦ ἔθνους, οὐ-
δεὶς ἦτο ἀναγνωρισμένους ἡ ἐπιβε-
βλημένος ἀρχηγός. Ἐπρεπε λοιπὸν
ὁ χωρικός νὰ αὐτοσχεδιάσῃ τὸν
ἀρχηγόν του, ἢ νὰ τεθῇ εἰς τὴν
ὁδηγίαν τοῦ πρώτου παρουσιαζο-
μένου ὡς ἀρχηγοῦ, νὰ ἐξοπλισθῇ μὲ
τὸ πυροβόλον του, ἂν τυχὸν εἶχεν, ἢ
νὰ προμηθευθῇ μὲ ἴδια του χρήμα-
τα, νὰ λάβῃ τροφήν ἀπὸ τὴν οἰκίαν
του, νὰ ἀγοράσῃ πυριτόβολα, καὶ
φέρων ὅλα ταῦτα, εἰς τοὺς ὤμους
του, νὰ διευθυνθῇ εἰς τὴν κατὰ τῶν
Τούρκων μάχην.

Μ' ὅλα δὲ ταῦτα, ὁποῖα ὑπῆρξεν
ἡ προθυμία του κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς
ἐπαναστάσεως! Ὅποιος ὁ ἐνθουσι-
ασμὸς του κατὰ τὰς μάχας καὶ τοὺς
κινδύνους! Καὶ ὁποῖα ἡ ἐπιμονὴ
του κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἀγῶ-
νος! Καὶ ἀφοῦ ἐσουτήθησαν τοπι-
καὶ Κυβερνήσεις, ὁ χωρικός διὰ
πολὺν ἔτι καιρὸν ἐτρέφετο ἀπὸ τὸν

ἴδιον ἑαυτὸν του· διότι ὡς αὐτὸς
ἔτρωγεν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἄλλου,
οὕτως ἄλλος ἔτρωγεν εἰς τὴν οἰκίαν
αὐτοῦ· ἔφερον ἐπὶ τῶν ὤμων του
τὰς ἀποσκευάς του, καὶ ἦτον μάλ-
λον στρατιώτης παρὰ πολίτης, διότι
οὐδεμία διαρκῆς στρατιωτικὴ δύ-
ναμις εἶχε συστηθῇ.

Μ' ὅλας τὰς ἐλλείψεις ταύτας,
μ' ὅλας τὰς δυσκολίας, τὰς ὁποίας
ἐγέννησαν μετ' ὀλίγον καταστροφαὶ
πόλεων καὶ χωρίων· μ' ὅλον ὅτι
παρῆλθεν ὁ πρῶτος τοῦ ἐνθουσια-
σμοῦ πυρετός, ὁ Ἕλληνας ἠδυνήθη νὰ
ἀνθέξῃ εἰς τὰς κακουχίας, ν' ἀψη-
φήσῃ τοὺς κινδύνους, νὰ ἐπιμείνῃ
εἰς τὸν σκοπὸν τῆς ἐλευθερίας αὐ-
τοῦ, καὶ νὰ ἐπιτύχῃ τέλος πάντων·
ποία εἶναι λοιπὸν ἡ αἰτία τῆς ἐπιτυ-
χίας του; εἰς τί κυριώτερος δυνάμε-
θα ν' ἀποδώσωμεν αὐτὴν; Τοῦτο
ἐρχόμεθα νὰ ἐξετάσωμεν.

Οἱ κάτοικοι τῆς ἐλευθερωθείσης
Ἑλλάδος, ἐκτὸς τῶν ναυτικῶν, δύο
κυριώτερα ἔργα ἐπαγγέλλονται, τὴν
γεωργίαν καὶ τὴν ποιμαντικὴν. Οἱ
ἔμποροι καὶ βιομήχανοι ἦσαν ὀλι-
γώτατοι, καὶ μόνον ἐκ τῶν εἰς τὰς
πόλεις κατοικοῦντων. Ὁ ποιμὴν,

εἶτε σκηνίτης εἶναι, εἶτε κάτοικος καὶ τὴν αὐτὴν ἀνατροφὴν, ἔχει μίαν καὶ τὴν αὐτὴν διαγωγὴν. Μεταφέρων τὰ ποιμνία του ἀπὸ τὰ βουνὰ εἰς τὰς πεδιάδας καὶ τ' ἀνάπαλιν, εἶναι ἀναγκασμένος νὰ φέρῃ μεθ' ἑαυτοῦ ὀλίγα, τὰ ἀπαραιτήτως ἀναγκαῖα σκεύη καὶ ἑπιπλα, καὶ αὐτὰ καὶ μόνον χρησιμεύουν εἰς ὅλας τὰς ἀνάγκας του· ἡ τροφή του συνήθως εἶναι τὸ προῖον τοῦ ποιμνίου του, καὶ ὁ τρόπος τῆς κατασκευῆς αὐτῆς ἀπλούστατος· ἡ ἐνδυμασία του εἶναι ἔργον τῶν χειρῶν τῆς συζύγου του, καὶ ἡ κάπα του εἶναι χορηγία καὶ διὰ στρώμα καὶ διὰ σκέπασμα, καὶ ἐντὸς τῆς σκηνῆς του, καὶ ἕκτος, ὅταν συνοδεύῃ τὸ ποιμνιον αὐτοῦ. Διὰ τὰς συνεχεῖς μεταβάσεις, ἐσνήθισεν, ὡς καὶ ὅταν ἀπομακρύνεται τῆς κατοικίας του ὁμοῦ μὲ τὸ ποιμνιον, νὰ φέρῃ εἰς τοὺς ὄμους του τὴν κάπα του, τὰς τροφὰς του καὶ τὸ ὄπλον του· καὶ τοῦτο ἀποβαίνει πλέον ἕξις εἰς αὐτόν. Ἀποκτὰ ὑγείαν καὶ ρωμαλεότητα, τὴν ἕξιν τῆς νυκτοπορείας καὶ τὴν ταχύτητα τῶν ποδῶν, καὶ ἀρκούμενος εἰς τὴν εὐπόριστον τροφήν του, εἶναι εὐκόλος εἰς πᾶσαν καὶ κατὰ πᾶσαν ὥραν μετάβασιν.

Ὁ γεωργὸς μετέχει τῶν ἔξεων καὶ τῆς ἀγωγῆς τοῦ ποιμένος, καθ' ὅσον τὰ δύο ταῦτα ἐπαγγέλματα εὐρίσκονται στενῶς συνδεδεμένα. ἐνεργούμενα ἐναλλάξ ἀπὸ μέλη τῆς αὐτῆς οἰκογενείας· ἀλλὰ καὶ ἄνευ τούτου, ὁ γεωργὸς διὰ τῆς καθημερινῆς καὶ ποικίλης αὐτοῦ ἐργασίας καθίσταται ρωμαλέος καὶ ἐκίνητος. Καταπιεζόμενος πάντοτε ἀπὸ μὲν τὴν Ὀθωμανικὴν Κυβέρνησιν εἰς τὴν ἀπόδοσιν τῶν φόρων, ἀπὸ δὲ τοὺς ἰδιοκτῆτας τῶν γαιῶν εἰς τὴν ἀπόδοσιν τοῦ μεριδίου τοῦ ἀνήκοντος εἰς αὐτούς, ἀπὸ δὲ τοὺς ἐπιστάτας, τοὺς εἰσπράκτορας, τοὺς δημογέροντας, τὰ στρατιωτικὰ ἀποσπάσματα, τοὺς ἀρματολούς, τοὺς δερβεναγάδας κτλ. εἰς τὸ νὰ χορηγῇ εἰς αὐτοὺς δῶρα, τροφὰς καὶ ἄλλας ὠφελείας, μόνον μικρὸν μέρος τῶν προϊόντων αὐτοῦ διέσωζεν εἰς ἑαυτόν, ὥστε ὄχι μόνον εἰς πράγματα πολυτελείας δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐξαπλωθῇ, ἀλλ' οὐδὲ τὰ ἀπολύτως ἀναγκαῖα ἠδύνατο νὰ ἔχῃ ἐν ἀφθονίᾳ. Πρόσθετες οὖν καὶ ἄντινες ἠθέλον ἔχει χρήματα, δὲν ἐτόλμων νὰ κάμωσι χρῆσιν αὐτῶν, διὰ νὰ μὴ γένῃ ἡ εὐπορία των δημοσίων γνωστὴ· διότι ὑπέκειντο

εἰς πολλοὺς καὶ διαφοροὺς κινδύνους ἐκ μέρους τῶν ὑπαλλήλων τῆς ἐξουσίας, οἵτινες ἐπροσπάθουν νὰ τοὺς ἀποδίδωσιν αἰτίας διὰ νὰ τοὺς ἐπιβάλωσι πρόστιμα καὶ ποινάς, ὡς καὶ ἐκ μέρους ληστῶν καὶ ἄλλων κακούργων· ἦσαν λοιπὸν οἱ γεωργοὶ ἐξ ἀνάγκης συνηθισμένοι εἰς τὴν ὀλιγάρκειαν, καὶ τῶν ἐνδυμάτων καὶ τῶν τροφῶν των.

Ἐπειδὴ λοιπὸν ἔτυχον τοιαύτης ἀνατροφῆς καὶ τοιοῦτων ἔξεων ἀμ-

φότεροι αἱ τάξεις αὐταὶ τῆς Ἑλληνικῆς κοινωνίας, ἅμα ἐκινήθη ἡ ἐπανάστασις ὅλος ὁ λαὸς ὁ ὢν εἰς κατάστασιν νὰ φέρῃ ὄπλα, κατέστη στρατιώτης εἰς τὴν ἀνάγκην, ἐξακολουθῶν ἐν καιρῷ ἡσυχίας καὶ τὸ ἔργον του.

Δ. Αἰνιάνος, *Ἀπομνημονεύματα περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασις*, Ἔκδοσις Τσουκαλά, σελ. 19-20.

4. Τὰ λάφυρα

Α'

Πλησιάσαντες εἰς τὴν πόρταν τοῦ φρουρίου εἶδον ἕως 10 σωροὺς Τούρκους φονευμένους· μαῦρους, ἄσπρους, κάθε εἶδους.

Ἐμβάντες ἐντὸς τῆς πόρτας, τί νὰ ἰδοῦμε; Θόρυβος, ταραχῆς, φωνές, καὶ ἀρπαγῆς ἀναμεταξὺ τῶν στρατιωτῶν. Ἀγνώριστοι διαβαίνοντες περιπλήχθημεν καὶ μόλις ἐδυνήθημεν νὰ σωθῶμεν ἀβλαβεῖς ἀπὸ τὴν ὀχλαγωγίαν τῶν διαφορῶν στρατευμάτων καὶ φιλονικιῶν περὶ λαφύρων. Εἰς τὸν δρόμον διαβαίνοντες, ἔβλεπα εἰς τὰ παράθυρα τῶν σπιτιῶν σημαίες ζωγραφισμένες μὲ Ἄγιους Γεωργίους, μὲ Παναγίαις, μὲ Σταυρούς, μὲ Ἄγιους Δημητρίους, μὲ Ἄγιους Νικολάους, κατὰ τὴν δόξαν τοῦ κάθε ὀπλαρχηγοῦ —καὶ πετρωμένες τὲς πόρτες, φυλάττων ὁ καθεὶς τὰ λάφυρά του νὰ μὴν ἔμβουν ἄλλοι καὶ τὰ κυριεύσουν.

Τὰ Σπαρτιατικὰ στρατεύματα ἐδιεκρίνοντο καὶ ἀπὸ τὸν στρατιωτικὸν χαρακτῆρα καὶ ἀπὸ τὰ ἐνδύματά των.

Μία ὥρα τριγυρίζοντες εἰς τοὺς δρόμους, μόλις ἐδυνήθημεν νὰ εὐρωμεν τὴν κατοικίαν τοῦ Κολοκοτρώνη. Καὶ ποῖον νὰ ἐρωτήσης, καὶ νὰ σὲ ἀπαντήσῃ ποῦ κάθεται;

Ν. Κ. Κασορούλη, *Ἐνθυμήματα Στρατιωτικά*. Γ. Π. Κουρνούτου, Τὸ Ἀπομνημόνευμα. Ἔκδοσις Βασ. Βιβλιοθήκης, σελ. 300.

Β'

Ἡ δὲ Διοίκησις, διατρίβουσα εἰς Κόρινθον, οὐδὲν σχεδὸν εἰργάζετο,

καὶ διότι τὰ περισσότερα μέλη τοῦ Ἐκτελεστικοῦ ἔλειπον, καὶ διότι ὁ

τῶν στρατιωτῶν θόρυβος ἦτον μέγας, ἐπειδὴ ἦτον συναγμένοι ἐκεῖ πλήθος λαοῦ, καὶ ἕκαστος ἐζητεῖ δικαιώματα λαφυραγωγίας· ὄθεν κάθε ὥραν σχεδὸν συνέβαινον νέαι ταραχαὶ καὶ διαφιλονικήσεις περὶ τούτου, ὥστε ἡ διοίκησις ἔμενεν ἐν ἀμηχανίᾳ μὴ δυναμένη νὰ διορθώσῃ τὰ τοιαῦτα. Εὐρίσκειτο δὲ εἰς ἀπορίαν καὶ διὰ τὴν ἔλλειψιν τῶν χρημάτων· ἐπειδὴ καὶ τὸ ναυτικὸν ἐζητεῖ χρήματα, καί, διὰ νὰ ἐφοδιασθῇ τὸ φρούριον μὲ τὰ ἀναγκαῖα, ἐχρηιάζετο ἱκανά, καὶ διὰ τὴν καθημερινὴν τροφὴν τῶν στρατιωτῶν ἐχρηιάζοντο γεννήματα καὶ ἄλλα ἔξοδα καθημερινά· ὁ δὲ Μινίστρος τῆς Οἰκονομίας δὲν εἶχεν οὐδὲ ὀβολόν. Ὅθεν περιέμενον ἐκ τῶν λαφύρων τῆς Κορίνθου νὰ θεραπεύσῃ τὰς ἀνάγκας· ἀλλὰ τὰ λάφυρα ἀποκατεγράφησαν καὶ ἐκτιμήθησαν, διενειμήθησαν εἰς τοὺς στρατιώτας καὶ Καπιταναίους, καὶ

μόλις διὰ τὸ Κοινὸν Ταμεῖον ἔμειναν, ὅσα τζεβαερικά εὐρέθησαν, ἐκτιμηθέντα γρη῏σια] διακόσμαι χιλιάδες καὶ ὅσα εἰς μετροπὰ χρήματα, γρ. 100 χιλιάδες· καὶ τὰ μὲν τζεβαερικά εὐθὺς ἀπέστειλαν εἰς τὴν Ὑδραν διὰ λογαριασμὸν τῶν ἐξόδων τοῦ ναυτικοῦ, τὰς δὲ 100 χιλ. γρ. ἔλαβον οἱ Γερουσιασταὶ διὰ λογαριασμὸν τοπικῶν ἐξόδων τῆς Πελοποννήσου· ἡ δὲ Διοίκησις ἔμεινεν εἰς τὴν αὐτὴν ἀπορίαν. Ἡ ἐλπίς ὅλων ἦτον εἰς τὸν πλοῦτον τοῦ Κιαμήλμπεη, περὶ οὗ διέτρεχε κοινὴ φήμη, ὅτι εἶχε κεκρυμμένα πολλὰ μιλιοῦνια. Τὸν ὑπεσχέθη ἡ Διοίκησις τὸ ἐν τρίτον ὄλης τοῦ τῆς περιουσίας, καὶ τὴν ἀσφάλειαν τῆς ζωῆς καὶ τῆς τιμῆς ὄλης τῆς φιλίας του, καὶ ν' ἀπέλθῃ, ὅπου θέλει μετ' αὐτῆς· πλὴν δὲν ἠθέλησε νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι εἶχε τι. Ἐπροσπάθησαν μὲ κολακείας, μὲ ἀπειλάς, μὲ ὑποσχέσεις, πλὴν εἰς μάτην, ἐπειδὴ

ἐκεῖνος πάντοτε μὲ τὰς αὐτὰς λέξεις ἔλεγεν. ὅτι δὲν ἔχει ἄλλο τι κεκρυμμένον, ἐκτός ἐκείνων τῶν ὀλιγίστων, ὅπου εὐρέθησαν εἰς τὸ φρούριον εἰς χεῖρας τῆς μητρὸς του καὶ γυναικὸς του. Συγχρόνως ἦλθεν εἰδησις, ὅτι κατὰ τὴν προλαβοῦσαν συμφωνίαν ἀπέστειλεν ὁ Χουρσίτ Πασᾶς ἄνθρωπόν του μὲ τὰ χρήματα, διὰ νὰ παραλάβῃ τὰ χαρέμια του εἰς τὸ Νεόκαστρον. Ὅθεν εὐθὺς διώρισεν ἡ Γερουσία τὸν Χαρολάμπην Περούκαν καὶ ἀπῆλθεν ἐκεῖ· πλὴν οὐδὲν κατορθώθη, διότι δὲν ἔφερε μετ' αὐτοῦ ὁ ἀπεσταλμένος τοὺς αἰχμαλώτους καὶ τὰ ἐνέχυρα Ἑλλήνων κατὰ τὴν συμφωνίαν. Διὸ ἐπέστρεψεν ἀπρακτος, καὶ οὕτω κάθε ὑπόθεσις ἔμεινεν ἀνεῖργητος διὰ τὴν χρηματικὴν ἔλλειψιν.

Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανοῦ, Ἐπιμνημονεύματα, Ἐκδόσεις Τσουκαλά, σελ. 149-150.

5. Ρουμελιῶτες, Πελοποννήσιοι, «Ἐτερόχθονες»

Α'

[Ὁ Κανέλλος Δεληγιάννης γιὰ τὴν Ἱστορίαν τοῦ Τρικούπη:]

Εἶδον καὶ ὅσα ἀναφέρει περὶ τῆς εἰς τὴν Ὑδραν, Σπέτσας καὶ τελευταῖον εἰς τὴν Πελοπόννησον τοῦ λεγομένου Γ. Πληρεξουσίου τοῦ Ἐπιτρόπου τῆς ὑπερτάτης ἐκείνης Ἀρχῆς, τοῦ Δημητρίου Ὑψηλάντε, ἐλευσέως κτλ. καὶ ὅτι τὸν ἐφέραμεν εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν Βερβένων, ὅτι ἐκάμαμεν πάνδημον δοξολογίαν εἰς τὸν Ὑψιστον, ὅτι ἐξαπέστειλε τὸν λυτρωτὴν μας, καὶ ὅτι ἀνεγνώσαμεν τὰ γράμματα καὶ τὰς διατάγας τῆς πληρεξουσιότητός του καὶ ὅτι ἐν μέσῳ τῶν πυροβολισμῶν καὶ τῶν ζητωκραυγῶν ἠκούσθησαν καὶ ζητωκραυγαὶ λέγουσαι «νὰ μᾶς ζήσῃ ὁ ἀφέντης τοῦ τόπου» κτλ. Ὁ κύριος Τρικούπης ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν γραφομένων του, ὅτι ἡ δὲν ἐγνώρισε τὸν ἐθνικὸν χαρακτῆρα τῶν Πελοποννησίων, οἵτινες δὲν ὑπέκλυψαν ποτὲ τὸν ἀγχένα εἰς τὸν τρομερὸν ἐκεῖνον ζυγὸν τῆς Ὄθωμανικῆς τυραννίας, ἀλλὰ πάντοτε ἔτρεφον εἰς τὰ ἐνδόμυχα τῶν καρδιῶν τους εὐγενῆ αἰσθήματα ἐλευθερίας καὶ κάθε τόσον ἐπαναστατοῦσαν κατὰ τοῦ τυράννου των μὲ

χύσιν ποταμῶν αἱμάτων, αἰχμαλωσιῶν καὶ καταστροφῶν καὶ οὐδέποτε ἔδειξαν δουλικὸν καὶ χαμερπῆ χαρακτῆρα, ὥστε νὰ ὀνομάσῃ τὸν Ὑψηλάντην αὐθέντην τοῦ τόπου, καθὼς ὀνόμασαν οἱ συμπατριῶται του Αἰτωλοακαρνανέες τὸν αὐτοχειροτόνητον Πρίγκιπα, τὸν γυναικάδελφόν του Μαυροκορδάτον. Πολλῶ δὲ μάλλον, ὅταν εἶδον ἕνα ἄνθρωπον ἀγνώριστον, ἐν σῶμα ὡσάν ἐκεῖνο τοῦ Ὑψηλάντε ἐλθόντα ἄνευ στόλου, ἄνευ στρατευμάτων, ἄνευ πολεμοεφοδίων, ἄνευ χρημάτων, ἄνευ κανενὸς συστατικοῦ μέσου, παρὰ μὲ τὸν Βάμβαν του, μὲ τὸν Κατακουζηνόν του, μὲ τὸν Κοζάκη του, καὶ μὲ πέντε ἔξ ἄλλους τυχοδιώκτας ἀπελπισμένους, ἤθελεν εἰσθαι τόσον ἀνόητοι οἱ προύχοντες νὰ ὑποκύψουν τὸν ἀγχένα ὡς Τσαράνοι τῆς Μολδοβλαχίας, νὰ ὀνομάσῃ ἕνα Φαναριώτην αὐθέντην τοῦ τόπου; Φαίνεται, ὅτι ὁ κύριος Τρικούπης δὲν ἐγνώρισε παντάπασιν τὰ προηγουμένα τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως καὶ ὑπέπεσεν εἰς τόσους παραλογισμοὺς καὶ ἀσυγχώρητα ψεύδη, ἢ θέλων ἐκ προθέσεως νὰ ἐξυβρίσῃ καὶ ἐξευτελίσῃ τὸν Πελοποννησια-

κὸν χαρακτῆρα καὶ νὰ μηδενίσῃ τὴν ἀξίαν τῶν θεμελιωτῶν αὐτῆς τῆς Ἐπαναστάσεως, καὶ ποίων; τῶν Ζαΐμηδων! τῶν ὀκτῶ ἀδελφῶν Δε-

ληγιανναίων! τοῦ Παπααλέξη! τοῦ Κανακάρη! τοῦ Σισίνη! τοῦ Λόντου! τῶν Παπατοσώνηδων! τοῦ Κρεβατᾶ! τοῦ Κοπανίτσα! τοῦ Μελέτη!

τῶν Μπερουκαίων! τῶν Βιλαέτων!
τῶν Καραμάνων! τῶν Χαραλάμπη-
δων! τῶν Φωτήλων! ὄλων τῶν ἐνδό-
ξων ἐκείνων ἀρχιερέων καὶ ἀπάν-
των τῶν προκρίτων, οἵτινες εὐρέ-
θησαν τότε εἰς τὴν Βέρβεναν, διὰ
νὰ ἀποδείξῃ δῆθεν μὲ τοῦτο, ὅτι
αὐτοὶ ἦτον ἀνάξιοι νὰ διευθύνουν
τὰ τῆς Ἐπαναστάσεως, τὴν ὁποίαν
αὐτοὶ οἱ ἴδιοι αὐθόρμητοι τὴν προ-
ητοίμασαν καὶ τὴν ἐκίνησαν, καὶ ἣ
μεταμεληθέντες, ἣ δειλιάσαντες, ἣ
ἀπελπισθέντες διὰ τὴν ἀνικανότη-
τά τους ἐδέχθησαν αὐτὸν ὡς Μεσ-
σίαν καὶ αὐθέντην τοῦ τόπου.

Κανέλλου Δεληγιάννη, Ἐπομνη-
μονεύματα, τ. Γ', Ἐκδόση Τσουκα-
λά, σελ. 259.

Β'

281. Μισὴ ὥρα ἦτον μακρὰν ἡ Πα-
ναγιὰ ἀπὸ τὴν συνέλευση· οἱ
Ἵδραῖοι γυρίζουν. Ἔστειλαν καὶ μ'
ἐκραῖξαν, καὶ τοὺς διηγήθηκα ὅ,τι
εἶπα. Τὴν αὐγὴν ἐσυναχθήκαμε καὶ
ὑπογράψαμε διὰ τὸν Καποδίστρια.
Ἄρχισαν καὶ ἔκαμαν τὰ γράμματα
τῆς προσκλήσεως, τὰ ἔστειλαν ἀπὸ
τρεῖς μέρη, καὶ ἔτσι ἐτελείωσε ἐκείνη
ἡ ὑπόθεσις. Ἐσυνάχθημεν τὴν ἄλ-
λην ἡμέραν, ν' ἀποφασίσουμε πρόε-
δρον τοῦ Βουλευτικοῦ, νὰ ψηφοφο-
ρηθοῦν τὰ ἄτομα διὰ τὴν προεδρεί-
αν. Ἐπετάονταν στὴν Συνέλευση
τὴν ἄλλην ἡμέρα, τὸν Ζαῖμη, ἄλλος
τὸν Μπαρλά, ἄλλος τὸν Κουντου-
ριώτη, ἄλλος τὸν Πρασά, ἀπὸ τὴν
Ἄνδρουσα, καὶ ἔγινε χασμωδία.
Τὴν ἄλλην ἡμέρα πάλιν τὸ ἴδιο
εἴκοσι νὰ ψηφοφορήσουν, τὴν ἄλ-
λην δεκαέξη. Εἶδα τὴν χασμωδία
καὶ τὸ παράξενο τοῦ κόσμου. Ἐση-
κώθηκα ὁλόρθος: «Σεβαστὴ Συνέ-
λευσις, ἡμεῖς καθήμεσθε καὶ φιλο-
νικοῦμε διὰ πρόεδρον τοῦ Βουλευτι-
κοῦ, καὶ ἡ πατρίς μας κινδυνεύει νὰ
χαθεῖ καὶ ἔχομε συνέλευση ἐπτὰ
μῆνες, καὶ πρόεδρος εἰς τὴν Ἀνα-
τολικὴν Ἑλλάδα εἶναι ὁ Κιουταχῆς,
καὶ πρόεδρος τῆς Πελοποννήσου ὁ
Ἰμπραῖμης, καὶ ἡμεῖς καθήμεθα
καὶ φιλονικοῦμεν, καὶ τώρα ἦλθε ὁ
Μάης, καὶ ἡ Ἀθήνα κινδυνεύει καὶ
ἡ Πελοπόννησος κινδυνεύει. Ἐχά-
θηκεν ἓνας ἀπὸ τόσοις Ἑλληνας
πληρεξούσιους νὰ κάνομε Πρόε-
δρον; Ὅμως καθήμεθα καὶ φιλονι-
κοῦμεν!» Ἐκοίταξα τριγύρω μου,
καὶ εἶδα ἓνα γεροντάκι, καὶ ἐκάθη-
το μὲ τοὺς Κρητικούς, ἀλλ' οὔτε τὸ
ὄνομά του ἐγνώριζα, οὔτε τὸν εἶδα.

καὶ πηδάω μέσα ἀπὸ τὴν συνέλευση
καὶ τὸν ἀρπάχνω, καὶ τὸν πηγαίνω
εἰς τὸ κἀθισμα τοῦ προέδρου Σισί-
νη, καὶ τὸν κἀθισα στὸ σκαμνί.
Εἶπα: «Τοῦτος δὲν εἶναι ἄξιος;»
Καὶ ὅλη ἡ Συνέλευση ἔβαλε τὴν
φωνήν: «Ἄξιος, ἄξιος» καὶ ἐχειρο-
κρότησε, καὶ ἐτελείωσε. Τὸν πατέ-
ρα μου συγχωροῦσαν. Ὁ Ρενιέρης
οὐκ ἐπὶ ἐφοβήθηκε. Ἔτσι διαλύθη-
κε ἡ συνέλευσις.

282. Μιὰ φορὰ ἐπὶ Κουντουριώ-
τη ἐπῆγα εἰς τὸ Ἀνάπλι, καὶ εἶπα
τῆς Κυβερνήσεως, ὅτι: «Οἱ Ρουμε-
λιῶτες πληρώνονται, καὶ οἱ Πελο-
ποννήσιοι ἐγδύθησαν ἀπὸ τὸν Ἰμ-
πραῖμη, καὶ δὲν ἔχουν ποῦ τὴν
κεφαλὴν κλίνει· δὲν τοὺς πληρώνε-
τε ὅπου ἐχάθησαν;» Καὶ ἀπεφάσι-
σαν νὰ κάμουν δώδεκα χιλιάδες

πρακτικούς, καὶ ὁ ἀριθμὸς νὰ εἶναι
διὰ δεκαπέντε χιλιάδες, ὅπου τὸ
περιπλέον νὰ γίνονται ἀναλογία
διὰ νὰ τοὺς ἔρχονται τριάντα γρο-
σια τὸ μήνα. Μοῦ εἶπανε, νὰ δου-
λεύουν τρεῖς μῆνες, καὶ εἰς τρεῖς
μῆνες νὰ ἔλθουν νὰ πάρουν τὰ
μηνιαῖα. Ἦλθανε τρεῖς μῆνες, καὶ
ἔστειλα νὰ πάρω τὸ μηνιαῖο. Μοῦ
ἀποκρίθησαν ὅτι: «Μιὰ μικρὴ δόση
ἦλθε ἀπὸ διόμιση μιλλιούνια καὶ ἡ
Κυβέρνησις εἶχε ἄλλες ἀναγκαῖες
ὑποθέσεις, καὶ ἐδόθησαν, ἡ ἔμπει-
ρία σου ὅμως θὰ καταπραῖνει τοὺς
στρατιώτας νὰ λάβουν ὑπομονή».

Θ. Κολοκοτρώνη, Ἐπομνημονεύμα-
τα. Γερτσότη, Ἄπαντα, τ. Γ', Ἐκ-
δόσεις Χρ. Γιοβάνης, σελ. 178-179.

6. Ἀμφισβητοῦντες καὶ Ἀμφισβητούμενοι

Περὶ τὰ μέσα τοῦ Μαΐου ἀπῆλθον εἰς Ναύπλιον ἕνεκα οἰκιακῶν τιῶν ὑποθέσεων μου καὶ οἰκόνευσά εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἀδελφοῦ μου Ἀναγνώστου. Ἀλλὰ μετὰ πέντε ἡμέρας βλέπομεν ἰσταμένους ἔξωθεν τῆς θύρας ὀπλισμένους τακτικούς στρατιώτας καὶ ἕνα ἀστυνομικὸν κλητῆρα ἐμβαίοντα εἰς τὴν ἡν κατῶκου ἀΐθουσαν καὶ μὲ προσκαλεῖ εἰς τὸ ἀστυνομικὸν κατάστημα. Ἦκολούθησα ἀμέσως καὶ κατόπιον μου οἱ στρατιῶται καὶ ὑπήγομεν. Μὲ λέγει ὁ ἀστυνομὸς ὅτι εἶναι ἀνωτέρα διαταγὴ νὰ ὑπάγῃς εἰς τὸν διοικητὴν τοῦ Ἄργου νὰ σὲ ἐξετάσῃ διὰ τινὰ ἀντικείμενα. Ἔστειλα τὸν ὑπηρετὴν μου νὰ φέρῃ τὸν ἵππον μου νὰ ἀναχωρήσω καὶ μὲ λέγει ὅτι δὲν εἶναι συγκεχωρημένον νὰ ὑπάγῃς μὲ τὸν ἑδικὸν σου ἀλλ' ἔχομεν ἄλλον νὰ ἱππεύσῃς. Κατελθὼν δὲ τοῦ καταστήματος εὗρον ἕνα ἄθλιον ἵππον μὲ ἕν παλαιοσάμαρον, χωρὶς σκάλες. Μὲ ὑπεχρέωσαν καὶ ἱππεύσα εἰς αὐτὸν ὡς κακοῦργος κατάδικος. Διὰ τὰ ἐπιφέρουν φρίκην εἰς τοὺς ἐν Ναυπλίῳ κατοικοῦντας μὲ ἐσυνόδευσαν ἕν ἀπόσπασμα τακτικὸν καὶ δέκα ἱππεῖς καὶ μὲ ἀπήγαγον εἰς τὸ Διοικητήριον, ὅπου εὗρον τὸν μάγειρον τοῦ Κυβερνήτου, τὸν Μαυρομάτην διοικητὴν (τὸν νῦν εὐτυχῶς διὰ τὴν Ἑλλάδα Γερουσιαστὴν) καὶ χωρὶς κἄν νὰ μὲ ἐρωτήσῃ μὲ διεύθυνε μὲ τοὺς ἰδίους στρατιώτας περὶ τὸ ἐσπέρας εἰς τὴν φυλακὴν, ἧτις ἦταν εἰς τὸ κάτω μέρος τοῦ Ἄργου. Μὲ ὠδήγησαν εἰς μίαν κάμεραν σκοτεινὴν χωρὶς νὰ ἔχῃ μέσα οὔτε κάθισμα οὔτε φῶς οὐδὲ κανὲν ἄλλο μέσον νὰ σταθῇ ἐκεῖ ἄνθρωπος. Ἦμην καὶ νησιτικὸς ὄλην ἐκείνην τὴν ἡμέραν· παρεκάλεσα ἕνα τῶν κλητῆρων, ὅστις μ' ἐγνώριζε, καὶ ὑπήγεν εἰς τὸν ἰατρον Μιχαὴλ Κάββαν καὶ τὸν εἰδοποίησεν εἰς ποίαν κατάστασιν εὐρισκόμην καὶ μ' ἔστειλε μὲ τὸν ἀδελφόν του ὀλίγη τροφήν καὶ τὰ ἀναγκαιοῦντα διὰ τὸν ὕπνον. Εἰς τὸ ἴδιον ἐκεῖνο κατάστημα ἔδρευε καὶ τὸ ἀνώτατον Δικαστήριον ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ γέροντος Πανούτσου Νοταρά. Ὅλοι ἔφριξαν καὶ ἠπόρησαν δι'

Α'

αὐτὴν τὴν βανδαλικὴν πράξιν τοῦ Κυβερνήτου, ἀλλ' εἶχον ἀπαντες τὸσον τρόμον, ὥστε δὲν ἐνεπιστεύετο ὁ ἀδελφὸς τὸν ἀδελφὸν νὰ ἐκφρασθῇ μίαν λέξιν. Τὴν δ' ἐπαύριον ἦλθον ἐκεῖ ὁ διοικητὴς καὶ ὁ ἀστυνομὸς νὰ ἐπισκεφθοῦν τὰς φυλακὰς καὶ τοὺς ἠρώτησα μὲ πολὺ θάρρος παρόντων καὶ τῶν δικαστῶν νὰ μὲ εἴπουν τὴν αἰτίαν, διὰ τὴν ὁποίαν ἐφυλακίσθη, καὶ ἀσήκωναν τοὺς ὄμους χωρὶς νὰ μ' ἀπαντήσουν οὐδὲ λέξιν.

Μετὰ εἴκοσι σχεδὸν ἡμέρας βλέπω αἴφνης καὶ ἐμβαίον εἰς τὴν φυλακὴν μου ὁ τότε λεγόμενος δημοσίος κατήγορος (νῦν δὲ ἀνακριτὴς ἢ εἰσαγγελεὺς) μὲ δύο μάρτυρας καὶ ἕνα γραμματέα (ἄγνωστοι πρὸς ἐμέ)· ἔθεσαν μίαν τράπεζαν, μελανοδοχεῖον καὶ χαρτί καὶ ἤρχισαν νὰ μὲ ἐρωτοῦν ὡς ἀκολουθῶς:

Ἐρ. Πόθεν εἶσαι;

Ἀπ. Ἀπὸ τὴν Χαμπεσιάν.

Ἐρ. Ἡμεῖς σὲ ἐρωτοῦμεν ὡς ὑπάλληλοι τῆς Κυβερνήσεως.

Ἀπ. Καὶ ἐγὼ σᾶς ἀποκρίνομαι ὡς Ἑλλήν ἐλευθέρους.

Ἐρ. Ποίας θρησκείας εἶσαι;

Ἀπ. Ἑβραῖος.

Ἐρ. Πῶς ὀνομάζεσαι;

Ἀπ. Μποχώρης.

Ἐρ. Νὰ τὰ γράψωμεν αὐτὰ;

Ἀπ. Μάλιστα ἀπαραλλάκτως.

Μὲ λέγει: Μά, Κύριε, ἐνθυμήσου τὰ ὑστερνά σου!

Τότε ἐξαφθεις ἀπὸ ἀκράτητον καὶ ἄλογον θυμόν, καὶ ἀσκηθῆεις ὄρθιος τὸν λέγω: Μπρὲ μπριμπάντη, τυχοδιώκτη! ἐμένα μὲ γνωρίζει ὅλον τὸ ἔθνος, ὅλα τὰ ὄρη, ὅλα τὰ πεδία, ὡς καὶ αὐτὰ τὰ ἄψυχα δένδρα καὶ αἱ πέτραι, ὅτι εἶμαι ὁ Κανέλλος Δεληγιάννης, ἀρχηγὸς καὶ αὐτοῦργὸς δύο Ἐπαναστάσεων διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν αὐτῆς τῆς πατρίδος! Ἐτρέξα νὰ πάρω μίαν ράβδον, ὅπου ἦτον ἐκεῖ, νὰ τοῦ συντριψῶ τὴν κεφαλὴν, ἀλλ' αὐτοὶ ἀπὸ τὴν ἀπροσδόκητον φρίκην τοὺς ἐκρημίσθησαν ἀπὸ τὴν σκάλαν καὶ ἐξῆλθον ἐκ τοῦ καταστήματος.

Κανέλλου Δεληγιάννη, Ἐπομνημονεύματα, τ. Γ', Ἐκδόση Τσοουκαλά, σελ. 209-210.

Β'

Ἐσύστησε δὲ καὶ μίαν Γερουσιάν ἄφηφον καὶ διώρισε ὄσους ἤθελεν τοῦ χειροῦ του. Μόνον τὸν γερομπέτην ἔβαλεν εἰς αὐτὴν ἀπλοῦν γεροσιαστὴν, καὶ πρόεδρον αὐτῆς ἔκαμεν τὸν Τζαμαδὸν ἐξ Ὑδρας, πρὸς περιφρόνησιν τοῦ γερομπέτη, τοὺς δὲ ἄλλους πολιτικούς ἐκ τῆς πρώτης τάξεως δὲν ἐδιώρισε κανέναν. Οὕτω πῶς κατήργησε καὶ τὸ Πανελλήνιον ὅπου ἐκεῖ κατ' ἀρχὰς τοὺς συμπεριέλαβεν σχεδὸν ὅλους ἐκ τῶν πρωτίτων, ἐνισχύσας ἔτι περισσότερο τὴν διαίρεσιν τοῦ ἔθνους μὲ τοιοῦτους διορισμούς πρὸς πείσμα αὐτῶν, διὰ νὰ τοὺς ἀναγκάσῃ νὰ ὑποπέσουν εἰς ἀτοπήματα ὅπως τοὺς καταδικάσῃ διὰ παντὸς καὶ διὰ τῶν δικαστηρίων ἀκόμη, διότι οὗτοι οἱ ἀποκλεισθέντες ἐφρόνον ὅτι σύντομα ἤθελε ψηφισθῆ καὶ βασιλεὺς καὶ δι' αὐτοῦ νὰ ἀποπέμψουν αὐτὸν ἀπὸ τὴν κυβέρνησιν. Ὁ δὲ μισθὸς τῶν γεροσιαστῶν ἦτον μικρὸς πολὺ καὶ ὡς διὰ τὸν γερομπέτην ἦτον μηδὲν καὶ ὁσημέραι αὐτὸς ἐστενοχωρεῖτο, διότι συνηθισμένος ὢν πρότερον ὅπου ἦτον τὸ σπίτι του ἀνοικτὸν καὶ ἔτρεφε πλείονας τῶν ἑκατὸν ἀνθρώπων ὅπου τὸν ἐφορτώνοντο καὶ ἤθελε δὲν ἤθελε ἦτον ὑπόχρεως νὰ τοὺς θρέψῃ τουλάχιστον ἀπὸ ψωμί μόνον. Ἀφήνω ὅπου τοῦ ἐπετίθητο καὶ διὰ θέσεις νὰ τοὺς διορίξῃ καὶ μὴ δυνάμενος νὰ κάμῃ εἰς οὐδένα εὐκολίαν τινὰ ἀπεφάσισεν νὰ φύγῃ ἀπὸ τὸ Ναύπλιον νὰ πάγῃ νὰ κλεισθῇ εἰς τὴν πατρίδα του εἰς τὸ σπίτι του, ἵνα μὴν τὸν φορτώνετο ὁ κόσμος, ἀλλὰ δι' ἀδείας δὲν τὸν ἄφησαν, καὶ παραιτούμενος καὶ ἀπὸ τὴν Γερουσίαν ἀπάλιν δὲν τὸν ἄφησαν νὰ φύγῃ, διότι τὸν ἐθεώρουν ὡς ὑποπτον ταραχῆς. Εἰς τὸ διάστημα τοῦτο ἐφυλάκωσαν τὸν ἀνεψιὸν του Κατζάκον, τὸν υἱὸν του Γεωργιάκην καὶ τὸν ἀδελφόν του τὸν Κωνσταντῖνον διὰ ἐγκλήματα δῆθεν ὅπου εἶχον πράξει. Τοῦτα ὅλα τὸν ἔθλιβον καιρίως, ἐνθυμούμενος τί ἦτον καὶ πῶς ἐκατήνησεν.

Παν. Παπασιώνη, Ἐπομνημονεύματα, Ἐκδόσις Ἐθνικοῦ Τυπ. Ἐν Ἀθήναις 1960, σελ. 97.

Γ'

Ὁ δὲ Θ. Κολοκοτρώνης ἦτον εἰς Ἄργον, ὅπου ἐπῆγε εἰς Αἶγινα πρὸς ἀντάμωσιν τοῦ Κυβερνήτου,

όπου ο Κυβερνήτης είχαν ιδέαν άλλην [διά] τὸν γέρον τῆς Πελοποννήσου, ὅτι ἦτον ἀδιόρθωτος καὶ θηρίον καὶ ἐσυλλογίζετο τί πρέπει νὰ κάμῃ δι' αὐτὸν τὸν ἄνθρωπον καὶ πῶς ἤμπορεῖ νὰ τὸν οἰκονομήσῃ. Ἄλλὰ ἀφοῦ τὸν εἶχε μερικὸν καιρὸν μαζί του καὶ τὸν ἐπῆρε καὶ ἦλθαν εἰς Κόρινθον καὶ ἔβγαλε τὴν φρουρὰν τὸν Τζαβέλα καὶ λοιποὺς καὶ ἔβαλε τακτικοὺς καὶ ἦλθε εἰς Ναύπλιον καὶ ἔβγαλε τὸν ἀδιόρθωτο καὶ ἀχόρταγον Θ. Γρίβαν καὶ ἔβαλε φρούραρχον τὸν συνταγματάρχην Μπαβέρο Ἀϊτέκ. Τότε εἶδε

ἐκ [τοῦ] πλησίον τὸν Θ. Κολοκοτρῶνην, ὅτι ἦτον καλῆς ψυχῆς ἄνθρωπος καὶ λοιπά. Ὁ Γενναῖος εὐρισκόμενος εἰς Καρύταινα ἔλαβε διαταγὴν τοῦ Κυβερνήτου ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ πατρὸς του νὰ προσέχῃ τὰ κινήματα τῶν Τουρκῶν καὶ νὰ ἀναφέρῃ τακτικῶς εἰς τὴν κυβερνήσιν καὶ ἵνα ὀργανίσῃ τὰ Ρουμελικὰ στρατεύματα, ὅπου ἦτον ὅλοι ἄστεγοι. (Ρουμελιῶτες ἐλέγοντο, ἐκτὸς ἀπὸ Πελοποννησίους, ὅλοι οἱ ἄλλοι τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς.) Ἔγραψε νὰ ἔλθῃ καὶ ὁ Γενναῖος εἰς Αἴγινα νὰ τὸν ἰδῇ ὁ Κυ-

βερνήτης, ἀλλὰ ὁ Γενναῖος εἶχε μιὰ ιδέα, ἐπειδήτης καὶ εἶναι μικρὸς τὸ ἀνάστημα καὶ τὴν ἡλικία 22 ἐτῶν τότες δὲν ἤθελε νὰ υπάγῃ διότι βλέποντας ὁ Κυβερνήτης τὸ ἀνάστημα καὶ τὴν ἡλικίαν ἤθελε τοῦ ἀφαιρεθῆ ἡ καλὴ στρατιωτικὴ ιδέα, ὅπου εἶχε διὰ τὸν Γενναῖο καὶ δὲν ἐπῆγε.

Γενναίου Κολοκοτρῶνη, Ἐπιμνημόνευματα, Ἐκδόση Τσοουκαλά, σελ. 198-199.

7. Δύσκολες προσαρμογές

Σήμερα ξαναγεννιέται ἡ πατρίδα καὶ ἀνασταίνεται, ὅπου ἦταν τόσοσ καιρὸ χαμένη καὶ σβησμένη. Σήμερα ἀνασταίνονται οἱ ἀγωνισταί, πολιτικοί, θρησκευτικοί καὶ στρατιωτικοί, ὅτι ἦρθε ὁ Βασιλέας μας, ὅπου ἀποχτήσαμεν μὲ τὴν δύναμη

τοῦ Θεοῦ. Δόξα νὰ ἔχει τὸ πανάγαθό σου ὄνομα, Κύριε, παντοδύναμε, πολυέσπλαχνε! Τὰ 1833 Γενναίου 18 ἄραξε εἰς τ' Ἀνάπλι. Τῆς 20 τοῦ μηνὸς ἦρθε εἰς τὸ σπίτι μου ὁ γκενεράλ Ἀγιντέκ καὶ ἔμεινε ὡς παλιὸς φίλος μου καὶ μοῦ εἶπε τίς

ἀρετὲς ὅπου ἔχει ὁ Βασιλέας καὶ θὰ σωθοῦνε τὰ δεινὰ μας, ὅτι θ' ἀντίσσουνε οἱ ἀγῶνες κάθε πατριώτη καὶ ἀγωνιστῆ. Εἰς τῆς 25 ἐβῆκε ὁ Βασιλέας μὲ μεγάλη παράταξη. Τὸν δεχτήκαμεν· πῆγε εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ ἀπὸ κεῖ εἰς τὸ Σαράγι. Στάθηκεν

εἰς τὸν θρόνον· γυροβολία εἰς τὸ δεξιόν του ὁ Ἄρμασμπέρης καὶ εἰς τὸ ἀριστερόν οἱ ἄλλοι, τὰ μέλη τῆς Ἀντιβασιλείας καὶ ὅλοι οἱ σημαντικοὶ Ἕλληνες. Λέγει ὁ Βασιλέας σὲ ὄλους· «Ἕλληνες! Σὲ τούτη τὴν τρυφερῇ μου ἡλικίαν ἔφυγα ἀπὸ τῆς μητρὸς μου καὶ πατρὸς μου τὶς ἀγκάλες καὶ ἦρθα ν' ἀγωνιστῶ μ' ἐσᾶς τοὺς γενναίους Ἕλληνες. Δὲν ἐπιθυμῶ ἄλλο τίποτα ἀπὸ σᾶς· ὁμόνοια ἀναμεταξὺ σας καὶ ὑποταγῆ —καὶ θέλω σᾶς εὐτυχῆσαι». Δὲν τό 'καμεν κανένας τὴν ἀπάντησιν. Τότε τοῦ λέγω ἐγώ· «Θεῖα χάρις θέλησε νὰ μᾶς δυναμώσῃ καὶ νὰ μᾶς σώσῃ ἀπὸ τὴν τυραγνίαν τοῦ Σουλτάνου καὶ σήμερα ἀξιωθήκαμεν ν' ἀπολάβομεν τὸν Βασιλέα μας. Ἐμεῖς ἔχομεν χρέος νὰ σὲ ἀκούωμεν καὶ νὰ σὲ φυλάωμεν μὲ τὴν ζωὴ μας, καὶ ἡ Μεγαλειότη σου βάλῃ τὴν δικαιοσύνη σου εἰς τὰ δεινά μας. Ζήτω ὁ Βασιλέας καὶ οἱ εὐεργέτες μας Δύναμιες!» Καὶ φύγαμεν. Τότε τὰ μέλη τῆς Ἀντιβασιλείας καὶ ὁ Βασιλέας ρώτησαν τὸν Ἀγιντέκ ποιὸς ἦταν ἐκεῖνος ὅπου ἀπάντησε εἰς τὸν λόγον του. Καὶ εἶπε τ' ὄνομά μου καὶ μίλησε ὡς

φίλος μου εἰς τὴν Μεγαλειότη του καὶ Ἀντιβασιλείαν. Ἐρχεται εἰς τὸ σπίτι μου ὁ γκενεράλ Ἀγιντέκ καὶ μοῦ λέγει ὄλα αὐτά· καὶ μοῦ λέγει· «Εἶμαι ἀποστελμένος ἀπὸ τὸν Βασιλέα —τί χάρις ζητᾶς νὰ σοῦ δοθῆι;» Μπαυαρέζικη χοντροκομμένη δολερὴ πολιτικὴ! Μία αὐτήνη. Ὅταν πρωτοῆρθε εἰς τὸ σπίτι μου ὁ φίλος μου γκενεράλ Ἀγιντέκ μὲ ρώτησε νὰ μάθει τί κάνω. «Τώρα, τοῦ λέγω, ὁ ἀγώνας τελείωσε καὶ δουλειὰ δὲν ἔχω. Παιδιά μαστορεῦω καὶ φκιάνω· ἔχω καμπόσα καὶ τὸ σακί εἶναι γιομάτο καὶ γλήγορα θ' ἀδειάσει. —Μοῦ λέγει, νὰ νὰ μοῦ δώσεις τὸ παιδί νὰ τὸ βαφτίσω ἐγώ. — Τοῦ λέγω, σὺν γεννηθῆι εἶναι δικό σου.» Πρῶτα γενήκαμεν μ' αὐτὸν κουμπάροι καὶ δεῦτερα μὲ ρωτάγει τί χάρις ζητῶ ἀπὸ τὸν Βασιλέα. Τοῦ λέγω· «Καμίαν χάρις ἀτομικὴ δὲν θέλω· ὅτι διὰ τὶς θυσίας τῶν ἀγωνιστῶν —ὁ Θεὸς τοὺς βράβεψε· καὶ γενικῶς οἱ ἀγῶνες τῶν Ἑλλήνων ἀνθίσαν καὶ ὄλον τὸν καρπὸ τοῦ ἀγῶνα μας θὰ τὸν χαροῦμεν μαζὶ. Ὅτι μαζὶ ἀγωνιστήκαμεν καὶ τὰ βραβεῖα μαζὶ πρέπει νὰ τ' ἀπολάβομεν». Μὲ βιάζει

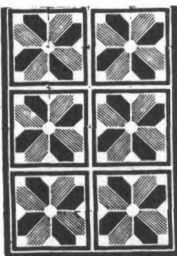
νὰ εἰπῶ τί καλὸ ζητῶ ἐγώ. Τοῦ εἶπα τί ζητῶ καὶ ἐγώ. «Ζητῶ νὰ ἔχετε ὁμόνοια ἀναμεταξὺ σας ἐσεῖς οἱ μεγάλοι καὶ σοφοὶ ἄντρες τῆς Μπαυαρίας, ὅπου ἀξιωθήκαμεν νὰ μᾶς κυβερνήσετε ὅσο νὰ ἡλικιωθῆι ὁ Βασιλέας μας νὰ μᾶς κυβερνήσῃ· ἐσεῖς νὰ 'χετε ἀρετὴ καὶ ἀπὸ αὐτήνη νὰ δώσετε καὶ τοῦ Βασιλέως· καὶ ὅταν θὰ κολλήσῃ εἰς τὸν θρόνον νὰ βρεῖ τὸν ἴσιον δρόμον. Καὶ μίαν ἄλλη χάρις θέλω· δι' ἀγωνιστὰς ὅπου θὰ θελήσετε ν' ἀνταμείψετε νὰ σᾶς φκιάσω καὶ ἐγώ ἕναν κατάλογον, καὶ διὰ ὄσους θὰ σημειώσω δίνω ἐγγύγησι μὲ τὴν ζωὴ μου εἰς τὴν 'λικρινειάν τους —νὰ βάλετε τίμιους ἀνθρώπους νὰ σᾶς βοηθήσουν 'λικρινῶς, ν' ἀλαφρωθοῦνε τὰ δεινά μας.» Μὲ μεγάλη εὐκαρίστησι δέχτη αὐτὸ ἡ Γενναιότη του καὶ ἔφυγε. Τὸν ἔφκιασα τὸν κατάλογον καὶ εἰς τοὺς ἄλλους τοὺς συντρόφους του.

Μακρυγιάννη, Ἀπομνημονεύματα, Ἐκδόσεις Καραβία, σελ. 339-340.

ΜΗΝΙΑΙΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ

αγώνας

βορείας ελλάδας

- ελληνική και διεθνής επικαιροτητα
- προβλήματα αναπτυξης του βορειο-ελλαδικου χωρου
- εργατικά ζητήματα
- συζητηση πανω σε θεωρητικά προβλήματα
- παρουσίαση πολιτικού βιβλίου

«ΦΩΤΡΟΝ Α.Ε.» ΓΡΑΦΙΚΩΝ ΤΕΧΝΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΦΩΤΟΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΤΗΣΕΩΣ

Λεωφ. Συγγρού 194 - Ἀθήνα, τηλ. 9515078

Τὰ μηχανήματα φωτοστοιχειοθετήσεως τῆς ΦΩΤΡΟΝ λειτουργοῦν μὲ κομπιούτερ καὶ ἐξασφαλίζουν ἀριστη ποιότητα, μεγάλη ποικιλία στοιχείων καὶ ταχύτατη ἐκτέλεση.

Ὅγκωδη ἢ περίπλοκα συγγράμματα, πού στό παρελθόν ἀπαιτοῦσαν μῆνες ἐργασίας, σήμερα μποροῦν νὰ ἐτοιμαστοῦν σὲ μικρὸ χρονικὸ διάστημα.

Ἡ ΦΩΤΡΟΝ διαθέτει 4 οἰκογένειες στοιχείων (Helvetica, Times Roman, Caledonia, Optima) σὲ κυρτὰ καὶ ὄρθια, ἀπλά, ἡμίχρονα καὶ μαῦρα, ἑλληνικά καὶ λατινικά, σὲ 15 μεγέθη, καὶ σὲ ὁποιοδήποτε συνδυασμό.

Διεθνή Θέματα

ΓΑΛΛΙΑ: ΟΙ ΔΗΜΟΤΙΚΕΣ ΕΚΛΟΓΕΣ ΚΑΙ Η ΑΝΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΝΩΜΕΝΗΣ ΑΡΙΣΤΕΡΑΣ

Η νίκη της άριστεράς στις τελευταίες δημοτικές εκλογές (13-20 Μαρτίου 1977) ήταν έντυπωσιακή. Βέβαια, όλοι περίμεναν αυτή την επιτυχία. Από τις εκλογές για την ανανέωση των συμβουλίων των διοικητικών περιφερειών (Μάρτιος 1976) η άριστερά σημειώνει συνεχή άνοδο. Η έκταση όμως της νίκης της ξάφνιασε. Η πλειοψηφία του γαλλικού λαού (περίπου το 52%) ψήφισε τους συνδυασμούς της Ένωμένης Άριστεράς. Σέ 159 πόλεις άνω των 30.000 κατοίκων (σε σύνολο 221) η αντιπολίτευση πήρε την πλειοψηφία (στις εκλογές του 1971 είχε την πλειοψηφία σε 103). Από τις πόλεις αυτές οι 81 θά έχουν σοσιαλιστή δήμαρχο και οι 72 κομμουνιστή.

Η επιτυχία του Σιράκ στο Παρίσι (παρά την άνοδο της Ε.Α. σε σχέση με τις δημοτικές του 1971 και τις προεδρικές του 1974), δέν μπορεί να αντισταθμίσει την ήττα που υπέστη η κυβερνητική παράταξη σ' ολόκληρη τή Γαλλία. Έπτά ύπουργοί δέν εκλέχτηκαν, ανάμεσά τους και ό ίδιος ό ύποψήφιος του Προέδρου για τή δημαρχία του Παρισιού Μισέλ Ντ' Ορνανό.

Η άριστερά ενίσχυσε σημαντικά τις θέσεις της σε περιφέρειες που άνηκαν παραδοσιακά στη δεξιά, όπως στη Δυτική Γαλλία με την έντονη καθολική παράδοση και στην Ανατολική που, παρά τή βιομηχανική της δομή, ψήφιζε κατά κανόνα ύπέρ των συντηρητικών δυνάμεων.

Στό κείμενο αυτό θά προσπαθήσουμε να εξηγήσουμε τή συνεχή άνοδο τής άριστεράς, τή σαρωτική νίκη της στις τελευταίες εκλογές και θά εξετάσουμε τις προοπτικές που διαμορφώνονται κυρίως ένόψει των γενικών βουλευτικών εκλογών που θά γίνουν (έντός άπροόπτου) τόν επόμενο χρόνο.

Η επιτυχία τής Ε.Α. μπορεί να έντοπιστεί στα εξής σημεία:

- στη συνοχή της,
- στο θετικό έργο των δημοτικών συμβουλίων στα όποια πλειοψηφεί,

1. Για τις πόλεις άνω των 30.000 κατοίκων οι σχηματισμοί (κόμματα ή οργανώσεις) που έμφανίστηκαν μέ μία έστω επιτυχία, είναι 19. Από αυτούς 5 άνήκουν στην άριστερά και 14 στη δεξιά. Από τους σχηματισμούς τής άριστεράς οι 3, δηλαδή τό Σοσιαλιστικό Κόμμα, τό Κομμουνιστικό Κόμμα και οι άριστεροι ριζοσπάστες, σχηματίζουν τήν Ένωμένη Άριστερά (άποδοχή του Κοινού Προγράμματος). Από τους σχηματισμούς τής δεξιάς οι πιο σημαντικοί είναι: ό Συναγερμός για τή Δημοκρατία (RPR), οι ανεξάρτητοι δημοκράτες (RI), τό κέντρο των σοσιαλδημοκρατών (CDS) και οι ριζοσπάστες που ύποστηρίζουν τόν Πρόεδρο.

Έκπληξη στον πρώτο γύρο άπέτέλεσαν τά ποσοστά που πήραν οι συνδυασμοί των Οικολόγων και, σε όρισμένες πόλεις, οι συνδυασμοί τής άκρας άριστεράς (κυρίως Τροτσκιστές). Η πλειοψηφία των Οικολόγων στο δεύτερο γύρο ψήφισε Ε.Α. Προς τήν ίδια κατεύθυνση κινήθηκαν και οι ψηφοφόροι τής άκρας άριστεράς. Επίσης, η πλειοψηφία των ψηφοφόρων του Μ. Ζομπέρ (ύπουργός Έξωτερικών επί προεδρίας Πομπιντού) στράφηκαν προς τήν άριστερά και κατά πάσα πιθανότητα τό ίδιο συνέβη μέ ένα μέρος τής ντεγκωλλικής νεολαίας.

Διεθνή Θέματα

— στην άποτυχία της οικονομικής πολιτικής της κυβέρνησης, κυρίως σε σχέση με το πρόβλημα της ανεργίας,

— στις αντιθέσεις στο χώρο της προεδρικής πλειοψηφίας.

Ής δοῦμε λεπτομερέστερα καθένα από τά σημεῖα αὐτά.

Ἡ συνοχή της Ε.Α. λειτουργήσε σχεδόν σ' ὅλες τίς περιπτώσεις μεταφορᾶς ψήφων ἀπ' τόν πρῶτο στό δεύτερο γύρο.²

Στίς δημοτικές ἐκλογές τοῦ 1973, οἱ σοσιαλιστές εἶχαν συμμαχήσει βαιικά μέ τό κέντρο, καί οἱ κομμουνιστές κατέβηκαν τίς περισσότερες φορές μόνοι τους. Ἦταν εἴκολο ἐπομένως γιά τήν τότε κυβερνητική παράταξη νά κερδίσει στό δεύτερο γύρο μία σειρά ἀπό πόλεις, ἔστω καί μέ μικρή πλειοψηφία. Στίς τελευταῖες ὁμως ἐκλογές, οἱ δυνάμεις της Ε.Α. κατάρτισαν στό δεύτερο γύρο (σχεδόν παντοῦ) κοινοῦ συνδυασμούς μέ βάση τό συνδυασμό πού πλειοψήφησε στόν πρῶτο γύρο. Ἦ μεταφορᾶ δέ τῶν ψήφων τῶν σοσιαλιστῶν ψηφοφόρων ὑπέρ ἑνός κομμουνιστή ὑποψηφίου, ὅπως καί τό ἀντίστροφο, ἔγινε σ' ὅλες σχεδόν τίς περιπτώσεις σε ἱκανοποιητικό βαθμό.

Σέ ἀντίθεση μέ τήν κυβερνητική παράταξη, ἡ ἄριστερά ἔχασε τρεῖς μόνο πόλεις ἄνω τῶν 30.000 κατοίκων. Αὐτό ὀφείλεται στήν ἐπιτυχία τῶν συμβουλίων ὅπου ἔχουν τήν πλειοψηφία οἱ σοσιαλιστές καί οἱ κομμουνιστές. Ἐπιτυχία στό ἐπίπεδο της διαχείρισης τῶν οικονομικῶν τοῦ δήμου, στενή ἐπαφή μέ τούς κατοίκους, οὐσιαστικό ἐνδιαφέρον γιά τίς συνθήκες ζωῆς τους, μέρμινα γιά τό περιβάλλον (ἔστω καί ἄν πλήθος σχετικά προβλήματα περιμένουν ἀκόμη τή λύση τους). Αὐτό ἀκριβῶς συνετέλεσε ὥστε τό μεγαλύτερο μέρος τῶν ψήφων τῶν Οἰκολόγων στράφηκε στό δεύτερο γύρο πρὸς τήν Ε.Α. Ἐπίσης, ἔπαιξε θετικό ρόλο τό γεγονός ὅτι ἡ Ε.Α. παρουσίασε νέους στήν ἡλικία ὑποψηφίους. Ὁ ἐνθουσιασμός τους καί ἡ οὐσιαστική ἐπαφή τους μέ τόν κόσμο ἔπεισαν ἕνα μέρος τοῦ ἐκλογικοῦ σώματος. Ἦς μὴν ξεχνᾶμε ἄλλωστε τή ριζοσπαστικοποίηση τῶν νέων ψηφοφόρων μετά τό Μάη τοῦ 1968.

Ὁ πληθωρισμός καί ἡ ἀνεργία ὀδήγησαν μεγάλο μέρος τοῦ ἐκλογικοῦ σώματος πρὸς τήν Ε.Α. Σέ πολλές περιοχές, ἡ νίκη της ὀφείλεται στή δυσανεξία τοῦ κόσμου ἀπό τήν οικονομική πολιτική της κυβέρνησης. Γιά παράδειγμα ἀναφέρουμε τήν ἡττα τοῦ Μ. Ντυραφούρ, δημάρχου τοῦ Σαιντ Ἐτιέν καί ἀναπληρωτῆ ὑπουργοῦ τῶν οικονομικῶν, τόν ὁποῖο ἡ ἀντιπολίτευση ἀποκαλεῖ «ὑπουργό της ἀνεργίας». Φυσικά, ἡ σταθερή ἀνοδος της Ε.Α. καί κυρίως ἡ ἐπιτυχία της στίς βουλευτικές ἐκλογές ἀπαιτεῖ μετατόπιση ἐκλογέων σε περισσότερο στέρεη βάση.

Σέ προηγούμενο ἄρθρο μου (βλ. «Πολίτης», τεῦχ. 8, «Γαλλία: ἡ ἔρπονσα κρίση τοῦ κυβερνητικοῦ συνασπισμοῦ»), ἀναλύθηκαν οἱ ἀντιθέσεις στό χώρο της προεδρικής πλειοψηφίας. Οἱ ἀντιθέσεις αὐτές ἐκδηλώθηκαν στίς δημοτικές ἐκλογές, καί ἡ μεταφορᾶ τῶν ψήφων πού λειτουργήσε ἱκανοποιητικά γιά τούς συνδυασμούς της Ε.Α. δέν λειτουργήσε τό ἴδιο ἱκανοποιητικά ἀνάμεσα στίς δυνάμεις πού συνθέτουν τήν προεδρική πλειοψηφία. Σέ ἀρκετές δέ περιπτώσεις, στό δεύτερο γύρο, εἶχαμε δύο συνδυασμούς της δεξιᾶς, πράγμα πού φυσικά εὐνόησε τήν Ε.Α.

Ποιές εἶναι οἱ προοπτικές πού ἀνοίγονται μετά τή νίκη της Ε.Α.;

Στό προηγούμενο ἄρθρο μου (ὅπ. παρ.), ἀναφερόμενος στήν ἴδρυση τοῦ «Συναγερμού γιά τή Δημοκρατία» (RPR), τή θεώρησα καινούρια προσπάθεια γιά τήν ἀνασύνταξη τῶν δυνάμεων πού θά μπορούσαν νά

2. Τό ἐκλογικό σύστημα γιά τίς πόλεις ἄνω τῶν 30.000 κατοίκων εἶναι πλειοψηφικό σε δύο γύρους. Τό σύστημα αὐτό (ὅπως καί τό ἐνιαῖο πλειοψηφικό γιά τίς βουλευτικές) εὐνοεῖ τήν παράταξη πού ἔχει τή μεγαλύτερη συνοχή. Ἦδη ἀπό τήν πλευρά της κυβερνητικής πλειοψηφίας μπαίνει πρόβλημα ἐκλογικοῦ συστήματος. Ἀφοῦ ἐπί χρόνια χρησιμοποίησε τό πλειοψηφικό γιά νά περιορίσει τήν ἐκπροσώπηση τῶν προοδευτικῶν δυνάμεων, τώρα πού τό σύστημα ἄρχισε νά λειτουργεῖ σε βάρος της, ἐπικαλεῖται τά ἀγαθὰ της ἀναλογικῆς. Στήν ἀλλαγὴ τοῦ ἐκλογικοῦ συστήματος διαφαίνει τό RPR. Ἀντίθετα, τά κόμματα της Ε.Α. εἶναι ὑπέρ.

Διεθνή Θέματα

άντιμετωπίσουν την Ε.Α. στις δημοτικές εκλογές και κυρίως στις βουλευτικές του 1978.

Ο Σιράκ, πρόεδρος του RPR, ξεχεται σε άπειυθείας σύγκρουση με τον πρόεδρο Βαλερύ Ζισκάρ Ντ' Εσταίν και τον πρωθυπουργό Ραιμόν Μπάρ στο πρόβλημα των δημοτικών εκλογών και της τακτικής που θα έπρεπε να ακολουθήσει η προεδρική πλειοψηφία. Η αντίθεση έφτασε ως τό σημείο να κατέβει ο ίδιος ο Σιράκ σάν υποψήφιος δήμαρχος στο Παρίσι, έναντίον του Μισέλ ντ' Ορνανό, που ήταν ο υποψήφιος του Προέδρου και των άλλων δυνάμεων που συνθέτουν την προεδρική πλειοψηφία. Οί δυνάμεις αυτές κατηγορούν τον Σιράκ σάν διασπαστή του κυβερνητικού συνασπισμού, και σε αρκετές περιπτώσεις ή πάλη ανάμεσα στους συνδυασμούς της προεδρικής πλειοψηφίας παίρνει σημαντικές διαστάσεις. Η νίκη του Σιράκ στο Παρίσι σε βάρος του ανίσχυρου υποψηφίου του Προέδρου ήταν μιά πολύ πετυχημένη επιχείρηση στο έσωτερικό της προεδρικής πλειοψηφίας.

Ο Σιράκ ισχυρίζεται ότι είναι ο μόνος που κατάλαβε τον κίνδυνο απ' την πλευρά της Ε.Α., ο μόνος που προσδιόρισε αυτόν τον αντίπαλο και μετέφερε την πάλη στο μόνο επίπεδο που μπορούσε να κερδηθεί, δηλαδή στο πολιτικό, χαρακτηρίζοντας τις δημοτικές εκλογές σάν επιλογή ανάμεσα σε διαφορετικά κοινωνικά συστήματα. Στην πολιτικοποίηση των δημοτικών εκλογών δέν ήταν σύμφωνες οί άλλες δυνάμεις της προεδρικής πλειοψηφίας, παρόλο που λίγο λίγο γλίστρησαν προς αυτή την κατεύθυνση. Η πολιτικοποίηση των δημοτικών εκλογών κάνει τή νίκη της Ε.Α. ακόμη πιο σημαντική. Ο γαλλικός λαός δέν εξέλεξε απλώς τους διαχειριστές των υποθέσεων των δήμων. Αποδοκίμασε τή δεξιά και τήν πολιτική της, έδειξε ότι είναι έτοιμος στην πλειοψηφία του να δεχτεί τις αλλαγές που προτείνονται στο Κοινό Πρόγραμμα της Ε.Α.

Απ' τήν άλλη μεριά, ή δεξιά εξάντλησε τά παραδοσιακά επιχειρήματα της πάνω στον «κομμουνιστικό κίνδυνο», τον «συγκεντρωτισμό», τις «ελευθερίες», τις «έθνικοποιήσεις», «τό οικονομικό χάος» κ.λπ. Σ' αυτό τό σημείο ο Σιράκ απέτυχε, ρίχνοντας συγχρόνως τή Γαλλία στη δίνη μιάς μακρόχρονης προεκλογικής περιόδου.

Βέβαια, δέν μπορούμε να καταλήξουμε σε οριστικά συμπεράσματα σ' ό,τι αφορά τό πολιτικό μέλλον της Γαλλίας. Πρώτον, γιατί ή προσπάθεια του Σιράκ για ανασύνταξη των δυνάμεων που θά μπορούσαν να άντιταχθούν στην άνοδο της Ε.Α. υλοποιήθηκε σε νέο πολιτικό σχηματισμό, μόλις στο τέλος του 1976. Έπειτα, γιατί οί δυνάμεις της προεδρικής πλειοψηφίας, μπροστά στην οδυνηρή γι' αυτές πραγματικότητα των δημοτικών εκλογών, θά επιστρατεύσουν όλες τους τις δυνάμεις για να διατηρήσουν τήν έξουσία.

Ποιά όμως είναι τά περιθώρια άντεπίθεσης της προεδρικής πλειοψηφίας;

Πρέπει να ξεκινήσουμε από τό αντικειμενικό γεγονός των αντιθέσεων στο χώρο της, ανάμεσα στο RPR και τις άλλες δυνάμεις που τή συνθέτουν: Ανεξάρτητοι Δημοκράτες, Κέντρο Σοσιαλδημοκρατών, Ριζοσπάστες που υποστηρίζουν τον Πρόεδρο. Οί αντιθέσεις που χωρίζουν στα δύο τήν προεδρική πλειοψηφία, είναι άμεσα συνδεδεμένες με τό πρόβλημα της έξουσίας. Τό RPR, όντας τό μεγαλύτερο κόμμα της προεδρικής πλειοψηφίας, διεκδικεί τό τμήμα της έξουσίας που έχασε μετά τήν εκλογή του Ζισκάρ ντ' Εσταίν ως προέδρου της Δημοκρατίας. Τά υπόλοιπα κόμματα της προεδρικής πλειοψηφίας νέμονται ένα τμήμα της έξουσίας που ξεπερνάει τή δύναμή τους σε βουλευτικές έδρες, οργανωμένα μέλη και απήχηση στον κόσμο. Αυτό ανταποκρίνεται στα σχέδια του Προέδρου, ό όποιος προσπαθεί να μετρήσει τον άξονα της πολιτικής του προς τό κέντρο, ελπίζοντας έτσι στην δημιουργία μιάς κεντρώας παράταξης, ή όποια θά τον άνεξαρτητοποιήσει πολιτικά από τό RPR και τά ντεγκωλλικά υπόλείματά του, και θά του δώσει ή

Διεθνή Θέματα

δυνατότητα κάποιας πρόσβασης στο χώρο των σοσιαλιστών. Τά σχέδια αυτά, μετά τις εκλογές φαίνεται να άποτυχαίνουν. Ή πρόσβαση στους σοσιαλιστές μετά από την επιτυχία της Ε.Α. (και όλων των δυνάμεων που τη συνθέτουν) μοιάζει αδύνατη.

Και αν ακόμη υπήρχαν δυνάμεις μέσα στους σοσιαλιστές και τους άριστους ριζοσπάστες οι οποίοι θα αντιμετώπιζαν το ενδεχόμενο μιας άνατροπής των συμμαχιών, οι δημοτικές εκλογές ήρθαν να τους πείσουν για την ουσιαστική δυνατότητα που έχει η Ε.Α. να πάρει την εξουσία στις επόμενες βουλευτικές εκλογές. Φαίνεται ότι η δυναμική της ενότητας στο πλαίσιο της Ε.Α. μπήκε στη φάση της μακροῦς διάρκειας.

Ο στόχος της δημιουργίας κάποιας κεντρῶς παράταξης είναι εφικτός, στο στενό όμως πλαίσιο που αφήνει η πόλωση ανάμεσα στην Ε.Α. και τό RPR. Προς τὰ εκεί φαίνεται να κατευθύνονται σήμερα τὰ τρία μικρότερα κόμματα της προεδρικής πλειοψηφίας, τουλάχιστον με τή μορφή της από κοινού αντιμετώπισης των ηγεμονικῶν τάσεων του RPR.

Οι αντιθέσεις ανάμεσα στα κόμματα της προεδρικής πλειοψηφίας μορφοποιούνται στο πρόβλημα της ηγεσίας στην πάλη για τις βουλευτικές εκλογές. Ποιός θα ήγηθεί σ' αυτή την πάλη; Πού σημαίνει, ποιός θα χαράξει τή στρατηγική, θα επιλέξει τους στόχους και τή συνθηματολογία, και τελικά θα καταρτίσει τους συνδυασμούς; Ο Σιράκ ως πρόεδρος του μεγαλύτερου κόμματος της προεδρικής πλειοψηφίας ή ο Ζισκάρ ντ' Εσταίν ως αρχηγός αυτής της πλειοψηφίας (ἀπενθείας ή μέσω του πρωθυπουργού του); Και οι δύο είναι έτοιμοι να αναπτύξουν κάθε δυνατή πρωτοβουλία για να τό πετύχουν. Ο Σιράκ, με τή δύναμη που του δίνει η ἀρχηγία του RPR και η επιτυχία του στο Παρίσι. Ο Ζισκάρ, με τις δυνατότητες που του προσφέρει η θέση του προέδρου της Δημοκρατίας, κυρίως στο επίπεδο των διεθνῶν σχέσεων, από τις οποίες ἐλπίζει να ἐπανακτήσει και μέρος της δημοτικότητάς του. Φυσικά, ὀρισμένες πλευρές της πολιτικής του θα συναντήσουν τή αντίθεση του RPR (κυρίως στα προβλήματα που ἀφορούν τήν Εὐρώπη, ὅπως π.χ. η ἐκλογή του Εὐρωπαϊκοῦ Κοινοβουλίου με καθολική ψηφοφορία). Στο ἔσωτερικό, πρέπει να περιομένουμε από μέρος του μιά σειρά πρωτοβουλίες με στόχο τήν ἀποκατάσταση της διαταραγμένης ἰσορροπίας και τόν ἐλεγχό της προεκλογικῆς ἐκστρατείας. Στις πρωτοβουλίες αυτές ἐντάσσεται ὁ ἀνασχηματισμός της κυβέρνησης, κυρίως μετά τήν ἀποτυχία ὀρισμένων ὑπουργῶν. Μέ τόν ἀνασχηματισμό, ἢ κυβέρνησης, χωρίς να ἀλλάξει τήν πολιτική της (κυρίως ὡς πρὸς τόν πληθωρισμό), θα προσπαθήσει να παρουσιασθεῖ ἀνανεωμένη και κυρία της κατάστασης στο πολιτικό και οικονομικό ἐπίπεδο.

Και οι δύο ξέρουν ότι αυτός που θα ἀποτελέσει τό φορέα της συσπείρωσης, θα ἀποδυναμώσει τόν ἄλλο και τις δυνάμεις που βρίσκονται πίσω του. Συγχρόνως ξέρουν ότι ἐκλογικά είναι ὑποχρεωμένοι να συνεργαστοῦν, και ότι αυτή ἡ συνεργασία πρέπει να γίνει πάνω σ' ἕνα συγκεκριμένο πρόγραμμα που να μπορεί να ἀντιπαραταχθεῖ στο πρόγραμμα της Ε.Α. Πρέπει δηλαδή να συμφωνήσουν σέ θέματα ἐξωτερικῆς πολιτικῆς ὅπως και σέ θέματα οικονομικῆς και κοινωνικῆς πολιτικῆς που τώρα τους χωρίζουν.

Η δεξιά λοιπόν, για να ἀντιπαραταχθεῖ ἀποτελεσματικά στην Ε.Α. πρέπει να ἀκολουθήσει μιά πολιτική που θα ὀδηγεῖ στο στρατόπεδο της τό τμήμα ἐκείνο του ἐκλογικοῦ σώματος που ψήφισε τήν Ε.Α. ἀπό ἀγανάκτηση για τήν κυβερνητική πολιτική. Πρέπει δηλαδή να ἀπαντήσει στα δύο καίρια προβλήματα της γαλλικῆς οικονομίας, τὰ ὁποία θίγουν τις κατώτερες εἰσοδηματικά τάξεις, δηλαδή τή συντριπτική πλειοψηφία του ἐκλογικοῦ σώματος: τόν πληθωρισμό και τήν ἀνεργία (κυρίως τήν ἔλλειψη ἐνκαιριῶν ἀπασχόλησης για τους νέους —δεν είναι τυχαῖο τό γεγονός ότι ὁ Ζισκάρ του ἔδωσε ἰδιαίτερη βαρῦτητα στις συννομιλίες με τους ἀρχηγούς των κρατῶν της Ε.Ο.Κ., στις 25 Μαρτίου στή Ρώμη, και ότι ἡ κυβέρνηση ἐξήγγειλε μέτρα για τους νέους). Η δεξιά, δηλαδή,

Διεθνή Θέματα

πρέπει να ξεπεράσει το στάδιο της συνθηματολογίας και της προβολής του κομμουνιστικού κινδύνου. Οι νέες τοποθετήσεις και η πρακτική του ΚΚ έπεισαν τους μη κομμουνιστές ψηφοφόρους της αριστεράς ότι οι ατομικές τους ελευθερίες δεν κινδυνεύουν από την άνοδο της στήν εξουσία. Επίσης, ότι το ΚΚ είναι ικανό να εφαρμόσει ανεξάρτητη πολιτική, στηριγμένη στα συμφέροντα του γαλλικού λαού και τις ιδιομορφίες της γαλλικής κοινωνίας. Τα μεσαία στρώματα συνειδητοποίησαν ότι ο κίνδυνος εξαφάνισής τους έχει σαν αίτια τη συγκέντρωση και τη συγκεντροποίηση του κεφαλαίου (δπου οι ιδιωτικές τράπεζες παίζουν ενεργό ρόλο), και όχι την εθνικοποίηση ολόκληρου του πιστωτικού συστήματος που προτείνει το Κοινό Πρόγραμμα. Η οικονομική καταστροφή που μαντεύουν οι Κασσάνδρες της δεξιάς, σε περίπτωση άνοδου στην εξουσία της Ε.Α., ήχει παράταιρα μέσα σε μια οικονομία που μαστίζεται από την κρίση. Μπορεί η δεξιά να πετύχει την επανατοποθέτησή της στο επίπεδο της ιδεολογίας; Τα περιθώριά της στο σημείο αυτό φαίνονται ακόμη πιο περιορισμένα. Η αλλαγή της επιχειρηματολογίας της πρέπει να στηριχτεί σε αλλαγή της οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής που ακολουθηθεί —και στο σημείο αυτό είναι δέσμια των οικονομικών συμφερόντων που τη στηρίζουν.

Βλέπουμε λοιπόν ότι η δεξιά έχει να αντιμετωπίσει σημαντικά και δυσεπίλυτα προβλήματα, σε χρονικό διάστημα σχετικά μικρό. Όμως θά ήταν λάθος να θεωρήσουμε τη νίκη της αριστεράς στις προσεχείς βουλευτικές εκλογές δεδομένη. Η πάλη θά είναι δύσκολη και σκληρή, και η πλειοψηφία στις δημοτικές εκλογές, έστω και με συνθήκες έντονης πολιτικοποίησης, δεν σημαίνει αυτόματα πλειοψηφία στις βουλευτικές εκλογές. Χώρα που, με βάση την ισχύουσα κατανομή των βουλευτικών περιφερειών, η αριστερά για να κερδίσει τις εκλογές πρέπει να πάρει το 52% των ψήφων.

Σ' αυτό το σημείο χρειάζεται να επισημάνουμε το σημαντικό γεγονός της ψύχραιμης αντιμετώπισης της νίκης από τα κόμματα της Ε.Α. και την έλλειψη κάθε περιττής θριαμβολογίας. Για την αριστερά, το βασικό πρόβλημα που τίθεται είναι η συσπείρωση γύρω από το πρόγραμμά της ενός μέρους του εκλογικού σώματος που την ψήφισε περισσότερο για λόγους αγανάκτησης προς την οικονομική πολιτική της κυβέρνησης και λιγότερο λόγω της αποδοχής του προγράμματός της και των αλλαγών που προτείνει. Όρισμένες δυνάμεις της κυβερνητικής πλειοψηφίας αρχίζουν να προσανατολίζονται προς εκλογές πριν από τη λήξη της βουλευτικής περιόδου, ποντάροντας στον συγκυριακό χαρακτήρα της αλλαγής ενός μεγάλου μέρους του εκλογικού σώματος στις δημοτικές εκλογές και βλέποντας ότι ο χρόνος δουλεύει υπέρ της Ε.Α. Η νίκη της στις δημοτικές εκλογές της δίνει τη δυνατότητα να πείσει με την πολιτική της για τη συνέπειά της και την ορθότητα των λύσεων που προτείνει. Θά μπορούσει έτσι να εδραιώσει τη θέση της και να δημιουργήσει μια συσπείρωση σε μονιμότερη και ουσιαστικότερη βάση. Μ' αυτή την έννοια, οι δημοτικές εκλογές πρέπει να θεωρηθούν σημαντική στιγμή στην πολιτική ιστορία της Γαλλίας· βασικός παράγοντας για το πέρας στην εξουσία της Ε.Α., που θά αποτελέσει το σημαντικότερο γεγονός στην Ευρώπη μετά το τέλος του Β' παγκόσμιου πολέμου.

ΜΑΚΗΣ ΚΑΒΟΥΡΙΑΡΗΣ

Διεθνή Θέματα

Η «ΣΥΝΑΝΤΗΣΗ ΤΗΣ ΜΑΔΡΙΤΗΣ» ΚΑΙ Ο ΕΥΡΩΚΟΜΜΟΥΝΙΣΜΟΣ

Η «συνάντηση της Μαδρίτης», στις 2 Μαρτίου, μεταξύ των Γεν. Γραμματέων των τριών μεγαλύτερων δυτικοευρωπαϊκών ΚΚ προβλήθηκε από τον δυτικό προοδευτικό και κυρίως κομμουνιστικό τύπο σάν γεγονός μεγάλης ιστορικής σημασίας.

Αντίθετα ή Μόσχα, ήδη μία βδομάδα μετά τη συνάντηση, δείχνει νά την άγνοεϊ. Όμως τό Πολωνικό ΚΚ τή μνημονεύει, γιά νά επισείσει τούς κινδύνους πού εγκυμονεί ένα άνοιχτό σχίσμα στους κόλπους τών κομ. κομμάτων τής Εύρώπης.

Η πρώτη αυτή συνάντηση ανάμεσα στά τρία κόμματα έχει τή σύντομη προϊστορία της: ιταλο-ισπανική συνάντηση κορυφής στό Λιβόρνο τόν Ιούλιο του '75, γαλλο-ιταλική στή Ρώμη τόν Νοέμβρη του '75, γαλλο-ιταλική, πάλι, στό Παρίσι τόν Ιούνιο του '76, ιταλο-ισπανική στή Ρώμη τόν Σεπτέμβρη. Στίς 2 του Μάρτη στή Μαδρίτη, άίροντας τίς επιφυλάξεις τους, οί τρεις κομμουνιστές ήγέτες άποφασίζουν νά δώσουν σ' αυτό πού πρό πολλού είναι διάφανο γιά τήν κοινή γνώμη, δηλαδή τήν πολιτικο-ιδεολογική τους συγγένεια και συνεργασία, μία επίσημη άρχή, μία διακήρυξη, και τό μέχρι τώρα παρατσούκλι του «εύρωκομμουνισμού» γιά όνομα. Κι αν δέν περιγράφουν οί ίδιοι έτσι τό γεγονός, μάς επιτρέπουν όμως νά τό πούμε έμεις, νά δούμε έτσι τή «μεγάλη ιστορική σημασία» τής συνάντησης. Άλλιώς καμιά έντυπιακή εξέλιξη δέν υπήρξε.

Καταρχήν πρέπει νά συσχετίσουμε τήν άφορμή μέ χρόνο και τόπο. Η διακήρυξη άνοίγει και κλείνει μέ τήν έκφραση άλληλεγγύης του Ιταλικού και γαλλικού ΚΚ στον άγώνα του Ισπανικού λαού γιά τή διεύρυνση τής δημοκρατίας, πού σάν άπαραίτητη προϋπόθεση έχει τή νομιμοποίηση του ΚΚ. «Τό τέλος, λέει, τής φρανκικής δικτατορίας, μετά τήν πτώση τών φασιστικών καθεστώτων στήν Πορτογαλία και τήν Έλλάδα, άποτελεί σημαντική και θετική εξέλιξη γιά τήν πολιτική κατάσταση τής Εύρώπης. Η προώθηση τής δημοκρατίας στήν Ισπανία είναι γεγονός μέ ιδιαίτερο ένδιαφέρον γιά τόν γαλλικό και Ιταλικό λαό.»

Στή συνέχεια, ή διακήρυξη προχωρεί στή θετική διατύπωση τών βασικών σημείων σύμπτωσης τών τριών κομμάτων, δηλαδή:

1. Τήν ανάγκη αντιμετώπισης τής πρόσφατης οικονομικής κρίσης πού μαστίζει τίς χώρες αυτές και πού χαρακτηρίζεται, σέ τελευταία άνάλυση, σάν «κρίση του ίδιου του καπιταλιστικού συστήματος, πού θέτει μέ τή μεγαλύτερη παρά ποτέ έπιτακτικότητα τό αίτημα γιά διεύρυνση τής δημοκρατίας και πέραςμα στό σοσιαλισμό».

2. Τίς βασικές άρχές πού πρέπει νά διέπουν τή διαδικασία χτισίματος τής σοσιαλιστικής κοινωνίας, δηλαδή «μέσα από τόν πλουραλισμό τών πολιτικών και κοινωνικών δυνάμεων, τό σεβασμό, τήν έγγνυση και τήν ανάπτυξη όλων τών συλλογικών και άτομικών ελευθεριών», καθώς και τίς σχέσεις άλληλεγγύης μεταξύ τών ΚΚ «στή βάση τής άνεξαρτησίας, μη επέμβασης στα έσωτερικά τών άλλων, και τό σεβασμό τών πρωτότυπων λύσεων πού άντιστοιχούν στίς συνθήκες κάθε χώρας».

3. Τήν έκκληση γιά εφαρμογή τών διατάξεων τής τελικής πράξης του Έλσίνκι από όλα άνεξαιρέτως τά κράτη.

Διεθνή Θέματα

Στή συνέντευξη τύπου και στην ερώτηση του τί είναι τελικά ο ευρωκομμουνισμός, ο Μαρσαί απαντά: «Λαβαίνοντας υπόψη ότι βρισκόμαστε στο 1977 και ότι έχει κυλήσει πολύς χρόνος από τό '17, εκτιμάμε ότι υφίστανται σήμερα οι όροι για τή χρησιμοποίηση ενός δημοκρατικού δρόμου προς τή σοσιαλιστική κοινωνία».

Πράγματι, τά τρία αυτά κόμματα, τό καθένα ανεξάρτητα, προσπάθησαν νά μελετήσουν τίς νέες αντιφάσεις τής κοινωνίας τους, σημαντικά διαφορετικές από εκείνες τής Ρωσίας του '17, και νά επεξεργαστούν μιά νέα στρατηγική ενός «δημοκρατικού δρόμου για τό σοσιαλισμό» (ακριβέστερο θά ήταν «κοινοβουλευτικού») πού θά τους επέτρεπε νά ξεφύγουν από τό ρόλο του περιθωριακού πολιτικού κινήματος και νά θέσουν αποτελεσματικά θέμα εξουσίας.

Αν όμως τό κυρίαρχο σημείο σύμπτωσης, παρά τίς διαφορετικές μορφές πού παίρνει για κάθε κόμμα, είναι ο «δημοκρατικός δρόμος για τό σοσιαλισμό», τότε δύσκολα θά μπορούσε νά προσδιορίσει από μόνος του τή θέση και δυναμική πού φαίνεται νά έχει ο ευρωκομμουνισμός στο κομμουνιστικό κίνημα, τά μέτωπα πού διαμορφώνει γύρω του. Τόν ίδιο θεωρητικό πυρήνα, λιγότερο βέβαια επεξεργασμένο και μέ σοβαρές αντιφάσεις, συναντάμε σήμερα στην πολιτική πρακτική σχεδόν όλων των δυτικοευρωπαϊκών ΚΚ, και τήν πρώτη του «έγκυρη» διατύπωση πρέπει νά αναζητήσουμε στις κατευθυντήριες γραμμές πού εξέπεμψε ή ίδια ή Σοβιετική Ένωση επί εποχής Χρουστσόφ. Δέν βρισκείται εκεί τό στίγμα του ευρωκομμουνισμού, ή μάλλον αν εκεί πρωτοτέθηκε και συνεχίζει νά τίθεται επίσημα, ή διαλεκτική του ίδιου του παγκόσμιου κομμουνιστικού κινήματος τό μεταθέτει τελικά κάπου άλλο: στη ρήξη μέ τή Σοβιετική Ένωση.

Η Σοβιετική Ένωση είναι ακόμη σήμερα, και τουλάχιστον στο χώρο τής Ευρώπης αδιαφιλονίκητα, ή μόνη «πραγματωμένη εκδοχή του σοσιαλισμού» (οί Λαϊκές Δημοκρατίες δέν συνιστούν βέβαια μιάν άλλη), άσκει δέ μιά διεθνή πολιτική εν όνόματι των συμφερόντων του παγκόσμιου σοσιαλισμού, πού σαν τέτοια, δηλαδή εξ όρισμού, οφείλουν νά τήν υποστηρίζουν όλα τά «αδελφά κόμματα». Τό «αυτονόητο» αυτό καθήκον, μέ βαθιές καταβολές πού όμως δέν θά μās άπασχολήσουν εδώ, μετέτρεψε μιά σειρά από κόμματα σε άπλους άπολογητές τής σοβιετικής πολιτικής. Για άρκετά από αυτά, τούτος ο ρόλος παραμένει ο ύψιστος πού επιφυλάσσουν για τόν εαυτό τους σήμερα. Για τά τρία όμως αυτά κόμματα, σε κάποια στιγμή διαφορετική για τό καθένα, άποδείχτηκε άσυμβίβαστος μέ τόν επίσης εξ όρισμού αυτονόητο ρόλο κάθε ΚΚ, τής καθοδήγησης τής ταξικής πάλης για τόν σοσιαλιστικό μετασχηματισμό τής κοινωνίας τους. Τό σχήμα, αντί νά εξασφαλίζει τήν άρμονία (και πολλά ακόμη πιστεύουν ότι τήν εξασφαλίζει), συνέστησε αντίφαση, σε κάποια στιγμή μάλιστα κυρίαρχη: επρόκειτο δηλαδή για διαφορετικούς «σοσιαλισμούς». Υπήρξε λοιπόν άποποίηση του πρώτου, πού μάλιστα έπρεπε νά πάρει χαρακτήρα άνοιχτής ρήξης. Τά κόμματα αυτά και τήν είσβολή στην Τσεχοσλοβακία καταδίκασαν, και τήν άπαλλοτρίωση των συνδικαλιστικών και πολιτικών ελευθεριών στις σοσιαλιστικές χώρες επανειλημμένα έστιγματίσαν. Έδώ βέβαια πρέπει νά τονιστεί ότι δέν είναι τά μόνα πού έφτασαν σ' αυτή τή ρήξη (όπως εξάλλου δέν είναι και τά μόνα πού θά προσπéγραφαν τήν κοινή διακήρυξη τής Μαδρίτης, πράγμα πού άναγνώρισαν οι τρεις ήγέτες στη συνέντευξη τύπου). Άπλως σ' αυτά, σαν πιο αποτελεσματικά, ανήκει δικαιοματικά ο «τίτλος».

Θά ήταν όμως λάθος νά θεωρήσουμε τή σχέση του ευρωκομμουνισμού μέ τή ΣΕ σαν μιά «ίστορία τελειωμένη». Αντίθετα, τά έχει επικαθορίσει και συνεχίζει νά τά επικαθορίζει, θά έλεγα, μέ τρόπο τραυματικό. Αν και στη διακήρυξη πουθενά δέν εμφανίζεται επώνυμο, τό φάντασμα της υπάρχει πίσω από κάθε γραμμή, σαν ο ύπαρκτος για όλως αντίποδας των θετικών άπόψεών του. Μιά τέτοια όπτική θά ήταν προϋπόθεση για νά «καταλάβουμε» τίς ίδιες του τίς θεωρητικές θέσεις και τή στρατηγική.

Διεθνή Θέματα

Δέν τέθηκε όμως έτσι τό θέμα στη συνάντηση τῆς Μαδρίτης. Σάν μόνη αἰχμή πρὸς τὴ ΣΕ θεωρήθηκε ἀπὸ τὸν τύπο τό σημεῖο 3 τῆς διακήρυξης, ὅπου οἱ τρεῖς ἡγέτες ζητοῦν τὴν ἐφαρμογὴ, ἀπ' ὅλα ἀνεξαιρέτως τὰ κράτη, τῆς ἀπόφασης τοῦ Ἑλσίνκι καὶ ἰδίως τῶν διατάξεων πού ἀφοροῦν τὴν ἐλεύθερη διακίνηση καὶ ἀνταλλαγὴ τῶν ἰδεῶν, τῆς ἀκαδημαϊκῆς ἐλευθερίας κ.λπ. Σ' αὐτό τό σημεῖο καὶ τὰ τρία μέρη κράτησαν κοινὴ γραμμὴ πλεύσης. «Θεωροῦμε, εἶπε ὁ Μπερλινγκουέρο, ὅτι στὴ ΣΕ καὶ στίς ἀνατολικές χώρες ἐξαλείφθηκε γιὰ πρώτη φορά στὴν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας ἡ ταξικὴ ἐκμετάλλευση. Ὅτι σ' αὐτές τῆς χώρες ἔχουν πραγματοποιηθεῖ μεγάλες οικονομικὲς καὶ κοινωνικὲς κατακτήσεις. Καὶ ὅτι, ταυτόχρονα, ὑφίστανται ἀκόμη στὰ πολιτικὰ τους συστήματα μέτρα αὐταρχικὰ καὶ περιοριστικὰ τῆς ἐλευθερίας.» Εἶναι σαφές ὅτι ὁ εὐρωκομμουνισμὸς δέν διατίθεται νὰ ἀνοίξει διπλὸ ἰδεολογικό-πολιτικὸ μέτωπο. Πρῶτα ἀπ' ὅλα, κανένα ἀπὸ τὰ τρία κόμματα δέν ἔχει ἐπεξεργαστεῖ καὶ υἱοθετήσει συνολικὰ μιὰ ἐπιστημονικὴ ἀνάλυση τῆς πραγματικῆς φύσης τῶν καθεστώτων τῶν σοσιαλιστικῶν χωρῶν: τοὺς λείπουν δηλαδὴ τὰ θεωρητικὰ δπλα. Ἀρκοῦνται λοιπὸν νὰ ἐπιλέγουν ἐκλεκτικὰ τό πού καὶ πῶς θὰ ὀρθοθετήσουν τό δεύτερο μέτωπο, μὲ τρόπο πού νὰ σκευεῖ τὴ ΣΕ ἀπὸ ἐπιχειρήματα νὰ τό κάνει αὐτὴ. Ἐξάλλου, ἡ πολιτικὴ συγκυρία στὸν τόπο τους προτάσσει σήμερα ἄλλα σοβαρότερα καθήκοντα.

Εἶναι γνωστὸ ὅτι τό ἰταλικὸ ΚΚ οὐσιαστικὰ στηρίζει μὲ τὴν ἀνοχὴ του τὴν κυβέρνηση Ἀντρέοτι, τό δὲ γαλλικὸ ὑπολογίζει βάσιμα νὰ σχηματίσει κυβέρνηση τοῦ Κοινοῦ Προγράμματος —τῆς συμμαχίας του μὲ τοὺς σοσιαλιστές— μετὰ τῆς βουλευτικῆς ἐκλογῆς τοῦ '78. Σὲ μιὰ τέτοια στιγμή, ὅπου τὰ δύο αὐτὰ κόμματα προσεγγίζουν τό στόχο νὰ πάρουν μέρος στὴν ἐξουσία, ὁ συντονισμὸς μεταξὺ τους γίνεται ἐπιτακτικὸς, καὶ ἡ ὄσο πῶς ἀποτελεσματικὴ παρουσία τοῦ ἑνὸς στὸν τόπο του, ἀπαραίτητος ὄρος γιὰ τὴν ἐπιτυχία τοῦ ἄλλου. Ἐνας οικονομικὸς ἀποκλεισμὸς ἀπὸ τό χωρὸ τῆς ΕΟΚ, καὶ μάλιστα σὲ συνθήκες οικονομικῆς κρίσης, θὰ ἰσοδυναμοῦσε μὲ ἀποτυχία τοῦ πειράματος. Ἰδίως ὅταν εἶναι δοσμένο ὅτι ὁ ἰσχυρότερος κρῖκος τῆς ΕΟΚ, ἡ Δυτικὴ Γερμανία, θὰ τὸν ἐπιδιώξει πάση θυσία. Στὴν περίπτωση αὐτὴ τὰ δύο κόμματα προτιμοῦν τὴν τακτικὴν ὑποχώρηση. Εἶναι μιὰ ὑπόσχεση πρὸς τό λαό τους, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴ δεξιὰ, ἕνας ἀπαραίτητος ὄρος στό παιχνίδι γιὰ νὰ προστατευτεῖ ὁ κοινοβουλευτισμὸς, τό ἀπαραίτητο πλαίσιο ὅπου ἔχουν ὀρίσει τὴ δράση τους ὡς πολιτικὰ κόμματα. Σ' αὐτό τό σημεῖο εἶναι φοβερὰ εὐαίσθητοι. Καὶ δέν δίσταξαν, ἂν καὶ ἀντίθετα πρὸς τῆς ἀρχῆς τους, νὰ καταδικάσουν, τουλάχιστον ὁ Μπερλινγκουέρο, ἀνοιχτὰ τὴ δράση τοῦ Πορτογαλικοῦ ΚΚ ἀποκλειστικὰ στό βαθμὸ πού δέν ὑποτάχθηκε στοὺς ὄρους τοῦ κοινοβουλευτικοῦ παιχνιδιοῦ.

Σύντομα λοιπὸν τό ἰταλικὸ καὶ γαλλικὸ ΚΚ πρέπει νὰ πάρουν ἱστορικὲς πρωτοβουλίες. Τό σχῆμα γιὰ νὰ πετύχει, καὶ τότε θὰ εἶναι ἡ πρώτη φορά στὴν ἱστορία, πρέπει πρῶτα ἀπ' ὅλα νὰ ἀντέξει στό χρόνο. Προϋπόθεση γι' αὐτό, ἡ ὄσο πῶς πλατιά καὶ συνειδητὴ συγκατάθεση τοῦ λαοῦ τους: ἐγγύηση οἱ ἤδη στενοὶ δεσμοὶ τους μὲ τὴν ἐργατικὴ τάξη. Ἄν τό πείραμα πετύχει, μόνον τότε θὰ ὑπάρξει πραγματικὰ ὁ εὐρωκομμουνισμὸς σάν «ἐκδοχὴ» καὶ τό πλῆγμα ὄχι μόνον γιὰ τὸν καπιταλισμὸ ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴ Σοβιετικὴ Ἐνωση θὰ εἶναι δυσβάσταχτο.

ΟΛΓΑ ΚΑΡΡΑ

Διεθνή Θέματα

ΦΟΙΤΗΤΙΚΕΣ ΚΙΝΗΤΟΠΟΙΗΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΙΤΑΛΙΑ

«Είναι τό τέλος τοῦ κινήματος τοῦ '68», ἔγραφαν οἱ ἀστικές ἐφημερίδες λίγες μέρες προτοῦ ξεσπάσουν οἱ φοιτητικές κινήσεις στήν ἰταλική πανεπιστήμια. Αὐτόν τόν ἐπικήδειο τόν συνόδευε ἡ προετοιμασία ἐνός νέου θεσμικοῦ πλαισίου ἀπό τόν ὑπουργό παιδείας Μαλφάτι, πού φιλοδοξοῦσε νά δώσει μιά διέξοδο στήν κατάσταση διάλυσης τῶν εκπαιδευτικῶν πραγμάτων, καί παράλληλα ἕνα τέλος στή θεσμοθετημένη μετά τό '68 «φάση πειραματισμοῦ».

Ἡ παρουσίαση τοῦ νομοσχεδίου βρήκε τό φοιτητικό κίνημα ἀπροετοίμαστο. Ἡ ἰσορροπία στήν πανεπιστήμια ἔμοιαζε νά ἔχει ἀποκατασταθεῖ. Ἡ παραδοσιακή διδακτική εἶχε πάρει τό δρόμο της, ἔστω καί ἂν ἀπουσίαζε ὁ κύριος ὄγκος τῶν φοιτητῶν, πού ἔψαχνε κάποια προσωρινή ἔστω κακοπληρωμένη ἀπασχόληση, μιά καί τό πτυχίο δέν ἀποτελοῦσε καμιά ἐγγύηση. Ὅ,τι ὑπῆρχε ἀπό τό φοιτητικό κίνημα ἦταν μιά ἀδιέξοδη συζήτηση γύρω ἀπό τό «προσωπικό πού εἶναι πολιτικό», χωρίς καμιά δυνατότητα ἐπέμβασης στήν τῶν πανεπιστημίων: Ἀποτέλεσμα τῆς κρίσης καί τῆς περιθωριακότητος στήν ὁποία βρίσκεται ἡ ἰταλική νεολαία, φορτισμένη ἀπό τήν ἀπογοήτευση πού ἔφερε ἡ σύγκρουση ἐνός ἔντονου μαξιμαλισμοῦ μέ τήν κοινωνική πραγματικότητα, καθῶς καί ἀπό τήν ἔλλειψη μιάς συλλογικῆς καί προσωπικῆς ταυτότητας τοῦ νέου καί τοῦ σπουδαστῆ. Οἱ παραδειγματικές ἐμπειρίες διαφορετικῆς διαχείρισης τῆς γνώσης, συνακόλουθο τῆς σύνδεσης τῶν Α.Ε.Ι. μέ τήν παραγωγή, καί πιά συγκεκριμένα μέ τήν ἐργατική τάξη, φαινόταν νά ἔχουν ἀπομονωθεῖ σέ ἕνα ρόλο πού δέν τούς ἐπέτρεπε μιά ἄμεση καί γενικεύσιμη πολιτική ἀξία, ἱκανή νά προσδιορίσει νέους θεσμούς καί πολιτικές ἰσορροπίες στήν ἐκπαίδευση. Τέλος ἡ ἀριστερά καί τό ἐργατικό κίνημα βρίσκονταν σέ μιά φάση κάμψης καί ἐπαναπροσδιορισμοῦ, κάτω ἀπό τό βῆρος τῆς δομικῆς οικονομικῆς, πολιτικῆς καί ἠθικῆς κρίσης τῆς ἰταλικῆς κοινωνίας, σὺν τήν ἀβεβαιότητα μιάς μελλοντικῆς ἐξέλιξης. Καί ἀκόμη, ἕνα στελεχικό δυναμικό μέ τεράστια ἐρωτηματικά, σέ κατάσταση ρήξης μεταξύ πολιτικοῦ σχεδίου καί πολιτικῆς πρακτικῆς. Τό φεμινιστικό κίνημα, τό μόνο πού γύρω ἀπ' τό πρόβλημα τῆς ἔκτρωσης ἔθιξε μέ ὄρους πρότασης τό ζήτημα νέων κοινωνικῶν ἀξιών, φαινόταν νά ἔχει λήξει ἀφότου ψηφίστηκε ἀπ' τή βουλή ὁ σχετικός νόμος, μέ τήν ἀμφισβητήσιμη ὥστόσο πραγματική λειτουργικότητα.

Ἐπικρατοῦσε, γενικά, μεγάλη ἀκαταστασία καί σύγχυση —κατάσταση ιδεώδης, λοιπόν, γιά τίς κυρίαρχες τάξεις. Τό νομοσχέδιο τοῦ Μαλφάτι ἤρθε (εἴτε σάν δοκιμασία τοῦ συσχετισμοῦ δυνάμεων εἴτε σάν διαμόρφωση τῶν προϋποθέσεων γιά μιά διαδικασία ἀνάληψης τῆς διαχείρισης τῶν ἀντιθέσεων στήν ἀνώτατη ἐκπαίδευση) νά θεσμοθετήσῃ ἕνα ἀποφασιστικό πλῆγμα στίς κατακτήσεις τοῦ λαϊκοῦ κινήματος. Ἀλλά ἔπαιξε καταλυτικό ρόλο.

Ἡ ἀπάντηση τοῦ φοιτητικοῦ κόσμου ἦταν ἀναπάντεχη καί ἀποφασιστική. Τό νομοσχέδιο ἀποσύρθηκε (ἀποκαλυπτική ἡ τακτική κίνηση) μετά τίς πρώτες καταλήψεις σχολῶν στίς ἀρχές τοῦ Φλεβάρη. Ἀπό τότε τό χρονικό τῆς ἀνάπτυξης τοῦ φοιτητικοῦ κινήματος εἶναι πλούσιο σέ ἀντιθέσεις, καί κάθε μέρα φέρνει στό φῶς νέα προβλήματα (ἢ παλιά προβλήματα σέ νέα μορφή).

Διεθνή Θέματα

Τίς πρώτες μέρες κυριαρχεί —μαζί με την έλλειψη στρατηγικής, ενότητας και άμεσων προγραμμάτων— μιá έντονη αντίδραση στην παρέμβαση του ΙΚΚ μιά και τών άλλων οργανώσεων τής «νέας άριστεράς» (PDUP, Manifesto, Avanguardia Operaia). Ή αντίθεση δέν άργεί νά πάρει επικίνδυνες διαστάσεις στίς συνελεύσεις, γιά νά κορυφωθεί στή συνάντηση τής Ρώμης, όπου οί φοιτητές άποδοκιμάζουν έντονα τόν γενικό γραμματέα τών συνδικάτων Λάμα, χαρακτηρίζοντάς τον «νέα γραφειοκρατία», «νέα άστυνομία» και όχι εκπρόσωπο τής εργατικής τάξης. Τό φαινόμενο συνοδεύεται και επιτείνεται από τήν προκλητική πολιτική οργανωμένων ομάδων τής «Έργατικής Άυτονομίας», πού θεωρητικοποιούν τήν άυτονομία του κινήματος σε μιá κατεύθυνση ρήξης με τήν εργατική τάξη, ενώ βρίσκουν έδαφος πράξεις βίας και συνθήματα πού καμία σχέση δέν έχουν με τίς πραγματικές ανάγκες του φοιτητικού κόσμου. Στούς δρόμους τής Ρώμης γίνονται συγκρούσεις «αυτόνομων» και ΚΚ, ενώ άνοίγεται ή δυνατότητα επέμβασης τής άστυνομίας. «Ύπάρχει μιá τάση νά παρουσιαστούν τά πράγματα σαν σύγκρουση μεταξύ κομμουνιστών και νέων», λέει ο γραμματέας τής νεολαίας του ΚΚ.

Έχουμε, λοιπόν, μιá έντονη κινητικότητα πού γέννησε και τούς «Ίνδιάνους τής μεγαλούπολης», όπου βρήκαν χώρο όλοι και όλες οί ιδεολογικές αναφορές, από τό ΚΚ ως τίς φεμινίστριες και ως τή «νέα άριστερά». Στίς συνελεύσεις ή γραφική παρουσία τών «Ίνδιάνων», με τά φτερά τους και βαμμένοι τά χρώματα του πολέμου, θυμίζει τήν περιθωριακότητα τών νέων, τήν κρίση αξιών, λάθη τής άριστεράς. Τό ΚΚ άναγκάζεται νά μπει σε μιá διαδικασία άντοκριτικής και νά παραδεχτεί αυτό τό κίνημα όχι σαν άποτέλεσμα «ομάδων προβοκατόρων» αλλά σαν μιá φάση πού (με τό θετικό της ξεπέραςμα) μπορεί νά δείξει νέους δρόμους.

Πράγματι οί κομμουνιστές καταβάλλουν ιδιαίτερες προσπάθειες νά ξεπεράσουν τήν άρχική τους θέση. (Όταν τό κίνημα δέν είχε πάρει μαζικό χαρακτήρα, και κυριαρχούσε ο κορπορατισμός και ή διάλυση, οί κομμουνιστές είχαν μιλήσει γιά «νέο φασισμό»!) «Οί νέοι, οί φοιτητές, ζούν μιá κατάσταση πού τούς ώθει στο περιθώριο, και ποτέ μάζες περιθωριακές, άφημένες στή μοίρα τους, δέν στάθηκαν συνειδητοί πρωταγωνιστές μιās στρατηγικής και ενός άρθρωμένου πολιτικού σχεδίου. Άλλά δέν πρέπει νά περιοριστούμε στην καταγραφή τών κινδύνων. Θά ‘ταν σαν νά σηκώναμε άσπρη σημαία και νά αφήναμε έλεύθερο τό πεδίο σε μιá άντεπίθεση τής αντίδρασης. Άς δούμε τή δυναμική αυτού του κινήματος», λένε σήμερα οί κομμουνιστές. Ή συνέλευση τής Ρώμης στίς 27/2 ήταν μιá άποτυχία ως προς αυτή τήν κατεύθυνση. Μέσα σε κλίμα βίας και «ιδεολογικής σύγκρουσης μεταξύ πολιτικών γραμμών και ομάδων λίγο ή περισσότερο οργανωμένων οί όποιες δέν είχαν σκοπό τήν άντιπαράθεση και επεξεργασία τών άπόψεων αλλά τόν έλεγχο και τήν ιδιοποίηση του κινήματος», όπως κατήγγειλαν οί φεμινίστριες, έμποδίστηκε ή έκφραση του πραγματικού περιεχομένου τών τελευταίων κινητοποιήσεων. Πράγματι, τό ψήφισμα τών «αυτόνομων», πού πέρασε με πραξικοπηματικό τρόπο, άντιπαραθέτει τό κίνημα στο ΚΚ και τά συνδικάτα, ιδιαίτερα στο συνδικάτο εργατών μεταλλοβιομηχανίας, τό όποιο πρόσφατα κάλεσε σε διάλογο τούς φοιτητές έντοπίζοντας τόν κίνδυνο μιās πλαστής άντιπαράθεσης. Ή συνέλευση τής Ρώμης μπορεί νά σημαίνει τή ρήξη του κινήματος στο έσωτερικό του και με τήν εργατική τάξη. Τό ξεπέρασμά της θά περάσει αυτές τίς μέρες μέσα από τήν ικανότητα του κινήματος στα πανεπιστήμια νά άπαντήσει σε δύο κεφαλαιώδη ζητήματα, όσον άφορά:

1) τή σχέση του με τήν εργατική τάξη, και 2) τή σχέση του με τούς θεσμούς και τίς σημερινές πολιτικές ισορροπίες. Δέν λέμε τίποτα τό καινούριο. Τά πράγματα όμως τίθενται με νέους όρους πού έχουν ιστορικές καταβολές, βαθιές κοινωνικές ρίζες, και πού σήμερα άποκτούν

Διεθνή Θέματα

ζωτική σημασία —όχι μόνο για το φοιτητικό κίνημα. Ιδιαίτερα η επιφανειακή κυριαρχία μιας φάλτσας αυτονομίας, πού αντιπαράθετε τους φοιτητές στην εργατική τάξη, δέν είναι τίποτε άλλο άπ' τήν ένταση κορπορατιστικών τάσεων τίς όποιες γέννησε και προώθησε ή κρίση, και οί όποιες μόνο τίς κυρίαρχες τάξεις εξυπηρετοῦν. Οί άπλοποιήσεις είναι εύκολες. Συνειδητές ή άσυνείδητες, είναι πάντως άποτέλεσμα άγνοιας, και τήν άγνοια τροφοδοτοῦν. Στην Ίταλία άκούσαμε πολλές τίς τελευταίες μέρες, κυρίως από τόν άστικό τύπο. Θά προσπαθήσουμε λοιπόν μία σύντομη σχηματική διαγραφή και ιστόρηση τών ζητημάτων πού οδήγησαν στη σημερινή κατάσταση.

Ή κρίση και τό άδιέξοδο τής εκπαίδευσης και ιδιαίτερα τών Α.Ε.Ι. όφείλεται στην έλλειψη μιάς λειτουργικής σχέσης εκπαίδευσης-παραγωγής. Τό πρόβλημα έρχεται σήμερα στην ήμερήσια διάταξη μέ όρους έκρηξης, και τό φάρμακο δέν μπορεί πιά νά είναι άλλο πανσίπονο. Τό «δικαίωμα στη μόρφωση» ήταν ένα αίτημα πού ίκανοποιήθηκε μόνο μερικά, και αντιμετώπιστηκε κυρίως βάσει μιάς ποσοτικής αντίληψης. Ή ελεύθερη έγγραφη στά πανεπιστήμια, χωρίς εισαγωγικές εξετάσεις, ήταν άποτέλεσμα αντιφατικών κοινωνικών συμφερόντων. Ή ώρίμανση, στόν κοινωνικό κορμό, τής ανάγκης ενός νέου σχολείου, μιάς εκπαίδευσης άνοιχτής στις λαϊκές μάζες, διαμορφώθηκε μέ τήν πίεση τής άλλαγής του συσχετισμού δυνάμεων μέσα και έξω άπ' τούς εκπαιδευτικούς θεσμούς. Ής θυμηθοῦμε τό φοιτητικό '68 και τό «εργατικό φθινόπωρο» σάν σημεία τομής αυτής τής διαδικασίας. Ή εργατική τάξη και τά συνδικάτα πήγαν πέρα από τό ζήτημα μιάς διαφορετικής χρήσης του σχολείου. Ήθεσαν, άμεσα ή έμμεσα, τό αίτημα για μία νέα γνώση κοινωνικά χρήσιμη, προσφέροντας έτσι τή βάση για νέες ίσοροπίες μπροστά στη διατάραξη τών παλαιών πού γεννοῦσε τό μαζικό σχολείο. Ή άποδοχή, εκ μέρους τών συντηρητικών δυνάμεων ενός σημαντικού αριθμοῦ δημοκρατικών μεταρρυθμίσεων έγινε προς μία άλλη κατεύθυνση. Αυτές είδαν στό σχολείο τών μαζών ένα χώρο προσωρινής στάθμευσης τής πλεονάζουσας εργατικής δύναμης, ένα εργαλείο για τήν εκτόνωση τών αντιθέσεων πού γεννοῦσε τό πρόβλημα τής ανεργίας.

Οί κεντροαριστερές κυβερνήσεις τής τελευταίας δεκαετίας, έγγνήτριες πολιτικών ίσοροπιών παρά φορείς ενός κοινωνικού προγράμματος όργάνωσης τής οίκονομίας και τής παραγωγής, στάθηκαν άνίκανες νά δώσουν ένα κατάλληλο θεσμικό πλαίσιο στην εκπαίδευση, παραπέμποντας διαρκώς τό ζήτημα στις καλένδες. Μόνο θεσμικό πλαίσιο ήταν ή «φάση πειραματισμοῦ», κενό πού άφηνε τό πανεπιστήμιο σε μία μονόδρομη σχέση ως προς τήν παραγωγική διαδικασία.

Ή άστική τάξη παράγει τόσο τούς τεχνικούς όσο και τούς διανοούμενους πού είχε ανάγκη. Ή μορφή του διδακτικού προσωπικού και ό ρόλος τής έδρας, μία όρισμένη ιεράρχηση εννοιική για τίς κορυφές, ή χρησιμοποίηση τών κονδυλίων για τήν παιδεία προς όφελος ιδιωτικών συμφερόντων, ή έρευνα σε σχέση με τίς ανάγκες τής βιομηχανίας (μιάς όρισμένης κατεύθυνσης βιομηχανικής ανάπτυξης), ό διοικητικός έλεγχος ανεξάρτητα άπ' τά όργανα τοπικής αυτοδιοίκησης, τούς φοιτητές και τά συνδικάτα τών εργαζομένων στην εκπαίδευση ή και έξω άπ' αυτήν, όλοι αυτοί ήταν παράγοντες πού επέτρεψαν για ένα μικρό χρονικό διάστημα τόν έλεγχο και τήν καθυστέρηση τής διάλυσης.

Στόν αντίποδα αυτής τής πολιτικής, ή κάλυψη του κενου άπ' τή μεριά τών εργαζομένων πήγαινε πέρα άπ' τήν οποιαδήποτε μηχανιστική θεσμική μετατόπιση. Ή άμεση αντιμετώπιση τής κρίσης, πού έγγράφεται σε μία γενικότερη στρατηγική σύνδεσης Α.Ε.Ι. και κοινωνικού χώρου, πέρασε μέσα από τόν άγώνα για τήν πραγμάτωση και ολοκλήρωση δυό θεσμικών κατακτήσεων:

1) τήν εργατική κατάκτηση του θεσμοῦ τών 150 πληρωμένων άπ' τούς

Διεθνή Θέματα

1. Βλ. εισήγηση του Α. Χριστοφέλη στην έφημ. Θεσσαλονίκη 9, 11, 12 Οκτ. 1976, ή Τεχνικά χρονικά, 10/11 '76. Π.χ. ή έμπειρία της σχολής μηχανολόγων και της Ίατρικής σχολής του Μιλάνου όπου ομάδες εργασίας και έρευνας συνεργάστηκαν με τά εργοστασιακά συμβούλια της περιοχής, για να βρεθούν λύσεις κοινωνικά χρήσιμες, αλλά και οικονομικά έφικτές (κι αυτό αποτελεί τή μεγαλύτερη δυσκολία αλλά και τό πιο σημαντικό στοιχείο) σε συγκεκριμένα ζητήματα δημόσιας υγείας. Βλ. στην ίδια εισήγηση σχετικά με τήν υλοποίηση του θεσμού των 150 ώρων.

2. Οί αριθμοί είναι αποκαλυπτικοί. Από τούς 800.000 άνεργους κάτω των 26 ετών, 54.000 είναι πτυχιούχοι και 273.000 απόφοιτοι γυμνασίου ή μέσων τεχνικών σχολών ενώ τό ποσοστό αυξάνεται συνεχώς. Η ποσοστιαία πτώση του ένεργου πληθυσμού, ή υψηλή σχολική «θνησιμότητα» (διαρροή) και κυρίως ή μεγάλη μάζα πτυχιούχων και διπλωματούχων άνεργων είναι μόνο μερικά από τά μη προβλεφθέντα αποτελέσματα του σχεδιασθέντος προτύπου ανάπτυξης στίς αρχές της δεκαετίας του '60 από τήν κυβέρνηση της κεντροαριστεράς» (έφημ. Unita, 25 Αυγ. '76: από τήν εισήγηση του Α. Χριστοφέλη στό διήμερο [Σεπτέμβριος '76] για τά Α.Ε.Ι. δυτ. Ευρώπης).

εργοδότες ώρων για ελεύθερα επιλεγμένη μόρφωση, και

2) μιά τάση, ένμερει μόνο θεσμοθετημένη, πού υποβάλλει τίς κατευθύνσεις και τά προγράμματα των Α.Ε.Ι. στόν έλεγχο των κοινωνικών δυνάμεων, σε άμεση σχέση με τήν σε πρώτο πρόσωπο συμμετοχή των άμεσα ενδιαφερομένων (συνδικάτων, τοπικής αυτοδιοίκησης).

Τό κενό πληρώθηκε ως ένα μεγάλο βαθμό και από τίς πρωτοβουλίες ομάδων έπιστημόνων, εργοστασιακών συμβουλίων και οργάνων τοπικής αυτοδιοίκησης, πού υλοποιούσαν παραδειγματικά πειραματικές έμπειρίες σύνδεσης της πανεπιστημιακής μόρφωσης με τήν κοινωνική πραγματικότητα.¹ Η άξια των έμπειριών αυτών άποκτά σήμερα νέο ενδιαφέρον. Διότι είναι φανερό ότι ή μεταρρύθμιση των Α.Ε.Ι. δέν μπορεί να προχωρήσει με ήμίμετρα, ούτε με τή θεσμοθέτηση του κενού, παρά μόνο με τήν έξοδο από τό σύστημα αυτό όπως εκφράζεται οικονομικά και πολιτικά, σαν ήθική άξια και τρόπος ζωής.

Η πλαστή ισορροπία ξεπεράστηκε γρήγορα. Οί εκπαιδευτικοί θεσμοί παράγουν σήμερα σαν άνεξέλεγκτη μηχανή τεχνικούς, εκδίδουν πτυχία και διπλώματα, ενώ ή αγορά εργασίας είναι άνίκανη να τούς άπορροφήσει. Τά προίοντα του σχολείου δέν ανταποκρίνονται σε κανένος είδους ζήτηση, ενώ οί πραγματικές ανάγκες δέν καλύπτονται.² Μόνο ένα μικρό ποσοστό πτυχιούχων υπηρετεί τήν επιστήμη του, ενώ τό μεγαλύτερο υποαπασχολείται ή οδηγείται σε μορφές μη παραγωγικής και κοινωνικά άχρηστης εργασίας. Η προσφορά διανοητικής εργατικής δύναμης καταλήγει να άπευθύνεται σχεδόν αποκλειστικά στους ίδιους τούς εκπαιδευτικούς θεσμούς, με αποτέλεσμα τήν παράλογη διόγκωση του σχολείου, τό οποίο προσδιορίζεται ολοένα περισσότερο σαν ένα μεγάλο «γκέτο» όπου βρίσκει εύκολα χώρο ή κοινωνική άποδιάρθρωση και ό κίνδυνος του κορπορατισμού τόν όποιο ή ίδια ή κρίση υποκινεί.

Δέν είναι θέση εδώ —στό πλαίσιο ενός σύντομου σημειώματος για τά τελευταία φοιτητικά γεγονότα— να μιλήσουμε για τήν κρίση της Ιταλικής κοινωνίας πού, ενώ είναι όψη της κρίσης του συστήματος διεθνώς, έχει και τά ιδιαίτερά της προβλήματα: υποαπασχόληση, υψηλό ποσοστό μετανάστευσης, «υπανάπτυξη» του νότου, άνισόμορη ανάπτυξη της υπαίθρου, στενότητα της βιομηχανικής βάσης.

Τό μεγάλο Ιταλικό κεφάλαιο, για να άνακτήσει νέα περιθώρια συναγωνισμού τόσο με τίς άναπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες όσο και με τίς χώρες του τρίτου κόσμου πού βρίσκονται σε φάση έκβιομηχανισμού, είναι υποχρεωμένο να έπεξεργαστεί νέες ριζικές λύσεις, νέες κοινωνικές ισορροπίες.

Και τά άμεσα αποτελέσματα αυτής της πολιτικής είναι ήδη διακριτά: Η σκληρή επίθεση στα έπίπεδα άπασχόλησης και συνθηκών ζωής των λαϊκών μαζών και ή πολιτική λιτότητας, πού δέν προσφέρει σαν άντάλλαγμα παρά τήν έντασή της.

Σέ συνάρτηση μ' αυτή τήν πολιτική ήρθε τό νομοσχέδιο για τή δημόσια εκπαίδευση (Μαλφάττι). Η τάξη στό σχολείο, και ή λειτουργικότητά του σε σχέση με ένα τέτοιο πρόγραμμα οικονομικής ανάπτυξης, δέν μπορεί να υπηρετηθεί παρά μόνο από έναν προγραμματισμό της εκπαίδευσης βασισμένο στόν «κλειστό άριθμό». Όμως ό «κλειστός άριθμός» ήταν αδύνατο να προταθεί με όρους εξετάσεων, σκληρής καταπίεσης, με τήν επαναφορά μέτρων πού ή ίδια ή Χριστιανοδημοκρατία θεωρεί ξεπερασμένα. Οί παλαιότερες κατακτήσεις είναι άρκετά κατοχυρωμένες, και τό κίνημα άρκετά ισχυρό για να έμποδίσει τέτοιες νοσταλγικές τάσεις. Η νέα πολιτική έπιλογή άρθρώνεται στό νομοσχέδιο μέσα από τήν εισαγωγή ορισμένων νέων στοιχείων:

1. Αύξηση των τελών έγγραφής στα έτη (σχεδόν διπλασιάζονται). Τό μέτρο λειτουργεί και σαν μέρος της γενικότερης επίθεσης στα εργατικά εισοδήματα.

2. Ένίσχυση της εξουσίας των «βαρόνων» με τήν εισαγωγή νέων διαιρέσεων στό διδακτικό προσωπικό (δίπλωμα-πτυχίο-διδακτορικό),

Διεθνή Θέματα

3. Για μία συγκριτική παρουσίαση των πανεπιστημιακών θεσμών και των προβλημάτων της εκπαίδευσης στη δυτική Ευρώπη, βλ. «Τά δυτικοευρωπαϊκά πανεπιστήμια: εκπαίδευση και κοινωνία» της Άννας Φραγκουδάκη στον Πολίτη, τεύχ. 6, Νοέμ. 76.

4. Ειδικά στο ζήτημα των τομέων θά χρειαζόταν μεγάλη συζήτηση, μιά που σάν έννοια είναι κοινό σε όλες τις προτάσεις. Τό πραγματικό πρόβλημα που υποδηλώνει τήν ανάγκη των τομέων δέν είναι οργανωτικής φύσης. Είναι πρόβλημα νέου καθορισμού των επιστημών (άκομη και εκείνων που θεωρούνται ουδέτερες άπ' τήν ιστορία και τή διαμόρφωση νέων κοινωνικών αναγκών), πρόβλημα επανακαθορισμού της ιστορίας των επιστημών και όχι μόνο της χρήσης τους, άπό διαφορετικούς κοινωνικούς πρωταγωνιστές.

5. Τά τελευταία χρόνια είναι έντονο τό φαινόμενο της οργάνωσης των άνεργων, και τό μεγαλύτερο πρόβλημα που παρουσιάζεται είναι ή άποφυγή της επικράτησης μιάς πλαστικής αντίθεσης άνεργων-εργαζομένων.

πράγμα που θυμίζει τό γαλλικό πανεπιστημιακό πρότυπο.³ Παράλληλα μέ τό σχέδιο νόμου γίνονται δεκτοί στη χαμηλότερη βαθμίδα του διδακτικού προσωπικού μόνο 6.000 άπ' τους 24.000 νέους πτυχιούχους βοηθούς, που σήμερα εργάζονται στα Α.Ε.Ι. σάν κακοπληρωμένο ή άπλήρωτο διδακτικό προσωπικό, έρευνητές κ.λπ.

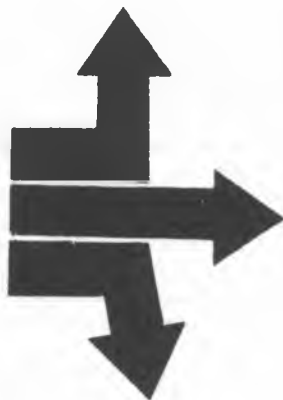
3. Ο χωρισμός σε τομείς που άντικαθιστούν τις «σχολές» ήχει σάν μέτρο επί τό δημοκρατικότερον, αλλά ουσιαστικά ή άλλαγή είναι μικρή, μιά που ή έρευνα και ή διοίκηση άποκλείουν ουσιαστικά τήν τοπική αυτοδιοίκηση, τά συνδικάτα, τους φοιτητές.⁴

Άλέναντι σ' αυτά τά σημεία διαφοροποιούνται ή πρόταση νόμου του ΚΚ και των συνδικάτων του σχολείου. Προτείνουν κυρίως ένιαιοποίηση του διδακτικού προσωπικού, και διοίκηση των Α.Ε.Ι. άπό ένα όργανο όπου θά παίζουν σημαντικό ρόλο ή τοπική αυτοδιοίκηση και τά συνδικάτα. Η συζήτηση των νόμων και οι διαφορές των προτάσεων, ιδιαίτερα σημαντική και ένδεικτική, σκοντάφτει σε ένα κοινό πρόβλημα: Τήν πανεπιστημιακή μεταρρύθμιση στη σύνδεσή της μέ τήν ανάγκη διαμόρφωσης ενός σχεδίου συνολικής ανάπτυξης που θά δίνει λύση, άμεσα και προοπτικά, στο ζήτημα της άνεργίας των νέων. Τό άδιέξοδο δέν λύνεται μέ τήν άρνηση της κατάκτησης του άνοιχτού σχολείου. Αυτό άποτελεί σταθερή άφετηρία για όποιαδήποτε πανεπιστημιακή μεταρρύθμιση που δέν θά άντιτίθεται στην κοινωνική πρόοδο. Η μόνη έφικτή λύση βρίσκεται στη δυνατότητα μιάς άλλης κοινωνικής οργάνωσης που θά έντάσσει τήν εκπαίδευση και τήν επιστημονική γνώση σε μιά λειτουργική σχέση άναδεικνύοντας τήν κοινωνική τους χρησιμότητα.

Μέσα άπό τεράστιες άντιθέσεις, ή συζήτηση στο έσωτερικό του φοιτητικού κινήματος, μιά και στην εργατική τάξη, κινείται γύρω άπό παρόμοια θεματική. Τό ζήτημα της ένεργοποίησης των 150 άρών, των συμβουλίων της περιοχής και του εργοστασίου, ο προσδιορισμός της σχέσης φοιτητικού κινήματος-εργαζομένων-άνεργων⁵ είναι σήμερα στην ήμερησια διάταξη, και όχι μόνο σε επίπεδο πρωτοπορίας. Μέ αυτά τά προβλήματα άναμετριούνται σήμερα και τά κόμματα της άριστεράς, μπαίνοντας στη διαδικασία καθορισμού μιάς νέας σχέσης μέ τή νεολαία και τό κίνημα. Η σχέση κόμμα-μάζες τίθεται μέ όρους καθοριστικούς, που έπιδρούν καταλυτικά στη φυσιογνωμία των κομμάτων, τά όποία ύφίστανται διασπάσεις (πρόσφατα στο PDUP και τήν Avanguardia Operaia), ενώ έντείνεται ή πολεμική γύρω άπό κεφαλαιώδη ζητήματα της στρατηγικής τους. Όπως τό πρόβλημα της νεολαίας δέν άντιμετωπίζεται μέ ξόρκια και άφορισμούς, έτσι δέν μπορεί να άντιμετωπιστεί τό ζήτημα της κοινωνικής κρίσης και της άνάγκης μιάς βαθιάς κριτικής στη ρίζα των στρατηγικών που διαμορφώθηκαν.

Οι πολιτικές μορφές της κρίσης είναι ιδιαίτερα ένδεικτικές. Η κυβέρνηση Άντρεότι που στηρίζεται στην άνοχή του ΚΚ βρίσκεται στα πρόθυρα της κρίσης. Ο Μπερλινγκονέρ δήλωσε ότι μπροστά σε μιά νέα κυβερνητική κρίση τό ΙΚΚ θά θέσει τελειωτικά τό ζήτημα της συμμετοχής του στην κυβέρνηση μαζί μέ τή Χριστιανοδημοκρατία. Οι σοσιαλιστές, παράλληλα, δέν είναι διατεθειμένοι να επαναλάβουν τήν πικρή έμπειρία της κεντροαριστεράς. Σ' αυτό τό ραντεβού ή άριστερά και τό κίνημα πρέπει να φτάσουν προετοιμασμένοι. Πρέπει λοιπόν να υπερηδηθούν πολλά έμπόδια που γεννήθηκαν στο μπλόκ των λαϊκών δυνάμεων, και εκφράστηκαν ιδιαίτερα στη νεολαία, μετά τις έκλογές στις 20 του Ιούνη 1976. Και ή πάλη για τό ξεπέραςμα της κρίσης δέν μπορεί να είναι προϊόν «βολονταρισμού» αλλά προϊόν ενός πολιτικού σχεδίου ίκανού να ένώσει και να επανεκτιμήσει ιδανικά και κατευθύνσεις που τίθενουν να καταστραφούν σε μιά περίοδο κάμψης του κινήματος μετά τις 20 Ιούνη. Ίκανό να προσδιορίσει και να πραγματώσει άπό σήμερα μιά νέα «ποιότητα ζωής».

ΠΑΥΛΟΣ ΚΡΕΜΟΣ

Δυτική Γερμανία 1977

1972

1976:

Α. Υλικά για την εξέλιξη των κοινοβουλευτικῶν δυνάμεων στή μεταπολεμική Γερμανία

του Γιώργου Πάσχου

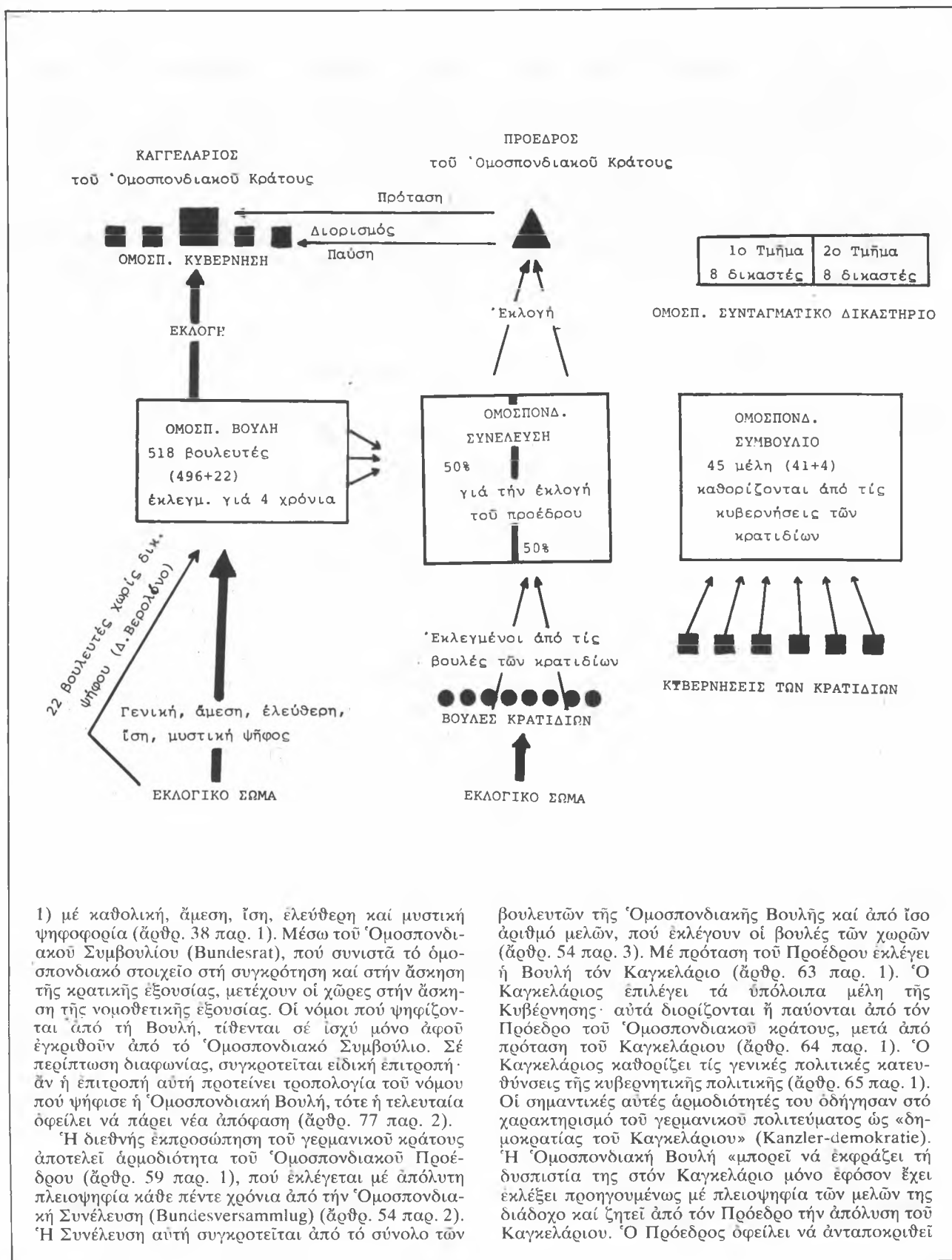
Ἡ συγκρότηση τῆς κρατικῆς ἐξουσίας

Ἡ Ὁμοσπονδιακή Δημοκρατία τῆς Γερμανίας εἶναι ἓνα «δημοκρατικό, προεδρικό καὶ κοινωνικό κράτος δικαίου». Οἱ χώρες (Länder) τοῦ ὁμοσπονδιακοῦ κράτους εἶναι ἐλεύθερες νά ὀργανώνουν καὶ νά ἀσκοῦν ἐξουσία, μέ τρόπο ὅμως πού ἀντιστοιχεῖ στίς συνταγματικές ἀρχές τοῦ κοινωνικοῦ κράτους δικαίου (ἄρθρ. 28 παρ. 1). Ὅ,τι ἰσχύει γιά τίς χώρες μέ βάση τό ἄρθρο 28 παρ. 1, ἰσχύει ἔμμεσα καὶ γιά τό ὁμοσπον-

διακό κράτος. Ἡ ὁμοσπονδιακή ὀργάνωση τῆς χώρας —προϊόν τῆς ἀντίδρασης στόν συγκεντρωτισμό τήν περίοδο τοῦ φασισμού— προβλέπεται καὶ διασφαλίζεται ρητά στό ἄρθρο 79 παρ. 3: «Ἀπαγορεύεται τροποποίηση τοῦ θεμελιώδη Νόμου πού ἀφορᾷ τήν διαίρεση τοῦ Ὁμοσπονδιακοῦ κράτους σέ χώρες, τήν καταρχήν σύμπραξη τῶν χωρῶν στή νομοθετική ἐξουσία καί τίς ἀρχές πού καθιερώνονται στό ἄρθρο 1 καί 20».

Ὅλες οἱ ἐξουσίες πηγάζουν ἀπό τό λαό, πού τίς ἀσκεῖ εἴτε ἄμεσα —ἐκλογές ἢ δημοψηφίσματα— εἴτε ἔμμεσα —νομοθετική, ἐκτελεστική, δικαστική ἐξουσία (ἄρθρ. 20 παρ. 2). Τά πολιτικά κόμματα συμπράττουν στό σχηματισμό τῆς πολιτικῆς βούλησης τοῦ λαοῦ, ὡς ἐκλογικοῦ σώματος. Ἡ σύστασή τους εἶναι καταρχήν ἐλεύθερη (ἄρθρ. 21 παρ. 1). Ἐντούτοις: «Κόμματα πού μέ τούς σκοπούς τους καὶ τήν τακτική τῶν ὁπαδῶν τους τείνουν νά βλάψουν ἢ νά ἀνατρέψουν τήν ἐλεύθερη δημοκρατική θεμελιώδη τάξη ἢ νά ἐκθέσουν σέ κίνδυνο τήν ὑπόσταση τῆς Ὁμοσπονδιακῆς Δημοκρατίας τῆς Γερμανίας, εἶναι ἀντισυνταγματικά. Γιά τό ζήτημα τῆς ἀντισυνταγματικότητας ἀποφαίνεται τό Ὁμοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο» (ἄρθρ. 21 παρ. 2).

Ἀνώτατο νομοθετικό ὄργανο εἶναι ἡ Ὁμοσπονδιακή Βουλή (Bundestag): οἱ βουλευτές ἐκλέγονται ἄμεσα ἀπό τό λαό γιά τέσσερα χρόνια (ἄρθρ. 39 παρ.

στό αίτημα αυτό και νά διορίσει αυτόν πού εκλέγεται» (άρθρ. 67 παρ. 1).

Ἡ δικαστική ἐξουσία ἀσκείται ἀπ' τό Ὁμοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο, ἀπό τό Ἀνώτατο Ὁμοσπονδιακό Δικαστήριο, ἀπό τά Ὁμοσπονδιακά Δικαστήρια πού προβλέπει τό γερμανικό σύνταγμα καί ἀπό τά δικαστήρια τῶν ἐπιμέρους χωρῶν. Τό Συνταγματικό Δικαστήριο χωρίζεται σέ δύο τμήματα· καθένα ἀπ' αὐτά ἀποτελεῖται ἀπό ὀχτώ δικαστές. Οἱ μισοί ἀπ' αὐτούς ἐκλέγονται ἀπό τήν Ὁμοσπονδιακή Βουλή καί οἱ ὑπόλοιποι ἀπό τό Ὁμοσπονδιακό Συμβούλιο (άρθρ. 94 παρ. 1).

Ἐκ τῆν 1η στήν 8η Ὁμοσπονδιακή Βουλή

Γιά νά κατανοηθεῖ ἡ σημασία τῆς σύνθεσης τῆς σημερινῆς 8ης Ὁμοσπονδιακῆς Βουλῆς εἶναι ἀπαραίτητη μιὰ σύντομη θεώρηση τῶν ἀποτελεσμάτων ἀπό τῆς προηγούμενες βουλευτικές ἐκλογές στή μεταπολεμική Ὁμοσπονδιακή Δημοκρατία τῆς Γερμανίας (ΟΔΓ).

Μετά τήν ἀναδιάταξη τῆς χώρας σέ 248 ἐκλογικές περιφέρειες στά 1965, ἡ Ὁμοσπονδιακή Βουλή ἀποτελεῖται ἀπό 496 βουλευτές. Σ' αὐτούς προστίθενται μέ συμβουλευτική ψήφο οἱ 22 ἐκλεγμένοι ἐκπρόσωποι

Πίνακας 2: Ἀποτελέσματα τῶν ἐκλογῶν ἀπό τό 1949 ἕως τό 1976

Χρονιά Ἐκλογῶν	Γραμμένο σέ ἐκλογ. καταλόγους	Συμμετοχή	ΧΔΕ/ΧΚΕ	ΣΔΚ	ΦΔΚ	ΚΚΓ ἕως 1956 ΓΚΚ ἀπό 1969	ΕΚΓ	ἄλλα κόμματα
1949	31.207.620	78,5%	7.359.084 31,0% Ε. 139	6.934.975 29,2% Ε. 131	2.829.920 11,9% Ε. 52	1.361.706 5,7% Ε. 15	429.031 1,8% Ε. 5	5.246.713 20,3% Ε. 60
1953	33.120.900	86,0%	12.444.055 45,2% Ε. 243	7.944.953 28,8% Ε. 151	2.629.169 9,5% Ε. 48	607.761 2,3% Ε. —	295.746 1,1% Ε. —	3.629.678 13,1% Ε. 45
1957	35.226.212	87,8%	15.008.399 50,2% Ε. 270	9.495.571 31,8% Ε. 169	2.307.135 7,7% Ε. 41	— Ε. —	308.564 1,0% Ε. —	3.094.323 10,3% Ε. 17
1961	37.440.715	87,7%	14.298.372 45,3% Ε. 242	11.427.355 36,2% Ε. 190	4.028.766 12,8% Ε. 67	— Ε. —	262.977 0,8% Ε. —	1.796.408 5,7% Ε. —
1965	38.510.395	86,8%	15.524.068 47,6% Ε. 245	12.813.186 39,3% Ε. 202	3.096.739 9,5% Ε. 49	— Ε. —	664.193 2,0% Ε. —	1.186.449 3,6% Ε. —
1969	38.677.235	86,7%	15.195.187 46,1% Ε. 242	14.065.716 42,7% Ε. 224	1.903.422 5,8% Ε. 30	197.331 0,6% Ε. —	1.422.010 4,3% Ε. —	21.680 0% Ε. —
1972	41.400.197	91,2%	16.794.407 44,8% Ε. 225	17.166.952 45,9% Ε. 230	3.128.821 8,4% Ε. 41	114.007 0,3% Ε. —	207.023 0,6% Ε. —	27.343 0,1% Ε. —
1976	41.956.768	91%	18.396.794 48,6% Ε. 244	16.098.632 42,6% Ε. 213	2.995.160 7,9% Ε. 39	141.284 0,4% Ε. —	122.428 0,3% Ε. —	69.750 0,2% Ε. —

ΣΔΚ = Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα Γερμανίας
ΦΔΚ = Φιλελεύθερο Δημοκρατικό Κόμμα
ΧΔΕ = Χριστιανοδημοκρατική Ἐνωση (Ἰδρύθηκε τό 1945, σέ ἐθνική κλίμακα, ἐκτός τῆς Βαυαρίας)
ΧΚΕ = Χριστιανοκοινωνική Ἐνωση (Ἰδρύθηκε τό 1945 στή Βαυαρία· μόνο ἐκεί θίεται ὑποψημότητα)
ΚΚΓ = Κομμουνιστικό Κόμμα Γερμανίας (Ἀπαγορεύθηκε τό 1956 ὡς ἀντισυνταγματικό)

ΓΚΚ = Γερμανικό Κομμουνιστικό Κόμμα (Ἐμφανίζεται μαζί μέ ἄλλες ομάδες γιά πρώτη φορά στίς ἐκλογές τοῦ 1969 ὡς «Δράση γιά τή δημοκρατική πρόοδο».)
ΕΚΓ = Ἐθνικοδημοκρατικό Κόμμα Γερμανίας (Ἐμφανίζεται γιά πρώτη φορά τό 1965. Συγκεντρώνει τίς διάφορες ἀκροδεξιές καί φασιστικές τάσεις).
Ε = Ἐδρες στήν Ὁμοσπονδιακή Βουλή.

της Βουλής του Δ. Βερολίνου.

Όταν δοῦμε προσεκτικά τόν Πίνακα 2, διαπιστώνουμε ὅτι στίς ἐκλογές τοῦ 1949 πετυχαίνουν 12 κόμματα νά ἔχουν ἐμπροσώπους τους στή Βουλή. Ἀπό τό 1961 ὅμως καί μετά, μόνο 4 κόμματα κατορθώνουν νά ἐξασφαλίσουν τήν κοινοβουλευτική τους παρουσία. Τά κόμματα αὐτά (ΧΔΕ, ΧΚΕ, ΣΔΚ, ΦΔΚ) μονοπωλοῦν ἔκτοτε τήν κοινοβουλευτική ζωή μέχρι καί σήμερα. Ὁ περιορισμός ἐξάλλου τῶν τεσσάρων αὐτῶν κομμάτων σέ 3 κοινοβουλευτικές ὁμάδες (ή ΧΔΕ καί ἡ ΧΚΕ ἐμφανίζονται ὡς μιά κοινοβουλευτική ὁμάδα) σέ συνδυασμό μέ τό συνασπισμό ΣΔΚ - ΦΔΚ, δημιούργησε ἀκόμη μεγαλύτερες ὁμοιότητες πρός τό δικομματικό σύστημα.

Ἡ συσπείρωση αὐτή τοῦ ἐκλογικοῦ σώματος γύρω ἀπό τά 4 μεγάλα κόμματα ἐκδηλώνεται ἰδιαίτερα ἔντονα στά 1972. Τά μικρά κόμματα δέν ξεπερνοῦν τό 1% τῶν ψήφων ἔναντι τοῦ 5,4% στά 1969, τοῦ 10,3% στά 1957 καί τοῦ 27,9% στά 1949 (βλ. Πίνακα 2). Κι αὐτό, ἐνώ στό 1972 διαπιστώνεται ἡ μεγαλύτερη συμμετοχή στίς ἐκλογές τῆς μεταπολεμικῆς ΟΔΓ. Ἡ ἀπουσία ἐκλογικῆς «πελατείας» τῶν μικρῶν κομμάτων γίνεται ἐμφανῆς καί στίς ἐκλογές τοῦ 1976: παίρνουν συνολικά τό 0,9% τῶν ψήφων.

Ἡ κοινοβουλευτική συμπαράταξη ΧΔΕ/ΧΚΕ ξαναεμφανίζεται μετά τίς ἐκλογές τοῦ 1976 ὡς ἡ ἰσχυρότερη κοινοβουλευτική ὁμάδα. Μόνο στά 1957 πέτυχε βέβαια μόνη τῆς τήν ἀπόλυτη πλειοψηφία στήν Ὁμοσπονδιακή Βουλή. Μετά τό 1957 χάνει διαρκῶς δυνάμεις, μέ ἀποτελέσματα τήν κυβερνητική ἀλλαγὴ στά 1969 —ὁ συνασπισμός ΣΔΚ-ΦΔΚ σχηματίζει κυβέρνηση καί διατηρεῖται στήν ἐξουσία μέχρι σήμερα. Ἡ ὁμαλοποίηση τῶν σχέσεων τῆς Δ. Γερμανίας μέ τήν Α. Γερμανία, τήν Πολωνία καί τή Σοβιετική Ἐνωση θά ὀδηγήσει ἀργότερα στήν ἀποχώρηση βουλευτῶν ἀπό τά δύο κυβερνητικά κόμματα. Πρὶν τελειώσει ἡ βουλευτική περίοδος, στά 1972, προκηρύσσονται νέες ἐκλογές.

Στίς ἐκλογές γιά τήν 7η Ὁμοσπονδιακή Βουλή οἱ σοσιαλδημοκράτες καί οἱ φιλελεύθεροι δημοκράτες πετυχαίνουν μιά ἀπόρροια μεγάλη ἐκλογική νίκη. Γιά πρώτη φορά στήν ἱστορία τοῦ μεταπολεμικοῦ κοινοβουλευτισμοῦ στή Γερμανία, ἐμφανίζεται τό ΣΔΚ ὡς ἡ ἰσχυρότερη κοινοβουλευτική ὁμάδα. Τό ΦΔΚ ἰσχυροποιεῖται ἐπίσης.

Όταν φτάνουμε στίς ἐκλογές τῆς 3ης Ὀκτωβρίου 1976 ἐπικρατεῖ ἔντονη ὀξύτητα ἀνάμεσα στίς δύο κυρίως παρατάξεις τῆ ΧΔΕ/ΧΚΕ καί τό ΣΔΚ. Ἡ ΧΔΕ/ΧΚΕ ἀσκεῖ ἔντονη ἀντικομμουνιστική προπαγάνδα, ὑποστηρίζοντας κάποια δῆθεν ἀνεκτικότητα τοῦ ΣΔΚ ἔναντι τῶν κομμουνιστῶν. Τό ΣΔΚ ὅλη τή βουλευτική περίοδο διαψεύδει τά σχετικά ἐπιχειρήματα μέ τήν εὐρεία ἐφαρμογή τοῦ νόμου γιά τήν «ἀπαγόρευση ἀσκῆσης ἐπαγγέλματος» (Beru.sverbot). Μαξιμιστές διανοούμενοι ἢ ἐργάτες ἀπολύονται διαρκῶς ὡς «ἐχθροί τῆς συνταγματικῆς τάξης». Τά μέτρα αὐτά δημιουργοῦν γιά τό γερμανικό ἐργατικό κίνημα ὁμοιογενεῖς κινδύνους μ' ἐκείνους πού δημιούργησε τό ἄρθρ. 48 τοῦ Συντάγματος τῆς Βαϊμάρης. Δηλαδή, μέ διαορετικές πολιτικές συνθήκες, μέ δυσμενέστερους συσχετισμούς δυνάμεων, μποροῦν νά χρησιμοποιηθοῦν ὄχι μόνο ἐνάντια σέ ἀπομονωμένα άτομα, ἀλλά καί ἐνάντια σέ εὐρύτερα κοινωνικά στρώματα καί στίς συνδικαλιστικές τους ὁργανώσεις.

Οἱ δημοσκοπικές ἐρευνες τῆς προεκλογικῆς περιόδου διαπιστώνουν μόνιμα κάποια «στροφή πρὸς τά δεξιά» τοῦ ἐκλογικοῦ σώματος καί προβλέπουν ὡς ἐκλογικό ἀποτέλεσμα τή σχετική ἰσορροπία ἀνάμεσα στίς μέχρι τότε δυνάμεις τῆς κυβέρνησης καί τῆς ἀντιπολίτευσης. Ἡ κυριότερη αἰτιολογία τῶν προβλέψεων αὐτῶν ἦταν:

α) Ἡ παγκόσμια οἰκονομική κρίση εἶχε μεταστρέψει τίς συμπάθειες πολλῶν ἐκλογέων ἀπό τόν κυβερνητικό συνασπισμό (ΣΔΚ-ΦΔΚ) πρὸς τήν ἀντιπολίτευση (ΧΔΕ/ΧΚΕ).

β) Ἡ ἀποϊδεολογικοποίηση τοῦ ΣΔΚ καί ἡ σωστή προεκλογική προπαγάνδα τῆς ΧΔΕ/ΧΚΕ ἔκανε τίς ἐκλογές νά μὴν περιέχουν κάποια ξεκάθαρη καί οὐσιαστική διαμάχη. Στό ἐπιχείρημα τῶν κυβερνητικῶν κομμάτων ὅτι διαθέτουν τοὺς καταλληλότερους ἀνθρώπους γιά τήν ἐπ'ἀνδρωση τῶν κρατικῶν μηχανισμῶν, ἡ ΧΔΕ/ΧΚΕ ἀντέταξε μέ ἐπιτυχία μιά ἐξυπνη συνθηματολογία πού ἀναφερόταν στό συναισθητισμό τοῦ μέσου ἐκλογέα καί στό φόβο κάποιας δῆθεν «κομμουνιστικῆς διάβρωσης». Στό πλασματικό δίλημμα πού διαθέτει ἡ ΧΔΕ/ΧΚΕ ὡς τό κύριο προεκλογικό της σλόγκαν «σοσιαλισμός ἢ ἐλευθερία» οἱ σοσιαλδημοκράτες σιωποῦν. Ξεχνοῦν τήν παράδοση «σοσιαλισμός = δημοκρατία» καί μιλοῦν γιά κάποια ἀφηρημένη δημοκρατία στό πλαίσιο τοῦ ἰσχύοντος γερμανικοῦ συντάγματος.

γ) Ἡ ψυχολογική ἐπίδραση τῆς ἐκλογῆς τοῦ Καγκελίου στά ἀποτελέσματα τῶν ἐκλογῶν δέν λειτουργοῦσε πιά ἀναγκαστικά ὑπὲρ τοῦ ΣΔΚ. Μετά τήν παραίτηση τοῦ Β. Μπράντ στά 1974, ὑποψήφιος Καγκελῆριος τοῦ ΣΔΚ εἶναι ὁ «στεγνός» καί «ὑπερόπτης» Σμίτ. Ὁ ἀντίπαλός του Kohl ἐπικαλύπτει μέ ἐπιτυχία τίς κυβερνητικές του ἀδυναμίες μέ τόν «συμπαθητικό» μικροαστισμό του.

δ) Ἡ ἔντονη παρουσία ὁμάδων τῆς ἐπαναστατικῆς ἀριστερᾶς στά γερμανικά Πανεπιστήμια χρησιμοποιοῦνται συστηματικά ἀπό τήν ἀντικομμουνιστική προπαγάνδα καί κινδυνολογία τῆς ΧΔΕ/ΧΚΕ. Δυσκολίες στήν ἐξωτερική πολιτική μέ τήν Α. Γερμανία ἔκαναν τοὺς Γερμανοὺς περισσότερο εὐαίσθητους στήν ἀντικομμουνιστική ὑστερία τοῦ Φ.Γ. Στράους.

Ἡ σύνθεση τῆς 8ης Ὁμοσπονδιακῆς Βουλῆς

ΧΚΕ	ΧΔΕ	ΦΔΚ	ΣΔΚ
53	191	39	213

Πίνακας 3: Κατανομή τῶν ἐδρῶν στήν 8η Ὁμοσπονδιακή Βουλή

Μέ 42,6% τῶν ψήφων, τό ΣΔΚ μπόρεσε νά διατηρηθεῖ στήν κυβερνητικὴ χάρη στό 7,9% τοῦ ΦΔΚ (Πίνακας 2). Οἱ 213 ἔδρες τοῦ ΣΔΚ καί οἱ 39 τοῦ ΦΔΚ (Πίνακας 3) δέν συνθέτουν βέβαια μιά σταθερὴ πλειοψηφία, ἰδιαίτερα ἂν ὑπολογίσει κανεὶς ὅτι στό ἐσωτερικό τοῦ ΦΔΚ ὑπάρχουν ἔντονα ἐκφρασμένες τάσεις γιά συνεργασία μέ τῆ ΧΔΕ. Οἱ τάσεις αὐτές ἀναμφίβολα ἰσχυροποιοῦνται μέ τήν πρόσφατη διαμάχη ἀνάμεσα στή ΧΔΕ τοῦ Kohl καί στή ΧΚΕ τοῦ Στράους. Ἡ διατήρηση τοῦ ΣΔΚ στήν ἐξουσία γίνεται καθημερινά περισσότερο ἀμφίβολη.

Ἡ κοινοβουλευτική ὁμάδα ΧΔΕ/ΧΚΕ συγκέντρωσε 48,6% τῶν ψήφων καί 244 βουλευτικές ἔδρες

(Πίνακες 2 και 3). Μόνο με τόν Άντενάουερ στά 1957 κατόρθωσε νά πετύχει ή μεταπολεμική γερμανική δεξιά καλύτερα εκλογικά αποτελέσματα: 1957 = 50,2%, 1976 = 48,6% (Πίνακας 2). Ή στροφή αυτή των Γερμανών εκλογέων πρὸς τὸ συντηρητισμὸ μετὰ τὸ 1972, γίνεται ἰδιαίτερα ἐμφανὴς ἂν σημειωθεῖ ὅτι στὶς ἐκλογές τοῦ 1957 ἡ ΧΔΕ/ΧΚΕ ἦταν ἡ κυβερνητική παράταξη, ἐνῶ στὶς πρόσφατες ἐκλογές τοῦ 1976 συμμετείχε ὡς ἀντιπολίτευση. Εἶναι κοινὸς τόπος ὅτι τὸ πολιτικὸ κόμμα πού μετέχει στὶς ἐκλογές ὡς κυβέρνηση διαθέτει κατὰ κανόνα ὀρισμένα ψυχολογικά τουλάχιστον προνόμια ἔναντι τῶν ἀντιπάλων του.

Μέ 0,9% διατήρησαν τὰ ἄλλα κόμματα τὸν «ἐξωκοινοβουλευτικὸ» τους χαρακτήρα, ὅπως καὶ μετὰ τὶς ἐκλογές τοῦ 1972 (Πίνακας 2). Σχεδὸν ἓνα ἑκατομμύριο ἄνθρωποι θὰ μπορούσαν νά ἀποτελέσουν τὸ ἀνθρώπινο δυναμικὸ γιὰ τὴν ἰσχυροποίηση τῶν κομμάτων αὐτῶν. Ή κρίση νομιμοποίησης τῆς ἀστικής ἐξουσίας βρῖσκεται ὁμως στὴ Δ. Γερμανία ἐγκλωβισμένη κυρίως σέ κύκλους διανοουμένων. Δέν εἶναι δυνατό νά ἐκφραστεῖ πολιτικά —ἰδιαίτερα στὶς ἐκλογικὲς διαδικασίες— μέσα ἀπὸ τὶς διάφορες μικροοργανώσεις τῆς ἀριστερᾶς, πού διεκδικοῦν κατ' ἀποκλειστικότητα τὴν πρωτοπορία τοῦ γερμανικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος. Οἱ

Γερμανοὶ ἐργάτες προτίμησαν ἀκόμη μιά φορά νά ψηφίσουν τὸ «μικρότερο κακό»: τὸ ΣΔΚ. Ή γερμανική ἐπαναστατικὴ ἀριστερά μετὰ τὴν πολυδιάσπασή της εἶναι ἔτσι καὶ στὴ Γερμανία «στημένη στὸν τοῖχο».

Οἱ ἀκροδεξιοὶ ψηφοφόροι, ἀπ' τὴν ἄλλη μεριά, εἶχαν ἀκόμη μιά φορά τὴν ἱκανοποίηση νά δουν τὶς βασικὲς πολιτικὲς τους ἐπιλογές —κινδυνολογία καὶ ἄκροτος ἀντικομμουνισμὸς— ὡς κύριο προεκλογικὸ ὄπλο καὶ πολιτικὸ πρόγραμμα τῆς ΧΔΕ/ΧΚΕ. Στὴν πραγματικότητα τῆς σύγκρουσης τῶν δύο μεγάλων παρατάξεων, προτίμησαν κι αὐτοὶ μετὰ τὴ σειρά τους τὸ «μικρότερο κακό»: Ψήφισαν ΧΔΕ/ΧΚΕ.

Ή δύναμη τοῦ ΣΔΚ καὶ τοῦ ΦΔΚ μειώθηκε αἰσθητὰ σέ σύγκριση μετὰ τὰ ἐκλογικὰ ἀποτελέσματα τοῦ 1972: Τὸ ΣΔΚ ἔχασε 3,2% καὶ τὸ ΦΔΚ, πού προεκλογικὰ προβλεπόταν μιά ἰσχυροποίησή του, ἔχασε 0,5% ἀπὸ τοὺς ψηφοφόρους του (Πίνακας 2). Περίπου 1,5 ἑκατομμύριο ἐκλογεὶς μοιάζει πὼς ψήφισαν διαφορετικὰ ἀπ' ὅ,τι στά 1972. Στὴν πραγματικότητα ἡ διαφοροποίηση εἶναι πολὺ μεγαλύτερη: πολλοὶ στατιστικολόγοι ἀνεβάζουν σέ 25% τὸ ποσοστὸ τῶν ἐκλογέων πού ψήφισαν διαφορετικὰ ἀπ' ὅ,τι στά 1972.

Οἱ διαφορὲς ἀνάμεσα στά ἐκλογικὰ ἀποτελέσματα τοῦ 1972 καὶ τοῦ 1976 δέν συνδέονται μετὰ συνειδησιακὲς μεταλλαγές ὀρισμένων μόνο κοινωνικῶν στρωμάτων· αὐτὸ ἐπιβεβαιώνουν εἰδικὲς στατιστικὲς μελέτες πάνω στὴν ἐκλογικὴ «συμπεριφορά» στὶς ἐπιμέρους χώρες. Ή ἀποϊδεολογικοποίηση ἰδίως τῆς προεκλογικῆς διαμάχης ἀνάμεσα στὶς δύο μεγάλες παρατάξεις, δέν ἦταν δυνατό νά ἔχει διαφορετικὰ ἀποτελέσματα. Μοναδικὴ ἐξάιρεση ἀποτελοῦν οἱ καθολικοὶ: ὅσο μεγαλύτερος ὁ ἀριθμὸς τῶν καθολικῶν ἐκλογέων σέ κάθε ἐκλογικὴ περιφέρεια, τόσο μεγαλύτερες ἦταν καὶ οἱ ἀπώλειες τοῦ ΣΔΚ. Ὅσο περισσότεροι οἱ διαμαρτυρούμενοι, τόσο μικρότερες οἱ ἀπώλειες τοῦ ΣΔΚ.

Β. Ὁ Β. Ἄμπεντροι, τὸ ἐργατικὸ κίνημα, καὶ τὰ στρατηγικὰ διλήμματα τῆς δυτικογερμανικῆς ἀριστερᾶς

τοῦ Γιώργου Πάσχου

Ἄφρητρία καὶ πρόθεση τοῦ κειμένου εἶναι νά σημειωθεῖ ἡ σχέση τοῦ Ἄμπεντροι μετὰ τὸ ἐργατικὸ κίνημα. Πιὸ συγκεκριμένα: α) Οἱ ἐκδότες πού δημοσίευσαν στά ἑλληνικὰ τὶς μελέτες τοῦ Ἄμπεντροι (π.χ.

Λούκατς. Προβλήματα ὄντολογίας καὶ πολιτικῆς, ἐκδόσεις '70) δέν φρόντισαν νά ενημερώσουν τὸν ἀναγνώστη γιὰ ὀρισμένα —κύρια— σημεῖα τῶν πολιτικῶν ἐπιλογῶν τοῦ συγγραφέα. Ή ἔλλειψη αὐτὴ γίνεται ἰδιαίτερα «δυσάρεστη» μιά καὶ ἡ ζωὴ του συνδέεται ἄμεσα μετὰ τὶς πολιτικὲς διαδικασίες στὴν Ἑλλάδα κατὰ τὴν περίοδο τῆς κατοχῆς καὶ τῆς λαϊκῆς ἀντίστασης. β) Οἱ ἐπιλογές τοῦ Ἄμπεντροι εἶναι ἐνδεικτικὲς γιὰ τὶς ἐξελίξεις στοῦ γερμανικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος καὶ γιὰ τὰ προβλήματα-διλήμματα μιᾶς ὀλόκληρης γενιᾶς Γερμανῶν διανοουμένων. Ἀκολουθώντας τὴ ζωὴ τοῦ Ἄμπεντροι, διαβλέπουμε συγχρόνως τοὺς προβληματισμοὺς καὶ τὶς ἀντιφάσεις πού γεννιοῦνται καὶ ἀναπτύσσονται στὴν πορεία τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος στὴ Δ. Γερμανία. Μέσα ἀπὸ αὐτές τὶς ἀντιφάσεις μπορούμε νά δοῦμε πιὸ συγκεκριμένα τὴν «ἀξία» τῶν ἀξιολογήσεων πού ἐπιχειρεῖ στὶς μελέτες του. γ) Ἡ παράθεση, τέλος, τοῦ κειμένου τοῦ καθηγητῆ J. Hirsch, ἐνὸς νεότερου ἀλλὰ ἐξίσου γνωστοῦ Γερμανοῦ μαρξιστῆ διανοούμενου, ἔχει διπλὸ σκοπὸ: ἀπὸ τὴ μιά μεριά νά ἀποτελέσει τὸν ἀντίλογο στὶς πολιτικὲς ἐκτιμήσεις τοῦ

Ήμπερτροτ, κι από τήν ἄλλη νά ὑποδείξει κάποια οὐσιαστικά στοιχεῖα-αἰτία τῆς πολυδιάσπασης τῆς δυτικογερμανικῆς ἀριστεροῦς.

2. Ὁ Ήμπερτροτ γεννήθηκε στίς 2.5.1906 στό Βούπερταλ/Έλμπερφελντ, κι ἔγινε ἔφηβος μέσα σέ μιὰ παραδοσιακά φιλελεύθερη οἰκογένεια. Ἀποθνήσκων ἀπό τήν ἀντεπαναστατική πρακτική τῆς πλειοψηφίας τοῦ Σοσιαλδημοκρατικοῦ Κόμματος (SPD) τήν ἐποχὴ τῆς ἐπαναστατικῆς προσπάθειας τοῦ 1918/19, προσχωρεῖ στό Κομμουνιστικό Κόμμα Γερμανίας (KPD). Γρήγορα ἀναγκάζεται ὅμως νά τό ἐγκαταλείψει, γιατί διαφωνεῖ ριζικά τόσο μέ τή σταλινοποίηση του, ὅσο καί μέ τή θεωρία τοῦ «σοσιαλφασισμού».

Ὅταν καταλαμβάνουν τήν ἐξουσία οἱ ἔθνικοσοσιαλιστές (1933), συνεργάζεται στήν παράνομη ἀντίσταση τόσο μέ τοὺς σοσιαλδημοκράτες ὅσο καί μέ τοὺς κομμουνιστές, προσπαθώντας νά βάλει στήν πράξη τή νέα θεωρία τῆς ἐσχῆς: τῆ θεωρία τοῦ «λαϊκοῦ μετώπου». Φυλακίζεται στά 1937. Τό 1941 τοποθετεῖται στό φοβερό «τάγμα ἀνεπιθυμητῶν», τό 999, ἀπ' ὅπου λιποτακεῖ γρήγορα γιά νά μετάσχει ἐνεργά στόν ἀντιφασιστικό ἀγῶνα πού διεξάγει τό ΕΑΜ στήν Ελλάδα. Ἡ «ἀπελευθέρωση» δέν φέρνει στόν Ήμπερτροτ παράσημα δημοκρατικῆς ἀνδρείας· ἀντίθετα τόν ὀδηγεῖ σέ ἀγγλικές φυλακές. Χάρη στήν κινητοποίηση πολιτικῶν του φίλων θά ἀπελευθερωθεῖ μόλις στά 1947.

Ἐπιστρέφει στή Δ. Γερμανία, ὅπου ὅμως τοῦ ἀρνοῦνται διορισμό στά πανεπιστήμια. Ἀντίθετα, στήν τότε «σοβιετική ζώνη κατοχῆς», γίνεται ὑφηγητής στή Χάλη καί, λίγο ἀργότερα, καθηγητής στή Λιψία.

Ὁ σταθερός ἀντισταλινισμός του τοῦ δημιουργεῖ νέες δυσκολίες. Ἀναγκάζεται νά ἐπιστρέψει στή Δ. Γερμανία, ὅπου —ἐπιτέλους— ἐκλέγεται καθηγητής στό Βίλχελμσχάφεν καί ἀργότερα στό Μάρμπουργκ.

3. Οἱ μαρξιστικές μελέτες στήν ἀμέσως μεταπολεμική καί μεταφασιστική Δ. Γερμανία ἦταν ποσοτικά λίγες καί ποιοτικά φτωχές. Ἡ ἐνδυνάμωση κάποιων σοσιαλιστικῶν τάσεων, πού ἐμφανίζεται τήν περίοδο αὐτή, θά ἐγκλωβιστεῖ πολύ γρήγορα στίς διαμάχες τοῦ ψυχροῦ καί στή θεωρία τοῦ «κόκκινου καί τοῦ μαύρου φασισμού». Ἀπό τά 1952/53 μειώνεται ἤδη αἰσθητά ἡ ἀνοχή καί τοῦ SPD καί τῶν συνδικαλιστικῶν ὀργανώσεων ἀπέναντι στοὺς μαρξιστές πού δροῦν εἴτε μέσα εἴτε καί ἔξω ἀπ' αὐτά. Ἡ ἀνοικοδόμησις τοῦ γερμανικοῦ καπιταλισμοῦ (τό «οἰκονομικό θαῦμα») τήν περίοδο Ἀντενάοργερ-Έρχαρντ προώθησε ἀκόμη περισσότερο τήν «ἀποϊδεολογικοποίηση» τοῦ SPD: «καπιταλισμός» ἢ «ταξικοί ἀγῶνες» παύουν νά ἀναγνωρίζονται ὡς ἀναλυτικές κατηγορίες, καί ὑποβαθμίζονται σέ σχήματα τοῦ 19ου αἰώνα· μαρξισμός = σταλινισμός.

Ἡ ἐπίσημη ἐγκατάλειψη κάθε κοινωνικοκριτικῆς σκέψης ἀπό τό ἄλλοτε ρεφορμιστικό SPD δέν ἦταν βέβαια δυνατό, καί σ' αὐτή τήν περίοδο, νά ἀντιμετωπιστεῖ ἢ νά ἐξισορροπηθεῖ ἀπό τή σταλινική βυζαντινολογία τοῦ KPD.

4. Σ' αὐτή τήν κατάσταση ἀποτελεμάτωσης τοῦ ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ διαφαίνεται ἡ σημασία πού εἶχε γιά τίς μικρές σοσιαλιστικές ομάδες (ἰδιαίτερα γιά τόν

Γερμανικό Σοσιαλιστικό Σύνδεσμο Φοιτητῶν — SDS) ἡ διδασκαλία τοῦ Ήμπερτροτ στά γερμανικά πανεπιστήμια, ἀλλά καί ἡ πολιτική πρακτική του ἔξω ἀπ' αὐτά.

Παρά τίς ἀφομοιωτικές πιέσεις πού ἀσκούσε ἡ δυτικογερμανική κοινωνία καί ὁ ἀκαδημαϊκός χώρος τῆς δεκαετίας 1950-60, ὁ Ήμπερτροτ, σχεδόν μόνος, πρόσφερε στοὺς φοιτητές του τήν ἐγκαιρία νά γνωρίσουν τόν πλοῦτο τῆς διαλεκτικῆς-κριτικῆς πολιτικῆς θεωρίας, καί νά ἀντιμετωπίσουν ἔτσι κριτικά τό σύνολο τῶν ὑπόλοιπων σπουδῶν τους. Αὐτὴ ἡ συνέπεια του δέν ἔμεινε χωρίς ἀποτέλεσμα: ἕνα μέρος τῆς νεολαίας καί τῶν συνδικαλιστικῶν ὀργανώσεων ἀρχίζει τήν πάλη ἐναντία στόν νεοσταλινισμό τῆς ἀριστεροῦς ἀλλά καί στήν ἰδεολογική τύφλωση τῶν σοσιαλδημοκρατικῶν ὀργανώσεων.

Τό ἀποκορύφωμα τῆς σχετικῆς δραστηριότητος πού ἀναπτύσσει ὁ Ήμπερτροτ εἶναι ἡ σύνταξη καί δημοσίευση ἐνός ἀντισχεδίου στίς βασικές ἀρχές τοῦ Γκόντεσπεργκ πού εἶχε προτείνει σάν κομματικό πρόγραμμα ἡ ἡγεσία τοῦ SPD. Τό ἀντισχέδιο του θά ἀπορριφθεῖ στό συνέδριο, καί ἡ σύγκρουσή του μέ τήν «κεντρῶα» κομματική ἡγεσία θά δξυνθεῖ. Ὅταν ἀργότερα θά ἀρνηθεῖ τῆ διάλυση τοῦ SDS καί τῆ μετατροπῆ του σέ φοιτητικὴ ὀργάνωση τοῦ SPD, διαγράφεται ὀριστικά ἀπό τό Κόμμα: ἡ κομματική ἡγεσία δέν μποροῦσε νά ἀνεχτεῖ πιά τόν Ήμπερτροτ, πού ἐπέμενε νά ὑπενθυμίσει τήν ἀντισυνταγματικότητα τῆς ἀπαγόρευσης τοῦ KPD.

5. Μετά τῆ διαγραφή του, ὁ Ήμπερτροτ δημοσιεύει μιὰ σειρά ἀπὸ ἀρθρα κατὰ τοῦ νομοσχεδίου γιά τήν κήρυξη τῆς χώρας σέ κατάσταση ἐκτάκτου ἀνάγκης πού ἐτοιμάζεται νά ψηφίσῃ ὁ «μεγάλος συνασπισμός» τῆς κυβέρνησης Χριστιανοδημοκρατικῶν-Σοσιαλδημοκρατῶν. Σέ αὐτά θά στηριχτεῖ ὁ SDS γιά νά προωθησε τίς ὀγκώδεις κινητοποιήσεις τῶν Γερμανῶν φοιτητῶν μετά τό 1965. Ἐμπρός στή ριζοσπαστικοποίησή τους, ὁ Ήμπερτροτ ἐμμένει σταθερά στήν ἀνάγκη προστασίας τοῦ φιλελεύθερου-δημοκρατικοῦ συντάγματος τῆς Δ. Γερμανίας. Στηρίζεται, ὡς ἕνα βαθμό, στή σοσιαλδημοκρατικὴ θεωρία τοῦ Γερμανοῦ πολιτειολόγου H. Heller περὶ «κοινωνικοῦ κράτους». Ὁ J. Perels¹ συνοψίζει εἴστοχα τίς σχετικές ἀπόψεις τοῦ Ήμπερτροτ ὡς ἑξῆς: «Ἡ συνταγματικὴ τάξη τῶν ἀστικῶν δημοκρατιῶν στηρίζεται σέ μιὰ ἀνταγωνιστικὴ κοινωνικὴ δομῆ: ἀποτελεῖ ἕνα ἀπὸ τά σπουδαιότερα μέσα σταθεροποίησης τοῦ συσχετισμοῦ δυνάμεων πού προσδιορίζουν τήν κοινωνία αὐτή..., ἀλλά καί ἕνα ἐργαλεῖο γιά τό μετασχηματισμὸ τῆς. Ἀνάλογα ὑποστηρίζεται ἡ πολιτικὴ δημοκρατία τοῦ κράτους δικαίου ὡς πεδίο μετασχηματισμοῦ πρὸς τό σοσιαλισμό. Ὁ Ήμπερτροτ προσανατολίζεται ἔτσι στό στρατηγικό στόχο πού ζητᾶ νά διαφυλαχτοῦν οἱ φιλελεύθερο-δημοκρατικοὶ ὅροι ἀνάπτυξης τῶν συγκρούσεων ἀνάμεσα στίς ἀντιτιθέμενες κοινωνίες καί πολιτικὲς δυνάμεις». Ἐτσι ὁ Ήμπερτροτ «γυρίζει τήν πλάτη» στίς ὀργανώσεις τῆς ἀριστεροῦς πού γεννήθηκαν ἀπὸ τό δυτικογερμανικό φοιτητικὸ κίνημα, καί ἀντιμετωπίζει μέ κριτικὴ συμπάθεια τό νεοσταλινισμό τοῦ Γερμανι-

1. Βλ. τὴν εἰσαγωγή στό: Wolfgang Abendroth, *Arbeiterklasse, Staat und Verfassung* (Ὁ Β. Ήμπερτροτ, ἡ ἐργατικὴ τάξη, τό κράτος καί τό Σύνταγμα), Φρανκφούρτη 1975.

κοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος.² Ἀναγνωρίζει βέβαια κάποιες «ἐλλείψεις» στό Γερμανικό Κομμουνιστικό Κόμμα (DKP, νέα ὀνομασία τοῦ KPD), σπεύδει ὅμως νά ἐπικαλεσθεῖ τίς ὑποτιθέμενες προσπάθειες ἀποδέσμευσης του ἀπό τή σταλινική παραδόση, καθώς καί τήν ἀνωτερότητα τῶν σοσιαλιστικῶν σχέσεων παραγωγῆς ἔναντι τῶν καπιταλιστικῶν.

Σ' αὐτό ἀκριβῶς τό σημεῖο χωλαίνουν ιδιαίτερα οἱ μελέτες τοῦ Ἄμπεντροτ. Οἱ σχετικές θεωρητικές ἀπλοποιήσεις, ἀλλά καί ἡ ἀντίστοιχη πολιτική ἐπιλογή πού προτείνει, τόν ἀπόκοψαν σέ μεγάλο βαθμό ἀπό τοὺς ἄλλους Γερμανοὺς διανοούμενους. Στά 1976, ὅταν ὁ Ἄμπεντροτ γιόρταζε μαζί μέ τοὺς μαθητές του τά 70 χρόνια του, ἦταν ἀναπόφευκτη μιά πολὺπλευρη κριτική. Μιά κριτική πού συχνά ὅμως ἔτεινε —λανθασμένα— νά μηδενίσει τήν προσφορά του στή γερμανική κριτική σκέψη.

Ἡ προσπάθεια τοῦ Ἄμπεντροτ νά στηρίξει τό συντονισμό του μέ τό DKP δέν εἶναι πραγματικά δυνατό νά εἶναι θεμελιωμένη καί πειστική, ὅταν ἀποκαλεῖ τήν κριτική πού ἀσκει ἡ Κίνα στή Σοβιετική Ἐνωση «πρωτόγονο ἀντισοβιετισμό» πού ἐξηγεῖται μόνο ψυχολογικά ἀπό κάποια «πλέγματα κατωτερότητας». Οἱ θεωρητικές ἀναζητήσεις τῶν Γερμανῶν διανοουμένων γιά τή μεταβατική κοινωνία θεωροῦνται κι αὐτές ἄσχετες πρὸς τοὺς ταξικούς ἀγῶνες καί τά προβλήματά τους. Ὁ στόχος τοῦ Ἄμπεντροτ εἶναι ἐμφανής: ἡ ἐπιχειρηματολογία του περιορίζεται στίς θεωρητικές «ἀναζητήσεις» καί τόν πολιτικό «πραγματισμό» τοῦ DKP· ἡ κριτική σκέψη πάνω στά προβλήματα τοῦ παγκόσμιου, ἀρα καί τοῦ γερμανικοῦ, ἐργατικοῦ κινήματος χαρακτηρίζεται μικροαστικός διανοουμενισμός. Ἀποτέλεσμα: τά προβλήματα τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος στή Γερμανία ἐμφανίζονται ὡς ἀπλά ὀργανωτικά ζητήματα· ἡ συζήτηση γιά τοὺς στρατηγικούς στόχους χαρακτηρίζεται διανοουμενιστική θεματική· τά ζητήματα τακτικῆς γίνονται ἐπικυρίαρχα στήν ἀναζήτηση τοῦ δρόμου γιά τόν σοσιαλιστικό μετασχηματισμό.

6. Ποιά εἶναι ὅμως ἡ ἀνάλυση τοῦ Ἄμπεντροτ, πού στηρίζει τίς ἐπιλογές του αὐτές; Σέ πρόσφατο ἄρθρο του³ ὁ Ἄμπεντροτ ἀναλύει τήν ἱστορική πορεία τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος στή μεταπολεμική Δ. Γερμανία προσπαθώντας νά δείξει πού ὑπάρχουν —ἢ δέν ὑπάρχουν— οἱ σοσιαλιστικές προοπτικές στή Δ. Γερμανία. Οἱ θέσεις πού διατυπώνει στό ἄρθρο αὐτό εἶναι οἱ ἐξῆς:

Θέση 1: Ἡ Δ. Γερμανία εἶναι τό οἰκονομικά καί στρατιωτικά ἰσχυρότερο κράτος τῆς Δ. Εὐρώπης (σελ. 977 κ.έ.). Ἔτσι ἔχει ἀποφασιστική ἐπιρροή στίς ἀποφάσεις πού παίρνονται στό πλαίσιο τῆς ΕΟΚ καί τοῦ ΝΑΤΟ, ὅπου συνεργάζεται στενά μέ τίς ΗΠΑ. Ἐξάλλου, στίς δύο τελευταῖες οἰκονομικές κρίσεις 1966/67 καί 1974/75 ἀπέδειξε πὺς ἔχει μιά ἀπό τίς ἀνθεκτικότερες —ἂν ὄχι τήν ἀνθεκτικότερη— οἰκονομίες στόν λεγόμενο «δυτικό κόσμο» (σελ. 978).

2. Βλ. καί τή σχετική βιβλιοκριτική: Γ. Πάσχος, «Κοινωνική ἱστορία τοῦ εὐρωπαϊκοῦ ἐργατικοῦ κινήματος» τοῦ Β. Ἄμπεντροτ, *Πολίτης*, τεύχ. 2, 1976.

3. Wolfgang Abendroth, "Perspektiven des Kampfes für den Sozialismus in der BRD" (Προοπτικές τοῦ ἀγῶνα γιά τό σοσιαλισμό στήν ΟΔΓ), *Das Argument. Zeitschrift für Philosophie und Sozialwissenschaften*, τεύχ. 100, Νοέμβρης/Δεκέμβρης 1976.

Θέση 2: Ἡ ἰσχυρή θέση τοῦ γερμανικοῦ κεφαλαίου στήν παγκόσμια οἰκονομία τοῦ ἐπέτρεψε νά προσφέρει —σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τά μισθολογικά ζητήματα καί τήν κοινωνική πολιτική— ἓνα ὑψηλό βιοτικό ἐπίπεδο στήν ἐργατική τάξη, χωρίς αὐτό νά προκαλέσει σημαντική μείωση τῶν κερδῶν του ἢ τῶν ἐπενδυτικῶν του δραστηριοτήτων (σελ. 978).

Θέση 3: Ἡ πολιτική-ταξική συνείδηση τῆς ἐργατικῆς τάξης στή Δ. Γερμανία ἀπουσιάζει σχεδόν ὀλοκληρωτικά. Ἡ συνδικαλιστική συνείδηση —παρά τόν ὑψηλό βαθμό συνδικαλιστικῆς ὀργάνωσης— εἶναι κι αὐτή πολὺ λιγότερο ἀγωνιστική ἀπ' ὅ,τι στίς ἄλλες χῶρες τῆς Δ. Εὐρώπης (σελ. 979). Ἡ κατάσταση αὐτή δέν ἐξηγεῖται ὅμως μόνο μέ τό ὑψηλό βιοτικό ἐπίπεδο τῆς ἐργατικῆς τάξης· καθοριστική σημασία γιά τήν κατάσταση αὐτή ἔχουν: α) ἡ φυσική ἐξόντωση ἢ ἀπομόνωση τοῦ σοσιαλιστικοῦ καί κομμουνιστικοῦ στελεχικοῦ δυναμικοῦ κατά τήν περίοδο τοῦ φασισμού 1933-1945, καί β) τά τραγικά τακτικά σφάλματα τοῦ ΚΚΓ στή μεταπολεμική Δ. Γερμανία, σέ συνδυασμό μέ τό χωρισμό τῆς Γερμανίας σέ δύο κράτη καί τήν ἀντικομμουνιστική προπαγάνδα πού ἔτσι προκάλεσε (σελ. 979 κ.έ.).

Τήν περίοδο λοιπόν 1950/70, περίοδο ἰσχυροποίησης τοῦ συνόλου σχεδόν τῶν δυτικοευρωπαϊκῶν κομμουνιστικῶν κομμάτων, στή Δ. Γερμανία παρατηρεῖται μιά ἀντίστροφη τάση: συρρίκνωση τῶν κομμουνιστικῶν ὀργανώσεων καί ἀπομόνωσή τους ἀπό τήν ἐργατική τάξη. Τήν ἴδια περίοδο αὐξάνει ἡ ἐπιρροή τοῦ SPD στήν ἐργατική τάξη, μολονότι τό ἴδιο ἐγκαταλείπει σταδιακά ἀλλά σταθερά κάθε σοσιαλιστικό πρόγραμμα (σελ. 980 κ.έ.).

Θέση 4: Μέ τήν οἰκονομική κρίση 1966/67 ἐπανεμφανίζονται ὀρισμένες σοσιαλιστικές τάσεις, πού σέ μεγάλο βαθμό περιορίζονται στό φοιτητικό χῶρο καί στοὺς διανοούμενους. Τήν περίοδο αὐτή ἐπαναδραστηριοποιῶνται καί οἱ συνδικαλιστικές ὀργανώσεις τῆς ἐργατικῆς τάξης (σελ. 981). Ὅλα αὐτά ὅμως δέν ἔφτασαν γιά νά δημιουργήσουν κάποια μονιμότερη ἀναβίωση τῆς ταξικῆς συνείδησης τοῦ βιομηχανικοῦ προλεταριάτου, ἢ τουλάχιστον τήν καταξίωση ἑνός ἀνάλογου στρατηγικοῦ κέντρου (κόμματος τῆς ἐργατικῆς τάξης). Ἀντίθετα, μετά ἀπό μιά σύντομη φάση στοιχειώδους ἐκδημοκρατισμοῦ τῶν κρατικῶν μηχανισμῶν καί τῆς πολιτικῆς ζωῆς, ἀρχίζει ἀπό τό 1972 μιά νέα φάση πού χαρακτηρίζεται ἀπό τόν διαρκή περιορισμό τῶν παραδοσιακῶν ἐλευθεριῶν τῆς φιλελεύθερης δημοκρατίας· ὁ συστηματικός χαρακτήρας τῆς πολιτικῆς καταπίεσης στή φάση αὐτή ἐκδηλώνεται ἀρχικά μέ τήν ἀπαγόρευση ἀσκήσεως ἐπαγγέλματος (Berufsverbot) σέ κομμουνιστές, κυρίως διανοούμενους (σελ. 981 κ.έ.).

Θέση 5: Ἡ δευτέρα φάση «ἄρνησης τῆς δημοκρατίας» πού περνáει σήμερα ἡ Δ. Γερμανία διαφέρει σημαντικά ἀπό τήν πρώτη· ἡ ἀνεργία αὐτή τή φορά εἶναι δομική, «ἡ κατάσταση στά κράτη τοῦ πραγματικοῦ σοσιαλισμοῦ ἐμφανῶς διαφορετική», οἱ ἐπιτυχίες τῶν ἐθνικοαπελευθερωτικῶν κινήματων τείνουν νά διαμορφώσουν ἓναν εὐνοϊκό συσχετισμό δυνάμεων, παρά τήν ἀντιφατική πολιτική τῆς Κίνας μέ τόν «πρωτόγονο ἀντισοβιετισμό» τῆς, τά «συμπλέγματα κατωτερότητας» καί τίς «ἐσωτερικές ἀντιφάσεις» τῆς (σελ. 982).

Θέση 6: Μέ βάση τίς παραπάνω ἐνδείξεις, ἡ

φαινομενικά άπελπιστική κατάσταση του εργατικού κινήματος στη Δ. Γερμανία μπορεί να αλλάξει μόνο μετά τον σοσιαλιστικό μετασχηματισμό σε κάποια από τις άλλες αναπτυγμένες δυτικοευρωπαϊκές χώρες. Μιά τέτοια αλλαγή θά επιδρούσε αποφασιστικά στις διεργασίες και της δυτικογερμανικής εργατικής τάξης (σελ. 985).

Η κοινωνική αλλαγή προϋποθέτει όμως την ανάπτυξη της ταξικής συνείδησης και την ύπαρξη κόμματος της εργατικής τάξης. Άλλά για την ώρα δεν υπάρχει στη Δ. Γερμανία ένα κόμμα ριζωμένο στις εργαζόμενες μάζες, ικανό να τις οργανώσει και να τις οδηγήσει σε μία επαναστατική προοπτική (σελ. 985). «Υπάρχουν εντούτοις αφηρητές προς την κατεύθυνση της σύστασης ενός τέτοιου κόμματος, από τις όποιες σημαντικότερη —παρά τις ελλείψεις της— είναι το DKP. Οί προοπτικές ίσχυροποίησής του θά αυξηθούν, όταν τά μέλη του σταματήσουν να όνειρεύονται την Άνατολική Γερμανία σαν πρότυπο του σοσιαλισμού» (σελ. 986).

Θέση 7: Στη σύγχρονη Δ. Γερμανία υπάρχει μία μεγάλη μερίδα διανοουμένων και φοιτητών που είναι ένταγμένοι σε ποικίλες σοσιαλιστικές οργανώσεις. «Έπειδή αυτή ή άριστερή διάνοηση στέκεται σχεδόν μόνη της, και δεν είναι μέρος ενός μεγάλου σοσιαλιστικού κινήματος της εργατικής τάξης, τείνει να αναγάγει τον εαυτό της και τά προβλήματά της σε επίκεντρο του κόσμου» (σελ. 986). Άποτέλεσμα της κατάστασης αυτής είναι οί συζητήσεις για τή μεταβατική κοινωνία κ.λπ., που δεν έχουν καμία πολιτικοπρακτική άξια (σελ. 987).

Θέση 8: Όταν «ή άφηρημένη θεωρητική συζήτηση είναι άνιστορική και λανθασμένη, γίνεται λανθασμένη ιδεολογία» (σελ. 987). Διότι «τό άμεσο καθήκον που τίθεται στη Δ. Γερμανία δεν είναι ή πραγμάτωση του σοσιαλισμού, αλλά ή προάσπιση της δημοκρατίας και της κοινωνικής κατάστασης της εργατικής τάξης, με στόχο να μπορέσει αυτή να ξαναβρεί τήν ταξική της συνείδηση. Η —μέ μικρή διαφορά— επίτευξη του μικρότερου κακού στις τελευταίες βουλευτικές εκλογές, δεν αλλάζει τίποτε στο γεγονός ότι συνεχίζεται, και με τή συμμετοχή της [σοσιαλδημοκρατικής] κυβέρνησης, ή επίθεση στο επίπεδο διαβίωσης της εργατικής τάξης. Πρέπει να επιδράσουμε στους συνδικαλιστικούς αγώνες και να προσπαθήσουμε να αναπτύξουμε άπ' αυτούς μία νέα ταξική συνείδηση. Πρέπει να καταβάλουμε κάθε προσπάθεια για τήν οργάνωση της πολιτικής-ταξικής συνείδησης —είτε μέσα στο DKP είτε ως αντιπολίτευση μέσα στο SPD...» (σελ. 987).

7. Οί παραπάνω άπόψεις του Άμπεντροτ θέτουν μία σειρά σοβαρά θεωρητικά και πρακτικά προβλήματα, που είναι άδύνατο εδώ να αναλυθούν. Άναλυτική άφετηρία των επιλογών του είναι πάντως, όπως ήδη σημειώθηκε, ή κλασική μεταρρυθμιστική εκτίμηση ότι ο σοσιαλισμός δεν ανατρέπει αλλά «όλοκληρώνει» τήν (άστική) πολιτική δημοκρατία. Άκριβώς αυτή τή θεώρηση της σχέσης οικονομίας και πολιτικής έρχεται να άμφισβητήσει τό κείμενο του J. Hirsch⁴, που από τήν άποψη αυτή αποτελεί πολύτιμο αντίλογο. Ό. Hirsch, αναλύοντας σωστά τή σχέση ανάμεσα στην ιδεολογική άφομοίωση των μαζών και στην πολιτική καταπίεση, καταλήγει στο αντίθετο συμπέρασμα από τόν Άμπεντροτ: «...όσο μικρότερη αντίσταση προβάλλουν οί καταπιεζόμενες μάζες στην ιδεολογική τους άφομοίωση, τόσο πιό «φιλελεύθερο» μπορεί να παρουσιάζεται τό άστικό κράτος. Μιά άνάλυση λοιπόν όφείλει να έχει άφετηρία αυτόν προπάντων τό συσχετισμό: ο χαρακτήρας και οί τάσεις εξέλιξης της πολιτικής καταπίεσης έξαρτώνται από τό κατά πόσο και με ποιόν τρόπο τό σύστημα μαζικής άφομοίωσης διατηρεί τή δυνατότητα να λειτουργεί ένόψει των συγκεκριμένων εξελίξεων που έμφανίζουν οί συνθήκες συσσώρευσης του κεφαλαίου, και των ταξικών σχέσεων». Η γενική αυτή θεωρητική θέση οδηγεί τόν Hirsch σε έντελώς διαφορετικές εκτιμήσεις ή αξιολογήσεις, παρά κάποια επιφανειακή όμοιότητα των διαπιστώσεων του με τις άπόψεις του Άμπεντροτ. Ό Hirsch συνδέει τήν πολιτική καταπίεση πολύ άμεσότερα με τά «προβλήματα νομιμοποίησης» που άντιμετωπίζουν τά άστικά κόμματα, με τό συνδικαλιστικό άδιέξοδο και με τήν κρίση των άστικών νομιμοποιητικών ιδεολογιών, παρά με κάποια «βελτίωση» των ανατολικοευρωπαϊκών κρατών. Σάν στόχο της σύγχρονης πολιτικής καταπίεσης στη Δ. Γερμανία έπισημαίνει έτσι τήν προσπάθεια για προληπτική διαφύλαξη του θεσμικού συστήματος μαζικής άφομοίωσης και ιδεολογικής αναπαραγωγής, και για διατήρηση της εγρήγορης των κρατικών μηχανισμών φυσικού καταναγκασμού για περιόδους ανάπτυξης της κρίσης.

4. Βλ. τό άμέσως επόμενο άρθρο.

Γ. Ἡ πολιτική καταπίεση στή Δυτική Γερμανία

τοῦ Joachim Hirsch

μετάφραση: * Γιώργος Καρράς

Τό ἄρθρο αὐτό ἀσχολεῖται κατά βάση μέ τήν εξέλιξη «ἀντικειμενικῶν» πολιτικο-οικονομικῶν σχέσεων, στό πλαίσιο τῶν ὁποίων ὀφείλουμε νά δοῦμε τίς τάσεις πού ἐμφανίζει ἡ ἀσκούμενη ἀπό τό κράτος καταπίεση στή Δ. Γερμανία (ΟΔΓ). Πρέπει νά τονιστεῖ εὐθύς ἐξαρχῆς πώς θά ἦταν καταστροφικό νά ὑποβαθμίσουμε τή σοσιαλιστική θεωρία σέ ἐρμηνευτική ἀντικειμενικῶν δομικῶν μεταβολῶν τῆς ἀστικής κοινωνίας καί, μέ τόν τρόπο αὐτό, νά παραβλέψουμε τίς ὑποκειμενικές προϋποθέσεις καί προοπτικές κινήματων καί ἀγῶνων γιά χειραφέτηση. Μέ ἄλλα λόγια: μέ τήν προσήλωσή σέ κάποια ὑποτιθέμενη «λογική τοῦ κεφαλαίου» νά μᾶς διαφύγει ἡ πάλη τῶν τάξεων. Δέν ἐπιτρέπεται ὅμως, ἐξαιτίας ἀκριβῶς τῆς τρέχουσας ἀδυναμίας τοῦ ἀριστεροῦ κινήματος —στήν ὁποία ἀνταποκρίνεται μιά πραγματική ὑπεραφθονία ἀντικειμενικότητας, τῆς «βουβῆς αὐτῆς ἰσχύος τῶν σχέσεων»— νά ἐγκαταλείψουμε τήν προσπάθεια γιά μιά ἀκριβή ἀνάλυση αὐτῶν τῶν ἀντικειμενικῶν δομῶν καί, προπαντός, τῶν ἀντιφάσεων τους, γιατί ἔτσι θά διακινδυνεύαμε ἔλλειψη προσανατολισμοῦ, προοπτικῶν καί ἐπαφῆς μέ τήν πραγματικότητα. Αὐτό πρέπει νά ὑπογραμμιστεῖ μέ ἔμφαση ἐνόψει τῆς τάσης γιά ἕναν ἀκτιβισμό ἀποστερημένο θεωρίας, πού φαίνεται νά κερδίζει ἔδαφος σέ τμήματα τῆς αὐθόρμητιστικῆς ἀριστερᾶς.

Στή σύγκρουση τῶν «ἐκτιμήσεων»

Ἐκεῖνο πού σημαδεύει ἔντονα τίς σημερινές συζητήσεις γιά τή στρατηγική τῆς ἀντικαταπιεστικῆς πολιτικῆς εἶναι ἡ ἀβεβαιότητα μέ τήν ὁποία ἐκτιμᾶται ὁ χαρακτήρας καί οἱ τάσεις ἐξέλιξης τοῦ ὁμόσπονδου γερμανικοῦ συστήματος κυριαρχίας. Πρόκειται —καθώς βλέπουμε νά ἐξαπλώνεται ἡ πολιτική καταπίεση— γιά «ἀντιδημοκρατικές» ἀποκλίσεις ἀπό τήν ὁμαλή μορφή τοῦ κράτους δικαίου, πού τά αἰτία

τους πρέπει νά ἀναζητηθοῦν στήν παράδοση γιά τήν «ἀνωτερότητα τοῦ κράτους» πού διατηρεῖται στή γερμανική διοικητική γραφειοκρατία· βρισκόμαστε σέ δρόμο πού ἀπευθείας ὀδηγεῖ σέ κάποιο «νέο φασισμό»: ἔχουμε νά κάνουμε μέ ἕνα «αὐταρχικό» κράτος, ἕνα κράτος «ἐκτάκτου ἀνάγκης» ἢ ἕνα κράτος «ἐκτάκτων μέτρων»; Πίσω ἀπό τίς ἔννοιες αὐτές κρύβονται κεντρικῆς σημασίας ἐκτιμήσεις γιά τή συζήτηση περί στρατηγικῆς. Καί εἶναι νά ἀπορεῖ κανεῖς γιά τήν ἀσάφεια καί τήν ἰσοπεδωτική ἀπλούστευση μέ τήν ὁποία χρησιμοποιοῦνται συχνά οἱ ἔννοιες αὐτές στίς κουβέντες. Ἔτσι, τό αἴτημα νά πάψουμε, καλύτερα, νά χρησιμοποιοῦμε σάν ἔννοιες κάποιες λέξεις πού μᾶς ἐλκύουν, μπορεῖ νά εἶναι κατανοητό· δέν μᾶς λύνει ὅμως καί τό πρόβλημα.

Τό δίλημμα ἐμφανίζεται ἰδιαίτερα ἐκδηλα στίς συζητήσεις γιά τόν «νέο φασισμό»: ἡ θεωρία αὐτή —πού στήν ἀρχική γαλλική ἐκδοχή της (A. Glucksmann) ὀρμᾶται ἀπό μιά προχωρημένη πλῶση ἀνάμεσα σέ πολιτικοποιημένες λαϊκές μάζες καί ἕνα κράτος πού ἀντιδρᾷ μέ ὄλο καί πιό ἀνοιχτά τρομοκρατικό τρόπο σέ μαζικά πολιτικά κινήματα— ἔχει στό μεταξῦ ἀρκετά κριτικαριστέ: γιά τήν ἀνεπαρκῆ ταξική της ἀνάλυση, γιά τήν παραγνώριση τοῦ γεγονότος πώς ἡ ἄμεση καί «ἐξω ἀπό τό πλαίσιο τοῦ νόμου» ἄσκηση βίας συνιστᾷ θεμελιακό χαρακτηριστικό τοῦ ἀστικού κράτους, γιά τήν ἀνεπαρκῆ ἐμβάθυνση στήν εξέλιξη ἀντικειμενικῶν καταστάσεων σύγκρουσης στή διαδικασία συσσώρευσης τοῦ κεφαλαίου καί τῆς κίνησης τῶν τάξεων, γιά τίς ἐσφαλμένες ἐκτιμήσεις της σχετικά μέ τή δραστηριότητα τῶν μηχανισμῶν ἰδεολογικῆς ἀφομοίωσης, καί γιά πολλά ἄλλα. Δικαίως τῆς ἔχει ἀντιταχθεῖ πώς δέν εἶναι σέ θέση νά ἐξηγήσει τό γεγονός ὅτι συνυπάρχουν ἀστικοί-κοινοβουλευτικοί θεσμοί καί μέθοδοι τοῦ κράτους δικαίου, καί ἐντεινόμενη ἀνοιχτή ἄσκηση βίας ἢ καταστρατήγηση τοῦ συντάγματος· καί πώς, μέ βάση τίς ἐσφαλμένες της ἐκτιμήσεις, ὀδηγεῖται ἀναγκαστικά σέ μοιραίες πολιτικές συνέπειες: στήν προσέγγιση, δηλαδή, τοῦ ζητήματος τῆς βίας σέ στρατιωτικό ἀποκλειστικά ἐπίπεδο.

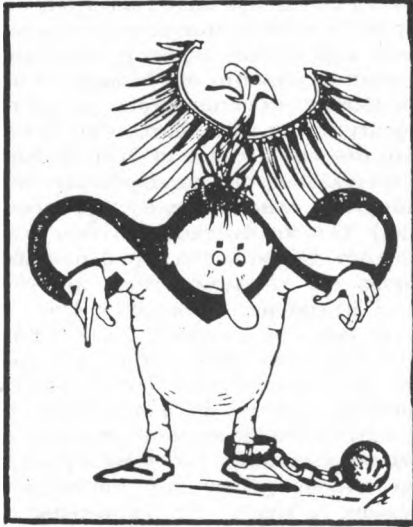
Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ὅμως, εὐλόγα ἔχει ἐπισημανθεῖ πώς στίς ταξικές ἀντιθέσεις τῆς καπιταλιστικῆς κοινωνίας ἐδρεῖται πάντοτε ἡ δυνατότητα, μιά λιγότερο ἢ περισσότερο «φιλελεύθερη»-δημοκρατική ἀστική κυριαρχία νά μεταπηδήσει σέ μαζική καταπίεση καί τρομοκρατία· καί πώς μιά πορεία πρὸς αὐτή τήν κατεύθυνση δέν εἶναι ὑποχρεωτικό νά διαγραφεῖ σύμφωνα μέ τά γνωστά πρότυπα τῆς διαδικασίας ἐκφασισμοῦ τῶν δεκαετιῶν τοῦ '20 καί τοῦ '30, ἀλλά πώς σέ διαφοροποιημένες παραγωγικές καί ταξικές συνθήκες μπορεῖ νά προσλάβει νέες μορφές, τίς ὁποῖες καί ὀφείλουμε ἐγκαιρα νά ἐπισημάνουμε στήν πράξη. Αὐτός εἶναι χωρίς ἀμφιβολία ὁ λόγος πού ἡ συζήτηση γιά τόν «νέο φασισμό» ἐπιβιώνει παρά τήν ἀσκούμενη κριτική· ἐμπεριέχει ἀκριβῶς τήν τοποθέτηση ἑνός ἀναγκαίου καί κεντρικῆς σημασίας ἐρωτήματος. Τό τελευταῖο ὅμως θά μπορέσει νά βρεῖ ἀπάντηση μόνο ἐφόσον δοῦμε καθαρότερα τίς συνθήκες διατήρησης τῆς ἀστικῆς ταξικῆς κυριαρχίας σέ σινάρτηση μέ τήν πραγματική ἐξέλιξη τῶν συνθηκῶν ἀξιοποίησης τοῦ κεφαλαίου καί τῶν ταξικῶν συγκρούσεων. Χρειαζόμαστε λοιπόν, πρὶν ἀπ' ὅλα, μιά ὑλιστική καί συγκεκριμένη ἀνάλυση τοῦ «πολιτικοῦ συστήματος» τῆς ΟΔΓ καί τῶν φαινομένων κρίσης του, μιά ἐξέταση ἢ

* Ἀπό τό γερμανικό περ. *Links* τεύχ. 81, Ὀκτ. 1976.

όποια όμως οφείλει πρώτα να διασφαλίσει το θεωρητικό πλαίσιο αναφοράς της.

Γιά τή σχέση ιδεολογικής άφομοίωσης και βίαιης καταστολής

Πρέπει τώρα, πρίν ξεκινήσουμε, να λάβουμε υπόψη πώς ή άστική κυριαρχία συνιστά πάντοτε μιά (ιδιαίτερα αντιφατική) ένότητα ιδεολογικής άφομοίωσης και

βίαιης καταπίεσης. Μιά ταξική κυριαρχία δέν μπορεί ποτέ να διατηρηθεί αποκλειστικά με τήν άσκηση φυσικής βίας, αλλά οφείλει να επιζητήσει, ως ένα βαθμό, τήν εξασφάλιση τής (έστω παθητικής) «συγκατάθεσης» τών καταπιεζομένων. Αυτό, με τή σειρά του, προϋποθέτει ότι τά υλικά συμφέροντά τους δέν παραμελούνται έντελώς. Από δώ προκύπτει και ή σημασία τής «πολιτικής μεταρρυθμίσεων» πού, με μιά πολύ γενική έννοια, οφείλει να άποτελεί δομικό συστατικό άστικοδημοκρατικών καθεστώτων. Κάθε άστικό κράτος διαθέτει, έτσι, ένα σύστημα «ιδεολογικών μηχανισμών» (μηχανισμοί «γενικής παιδείας», μέσα μαζικής επικοινωνίας), οί όποιοι παραλαμβάνουν αντιφατικές ταξικές ιδεολογίες και τίς έπεξεργάζονται σέ «κυρίαρχη ιδεολογία»· επίσης, διαθέτει «μηχανισμούς μαζικής άφομοίωσης» (κόμματα, και, από μιά άποψη, «άφομοιωτικά» συνδικάτα), τά όποια προσφέρουν άφετηριακά σημεία για μερική ίκανοποίηση μαζικών άναγκών, τίς όποιες όμως ταυτόχρονα διοχετεύουν και φιλτράρουν με τρόπο σύμφωνο προς τό «σύστημα». Αυτό σημαίνει πώς οί ταξικές αντιθέσεις τής άστικής κοινωνίας επιδρούν πάντοτε και μέσα στους μηχανισμούς αυτούς, και άναγκαστικά οδηγούν εκεί σέ συγκρούσεις και πάλη. Τό εάν και τό πώς, στίς αντιφάσεις αυτές, λειτουργεί τό σύνολο σύστημα ιδεολογικής άφομοίωσης τών μαζών, εξαρτάται από τήν οικονομική ανάπτυξη, από τά υλικά περιθώρια παραχωρήσεων πού διαθέτει τό κεφάλαιο, από τά ταξικά κινήματα και συγκρούσεις, τά όποια από τή μεριά τους δέν πρέπει να θεωρούνται άπλώς άμεσα άποτελέσματα του οικονομικού κινήματος, αλλά καθορίζον-

ται από τή διαμόρφωση τής πολιτικής συνείδησης και τή δυνατότητα πολιτικής δράσης. Πολύ γενικά, μπορούμε να πούμε πώς ή έντεινόμενη παρουσία κρατικής βίας άποτελεί (προκαταβολική, ένδεχόμενα) «άπάντηση» στήν άνεπάρκεια ιδεολογικών μηχανισμών-μηχανισμών ένσωμάτωσης τών μαζών. Πράγμα πού σημαίνει ότι όσο μικρότερη αντίσταση προβάλλουν οί καταπιεζόμενες μάζες στήν ιδεολογική τους άφομοίωση, τόσο πίο «φιλελεύθερο» μπορεί να παρουσιάζεται τό άστικό κράτος. Μιά άνάλυση λοιπόν οφείλει να έχει άφετηρία αυτόν προπάντων τό συσχετισμό: ό χαρακτήρας και οί τάσεις εξέλιξης τής πολιτικής καταπίεσης εξαρτώνται από τό κατά πόσο και με ποιόν τρόπο τό σύστημα μαζικής άφομοίωσης διατηρεί τή δυνατότητα να λειτουργεί ένόψει τών συγκεκριμένων εξελίξεων πού εμφανίζονται οί συνθήκες συσσώρευσης του κεφαλαίου, και τών ταξικών σχέσεων. Μόνο από κεί μπορούμε να δούμε άκριβέστερα με ποιές μεταβολές στο σύστημα κυριαρχίας έχουμε να κάνουμε, σήμερα και στο άναμενόμενο μέλλον.

Οικονομία, ταξική δομή και ταξικές αντιθέσεις

Ή μέχρι τώρα οικονομική ανάπτυξη τής ΟΔΓ χαρακτηριζόταν από έναν ταχύτατο ρυθμό συσσώρευσης, και στην πορεία της επιβλθαν ριζικές μεταβολές στην τεχνολογία τής παραγωγής. Προϋπόθεση γι' αυτό ήταν ή άδυναμία τής εργατικής τάξης και τών οργανώσεών της μετά τή συντριβή τους από τό φασισμό και στίς ειδικές πολιτικές συνθήκες τής μεταπολεμικής περιόδου. Ή ΟΔΓ, στίς συνθήκες αυτές, εξελίχθηκε σέ ίμπεριαλιστική ύπο-μητρόπολη. Ή διασφάλιση και ή ενίσχυση αυτής τής θέσης εξαρτάται από τή δυνατότητα να επιβληθούν περαιτέρω οικονομικο-κοινωνικές «δομικές μεταβολές», και να εξασφαλιστεί ό άποτελεσματικός οικονομικοπολιτικός πειθαναγκασμός τής εργατικής τάξης.

Μέ λίγα λόγια μπορούμε να σκιαγραφήσουμε τί σημαίνει αυτό: πρώτον, ή διασφάλιση τής ανταγωνιστικής θέσης τής ΟΔΓ στην παγκόσμια αγορά, καθώς πέφτει τό ποσοστό κέρδους, προϋποθέτει πώς οί «αντιθέσεις για τήν κατανομή» δέν παρακάμπτονται μέσω του πληθωρισμού, αλλά πώς ή επίθεση με στόχο τό επίπεδο του πραγματικού μισθού τών εργατών εντάσσεται σέ μιά στρατηγική οργανωτικού πειθαναγκασμού, και πώς άπρόβλεπτες διακοπές τής παραγωγικής διαδικασίας (άπό «άνεπίσημες» άπεργίες λχ.) μπορούν να καταστολουν. Δεύτερον, ή επιταχυμένη πραγμάτωση ενός «ίμπεριαλιστικού» καταμερισμού εργασίας (μεταφορά τεχνολογικά άπλών και ύψηλης έντασης εργασίας παραγωγών στο έξωτερικό) συνεπάγεται τή δημιουργία δομικής άνεργίας με ταυτόχρονη έντατικοποίηση τής εκμετάλλευσης, διαδικασίες μαζικής επαγγελματικής μεταφοράς και ύποβάθμισης, και άποκλεισμό όλόκληρων κοινωνικών ομάδων (νεολαία, άνειδίκεντοι). Τρίτον, μιά «δομική μεταβολή» με αυτά τά αίτια ενέχει άναγκαστικά μιά διαρκή βίαιη καταστροφή φυσικών και κοινωνικών συνθηκών ζωής — υπόβαθρο τών έντεινόμενων αντιθέσεων στον λεγόμενο «χώρο τής άναπαραγωγής»: και τέταρτον, ό άποτελεσματικός πολιτικός-στρατιωτικός έλεγχος

περιοχών επένδυσης και πώλησης του δυτικογερμανικού κεφαλαίου μέσω της ΟΔΓ εξαρτάται ιδιαίτερα άμεσα από την έσωτερική «πολιτική σταθερότητα».

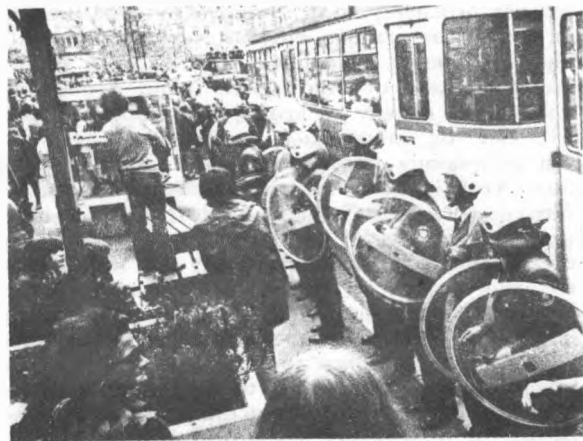
Τό κράτος δέν μπορεί νά έναντιωθει μέ αξιώσεις σέ αυτές τίς οικονομικές εξελίξεις, χωρίς νά θέσει σέ κίνδυνο τή σχετικά άδιατάραχη ροή τής συσσώρευσης και, έτσι, τήν ίδια τή δική του υλική βάση· οφείλει αντίθετα νά τή στηρίξει και ένμέρει νά τήν προωθήσει. Ταυτόχρονα όμως, σέ αυτή τή διαδικασία άναδιάρθρωσης επιβραδύνεται και ό «έσωτερικός» ρυθμός συσσώρευσης, πράγμα πού, γιά μειούμενα ποσοστά άνάπτυξης, συρρικνώνει τά υλικά περιθώρια κινήσεων γιά άντισταθμιστικές, κρατικές παρεμβάσεις. Αυτό σημαίνει πώς τό «δίκτυο κοινωνικής ασφάλισης» πού τόσοι επικαλούνται μπορεί νά μείνει μέν τυπικά άθικτο στό μέλλον, σημαντικά όμως φαινόμενα —όπως οί συνέπειες τής υποβάθμισης και τής χρόνιας άνεργίας, τής έντατικοποίησης τής έργασίας και τής κοινωνικής περιθωριοποίησης κ.λπ.— δέν θά μπορούν νά άνασχεθούν, και τά όριά του θά στενεύουν τόσο πολύ, ώστε όλο και περισσότερα άτομα και κοινωνικές ομάδες θά αποκλείονται.

Τό σύστημα μαζικής άφομοίωσης γίνεται μακροπρόθεσμα άσταθές

Έχει σημασία νά παρατηρήσουμε τώρα ότι στήν ΟΔΓ —και αυτό συνιστά επίσης μιά όρισμένη διαφορά μέ τίς συγγενικές δυτικοευρωπαϊκές χώρες— δέν υπάρχουν ουσιαστικά όργανώσεις πού νά άντιληφθούν τά συμφέροντα πού αυτές οί εξελίξεις θέτουν σέ κίνηση, και νά τά άγκαλιάσουν, καταρχήν έστω και «άφομοιωτικά». Τά συνδικάτα, μέ τή σύλληψη γιά τή μισθολογική πολιτική πού έχουν —ή όποία προσβλέπει σέ μιά διαρκή οικονομική άνάπτυξη—, στέκονται σχετικά άνήμπορα μπροστά στά προβλήματα πού θέτει ή ίμπεριαλιστική «δομική μεταβολή», ή άνεργία, ή υποβάθμιση και έντατικοποίηση τής έργασίας, και τό κύμα τών «πρωτοβουλιών τών πολιτών» —πού έμφανίστηκαν καθώς επιδεινώνονταν οί συνθήκες ζωής στό «χώρο τής άναπαραγωγής»— ήρθε σέ άδιέξοδο, χωρίς νά υπάρξει ή δυνατότητα νά σταθεροποιηθεί άφομοιωτικά (πχ. μέσω τής SPD), πολύ δέ λιγότερο νά άποσπασθεί από τόν στενό του προσανατολισμό και τήν όργανωτική του άδυναμία, μέ τήν έννοια τού καθορισμού γενικών στόχων. Αυτή ή άδυναμία τής όργανωμένης άμυνας ήταν και είναι προϋπόθεση γιά τό ότι ή οικονομικοκοινωνική «δομική μεταβολή» πραγματοποιείται σχετικά άνετα πρός όφελος τού ίμπεριαλιστικού κεφαλαίου τής ΟΔΓ, πράγμα πού ταυτόχρονα σημαίνει πώς, πρός τό παρόν, μιά μετωπική επίθεση στίς όργανώσεις τής έργατικής τάξης δέν χρειάζεται νά άναγραφεί στήν ήμερήσια διάταξη. Τά κατακερματισμένα και άπομονωμένα μεταξύ τους κοινωνικά πεδία άντιθέσεων —πράγμα πού πρέπει νά άποδοθεί και στόν τρόπο μέ τόν όποίο χειρίστηκε ή κρατική παρέμβαση τήν κρίση— δέν ένοποιούνται πολιτικά, και έτσι φαίνονται μέχρι στιγμής ικανά νά άντιμετωπιστούν μέ τίς παραδοσιακές μεθόδους χειραγώγησης άντιθέσεων και συμφερόντων. Άκριβώς αυτό όμως ένέχει και τή δυνατότητα νά έκραγούν συσσωρευμένα δυναμικά σύγκρουσης μέ τρόπο άνεξέλεγκτο και τέτοιον πού νά μήν επιτρέπει πιά φακλί-

δευση από τούς ύπάρχοντες θεσμούς.

Μπορούμε γενικά νά διαπιστώσουμε ότι τό σύστημα ένσωμάτωσης τών μαζών πού βασίζεται στό συνασπισμό τών κατεστημένων «λαϊκών κομμάτων» και τών «άφομοιωμένων» συνδικάτων βρίσκεται άντιμέτωπο μέ «προβλήματα νομιμοποίησης» πού θά όξύνονται τόσο πιο πολύ, όσο θά χάνεται ή οικονομική του βάση, ή διαρκής οικονομική άνάπτυξη. Μέ αυτό συμπίπτει και τό γεγονός ότι, ως άρνητική πλευρά τής επιτυχούς «άποϊδεολογικοποίησης» τής δεκαετίας τού '50, διαμορφώνεται μιά όλο και πιο «έργαλειακά» καθορισμένη στάση τών μαζών άπέναντι στούς κομματικούς και συνδικαλιστικούς μηχανισμούς. Ειδικά ή SPD, σάν κυβερνητικό κόμμα, βρέθηκε και βρίσκεται, ως γνωστόν, μπροστά στό δίλημμα νά στηρίζεται στίς «προσδοκίες γιά μεταρρυθμίσεις» και ταυτόχρονα νά πρέπει μόνιμα νά τίς διαφεύδει. Τήν αντίφαση αυτή είναι όλο και λιγότερο σέ θέση νά παρακάμψει μέ τήν έκμετάλλευση τών παραδοσιακών της δεσμών (ή άπομάκρυνση «παραδοσιακών ψηφοφόρων» είναι ένδεικτική). Όσο πιο άναγκασμένο είναι τό κράτος νά ένδίδει σχεδόν άπροκαλύπτα στίς άναγκαιότητες τής άξιοποίησης τού κεφαλαίου, τόσο πιο εύθραυστες γίνονται οί ξεπερασμένες φόρμουλες όπως τό «κοινό όφελος», τό «κοινωνικό κράτος» κ.λπ., και ή ικανότητά τους νά άντικατασταθούν από τή νέα ιδεολογία τής «άνάγκης τών πραγμάτων» είναι άμφισβητήσιμη. Ταυτόχρονα είναι άναγκαίο, ή συγκράτηση τής άναρχίας τής καπιταλιστικής κοινωνικοποίησης νά έπιχειρείται όλο και περισσότερο μέ τή διοικητική έξουδετέρωση κοινωνικών χώρων πού έμφανίζουν έντονα σημεία κρίσης (ό τομέας τής εκπαίδευσης ως χώρος ύποδοχής δυνάμει άνέργων, επέκταση τών λειτουργιών και υπερφόρτωση τής «κοινωνικής διοίκησης»), χωρίς νά διατίθενται, κατά προσέγγιση έστω, οί υλικές προϋποθέσεις γιά τήν έρση τών ύπαρχόντων προβλημάτων. Έξου έπεται πώς ό τομέας δραστηριοτήτων τής κρατικής διοίκησης μεταβάλλεται όλο και περισσότερο σέ πεδίο άμεσων άντιθέσεων: ή διαμεσολαβούσα ένσωματωτική επίδραση «άφομοιωτικών» όργανώσεων διεκδίκησης συμφερόντων άναιρείται, και γίνεται άμεσότερη ή άντιπαράθεση μέ μιά γραφειοκρατία, ή όποία μόνο μέ κατασταλτικό διακανονισμό μπορεί πλέον νά έλέγξει τά πεδία προβλημάτων τής, καθώς άναπτύσσονται οί άπαιτήσεις γιά οικονομικές μεταρρυθμίσεις.

Ἄπό δὴ ὅμως εἶναι βέβαιο πὼς δὲν προκύπτει ἄμεσα ἢ συγκρότηση μιᾶς πολιτικῆς συνείδησης μαζικῆς καὶ ἱκανῆς γιὰ ὀργάνωση. Ἀκόμη καὶ ἂν, ἐνόψει τῆς ἀναμενόμενης οικονομικῆς ἐξέλιξης, πληθαίνουν τὰ πεδία σύγκρουσης, δὲν μπορούμε νὰ ἰσχυριστοῦμε πὼς ἐπίκειται κάποια ἐπαναστατικὴ κατάσταση. Ἡ ἐπιτεινόμενη ὅμως ἀδυναμία τῶν γραφειοκρατικῶν κομματικῶν καὶ συνδικαλιστικῶν μηχανισμῶν νὰ λάβουν ἐνεργὰ ὑπόψη τους σοβαρὲς κοινωνικὲς διαμάχες, καὶ ἢ αὐξοῦσα εὐθραυστότητα τῶν ἰδεολογιῶν νομιμοποίησης ὀδηγοῦν σὲ μιὰ ἐκ βάθρων ἀστάθεια τοῦ συστήματος κυριαρχίας, οἱ συνέπειες τῆς ὁποίας οὔτε νὰ προβλεφθοῦν οὔτε νὰ προγραμματιστοῦν μπορούν. Κατὰ παράδοξο τρόπο ἢ ἀποσύνδεση τοῦ κομματικοῦ συστήματος ἀπὸ τὶς θεμελιακὲς ταξικὲς δομές, καὶ ἢ συνδεόμενη μαζι τῆς—ἂν ἐξαιρέσουμε τὰ ἰδεολογικὰ πυροτεχνήματα— ἀποϊδεολογικοποίηση τῶν κομματικῶν πολιτικῶν διενέξεων ἐξυπακούει τὴν ἐνισχυμένη δυνατότητα νὰ ἀναπτυχθοῦν διαδικασίες πολιτικοποίησης ἔξω ἀπὸ τὸ πλαίσιο τῶν πολιτικῶν μηχανισμῶν τοῦ ἀστικοῦ κράτους. Ἡ γερμανικὴ ἀστική τάξη εἶναι ὑποχρεωμένη νὰ ἐγκαταλείψει τὴν ἰδέα γιὰ τὴ σύνναψη ἑνός (ὅσο προβληματικοῦ) «ἰστορικοῦ συμβιβασμοῦ» μὲ κάποιο ρεφορμιστικὸ ἐργατικὸ κόμμα. Φαίνεται πὼς εἶναι αὐτὴ ἡ ὁλοένα πιο ὑπαρκτὴ δυνατότητα νὰ καταρρεύσουν μηχανισμοὶ μαζικῆς ἀφομοίωσης πού καθορίζει καὶ τὸ ἐρμηνευτικὸ πλαίσιο γιὰ τὴν ἔνταξη τῆς πολιτικῆς καταπίεσης: ἐξακολουθοῦν φυσικὰ νὰ λειτουργοῦν, τὸ ὑπόβαθρο ὅμως λειτουργίας τους συρρικνώνεται, καὶ φαινόμενα ὅπως ἡ φοιτητικὴ ἐξέγερση, οἱ αὐθόρμητες ἀπεργιακὲς ἐκδηλώσεις ἢ ἡ μεμονωμένη ριζοσπαστικοποίηση πού ἐπιδεικνύουν οἱ «πρωτοβουλίες τῶν πολιτῶν» εἶναι σαφεῖς προειδοποιήσεις γιὰ τοὺς ἄρχοντες, ἀκόμη καὶ ἂν μέχρι σήμερα ἔχει ἀποδειχθεῖ πὼς οὐσιαστικά μπορούν νὰ κατασταλοῦν ἢ νὰ ἀφομοιωθοῦν. Ὁ συνασπισμὸς τῶν κατεστημένων πολιτικῶν ὀργανώσεων εἶναι ταυτόχρονα καὶ συνασπισμὸς τῆς ἀγωνίας πού δὲν κατορθώνει νὰ δείχνει ἐμπιστοσύνη στοὺς «πολίτες».

Οἱ στόχοι τῆς πολιτικῆς καταπίεσης

Τὰ πρόσφατα μέτρα κρατικῆς καταπίεσης στοχεύουν κυρίως, γιὰ τὸ λόγο αὐτό, στό νὰ περιφρουρήσουν προκαταβολικά τὸ ὑπάρχον θεσμικὸ σύστημα ἀφομοίωσης τῶν μαζῶν καὶ ἰδεολογικῆς ἀναπαραγωγῆς, καὶ νὰ διατηρήσουν ἀνέπαφο τὸν κρατικὸ μηχανισμό καταναγκασμοῦ ὡς ἐφεδρεία γιὰ περίοδο κρίσης.

Ἡ καταπίεση, πού πρὸς τὸ παρὸν δὲν εἶναι ὑποχρεωτικὸ νὰ προσλάβει τὴ μορφή ἀνοιχτῆς ἀσκησης βίας σὲ μαζικὴ κλίμακα, ἔχει ἔτσι στόχο τῆς:

— δυνάμει φορεῖς ριζοσπαστικῆς διεκδίκησης συμφερόντων στό ἐσωτερικὸ τῶν μηχανισμῶν μαζικῆς ἀφομοίωσης, καὶ στό ἐσωτερικὸ ἐκείνων τῶν τομέων τῆς κρατικῆς διοίκησης πού ἀσχολοῦνται ἄμεσα μὲ τὴ διευθέτηση ἐκρηκτικῶν κοινωνικῶν πεδίων σύγκρουσης («μεταρρυθμιστικὲς γραφειοκρατίες»):

— δυνάμει πομποῦς ἰδεολογικῶν «ἀποκλίσεων» στό ἐσωτερικὸ τῶν ἰδεολογικῶν μηχανισμῶν, οἱ ὁποῖες θὰ μπορούσαν νὰ διαταράξουν τὴν ἐπίπονη διαδικασία προσαρμογῆς τῆς κυριαρχῆς ἰδεολογίας στὶς διαφοροποιημένες κοινωνικὲς συνθήκες:

— ἔμβρυα αὐτόνομης (πού δὲν μπορεῖ δηλαδὴ νὰ

ἀπορροφηθεῖ ἀπὸ τὸ ὑπάρχον θεσμικὸ σύστημα μαζικῆς ἀφομοίωσης) ὀργάνωσης καὶ «μὴ ἀναγνωρισμένες» μορφές πολιτικῆς καὶ οικονομικῆς σύγκρουσης.

Στὴ διαδικασία αὐτὴ ὁ κρατικὸς μηχανισμὸς καταναγκασμοῦ (ἀστυνομία, στρατός, δικαιοσύνη, ἐσωτερικὴ διοίκηση) ἀποκτᾶ κεντρικὴ σημασία μὲ δύο ἔννοιες: ὡς δύναμη ἢ ὁποῖα, μὲ κατασταλτικὲς παρεμβάσεις, ἐξασφαλίζει τὶς συνθήκες γιὰ τὴ δράση τοῦ ὑπάρχοντος συστήματος μαζικῆς ἰδεολογικῆς ἀφομοίωσης (περιστολὴ τῆς «αὐτονομίας τῶν πανεπιστημίων», νομοθεσία γιὰ τὴ λογοκρισία, παρεμπόδιση ἐξω-συνδικαλιστικῶν οικονομικῶν ἀγῶνων κ.λπ.)· καὶ ὡς ἐφεδρεία γιὰ τὴν ἀσκηση βίας σὲ μαζικὴ κλίμακα, ὡς περίπτωση πού τελικὰ ἀποδειχθεῖ ἀνεπαρκὲς τὸ ἐξαιρετικὰ πλεόν ἀσταθὲς σύστημα ἀφομοίωσης.

Τὸ γεγονός ὅτι ἡ κρατικὴ πολιτικὴ καταπίεση δὲν ἔχει προσλάβει πρὸς τὸ παρὸν μαζικὸ χαρακτῆρα, ἀλλὰ στοχεύει διασκορπισμένα, ἀπομονωμένα καὶ ἀδύναμα σήμερα ἄτομα καὶ ὁμάδες, πρέπει νὰ ληφθεῖ σοβαρὰ ὑπόψη στὶς συζητήσεις τῆς ἀριστερᾶς γιὰ τὴ στρατηγικὴ. Αὐτὴ ὀφείλει, καὶ γιὰ ὅσο διάστημα τὸ σύστημα μαζικῆς ἀφομοίωσης ἐξακολουθεῖ κουτσὰ στραβὰ νὰ λειτουργεῖ, νὰ ἐστιάσει, θέλοντας καὶ μὴ, τὴν προσοχὴ τῆς στὶς ἀντιφάσεις του, νὰ ἐπιχειρήσει νὰ τὶς δξύνει, νὰ ἐπωφεληθεῖ ὅμως ταυτόχρονα καὶ ἀπὸ τὶς εὐκαιρίες γιὰ αὐτόνομη πολιτικὴ δουλειά πού ἐξακολουθεῖ νὰ παρέχει τὸ ὑπάρχον σύστημα.

Γιατὶ δὲν μπορούμε νὰ ἀποκλείσουμε τὴν περίπτωση, ὁ εἰδικὸς χαρακτῆρας τοῦ γραφειοκρατικοῦ-αὐταρχικοῦ κράτους, ὅπως ἔχει διαμορφωθεῖ στὴν ΟΔΓ, νὰ διατηρηθεῖ γιὰ μεγάλο διάστημα· ἀφοῦ, τελικὰ, μιὰ μορφή κυριαρχίας—ἢ ὁποῖα κατορθώνει ἀκόμη νὰ ἐξασφαλίζει τὴν ἰδεολογικὴ ἑνωμάτωση τῶν μαζῶν μὲ τὸ νὰ ἀσκεῖ μεμονωμένα βία εἰς βάρος ἀπομονωμένων ἀμφισβητιῶν καὶ ἀνίσχυρων ἐμβρύων ὀργάνωσης— ἀνταποκρίνεται ἄμεσα στὶς ἀνάγκες τῆς ἀξιοποίησης τῶν κεφαλαίων μὲ τὴ σημερινὴ στάθμη ἀνάπτυξης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων· πολὺ ἁμεσότερα, ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἀπὸ τὴν ἀνοιχτὴ μαζικὴ τρομοκρατία, τῆς ὁποίας τὸ «τίμημα» σὲ ἕνα ἰδιαίτερα ἀναπτυγμένο βιομηχανικὸ κράτος εἶναι ἀπρόβλεπτο. Ἦδη γιὰ τὸ λόγο αὐτό, μιὰ ἀπλὴ καὶ «φυσιολογικὴ», θὰ λέγαμε, ὀλίσθηση πρὸς μιὰ φασιστικὴ καὶ μαζικὰ τρομοκρατικὴ κυριαρχία δὲν φαίνεται πιθανή. Κάτι τέτοιο θὰ ἀπαιτοῦσε, τουλάχιστον, τὴν ὑποστήριξη, ἂν ὄχι ἑνὸς μαζικοῦ κινήματος, πάντως μιᾶς δραστηρικῆς φασιστικῆς ἰδεολογίας, ἢ ὁποῖα βέβαια δὲν μπορεῖ ἀπλῶς νὰ βγεῖ ἀπὸ τὸ συρτάρι. Μιὰ τέτοια ἐξέλιξη θὰ ἔπρεπε συνεπῶς νὰ περάσει μέσα ἀπὸ σοβαρὲς συγκρούσεις στό ἐσωτερικὸ τῶν ἰδεολογικῶν μηχανισμῶν· καὶ ἕνας τέτοιος κίνδυνος δὲν πρέπει νὰ ὑποτιμηθεῖ: σίγουρα δὲν θὰ ἐπαιρνε μορφή ἀνοιχτοῦ πραξικοπήματος ἀλλὰ, πολὺ περισσότερο, μορφή μιᾶς πιο προχωρημένης ἀναδιάρθρωσης καὶ ἀνακατανομῆς λειτουργιῶν στό πλαίσιο τῶν κατεστημένων μηχανισμῶν τοῦ ἀστικοῦ κράτους, τῶν κομμάτων, τῶν συνδικάτων καὶ τῶν «ἰδεολογικῶν μηχανισμῶν», χωρὶς αὐτοὶ νὰ πρέπει ἀναγκαστικά νὰ παραμφιστοῦν καὶ τυπικά. Μιὰ τέτοια ἐξέλιξη συναρτάται στενά μὲ τὰ οἰκονομικὰ περιθώρια τῆς δυτικογερμανικῆς ἀστικῆς τάξης—ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἐξαρτῶνται οἱ δυνατότητες γιὰ ὑλικὲς παραχωρήσεις— καὶ, ἔτσι, τὸ ἀπαραίτητο θεμέλιο γιὰ μιὰ «μεταρρυθμιστικὴ» μαζικὴ ἀφομοίωση. Τὰ περιθώρια αὐτὰ τῆς ἱμπεριαλιστικῆς μεγάλης δύ-

ναμης ΟΔΓ καθορίζονται όμως όλο και πιο φανερά από την εξέλιξη των ταξικών αγώνων στο εξωτερικό.

Θέσεις για τη συζήτηση περί στρατηγικής

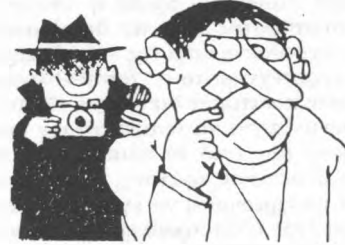
(1) Ένας άμιγώς άμυντικός «αγώνας για το σύνταγμα» μένει χωρίς μεγάλη ανταπόκριση, ίσως επειδή, στην ΟΔΓ τουλάχιστον, απουσιάζει ο αποδέκτης: ή σχεδόν ανύπαρκτη επαναστατική και αγωνιστική πείρα της δυτικογερμανικής αστικής τάξης εκφράζεται και στο ότι ουσιαστικά δεν υπάρχει μία «φιλελεύθερη κοινή γνώμη» με αντίστοιχες ιδεολογικές παραδόσεις, και οι άστοι ιδεολόγοι έχουν παραμείνει στην πλειοψηφία τους αυταρχικοί ύποτελεις. Από την άλλη μεριά απουσιάζουν όμως και οι «ρεφορμιστικές» οργανώσεις της εργατικής τάξης που θα μπορούσαν, όπως σε άλλες χώρες, να αναλάβουν, από μία άποψη, την «κληρονομιά» του αστικοδημοκρατικού φιλελευθερισμού.

(2) Η μέσω καταπίεσης εξασφάλιση της αφομοίωσης των μαζών βρίσκεται μπροστά σε ένα αποφασιστικό δίλημμα: δεν μπορεί να φτάσει τόσο μακριά, ώστε οι ιδεολογικοί μηχανισμοί και οι μηχανισμοί αφομοίωσης των μαζών να αποσπασθούν από κάθε δεσμό με συμφέροντα και από όλα τα ιδεολογικά ρεύματα, χωρίς να αποστεωθούν, και να χάσουν την τεχνική ικανότητα να ασκούν την κυριαρχική λειτουργία τους. Η SPD πρέπει να αισθάνεται αυτό το δίλημμα έντονα—από όλο, αφού—και με κάπως διαφορετικό τρόπο τα συνδικάτα—μπορεί δυσκολότερα από όλους να αποποιείται «μεταρρυθμιστικές» διεκδικήσεις, και οδηγείται αναγκαστικά σε όρισμένες μορφές περιορισμένης πολιτικοποίησης και κινητοποίησης. Αυτό θέτει όρισμένα όρια στη μετεξέλιξη του κόμματος σε αφομοιωμένο κρατικό μηχανισμό. Άρα, όσο η ένσωμάτωση των μαζών θα στηρίζεται στην πλουραλιστική «διαμόρφωση γνώμης» και τον πλουραλιστικό «κομματικό ανταγωνισμό», θα δημιουργούνται συγκρούσεις στο έσωτερο και μεταξύ των μηχανισμών, συγκρούσεις που πρέπει να τους δώσουμε τη δέουσα προσοχή.

(3) Η αποτελεσματική αντίσταση πρέπει να είναι επιθετική, με την ενοποίηση των πεδίων σύγκρουσης, τη δημιουργία συνδέσμων, την ανατροπή των στρατηγικών κατακερματισμού. Αυτό αποτυχαίνουν συνεχώς μέχρι τώρα εξαιτίας, κυρίως, του ότι οι άμεσα αναμιγμένοι μένουν εκτεθειμένοι, σχεδόν άπροστάτευτοι, στη «δομική βία» των αστικών σχέσεων κυριαρχίας. Ειδικά όσοι εργάζονται στους «ιδεολογικούς μηχανισμούς» και την κρατική διοίκηση—και που οι συνθήκες εργασίας τους δεν ενοούν την ενοποίηση και την αλληλεγγύη—σημαδεύονται από δομικά δημιουργημένα απομόνωση, αδυναμία δράσης και έλλειψη προοπτικών έξω από το πλαίσιο των μηχανισμών. Πράγμα που σημαίνει πως το «οργανωτικό ζήτημα», με την έννοια της δημιουργίας σχέσεων πολιτικής δράσης και εργασίας που να είναι αυτόνομες, αντιεραρχικές και να στρέφονται κατά των υπαρχουσών γραφειοκρατιών, συνιστά κεντρικό πρόβλημα για μία επιτυχημένη αντικαταπιεστική πολιτική.

(4) Αυτό σημαίνει πως η «οργάνωση της αντίστασης» δεν μπορεί να ριζώσει ούτε σε κάποιους αφηρημένους πολίτες, ούτε στις περιοχές της παρανομίας,

ούτε στα σκηνικά του περιθωρίου. Μας ενδιαφέρει αντίθετα η δημιουργία και η παγίωση συγκεκριμένων σχέσεων εργασίας και δράσης που να είναι αυτόνομες σε σχέση με τους μηχανισμούς κατανομής των ρόλων, καταμερισμού της εργασίας, ύποταξης και ανταγωνισμού. Αυτό προϋποθέτει ακόμη σοβαρές συγκρούσεις σχετικά με το περιεχόμενο «σοσιαλιστικών προοπτικών» και με πρακτικές εναλλακτικές λύσεις, στο πλαίσιο της άριστερας. Όλα αυτά αποτελούν και προϋπόθεση, στην ουσία, ώστε οι πολιτικοί αγώνες να μην είναι περιορισμένοι στο άστικό, με την αυστηρή έννοια, πλαίσιο, δηλαδή άφηρημένοι και τυπικοί.

(5) Τα παραπάνω πρέπει να καθορίζουν και τις σχέσεις με την SPD: η επέμβαση σε δυνατές διαμάχες μέσα στο κόμμα δεν έχει πολλή έννοια, ούτε με τη μορφή επιμελούς κομματικής δουλειάς, ούτε με τη δημιουργία μιας οργάνωσης στα άριστερά της, που όμως θα υπακούει στα ίδια αποξενωμένα γραφειοκρατικά πρότυπα. Πολύ πιο ουσιαστικό είναι να δημιουργηθούν και να εξαπλωθούν πολιτικά αυτόνομες και ποιοτικά νέες σχέσεις εργασίας και ζωής, απέναντι στις όποιες το κόμμα θα αναγκαστεί τότε, θέλοντας και μή, να αντιδράσει, καθώς θα δει πως από την πλευρά αυτή εκτίθεται σε απώλεια της «βάσης» του.

(6) Εάν εκτιμούμε πως το κατεστημένο αυταρχικό κράτος της ΟΔΓ θα διατηρηθεί, με τις δεδομένες ιδιομορφίες, για μεγάλο σχετικά διάστημα, πρέπει να ετοιμαζόμαστε και σε σχέση με το κράτος για μακροχρόνιες συγκρούσεις και μάχες θέσεων, και είναι ανάγκη να ασχοληθούμε με το πως θα παράσχουμε αποτελεσματική (ύλική και άλλη) βοήθεια στα θύματα της καταπίεσης, ώστε να εξουδετερώσουμε έτσι την εντεινόμενη φοβία.

(7) Είναι ανεπαρκώς θεμελιωμένη ή ελπίδα στο «φιλελεύθερο εξωτερικό», στο βιθμό που παραγνωρίζεται το γεγονός ότι οι αστικές τάξεις των ιμπεριαλιστικών χωρών, παρά τις ισχύουσες αντιθέσεις, έχουν αναμφίβολα συμφέρον για μία πολιτικά και στρατιωτικά ισχυρή ΟΔΓ ως δύναμη ήγεμονική. Εκείνο όμως που θα έπρεπε να αποτελέσει υπόβαθρο για μία πολιτική στρατηγική είναι η μελέτη της αντικειμενικής σχέσης μεταξύ της πολιτικής καταπίεσης στην ΟΔΓ, της θέσης της ως μεγάλης ιμπεριαλιστικής δύναμης, και της εξέλιξης των ταξικών αγώνων στο εξωτερικό (σύγκρινε τη σχέση της Δυτ. Γερμανίας με την Ιταλία ή με την Πορτογαλία). Το δυσεπίλυτο πρόβλημα της—παρά τις πολύ διαφορετικές συνθήκες, μορφές και άμεσες προοπτικές πύλης—απαραίτητης ενοποίησης, σε παγκόσμιο επίπεδο, των αγώνων πρέπει να αποτελέσει κεντρικό ζήτημα της μελλοντικής αντικαταπιεστικής πολιτικής.

Κομμουνιστικό κίνημα και πολιτιστική ανάπτυξη

του Δ. Δημητράκου

Τό «πολιτιστικό» θέμα ή τό θέμα τής «κουλτούρας» θά συζητιέται για καιρό στόν τόπο μας. Πρίν από ένα χρόνο, στό τέλος του άρθρου μου «Η επικαιρότητα τής σκέψης του Άντόνιο Γκράμισι»,¹ είχα επισημάνει τή σημασία του πολιτικού κινήματος τής μεταδικτατορικής Ελλάδας και τήν επικαιρότητα καθώς και τήν αρμοδιότητα τής γκραμισιανής έννοιας τής «ήθικης και διανοητικής αναμόρφωσης», έννοιας που συνδέει διαλεκτικά τό πολιτικό μέ τό πολιτιστικό στοιχείο σέ μία τέτοια κίνηση.

Η συζήτηση που έγινε στην ΚΟΘΕΠ² και ή απάντηση του Άγγελου Ήλεφάντη³ γενικεύουν και επεκτείνουν θέματα που ξεκίνησαν τό 1975-6 μέ τήν άρθρογραφία περί «Λαϊκού Πολιτισμού» στό Άντί (Άπρίλης-Ίούνης 1976) των Άλ. Πολίτη, Σπ. Άδραχά, Κ. Μοσκόφ, Θ. Φωτιάδη - Π. Κουβελάκη, Δ. Παναγόπουλου, καθώς και τό άρθρο του Ν. Πουλιαντζά σά Νέα τήν ίδια εποχή και μέ τό ίδιο θέμα.

Η δική μου παρέμβαση γίνεται μέ άφορμή τή συζήτηση που έγινε στην ΚΟΘΕΠ και τήν απάντηση του Α. Ήλεφάντη, μέ τόν ίδιο μάλιστα τίτλο («Πολιτιστική ανάπτυξη και λαϊκή πρωτοβουλία»), μέσα στό πνεύμα και των δύο δημοσιευμάτων, δηλαδή παίρνοντας τα σαν

άφετηρία για μία συζήτηση που θά συνεχιστεί και πρέπει να συνεχιστεί και από άλλους, και καθόλου μέ πρόθεση πολεμικής, όπως άλλωστε θά φανεί απ' αυτά που γράφω.

Κυρίως όμως ή παρέμβασή μου θά είναι μία ανταπάντηση στον Α. Ήλεφάντη. Νομίζω, για να αρχίσω, ότι ενώ ή ομάδα τής συζήτησης τής ΚΟΘΕΠ, πέρα από τίς μεταξύ τους διαφορές, έχει σαν κοινό παρονομαστή τό ότι γυρεύουν μέσα στους υπάρχοντες φορείς ή δέκτες κουλτούρας τήν άφετηρία για μία γόνιμη «παρέμβαση» —παρά τό γεγονός ότι ό όρος «παρέμβαση» γίνεται αντικείμενο διαφωνίας μεταξύ τους— ή πάντως για τή διαμόρφωση μιας πολιτικής ή «πλατφόρμας», προς τό τί πρέπει να γίνει, ό Α.Ε. στη δική του συμβολή παίρνει άφορμή τό χαρακτήρα και τό ρόλο τόσο των δεκτών και φορέων όσο και τής ίδιας τής κουλτούρας για να ασκήσει μία κριτική, που όσο και διεισδυτική και άν είναι σέ ορισμένα σημεία, δέν καταλήγει, δέν μπορεί να καταλήξει σέ συμπεράσματα που να άπαντούν στό βασικό ερώτημα κάθε πρωτοβουλίας —λαϊκής και μή— «τί να κάνουμε».

1. Ή κουλτούρα: βίωμα ή ιδεολογία;

Ό Γάλλος πολιτικός Edouard Herriot έλεγε, σέ μία φράση που έχει γίνει διάσημη, ότι όταν ξεχάσουμε όλα όσα μάθαμε, εκείνο που μās μένει είναι ή κουλτούρα. Φαίνεται ότι ό Α.Ε. πιστεύει τό αντίθετο για τήν Ελλάδα. Όταν τά μάθουμε

όλα, τό μόνο που μās λείπει είναι ή κουλτούρα. Δέν έχει άδικο, ιδίως άν δεχθούμε μέ τήν έννοια «κουλτούρα» τό βαθύτερο νόημα που έχει ή απορρόφηση τής πνευματικής παραγωγής ενός τόπου από τό κοινωνικό σύνολο: νόημα που, όπως τονίζει ό Α.Ε., δέν μετριέται από τήν ποσότητα των έργων μιας πολιτιστικής κίνησης (σελ. 13, β' στήλη), αλλά που βρίσκεται στό μέτρο και στον τρόπο που αυτή ή κουλτούρα βιώνεται από τό λαό. Όμως, ό Α.Ε. προσπαθεί να κάνει και κάτι άλλο: να ανακαλύψει έναν «έσωτερικό λόγο» στην κουλτούρα, τόν όποιο θεωρεί ότι είναι «ιδεολογικός» (σελ 13, α' στήλη). Άλλά εδώ εξωθει στό συμπέρασμα ότι συνταυτίζεται ή κουλτούρα μέ τήν ιδεολογία.⁴ Αντίθετα, οι συνεργάτες τής ΚΟΘΕΠ προσπαθούν να διαλεκτικοποιήσουν τή σχέση πολιτικής/πολιτιστικής δράσης μέ άφετηρία τίς υπάρχουσες μορφές κουλτούρας.

Ό Α.Ε. πραγματοποιεί τήν εξίσωση κουλτούρα = ιδεολογία επιστρατεύοντας έναν μονοσήμαντο όρισμό τής κουλτούρας παρμένο από τόν άνθρωπολόγο Μ.Ϊ. Herkovits.⁵ Η αναφορά όμως σ' ένα έργο που είναι πάνω από 25 χρόνια παλιό είναι άνεπαρκής, όταν στον τομέα αυτό, δηλαδή τής πολιτιστικής άνθρωπολογίας, δέν έχουμε μείνει στον Malinowski ούτε στον Mauss, έφόσον υπάρχει τό έργο του Balandier, τής Μ. Douglas, του Haudricourt, αλλά και πολλών άλλων (μεταξύ των όποιων και του L. Dumont για τό σύστημα των καστών σέ σχέση μέ τήν κουλτούρα)

Δημοσιεύουμε τήν απάντηση του Δ. Δημητράκου στό άρθρο του Α. Ήλεφάντη («Πολίτης», τευχ. 8), ελπίζοντας ότι ή συζήτηση για τό πολιτιστικό ζήτημα θά συνεχιστεί.

πού διευρύνουν την έννοια της κουλτούρας και του πολιτισμού μέσα στα «πρότυπα» κοινωνιών που εξετάζουν. Αυτά βέβαια ξέχωρα από τις άλλες δυνατές σκοπιές εξέτασης του όρου: την κουλτούρα στη σχέση μιας κοινωνίας με το σωρευτικό πνευματικό της έργο (Lukacs, Della Volpe), την κουλτούρα σαν ιστορικό βίωμα ενός πολιτισμού (Stuart Hughes, T.S. Elliott), την κουλτούρα σε σχέση με το «φολκλόρ» (De Martino), για να αναφέρουμε, δειγματοληπτικά μόνο, τα «κλασικότερα» πεδία και τά γνωστότερα όνόματα, χωρίς ούτε στιγμή να θεωρηθεί ότι ο κατάλογος εξαντλείται ή απλώς συνοψίζεται με τις αναφορές αυτές.

Τό θέμα όμως δεν είναι ακαδημαϊκό ώστε να ζητείται από τον Α.Ε. μια παράθεση ή σύνθεση των τελευταίων μελετών. Άλλά είναι νομίζω απαραίτητος εκλεκτικισμός στην περίπτωση αυτή, τό να απομονώνεται δηλαδή ένας όρισμός και να υιοθετείται χωρίς να γίνεται ή παραμικρή μνεία άλλων, και χωρίς να αιτιολογείται αυτή ή έκλογή. Χωρίς όμως να κάνει κανείς χρήση περισπούδαστης και εξεζητημένης όρολογίας, ή ακαδημαϊκή συζήτηση, είναι δυνατόν να υιοθετήσει την ευρύτερη δυνατή έννοια του όρου «κουλτούρα», εφόσον μάλιστα τοποθετείται μέσα στα πλαίσια ενός άριστερου πολιτικού προβληματισμού. Αυτή άλλωστε είναι ή έννοια με την όποια χρησιμοποιούν τον όρο τόσο ό Λένιν όσο και ό Γκράμσι.

Στή χρήση που έκαναν του όρου «κουλτούρα» οι ιδρυτές του Σοβιετικού και του Ιταλικού Κ.Κ. περιλαμβάνονταν όλο τό μορφωτικό έποικοδόμημα σαν παραγωγή και σαν βίωμα, δηλαδή και ή λαϊκή πνευματική δημιουργία και ή απορρόφησή της, και ή πολιτικο-ιδεολογική δράση και ή λογοτεχνική-καλλιτεχνική δημιουργία, αλλά επίσης (και εδώ επιμένουν και οι δύο, ό καθένας με τον δικό του τρόπο) και τό τεχνικό-έπιστημονικό έργο ενός κοινωνικού συνόλου.

Ή συνταύτιση της κουλτούρας⁶ με την ιδεολογία κάνει άφαιρέση του μη ιδεολογικού στοιχείου που περιλαμβάνει, ιδίως αν θυμηθούμε ότι ή επιστήμη είναι μέρος της κουλτούρας. Είναι «βολική» αυτή ή συνταύτιση διότι σ' αυτήν ή βάση είναι δυνατόν να άσκηθεί μία κρι-

τική άφ' ύψηλου της μικροαστικής ιδεολογίας της νεοελληνικής κουλτούρας, ή όποια διεισδύει και στον εργατικό χώρο. Όμως άκριβώς ό «έσωτερικός λόγος» της κουλτούρας (όπως και της εκπαίδευσης) δεν είναι μόνον ιδεολογικός. Ή κουλτούρα έχει μία σχετική άνεξαρτησία, και ή σχετική άνεξαρτησία της, σαν καλούπι μέσα στο όποιο οργανώνεται ή γνώση και πού προσδιορίζει τις κοινωνικές σχέσεις, μάς ενδιαφέρει να δούμε κυρίως, και λιγότερο την έξάρτηση του ιδεολογικού της περιεχομένου από τους ιδεολογικούς μηχανισμούς του κράτους, έξάρτηση πού είναι γνωστή και άναντίρρηση.

Αυτός είναι άλλωστε και ό λόγος για τον όποιο ή συζήτηση της ΚΟΘΕΠ δεν στράφηκε προς την «κρίση της σοσιαλιστικής ιδεολογίας», όπως της καταλογίζει ό Α.Ε. Ή συζήτηση δεν ήταν καταρχήν για την ιδεολογία και άκόμη λιγότερο για την κρίση της σοσιαλιστικής. Τό πρόβλημα στην πρώτη αυτή, άμεθάδευτη αλλά γόνιμη συζήτηση, ήταν, αν όρθως τό συλλαβάνω, πριν άπ' όλα ή προσέγγιση και άπώτερα ή εξακρίβωση της πραγματικής πολιτιστικής κατάστασης του λαού μας, και κατά δεύτερο λόγο ή έξεύρεση κατάλληλων τρόπων πολιτιστικής αυτο-κινήτοποίησής του, δηλαδή λειτουργίας της λαϊκής αυτενεργείας. Τό να βλέπει κανείς τό πρόβλημα μόνον ή καταρχήν ιδεολογικά, είναι δογματικό και είναι, νομίζω, και μεθοδολογικά λανθασμένο. Στο μέτρο πού οι άριστερές πολιτικές δυνάμεις θέλουν να παίξουν ένα όλο στή διαμόρφωση αυτής της πρωτοβουλίας, όφείλουν να εξετάσουν όλο τό φάσμα των πολιτιστικών εκδηλώσεων στον τόπο μας, άνεξάρτητα από την κριτική του ιδεολογικού περιεχομένου αυτής της κουλτούρας, κριτική πού άσκει ό Α.Ε. και πού είναι διεισδυτική, αλλά περιορισμένη στο μέτρο πού στέκεται εκεί, και έχει μόνον.

2. Τό πρόβλημα της «παρέμβασης» στο πολιτιστικό πεδίο

Αυτό δεν σημαίνει ότι ή διάθεση «παρέμβασης» των άριστερών πολιτικών δυνάμεων στο πολιτιστικό κίνημα άποτελεί διάθεση συντήρησης μιας κομματικής «κλειστής μι-

κροκοινωνίας», μάς «άντι-κουλτούρας» πού όρθά σαν ξένο σώμα μέσα στο κοινωνικό σώμα. Ή «παρέμβαση» για την όποία γίνεται λόγος στην ΚΟΘΕΠ σημαίνει μάλλον (κι αυτό φαίνεται κυρίως στα λόγια του Δ. Σπάθη και του Τ. Σαμαντά) την προσπάθεια του συλλογικού διανοούμενου, πού είναι τό Κόμμα της εργατικής τάξης και των συμμάχων της, να λάβει ένεργό μέρος στή διανοητική και ήθική ανάπτυξη όλης της κοινωνίας πού έπιτελείται σήμερα —μέ τά καλά της και τά στραβά της— στή μεταδικτατορική Έλλάδα, *άρκει ή συμμετοχή του αυτή να γίνεται χωρίς δογματισμό: ή έμβέλειά της μετριέται από τά άνοίγματα που πετυχαίνει και όχι από τό κλείσιμό της σ' ένα χαράκιμα «άντικουλτούρας».*

Έδώ άκριβώς, ό Α.Ε. κάνει μία γόνιμη συμβολή στο τελευταίο μέρος του άρθρου του. Πρώτα πρώτα τονίζει κάτι πού έπρεπε να είχε τονισθεί από καιρό, δηλαδή την *άνυπαρξία της κριτικής* στην Έλλάδα και ιδίως ιδεολογικής κριτικής στο όνομα της «μη παρέμβασης», δηλαδή της αρχής της άνεξαρτησίας διαμόρφωσης πολιτιστικών σχημάτων, λές και ή πολιτική λειτουργία ενός κόμματος χωρίζεται από την πολιτιστική με σινικό τείχος, και λές και ό συλλογικός διανοούμενος μπορεί να παραιτηθεί από ή δράση στον πολιτιστικό τομέα της όποίας τό περιεχόμενο θά είναι όπωσδήποτε πολιτικό. Ή *άτομική άνεξαρτησία* του στρατευμένου διανοούμενου είναι ένα πράγμα, και ή παραιτήση του συλλογικού διανοούμενου (του κόμματος) από ή δυνατότητα δράσης του στο έπίπεδο της έθνολαϊκής κουλτούρας ή ιδεολογικής κριτικής του έπίπεδου και περιεχομένου της είναι τελείως άλλο.

3. Κουλτούρα και ήγεμονική λειτουργία

Άλλά δεν είναι πάλι δυνατόν να φαντασθούμε ότι ό ρόλος των άριστερών πολιτικών δυνάμεων και των προοδευτικών διανοουμένων μέσα και έξω από τά δύο Κ. Κόμματα της χώρας μας σήμερα είναι ή επιβολή της «ιδεολογίας του μαρξισμού» στο «λαϊκό κίνημα». Ή «σύνδεση» των δύο για την όποία μιλάει ό Α.Ε., και ή όποία είναι

τόσο αναγκαία, δέν περνάει τόσο από μία κριτική από μαρξιστικής σκοπιᾶς τῶν βιωμάτων «λαϊκῆς» κουλτούρας ἔτσι ὅπως ἐξαρτῶνται ἀπό τούς ἰδεολογικούς μηχανισμούς τοῦ κράτους —πράγμα πού λίγοι «ποπολιστές» μας δέχονται ἢ βλέπουν καί πού ὁ Α.Ε. ὀρθά τονίζει. Περνάει μᾶλλον ἀπό τή χρησιμοποίηση τῶν ὑφισταμένων εὐκαιριῶν πολιτιστικῆς ἀναμόρφωσης ὥστε νά ἀποκαλυφθεῖ τό *σοσιαλιστικό* περιεχόμενο στό βάθος κάθε λαϊκῆς «ἀντίστασης» στήν ἐπιρροή τῶν δυναστευόντων, ἔτσι καί ἂν ἡ μορφή της μπορεῖ νά εἶναι ἀμφισβητούμενη, κακόμορφη ἢ «ἀπολιτική». Ἀποτελεῖ αὐτή ἡ προσπάθεια ἀναπόσπαστο μέρος τοῦ ἡγεμονικοῦ ἐγχειρήματος, δηλαδή τήν ἐπιτυχία σχηματισμοῦ λαϊκοῦ ἡγεμονικοῦ μπλόκ πού θά μπορέσει νά ἐπιφέρει ρωγμές καί ἀνακατατάξεις στό ἀστικό, ὥστε νά τό ἀνατρέψει. Ἄλλά ἓνα ἡγεμονικό μπλόκ δέν σχηματίζεται μέ βάση ἓνα *δραμα* ὅπως τό θέλει ὁ Α.Ε. (σελ. 16, β' στήλη) πού νά εἶναι ἀρκούντως «μαρξιστικό». Λογική συνέπεια μιάς τέτοιας παραδοχῆς εἶναι νά πιστέψουμε ὅτι ἐκεῖνο πού λείπει ἀπό τό λαό εἶναι ἓνα ἄρτιο, συγχροτημένο, καθολικό, ὀλοκληρωμένο *δραμα*-ἄνθρο, πού ἂν τοῦ τό δώσουμε, καί μέ τή μαχητικότητα πού ἔχει «κατά τά ἄλλα», θά ὀδηγηθοῦμε στό ποθούμενο *τέρας* τοῦ σοσιαλισμοῦ. Ἐνα λαϊκό ἡγεμονικό μπλόκ σχηματίζεται μᾶλλον μέ βάση μιά ΠΡΟΟΠΤΙΚΗ κατακυρωμένη ἀπό μιά θεμελιωμένη ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ. Γιά νά μπορέσει αὐτή ἡ προοπτική νά γίνει ἀποδεκτὴ σ' ὅλους ὅσους ἀπαρτίζουν τό μπλόκ (ἢ συγκρότημα) θά πρέπει νά γίνει κτῆμα ὀλονῶν. Θά πρέπει δηλαδή ἡ ἐργατικὴ τάξη καί τό σύνολο τῶν φορέων της —καί μιά καί εἴμαστε σέ τελείως γραμμασιανό πεδίο, ἄς χρησιμοποιήσουμε τήν ἔκφραση τοῦ Γκράμσι—, θά πρέπει τό *Κόμμα-Ἡγεμόνας* νά μπορέσει νά μεταδώσει στους ἄλλους αὐτή τήν προοπτική μέσα ἀπό μιά σύμπραξη τόσο στό πολιτικό ὅσο καί στό πολιτιστικό πεδίο. Τοῦτο ὅμως προϋποθέτει ἀπό μέρους τοῦ Ἡγεμονικοῦ ὑποκειμένου, δηλαδή τοῦ Κόμματος, μέ τήν εὐρύτερη ἔννοια πού ἐπικαλεῖται ὁ Α.Ε. (σελ. 17, α' στήλη) τοῦ «συνόλου τῆς ἀριστερᾶς», τήν ΚΑΤΑΝΟΗΣΗ τοῦ συνολικοῦ πολιτιστικοῦ προτύπου μέσα στό ὅποιο θέλει νά δράσει καί πού περιλαμβάνει καί τό ποδόσφαιρο

καί τό φλιπεράκι καί τό «λαϊκό περιοδικό» καί ὅλες τίς μικροαστικές δουλειές πού τό κατατρέχουν, ἀλλά θέλουμε δέν θέλουμε τό συνιστοῦν. Δέν ὀφελεί νά τό ἐπικρίνουμε· πρέπει νά τό καταλάβουμε. Ἄλλιῶς ἡ σύνδεση τοῦ μαρξισμοῦ μέ τό λαϊκό κίνημα καί ἡ δυνατότητα καί ἡ ὑποχρέωση μάλιστα κριτικῆς ἐπέμβασης στήν πολιτιστικὴ ζωὴ πού ἀντιπαρατάσσει ὁ Α.Ε. στήν ἀρχὴ μὴ ἐπέμβασης τοῦ Τίτου Πατρικίου (ΚΟΘΕΠ, σελ. 41) εἶναι ἀνέφικτη.

4. Ἡ ἀντίσταση στήν κυρίαρχη ἰδεολογία

Ἐδῶ ὅμως ὀδηγοῦμαστε στό κρισιμότερο σημεῖο τῆς θέσης τοῦ Α.Ε., πού εἶναι ταυτόχρονα ἡ δύναμή της καί ἡ ἀδυναμία της. Βασικά τί λέει; Λέει ὅτι ἐνῶ ἔχουμε μπροστά μας ἓνα λαϊκό κίνημα πού ἀπό τήν ἱστορία του, τήν παράδοσή του, τή δυναμική του, ἔχει τεράστια ἀποθέματα μαχητικότητας *σ' ὅλα τά πεδία*, ὁ στραβὸς χειρισμὸς καί ἡ ἀδυναμία ὀρθῆς σύνδεσής του μέ τό μαρξισμό τό κάνει νά πηγαίνει χαμένο κάθε φορὰ. Κατῆκον τοῦ μαρξιστῆ εἶναι νά συνδέσει τή «φυσική» ἀντίσταση τοῦ λαοῦ στους δυνάστες του, μέ τά θεωρητικά, ἰδεολογικά καί ὀργανωτικά ἐργαλεῖα ἀποτελεσματικῆς ἀντίστασης, δηλαδή μέ τήν ἐπανάσταση. Ἡ ἐπανάσταση ὅμως ἀρχίζει σάν *κριτικὴ* λειτουργία. Κι ὅταν μετουσιωθεῖ ἡ φυσικὴ ἢ ἀθῶρημη ἀντίσταση σέ συγκεκριμένη κριτικὴ λειτουργία, καί συνδεμένη μέ τή λαϊκὴ μαχητικότητα γίνεται ἐπαναστατικό κίνημα, τότε προχωράει στήν ἐπαναστατικὴ *ἐπίθεση* ἐφόσον ὁ ὀλέμος δέν κερδίζεται μέ ἄμυνα (σελ. 16, στήλη α' καί β').

Ἄς δοῦμε αὐτές τίς θέσεις ἀπό κοντά.

Ὁ Α.Ε. τονίζει κάτι πού δέν εἰπώθηκε ἀπό τούς ὀμιλητές στήν ΚΟΘΕΠ καί πού εἶναι ἡ πρωταρχικὴ πρόσβαση γύρω ἀπό κάθε συζήτηση μέ θέμα τή λαϊκὴ πρωτοβουλία στό πολιτιστικό κίνημα: τό στοιχεῖο τῆς *ἀντίστασης* τοῦ λαοῦ στήν κυρίαρχη κουλτούρα. Συγχρόνως τονίζει ὅτι αὐτὴ ἡ ἀντίσταση ἔχει περιορισμένες δυνατότητες λόγω τοῦ καθοριστικοῦ ὁλίου τῶν ἰδεολογικῶν μηχανισμῶν τοῦ κράτους. Ἡ ἀντίσταση αὐτὴ εἶναι ἐπομένως μοιραῖο νά ἀποτύχει ἂν δέν

μετουσιωθεῖ σέ ἐπαναστατικό κίνημα, ἂν δέν περάσει ἀπὸ τήν ἄμυνα στήν ἐπίθεση (σελ. 16, β' στήλη).

Πρῶτα πρῶτα, ἡ «ἀμυντικὴ στρατηγικὴ» γιά τήν ὁποία μιλάει ὁ Α.Ε. δέν ὀδηγεῖ πάντα στήν ἦττα, οὔτε τό «γιουρούσι» ὀδηγεῖ ἄφευκτα στό θρίαμβο. Ἡ *τακτικὴ ἄμυνα* ἢ *ἐπίθεσης* (γιατί περὶ τακτικῆς πρόκειται καί ὄχι στρατηγικῆς) ἐξαρτᾶται ἀπὸ τό συσχετισμὸ δυνάμεων σέ μιά συγκεκριμένη *φάση* τοῦ πολέμου, πού προβλέπεται στή συνολικὴ στρατηγικὴ σύλληψη καί πού περιλαμβάνει καί φάσεις ἄμυνας ἢ σύμπτυξης, ἀλλὰ καί φάσεις ἐπίθεσης ἢ ἐφόδου. Ὁ «ἐσωτερικὸς λόγος» μιάς ἐπαναστατικῆς προοπτικῆς πού πρέπει νά ἐγκλωπθεῖ τό λαϊκό κίνημα γιά νά γίνει ἐπαναστατικό, δέν εἶναι ἡ ἰδεολογικὴ σύλληψη ἑνὸς ὀράματος, οὔτε ἡ ἀξιοποίηση τῆς λαϊκῆς μαχητικότητας μέσα ἀπὸ μιά «ἐπιθετικὴ» τακτικὴ (ἢ στρατηγικὴ ἂν εἶναι δυνατὸν). Εἶναι ἡ σύνδεση τοῦ τελικοῦ σοσιαλιστικοῦ στόχου μέ μιά *στρατηγικὴ* πού νά γίνεται κατανοητὴ καί ἀποδεκτὴ ἀπὸ τό λαϊκό κίνημα: τό *δραμα* γίνεται ἔτσι στρατηγικό στοιχείο, καί ἐναπόκειται στίς πολιτικὲς δυνάμεις τῆς ἀριστερᾶς καί στήν *παιδευτικὴ* τους ἀποστολὴ νά καταστήσουν τή στρατηγικὴ αὐτὴ πιὸ κατανοητὴ, πιὸ διαδεδομένη, πιὸ συγκεκριμένη, πιὸ θεμελιωμένη, πιὸ στενά καί διαλεκτικὰ δεμένη μέ τίς ἀνάγκες καί τίς ἀξιώσεις τῶν ἐργαζομένων.

5. Κουλτούρα καί ταξικὴ πάλη

Ἄλλὰ ἡ «ἀντίσταση» γιά τήν ὁποία μιλάει ὁ Α.Ε., καί μάλιστα ἐναντία στους ἰδεολογικούς μηχανισμούς τοῦ κράτους, ἔχει καί ἓνα ἄλλο περιεχόμενο πού εἶναι *δυνάμει σοσιαλιστικό*. Ἄν ὁ λαὸς βρεῖσκει, στό πολιτιστικό πεδίο, διάφορους τρόπους ἀντίστασης στήν κυρίαρχη ἰδεολογία, δέν πρέπει νά ξεχνᾶμε ὅτι συνυπάρχει σ' αὐτούς τούς τρόπους τό ἀντιδραστικό μέ τό προοδευτικό στοιχεῖο, ὅτι ἡ «ἀντίσταση» στους ἰδεολογικούς μηχανισμούς καταλήγει νά ἀπορροφηθεῖ ἀπ' αὐτούς καί νά γίνει τρόπος ἀναπαραγωγῆς τῆς κυρίαρχης ἰδεολογίας, ὅτι ἡ «ἀντίσταση» αὐτὴ δέν εἶναι πολλές φορές ἄλλο ἀπὸ φυγή. Αὐτὰ τονίζονται στό ἄρθρο του μέ ἀρκετὴ σαφήνεια, νομίζω. Ἄλλὰ ἡ

διάθεση καταγγελίας της αμαρτωλής συμβίωσης της αντίστασης με τη φυγή, ή της αντίδρασης με την προοδευτικότητα μέσα στα λαϊκά πολιτιστικά βιώματα οδηγούν εδώ τον Α.Ε. στο να ξεχάσει το κύριο σημείο του προοδευτικού προβληματισμού, που πέρα από την καταγγελία πρέπει να ξεκινήσει με αφετηρία τη συγκεκριμένη κατάσταση ώστε να επέμβει αποτελεσματικά. Πρέπει να ξεκινήσουμε από το δυνατόν σοσιαλιστικό περιεχόμενο της αντίστασης αυτής: πώς εκφράζεται, γιατί παίρνει αυτές τις μορφές, πώς διασυνδέεται και συμπλέκεται με άστικές επιρροές, πώς χειραγωγείται από την άστική τάξη, πώς μπορεί να πάρει άλλους δρόμους κ.λπ.

Αν στενέψουμε την έννοια των ιδεολογικών μηχανισμών του κράτους, όπως κάνει ο Α.Ε., ή εξέταση του προβλήματος απ' αυτήν τη σκοπιά χάνει το νόημά της, διότι οδηγείται αφενκα σ' ένα αδιέξοδο που είναι το αποτέλεσμα της παντοδυναμίας των μηχανισμών αυτών. Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι οι ιδεολογικοί μηχανισμοί του κράτους δεν είναι μόνο το σχολείο, η Εκκλησία, ή τηλεόραση κ.λπ., αλλά το σύνολο των έστιών αναπαραγωγής της κυρίαρχης ιδεολογίας, και πριν απ' όλα το *εργοστάσιο* και γενικά ο

τόπος εργασίας. Η αντίσταση στην επιρροή των ιδεολογικών μηχανισμών του κράτους δεν γίνεται μόνο μέσα από αντίστοιχες «αυθόρμητες» λαϊκές εκδηλώσεις στο επίπεδο του εποικοδομήματος, αλλά σ' αυτό που μπορούμε να ονομάσουμε *καθημερινή ταξική πρακτική*, δηλαδή το συνδυασμό της *παράστασης* του κοινωνικού περιβάλλοντος (δηλαδή της ιδεολογίας) και της δράσης με σκοπό τη μεταβολή του.

Η έμπειρία επομένως της καθημερινής ταξικής πάλης υφίσταται κι αυτή την ιδεολογική της φρόντιση, σάν πάλη εναντίον του κεφαλαίου και εναντίον των ιδεολογικών του στηριγμάτων που περιλαμβάνουν όχι μόνον το εποικοδόμημα αλλά και την ίδια τη βάση, έφοσον και ο τόπος εργασίας είναι τόπος αναπαραγωγής της κυρίαρχης ιδεολογίας. Είναι όμως και το κατεξοχήν πεδίο μάχης του ταξικού αγώνα. Η έννοια της ταξικής πρακτικής που αναφέραμε πιο πάνω περιλαμβάνει το βίωμα των επιρροών των ιδεολογικών μηχανισμών του κράτους μέσα από την καθημερινή ταξική πάλη, που προϋποθέτει την αντίσταση στις επιρροές αυτές.

Όσο αναρθρα και αν εκφράζεται η αντίσταση αυτή, είτε στο διεκδικητικό είτε στο πολιτικό είτε στο πολιτιστικό επίπεδο, είναι αναπό-

σπαστο μέρος της ταξικής πάλης που σέ τελευταία ανάλυση καθορίζει το χαρακτήρα και τη δύναμη του λαϊκού πολιτιστικού κινήματος. Κάνοντας αφαίρεση της ταξικής πάλης, δεν είναι δυνατόν να καταλάβουμε το νόημα του λαϊκού αγώνα σ' όλα τα επίπεδα που διεξάγεται, τόσο στη βάση όσο και στο εποικοδόμημα. Ο ρόλος του κομμουνιστικού κινήματος είναι πρώτα να καταλάβει *τι εκφράζει* (κι όχι τόσο *τι «θά έπρεπε»* να εκφράζει), ποιά εσωτερική αλήθεια προσπαθεί να εξωτερικεύσει ο αγώνας αυτός, και μετά να του δώσει ώθηση και έμβέλεια, μέσα από την οργάνωση και τη μαζικοποίηση που θά μπορούσε να του εξασφαλίσει.

Και αυτό θά εξαρτηθεί από την ποιότητα της παρέμβασής του σ' όλα τα πεδία που αναφέραμε, αντλώντας πάντα από τα διδάγματα που του παρέχει η έπαφθ του με το ίδιο το πολιτιστικό κίνημα του λαού σ' όλες του τις εκδηλώσεις, και δημιουργώντας τα πλαίσια για να μετατραπεί σέ *επαναστατικό κίνημα*. Αυτή είναι η πραγματική αποστολή του κομμουνιστικού κινήματος σέ σχέση με το λαϊκό πολιτιστικό κίνημα: ή αναπαραγωγή της εσωτερικής αλήθειας του λαϊκού κινήματος σ' ένα ψηλότερο και καθολικότερο πεδίο.

1. ΚΟΘΛΗ, τυχ. 8.

2. ΚΟΘΕΠ, τυχ. 15, σελ. 17-46.

3. Ο Πολίτης, τυχ. 8, σελ. 11-17.

4. Όπως θά προσπαθήσω να αποδείξω, ή συνταύτιση αυτή δεν είναι όρθη. Όμως επικαλείται ο Α.Ε. όρισμένες πηγές που μπορούν να δώσουν λαβή σέ παρανοήσεις. Ποτέ δεν έπτε ο Μάρξ ότι ή κουλτούρα είναι γλώσσα της πραγματικής ζωής. Ο Μάρξ και ο Ένγκελς λένε ότι ή παραγωγή των ιδεών είναι ή γλώσσα της πραγματικής ζωής. (Γερμανική Ίδεολογία, βιβλ. 1, κεφ. Α. 1: «Η ιδεολογία γενικά και ειδικά ή γερμανική ιδεολογία»). Συνδέεται αυτή ή «γλώσσα» με την υλική δραστηριότητα (Tätigkeit) και την υλική επικοινωνία (Verkehr) των ανθρώπων. Δεν συνταυτίζεται με τον όρισμό του Hershkovits που επίσης επικαλείται ο Α.Ε. και ό οποίος μιλάει για «μοντέλα συμπεριφοράς». Άλλη πηγή που επικαλείται είναι ο Althusser (και οι τρεις αναφορές βρίσκονται στή σ. 13 στήλη α' του Πολίτη). Άλλά και εδώ μπορεί κανείς να παραπλανηθεί.

Διότι στο *Pour Marx*, σελ. 240, που αναφέρει ο Α.Ε., ο Althusser λέει για την ιδεολογία, ότι είναι ή σχέση των ανθρώπων με τον τρόπο που βιώνουν ή σχέση τους με τις συνθήκες ύπαρξής τους, και όχι για την κουλτούρα. Είναι άλλωστε χαρακτηριστικό ότι ο Althusser δεν επικαλείται τη Γερμανική Ίδεολογία, έργο του 1845 όπου ακόμη δεν έχει ολοκληρωθεί ή «έπιστημολογική τομή» στή διαμόρφωση του έπιστημονικού σοσιαλισμού. Γι' αυτό και ή ιδεολογία σάν *άντανάκλαση* των πραγματικών συνθηκών, που βρί-

σκουμε στόν όρισμό του Μάρξ της Γερμ. Ίδεολογίας, μεταβάλλεται στόν Althusser σέ «οδηγή», δηλαδή σέ τρόπο υλικού βιώματος των συνθηκών ζωής.

5. *Les bases de l'Anthropologie Culturelle*, Payot, 1952, έργο αναφερόμενο στό άρθρο του Α.Ε., σελ. 13 α' στήλη. «Η κουλτούρα είναι τό σύνολο πρακτικών και προτύπων (μοντέλων) συμπεριφοράς που ίσχύουν σέ μία όρισμένη έποχή, σέ μία όρισμένη κοινωνία και που διέπουν τις πνευματικές δραστηριότητες των κοινωνικών ομάδων». Τό έργο αυτό εκδόθηκε τό 1949 με τον τίτλο *Man and his world: The Science of Cultural Anthropology*. Η γαλλική έκδοση αποτελεί μερική μετάφραση του πρωτοτύπου.

Τό θέμα έχει κάποια σημασία, και δεν νομίζω να είναι τυχαίο ούτε ότι ο Althusser αποφεύγει να βασισθεί στή Γερμανική Ίδεολογία—ή όποια συνταυτίζει την ιδεολογία με τη συλλογική αυταπάτη ενός κοινωνικού συνόλου που βιώνεται σάν παραμορφωμένη αντίνακλαση της πραγματικότητας στή συνείδηση, δημιουργώντας έτσι μία «ψευδοσυνείδηση»—ούτε ότι ή άλτουσεριανή και ή λενινιστική αντίληψη βασίζονται στήν έννοια της ιδεολογίας σάν «φιλοσοφία» που βρίσκουμε τόσο στόν Μάρξ της ώριμότητας όσο και στόν Λένιν. Στή Συμβολή της Κριτικής της Πολιτικής Οικονομίας (1859) ο Μάρξ διακρίνει ανάμεσα στις οικονομικές συνθήκες και τις ιδεολογικές μορφές μέσα από τις όποιες οι άνθρωποι τις συνευδοτοποιούν. Πολλά σημεία του Κεφαλαίου και της Συμβολής τονίζουν την υλικότητα της γένεσης αυτών των

μορφών—κι αυτή είναι και ή συμβολή και την Althusser στό θέμα αυτό. Η «έπιστημολογική τομή» που πραγματοποιείται μετά τό 1845 θέτει σ' άλλη βάση τόσο την ιδεολογία όσο και ή σχέση του ιστορικού υλισμού με τη φιλοσοφία του, τον διαλεκτικό υλισμό, που σάν τέτοια είναι ιδεολογία (*Positions*, σ. 37, 43). Αυτός είναι ό λόγος για τον όποιο ο Althusser δεν παίρνει σάν αφετηρία του την έννοια που διατυπώνεται στή Γερμανική Ίδεολογία. Είναι πάντως βέβαιο ότι ο Althusser δεν θά υιοθετούσε ποτέ τον όρισμό της κουλτούρας που υιοθετεί ο Α.Ε. δανειζόμενος τον από τον Hershkovits, δεδομένου ότι ό τελευταίος μιλάει για μοντέλο ενώ ό Γάλλος φιλόσοφος απορρίπτει την έννοια αυτή, θεωρώντας ότι ή ιδεολογία είναι «σύστημα παραστάσεων» (*Pour Marx*, σ. 238).

6. Ο όρος λοιπόν «κουλτούρα» βρίσκει την ολοκλήρωσή του στήν έννοια της ιδεολογίας ή όποια μās επιτρέπει να δούμε «ή σχέση των ανθρώπων, όχι με τις συνθήκες ύπαρξής τους, αλλά τον τρόπο που βιώνουν ή σχέση τους με τις συνθήκες ύπαρξής τους», γράφει ο Α.Ε. (σ. 13 α' στήλη και υποσημείωση 2 της ίδιας σελίδας, όπου σημειώνει ότι ή υπογραμμισμένη [από τον ίδιο] ρήση είναι παρμένη από τον Louis Althusser, *Pour Marx*, Παρίσι 1966, σ. 240). Η ρήση όμως είναι δυνατόν να δώσει την εντύπωση ότι ο Althusser συνταυτίζει την ιδεολογία με την κουλτούρα, πράγμα που δεν ανταποκρίνεται πρός την αλήθεια.

7. Ν. Πουλαντζά, *Πολιτική έξουσία και κοινωνικές τάξεις*, γαλλική έκδ. Maspero, Παρίσι 1968, σ. 89-90 και 108-9.

ζω και γραμματα γνωρ

«'Η ΕΣΣΔ στόν δρόμο του κομμουνισμού»
 του Κώστα Χατζηαργύρη
 Gutenberg. Αθήνα 1977, σσ. 180

Πολλοί είμαστε, φαντάζομαι, όσοι με την είδηση ότι ο κ. Κ. Χατζηαργύρης διέπραξε νέο βιβλίο με τόσα υποσχόμενο τίτλο (*'Η ΕΣΣΔ στόν δρόμο του κομμουνισμού*), σκεφτήκαμε για μία στιγμή να επιδοθοῦμε σέ διασκεδαστικές συγκρίσεις ανάμεσα στά παλαιότερα γραφτά του (μεταξύ άλλων, κάποιες μπηχτές κατά της πατρίδας του σοσιαλισμού στην *Αυγή*) και στά τωρινά. Τελικά νομίζω ότι κάτι τέτοιο δέν θά ήταν σωστό από πολλές απόψεις. Ἐς αναγνωρίσουμε στόν Κ.Χ. τό δικαίωμα του λάθους και της αλλαγής γνώμης, τόσο περισσότερο μάλιστα πού τώρα δέν θά τό αναγνωρίζει πιά αυτός σέ κανέναν. Καί

ἄς ἔλθουμε στό βιβλίο του αυτό καθαντό.

Ἄπό τά προκαταρκτικά κιόλας στοιχεία του βιβλίου (τίτλος, ὀργάνωση της ὕλης του, πρόλογος) ὁ στόχος φαίνεται νά εἶναι ἀρχεῖα καθορισμένοι: παίρνοντας σάν δεδομένο ὅτι ἡ ΕΣΣΔ πορεύεται πρὸς τόν κομμουνισμό, καί μάλιστα μέ ἀδιάκοπη ἱστορική συνέχεια ἀπό τήν ἐποχή της ἴδρυσής της (ἐκτός ἀπό κάποιες επιφυλάξεις γιά κάποιες «περιόδους ἀσυνέπειας» στόν πολιτικό τομέα, ὅπως θά δοῦμε παρακάτω), τό πρόβλημα του Κ.Χ. εἶναι νά ἀναλύσει πῶς διεξάγεται αὐτή ἡ πορεία τώρα καί πῶς διαγράφεται στό ἄμεσο καί προσε-

χές μέλλον. Τοῦτο κρίνει ιδιαίτερα ἀναγκαῖο νά ἐπιχειρήσει ὁ συγγραφέας γιατί τόσο στήν Ἑλλάδα ὅσο καί στήν καπιταλιστική Δύση δέν διαθέτουμε παρά περιγραφές ἢ τό πολύ πολύ μερικές ἀναλύσεις της πορείας αὐτής, ἐνῶ ὁ ἴδιος μᾶς βεβαιώνει ὅτι προχωρεῖ σέ συνολική καί διαλεκτική ἀνάλυση, καί μάλιστα μέ βάση στοιχεῖα καί ἀναλύσεις ἀπό ἐπίσημες καί ὑπεύθυνες σοβιετικές (ἐπιστημονικές, θεωρητικές κ.λπ.) πηγές, ὑπονοώντας φυσικά ὅτι ὅλοι οἱ ὑπόλοιποι τίς ἀγνοοῦν ἀπό ἀδυναμία προσπέλασης ἢ ἀπό ὑποπτη δυσπιστία ἀπέναντί τους. Ἔτσι πετυχαίνει ὁ συγγραφέας τό πρῶτο του ἐπίτευγμα, νά ξεφορτωθεῖ δηλαδή ὅλη τή λιγότερο ἢ περισσότερο γνωστή βιβλιογραφία, ἐπαινετική ἢ κριτική, πολιτική, οικονομική, κοινωνική κ.λπ., πάνω στήν ΕΣΣΔ καί τίς ἄλλες ἀνατολικές χῶρες πού ἔχει συσσωρευτεῖ στήν Εὐρώπη καί ἄλλοῦ, καί ἡ ὁποία σέ σημαντικό μέρος της δέν ἀμφισβητεῖται ἀπό κανέναν πιά γιά ὅ,τι ἀφορᾷ τή σοβαρότητα καί στερεότητά της, οὔτε ἀπό τά εὐρωπαϊκά Κ.Κ. καί τούς διανοουμένους τους οὔτε κἄν ἀπό τήν πλειοψηφία τῶν συγγραφέων τῶν ἴδιων τῶν ἐνδιαφερομένων χωρῶν. Ἔτσι ὁ Κ.Χ. εἶναι ἐλεύθερος νά ἀραδιάζει ἀτέλειωτη σειρά ἀπό ἀφορισμούς καί ἰσχυρισμούς χωρίς ἀναφορές, χωρίς συγκρίσεις καί παραλληλισμούς, χωρίς ἀντίλογο. Ἐκεῖ νομίζω βρίσκεται ἕνα ἀπό τά βασικά χαρακτηριστικά του βιβλίου του πού ἐξηγεῖ ἕνα σημαντικό μέρος ἀπό τίς περικοπές πού κάνουν τόν ἀναγνώστη νά ἀναπηδᾷ συχνά, ἂν μὴ νά ἐξοργίζεται. Παραδείγματα παραθέτω παρακάτω.

Τό δεύτερο «ἐπίτευγμα» του Κ.Χ. συνίσταται στόν παραμερισμό, μέ λίγες φράσεις καί πολλές ἀκροβασίες, της ἱστορίας της ΕΣΣΔ μέχρι πρὶν ἀπό 10-15 χρόνια. Ὅχι βέβαια πῶς θά ἦταν ἀναγκαῖο νά βαρύνει τό βιβλίο του μέ μιά συνοπτική ἢ ἐκτεταμένη ἀνασκόπηση της σοβιετικής ἱστορικής ἐξέλιξης σέ ὅλους τούς τομεῖς ἀπό τό 1917 ὡς τή δεκαετία του '60 (συγκεκριμένη ὡς τήν πτώση του Χρυσσοσόφ)· πῶς εἶναι ὅμως δυνατό νά ἰσχυριστεῖ κανεῖς ὅτι μπο-

Και γραμματα γνωρίζω και γραμματα γν

ρεϊ νά αναλύσει και νά θέσει σέ προοπτική τά όσα σήμερα συμβαίνουν σέ κάθε βασικό τομέα τής σοβιετικής κοινωνίας χωρίς καμία σύνδεση και αναφορά στίς μείζονες περιόδους αυτής τής Ιστορίας, τά κύρια χαρακτηριστικά τους και τή συμβολή τους στήν «αδιάκοπη» (όπως τή θέλει ό Κ.Χ.) πορεία τής ΕΣΣΔ «πρός τόν κομμουνισμό»; Είναι δυνατό π.χ. νά μιλήσει κανείς για τήν εξέλιξη τής σοβιετικής γεωργίας και για τίς μελλοντικές τής δυνατότητες χωρίς καμία αναφορά στήν κυριολεκτική συντριβή τής σοβιετικής αγροτιάς τή δεκαετία του 1930 και στή συνακόλουθη ρήξη τής περίφημης «έργατο-αγροτικής» συμμαχίας πάνω στήν όποια φιλοδοξούσε νά στερεωθεί ή σοβιετική έξουσία; Χωρίς νά αναφερθεί στόν σχεδόν απόλυτο παραμερισμό τής γεωργίας και τής αγροτιάς από τίς διαδικασίες συσσώρευσης και βελτίωσης του βιοτικού επιπέδου που ήταν προφανής μέχρι έντελώς πρόσφατα; Χωρίς νά αναφερθεί στίς καθυστερήσεις και τίς εγκληματικές διαστρεβλώσεις που επιβλήθηκαν στόν σημαντικό αυτό τομέα τής οικονομίας και τής κοινωνίας από τά επιστημονικοφανή παραληρήματα του Λυσένκο (κυριολεκτικού δικτάτορα τής έρευνας και των επιστημονικών εφαρμογών επί χρόνια), από τήν υπανάπτυξη των χημικών βιομηχανιών (λιπάσματα κ.λπ.), από τούς συνεχείς οργανωτικούς αυτοσχεδιασμούς (ό αριθμός των κολχόζ σέ όρισμένες περιόδους αύξανε ή λιγόστενε σάν άκορντεόν) κ.λπ.; Τέτοια και άλλα έρωτήματα αναγνωρίζονται σήμερα και παντού ως πρωταρχικά για τήν κατανόηση τής σημερινής κατάστασης και των δυνατοτήτων του αύριο, και όχι μόνο στή γεωργία. Γιατί φυσικά θά ήταν άκόμη πιο σημαντικό νά τεθούν ανάλογα έρωτήματα σχετικά μέ τή βιομηχανική ανάπτυξη, τήν ανάπτυξη τής έρευνας σέ όλους τούς κλάδους, αλλά άκόμη και τήν πολιτική εξέλιξη, τόσο έσωτερική (π.χ. πώς ό συγκυριακός μονοκομματικός χαρακτήρας τής έξουσίας στή δεκαετία του '20 έγινε δόγμα και ...θεωρία στίς μετέπειτα, τόσο που νά μπορεί άκόμη και ό Κ.Χ. νά ειρωνεύεται τόν

«πλουραλισμό» τής Δύσης και νά βεβαιώνει, άνευ άλλου, ότι άνάλογος «πλουραλισμός» δέν νοείται σέ μία αναπτυγμένη σοσιαλιστική κοινωνία), όσο και έξωτερική.

Ό Κ.Χ. παραμερίζει μέ άνεση τέτοια έρωτήματα κι έτσι βρίσκει καταφύγιο, όταν χρειάζεται μία μίνιμουμ αναφορά για νά φωτιστούν φαινομενικά άνεξήγητα πράγματα, σέ δύο πηγές για όλα τά δεινά: τίς καταστροφές από τούς πολέμους (έμφύλιος, δεύτερος παγκόσμιος πόλεμος) και τήν... έχθρική φύση (ή πάλη εναντίον τής είναι «άσύγκριτα πιο σκληρή» παρά στίς ίμπεριαλιστικές χώρες)! — σελ. 37). Δέν πρέπει φυσικά νά υποτιμάμε τίς δυσκολίες που γέννησαν οι καταστροφές των πολέμων: ό Έλληνοστάιν ύπολογίζει π.χ. τό έλλειμμα του πληθυσμού από τόν Α' παγκόσμιο πόλεμο ως σήμερα σέ 75 περίπου εκατομμύρια, συνυπολογίζοντας τά θύματα και τά κενά των γεννήσεων σέ σχέση μέ μία όμαλή δημογραφική εξέλιξη. Μας υπενθυμίζει όμως ότι πρέπει νά προσθέσουμε και κάμποσα εκατομμύρια που όφείλονται «στή μαζική καταπίεση των χρόνων του '30» (στρατόπεδα, εκτελέσεις, θάνατοι από πείνα κ.λπ.), στήν όποία ό Κ.Χ. δέν κάνει τήν παραμικρή αναφορά. Όσο για τήν έχθρική φύση, είναι δύσκολο νά μάς πείσει για τόν αντικομμουνισμό τής ό συγγραφέας, άσε που από πολλές πλευρές έχει φανεί γενναιοδωρη άπέναντι στήν ΕΣΣΔ (άπέραντες ελεύθερες εκτάσεις, πλούσια και ποικίλα κοιτάσματα, άφθονα νερά κ.λπ.) χωρίς ποτέ κανείς νά τήν κατηγορήσει για κρυπτοκομμουνισμό. Άσε τέλος που κάμποσοι συγγραφείς θεωρούν τίς σκληρές φυσικές συνθήκες παράγοντα και κίνητρο ανάπτυξης (μέχρι και ό συμπατριώτης μας Α. Έμμανουήλ σέ κάποιες σελίδες του).

Παρά τό τελευταίο αυτό επίτευγμα, ό Κ.Χ. αισθάνεται πάντως ύποχρεωμένος νά πει έστω και δύο κουβέντες για κάποιες ιστορικές πλευρές που επίμονα και βασανιστικά άπασχολούν πάντα πολλούς, άκόμη και φίλους τής ΕΣΣΔ. Άλλά μέ πόση προσοχή και πόση ντελικατέσσα... Ό σταλινοσμός είπατε; Εί-

ναι άλήθεια πώς «ή απόλυτη συνέχεια ύπάρχει [στήν οικοδόμηση του σοσιαλισμού]... μονάχα σέ ό,τι άφορά τή γενική παραγωγική προσπάθεια, καθώς και τήν πρόοδο τής εκπαιδευτικής επανάστασης στή χώρα. Δέν ύπήρξε άπεναντίας, κι εκδηλώθηκε μόλις πριν κάπου είκοσι χρόνια για πρώτη φορά μά και τότε στήν αρχή διστακτικά και μέ μιάν αισθητή άσυνέπεια, άπόλυτη συνέχεια στό έργο οικοδόμησης κι οργάνωσης τής δημοκρατίας στήν ΕΣΣΔ» (σελ. 19, ύπογρ. δική μου). Έτσι πάει κι αυτό τό ένοχλητικό θέμα, και μέ τήν ίδια ευκαρία βγαίνει ό Χρυσόσφ άσυνεπής και διστακτικός (όχι πώς δέν ήταν), ενώ έννοείται φυσικά ότι μετά, ή άποφασιστικότητα και ή συνέπεια στήν «οικοδόμηση τής δημοκρατίας» είναι τά βασικά χαρακτηριστικά τής σημερινής ήγείας. Όσο για τόν σταλινοσμό, αυτολεξί δέν αναφέρεται παρά μία φορά (σελ. 58) σάν παράγοντα που «δυσκόλεψε τήν ανάπτυξη τής ανθρώπινης προσωπικότητας κι επομένως τής άπαραίτητης στό σοσιαλιστικό καθεστώς πρωτοβουλίας». Όσο για τά εκατομμύρια «άνθρώπινων προσωπικοτήτων», που όχι μόνο δέν αναπτύχθηκαν αλλά ύποβιβάστηκαν, ταπεινώθηκαν, άποκτηνώθηκαν, διαλύθηκαν και τελικά εξαφανίστηκαν, γι' αυτές και για τό βάρος που κληροδότησαν στή σημερινή πολιτική ζωή, πρέπει νά διαβάσει κανείς π.χ. τόν *Πρώτο κύκλο* του Σολζενίτσιν ή, ή μάλλον και, τήν *Ιστορία τής ΕΣΣΔ* του Ζάν Έλληνοστάιν για νά νιώσει στό πετσί του και νά αναλύσει μέ τό μυαλό του τή σημασία τους. Για τόν Κ.Χ. δέν πρέπει νά γίνεται πολύς λόγος για τέτοια θέματα: «για νά μήν ξανανοίξουν τραύματα» (σελ. 19), γιατί «ύπάρχουν άσφαλώς έλαφρυντικά» που είναι «πολλά και βάσιμα», και γιατί θά «δοθούν αύριο, όταν κληθεί νά βγάλει τά τελικά της συμπεράσματα ή ιστορία, οι εξηγήσεις για τά όσα έγιναν». Σήμερα άπαιτείται «άποφυγή κάθε περιττού σχολίου» (σελ. 21) προκειμένου νά πετύχει ή σημερινή προσπάθεια (;) για νά ξαναγίνει σύνδεση μέ τά όσα «έξάγγειλε και συμβούλεψε ό μεγάλος Λένιν». Μά

Και γραμμάτια γνωρίζω και γραμμάτια γνωρίζω

ό τελευταίος δέν είναι πού εἶπε «ή ἀλήθεια είναι ἐπαναστατική», καί τά «γεγονότα είναι ξεροκέφαλα»;

Τελοσπάντων, πιστεύοντας ὅτι μέ τά παραπάνω «κόλπα» ἔχει λύσει τό πρόβλημα τοῦ χώρου καί τοῦ χρόνου πού ὀρίζουν τήν ἐργασία του, ὁ Κ.Χ. ἀναπτύσσει ἐν συνεχεία τήν «ἀνάλυσή» του πάνω στίς συνθήκες, σήμερα καί αὔριο, στίς ὁποῖες ἡ ΕΣΣΔ πορεύεται πρὸς τόν κομμουνισμό. Ἡ ἀνάπτυξη σχηματικά γίνεται ὡς ἑξῆς: τά ἐπιτεύγματα τῆς ΕΣΣΔ στήν οἰκονομία είναι σημαντικότερα καί οἱ ἄμεσες προοπτικές, ὅπως ἀναλύονται ἀπό τά μεγαλόπνοα σχέδια, συνολικά ἢ μερικά (π.χ. στή Σιβηρία), ἀνάπτυξης είναι ἀκόμη πιό ἐνθαρρυντικές. Οἱ ἀντικειμενικές καί υποκειμενικές συνθήκες ὑπάρχουν γιά μιὰ ὀρηκτική ἀνάπτυξη τῆς ΕΣΣΔ στό ἄμεσο μέλλον. Ἡ ἀνωτερότητα τοῦ σοσιαλιστικοῦ συστήματος τῆς ΕΣΣΔ σί σχέση μέ τόν καπιταλισμό καί τίς ΗΠΑ είναι ἤδη προφανές ποιοτικά (δυνατότητες κινητοποίησης, συντονισμοῦ, προγραμματισμοῦ κ.λπ.) καί ὅπου νά ναι θά γίνει προφανές καί ποσοτικά (ἡ ΕΣΣΔ πλησιάζει τίς ΗΠΑ στή βιομηχανική παραγωγή κ.λπ.). Συνάμα, κι ἔξω ἀπό τήν οἰκονομία, ἡ πολιτιστική (κυρίως παιδεία καί ἐπιστήμη) καί πολιτική ἀνάπτυξη ἐντείνεται καί γενικεύεται, ἡ δημοκρατία ἐμβαθύνεται, ἡ διεθνής ἀλληλεγγύη στό πλαίσιο τῆς ΚΟΜΕΚΟΝ (ζητά ὁ συγγραφέας δηλώνει ὅτι δέν ἀσχολεῖται διεξοδικά μέ τό θέμα) ἐπεκτείνεται. Τελικά ἡ ὀρηκτική πορεία τῆς ΕΣΣΔ πρὸς τόν κομμουνισμό είναι «ἀσυγκράτητη». Βέβαια κάποια προβλήματα ἀναφύονται ἐδῶ κι ἐκεῖ: ἀδυναμίες στήν οἰκονομία (χαμηλή παραγωγικότητα, ἀνεπαρκείες σέ διάφορους τομείς ὅπως ἡ γεωργία, οἱ οἰκοδομές, οἱ ὑπηρεσίες), συνέπειες ὀρισμένων «λαθῶν» (ὁ συγγραφέας δέν λέει ποτέ ποιά) στήν ἐσωτερική καί ἐξωτερική πολιτική (στήν Οὐγγαρία καί τήν Πολωνία παραλίγο τά «λάθη» νά ὀδηγήσουν σέ τραγωδίες... —σελ. 59), κάποια προβλήματα στήν πολιτική ἀπέναντι στοὺς διανοούμενους καί καλλιτέχνες (σελ. 171), ὅπως ἐπίσης καί κάποιοι ὑπαινιγμοί ὅτι θά πρεπε ἴσως νά ὑπάρχουν περισσό-

τεροι ὑποψήφιοι γιά μιὰ θέση βουλευτῆ στά διάφορα σοβιέτ (σελ. 125), πού γρήγορα ὁμως ἀποδυναμώνεται ἐντελῶς μέ τόν ἰσχυρισμό ὅτι ἐν πάση περιπτώσει δέν είναι καί μεγάλο τό πρόβλημα μιὰ καί «ἐπιλέγεται» (ἀπό ποιόν;) ὁ καλύτερος γιά ὑποψήφιος!

Ἄλλα λοιπόν πάνε καλά καί ἡ γενική γραμμή είναι ὀρθή (σελ. 175). Ἡ ΕΣΣΔ ἢ ὁ σοσιαλισμός (εἶναι προφανές ὅτι γιά τόν συγγραφέα είναι τό ἴδιο πράγμα) ἀποδείχνει κάθε μέρα καί θά ἀποδείχνει ὅλο καί περισσότερο στό μέλλον τήν ἀνωτερότητά της στή σύγκριση καί σύγκρουσή της (ὦ! ἀπόλυτα εἰρηνική...) μέ τίς ΗΠΑ καί τόν καπιταλισμό (κι ἐδῶ ὁ συγγραφέας ἔχει ἄδικο, ἂν καί ἔχει προφανῶς τοὺς λόγους του νά ἐπιχειρεῖ τήν ταύτιση τῶν δύο ἐννοιῶν). Ὁ ἀνταγωνισμός αὐτός είναι τό κύριο χαρακτηριστικό τῆς ἐποχῆς μας, καί ἡ ἔκβαση είναι σίγουρη.

Ὁ ἰδεολογικά «κλειστός» αὐτός λόγος ὀδηγεῖται ἀπό τήν ἀρχή ὡς τό τέλος μέ περισσή δεξιότητα (δέν πρόκειται γιά λογοπαίγνιο) ἀπό τόν συγγραφέα, καί σ' αὐτό τό σημείο τουλάχιστον πετυχαίνει τό στόχο του, νά ξεπεράσει δηλαδή τίς παλαιοῦ τύπου «περιγραφές» (συ-

χνά μελοδραματικές καί ἀνούσιες) πού εἶχαν τόν ἴδιο προπαγανδιστικό στόχο, χωρίς βέβαια νά πετυχαίνει καί τόν ἄλλο (λίγο ἀλαζονικό), νά κάμει δηλαδή τή σχεδόν μοναδική στή Δύση «ἀνάλυση», ἀδιαμφισβήτητη καί πειστική, τῶν συνθηκῶν ἀνάπτυξης τῆς ΕΣΣΔ, στήν ὁποία τελικά μᾶλλον κακή ὑπηρεσία προσφέρει. Καί ἐπειδή δέν βλέπω τό λόγο νά μῦθ στοῦ διαλεκτικοφρανές παιχνίδι τοῦ Κ.Χ., θά 'θελα, ἔτσι σκόρπια, νά ἐπισημάνω μερικά σημεῖα πού ἴσως συντείνουν νά ἐπανέλθουν ἡ ἐπιχειρηματολογία καί οἱ στόχοι τοῦ βιβλίου στίς πραγματικές τους διαστάσεις.

1. Εἶναι λογικά, πολιτικά καί ἱστορικά πιὰ (ἀπό τή συσσωρευμένη ἐμπειρία) ἀπαράδεκτο νά γίνεται ἔστω καί ὑπαινιγμός γιά κάποια ταύτιση τῆς ἀντίθεσης σοσιαλισμός-καπιταλισμός μέ τήν ἀντίθεση ΕΣΣΔ-ΗΠΑ. Τέτοια ταύτιση, πού συχνά ξεφυτρώνει στίς ἀναλύσεις τοῦ Κ.Χ., ὄχι μόνο ἀποδυναμώνει τά ἐπιχειρήματά του (στίς συγκρίσεις πού κάνει θά πρεπε νά θυμάται ὅτι π.χ. οἱ ΗΠΑ σάν γεωγραφικός χώρος ἀποτελοῦν ἀπλῶς καί μόνο τμήμα, καί μάλιστα ἀπό κάμποσες πλευρές φθίνον, τοῦ συνολικοῦ χώρου τῶν ἀναπτυσσόμενων καπιταλιστικῶν χωρῶν), ἀλλά ὀδηγεῖ καί σέ συρρίκνωση τῶν κοινωνικοοικονομικῶν καί πολιτικῶν ἀγῶνων, πού ἀφοροῦν ὅλες τίς χώρες καί ὅλους τοὺς λαούς, σέ μιὰ γεωπολιτική ἀντίθεση καί σέ σύγκρουση κρατικῶν συμφερόντων. Τέτοιες ἀντιλήψεις ἀκόμη καί οἱ σοβιετικοὶ ἡγέτες φαίνονται νά παραμερίζουν αἰσθητά, εἴτε ἀπό δικές τους ἀνάγκες εἴτε ἀπό τήν πίεση τῶν «πραγματῶν». Ἀκριβῶς ἐπειδή συμπεριφέρονται σάν κρατικοὶ ἡγέτες, χωρίς βέβαια καί νά τίς εγκαταλείπουν. Καί, τελοσπάντων, ἀπό τήν ἐποχή τοῦ '30 πολύ νερό κύλησε κάτω ἀπό τίς γέφυρες τοῦ Μόσκοβα, τοῦ Γιάγκ-τσέ, τοῦ Σηκουάνα καί τοῦ Τίβερη, τόσο πού είναι νά ἀπορεῖ κανεὶς πῶς ὁ Κ.Χ. ἐπιμένει σέ τέτοια σχήματα καί τέτοια ἐπιχειρηματολογία.

2. Ἄλλά ὑπάρχει καί χειρότερο: ἡ παραπάνω ἀντίθεση κρίνεται βασι-

Και γραμμάτια γνωρίζω και γραμμάτια γν

κά από τον Κ.Χ. στο οικονομικό κατά βάση επίπεδο και με επιχείρημα έντελως απροσδόκητο: «Ο Μάρξ, ο Ένγκελς, ο Λένιν, όλοι οι βασικοί θεωρητικοί του σοσιαλισμού ήταν σύμφωνοι δίχως εξαίρεση πάνω σ' αυτό τό σημείο: θά επικρατήσει τελικά όποιος κερδίσει τή μάχη τής παραγωγικότητας»!!! (σελ. 51). Ο Κ.Χ. παίρνει πραγματικά πολλές ελευθερίες μέ τούς «βασικούς θεωρητικούς», και δέν ξέρει κανείς τί νά πρωτοθαυμάσει, τήν όμορφονία των τελευταίων ή τό θράσος (πώς άλλιώς νά τό πεί κανείς;) του μαθητή τους.

3. Άλλά οί άκροβασίες του Κ.Χ. δέν σταματούν εδώ. Μέσα από ένα καλοστημένο παιχνίδι αναπόδεικτων ίσχυρισμών, άντιφατικών επιχειρημάτων και δυσανάλογων συσχετίσεων «περνάει» έναν πραγματικά υπερβολικό αριθμό από μεγάλα ή μικρά θέματα μέ μιά άνεση πού κόβει τήν άνάσα. Μερικά παραδείγματα:

— Στην ΕΣΣΔ «ό κρατικός μηχανισμός καταναγκασμού και βίας φθίνει», γίνεται όλο και πιό «αδύναμος, σκιώδης» (σελ. 14). Ο πληροφορημένος αναγνώστης θά κρίνει από μόνος του μέ βάση τά πρόσφατα «ξεροκέφαλα» γεγονότα.

— Μιλώντας για τό βιοτικό επίπεδο, ό Κ.Χ. δηλώνει ότι δέν θά δώσει πολλούς αριθμούς γιατί «ουσιαστικά δέν λένε τίποτε» (σελ. 38). Λίγο πιό κάτω (σελ. 41) μās δίνει τόν αριθμό ρολογιών ανά 1.000 κατοίκους (1.327 για τήν άκρίβεια...), καθώς επίσης τούς ανάλογους αριθμούς για τά ραδιόφωνα, τηλεοράσεις, ψυγεία, σκουπες κ.λπ., όπως και τήν ετήσια κατανάλωση κρέατος. Έπιλογή περιέργη τουλάχιστον, μιά και τά πιό ενδιαφέροντα στοιχεία είναι οί πραγματικοί μισθοί και οί τιμές αυτές καθαυτές και σέ σύγκριση μέ άλλες χώρες, ιδίως μέ αυτές πού ή ΕΣΣΔ, κατά τόν Κ.Χ., συναγωνίζεται και σύντομα «υπερφαλαγγίζει». Σ' αυτή τήν περίπτωση ή μόνη σύγκριση πού επιχειρείται είναι μέ τήν Ελλάδα σχετικά μέ όρισμένα τρόφιμα, και πάλι δίχως στοιχεία. Άραγε οί φιλοδοξίες τής σύγκρισης ποικίλλουν (εδώ υπερφαλαγγισμός τής Ελλά-

δας...) ανάλογα μέ τό θέμα; Και άφήνω καταμέρος τό ότι ή επιλογή των άντικειμένων τής λίστας είναι περιορισμένη αυτή καθαυτή και ότι πολλά από τά επιχειρήματα πού δικαιολογούν τές άνεπάφοκες για άλλα είναι τουλάχιστον «εκτός θέματος»: έτοι για τόν Κ.Χ. ή καθυστέρηση τής ΕΣΣΔ στήν οίκοδομική δραστηριότητα όφείλεται στό ότι ξεκίνησε από πολύ χαμηλά (σωστά) και στό ότι οί άνάγκες ήταν μεγάλες (σωστά), τόσο περισσότερο μάλιστα πού τά παραδοσιακά σπία ήταν ξύλινα, «δηλαδή κατεξοχήν φθαρτά»! (σελ. 40). Άφήνω τό τελευταίο αυτό άστειο για νά αναρωτηθώ: ως πότε τό επιχείρημα «ξεκίνησε από πολύ χαμηλά», «έχω πολλές άνάγκες», θά θεωρείται πειστικό και αυταπόδεικτο για τήν ΕΣΣΔ, ενώ άσφαλώς ισχύει σέ πλείστες όσες άλλες περιπτώσεις, οί συγκρίσεις μέ τές όποιες σήμερα δέν θά εννοούσαν τήν πρώτη, συγκρίσεις πού ό Κ.Χ. άποφεύγει έπιμελώς; Μήπως εδώ, όπως κι άλλου σέ ό,τι άφορά τό βιοτικό επίπεδο του λαού, ή κατανομή των επενδύσεων και ή αποτελεσματικότητά τους είναι στήν πραγματικότητα αληθοφανέστερες εξήγησεις, και πού όφείλεται ή τέτοια κατανομή και ή τόση αποτελεσματικότητα; Τό θέμα δέν άπασχολεί τόν συγγραφέα.

— Η βιομηχανική παραγωγή τής ΕΣΣΔ έφτασε τά 90% τής άμερικανικής, και έπομένως θά τήν υπερφαλαγγίσει (σελ. 23), ή παραγωγικότητα τής εργασίας στή σοβιετική βιομηχανία είναι περίπου 55% τής άμερικανικής (σελ. 51), ενώ τέλος τό ποσοστό άπασχόλησης στή βιομηχανία και στίς οίκοδομές στήν ΕΣΣΔ ήταν 38% τό 1975 (σελ. 49). Για όσους άσχολούνται μέ τά σχετικά θέματα είναι φανερό ότι τά στοιχεία αυτά είναι ή άντιφατικά ή άνακριβή, ή ότι ή βιομηχανική άπασχόληση στίς ΗΠΑ είναι γύρω στό 20% ή άκόμη χαμηλότερη, πράγμα πού δέν άνταποκρίνεται στά υπάρχοντα στοιχεία, ή ότι τέλος υπάρχει κάποια άλλη εξήγηση πού ό Κ.Χ. γνωρίζει αλλά δέν μās τί δίνει. Έν πάση περιπτώσει πώς νά πειστούμε για τήν αληθοφάνεια των πιθανολογήσεών του ως προς τό μέλλον; Κι αν άκόμη βρισκόταν

κάποια άπάντηση (άμφιβάλλω ιδιαιτέρα), πάλι χωρίς σημασία θά ήταν ή πρόβλεψη, γιατί θά πρεπε νά ακολουθηθεί από άνάλογες προβλέψεις για τές άλλες καπιταλιστικές βιομηχανικές δυνάμεις (Ιαπωνία, Δ. Γερμανία) σέ πλήρη άνάπτυξη τόσο τής βιομηχανικής παραγωγής όσο και τής παραγωγικότητας. Αυτά, μέσα στή γενικότερη λογική του ίδιου του Κ.Χ. σχετικά μέ τά στοιχεία του άνταγωνισμού σοσιαλισμού-καπιταλισμού.

— Δέν βλέπω γιατί είναι λογικά άπαραίτητο, ή ίκανότητα οίκοδόμησης μεγάλων βιομηχανικών συγκροτημάτων τής ΕΣΣΔ και τής ΚΟΜΕΚΟΝ νά είναι «άπιαστη» από τόν καπιταλισμό (σελ. 37), τόσο περισσότερο μάλιστα πού τέτοιος ίσχυρισμός είναι άνακριβής (βλέπε Φός στή Γαλλία, Τάραντα κ.λπ. στήν Ιταλία, Σαγκόντε κ.λπ. στήν Ισπανία, για νά μη μιλήσουμε για τή Γερμανία και τές ΗΠΑ), και πού ή ΕΣΣΔ άπευθύνεται στή Δύση για όρισμένα άπ' αυτά τά συγκροτήματα (π.χ. τό συγκρότημα για καμίνια τής Κάμα, πετροχημεία, όρισμένα έργα στή Σιβηρία όπου καλείται ή Ιαπωνία κ.λπ.), και πού τέλος τό μέγεθος των συγκροτημάτων δέν είναι άναγκαστικά (πολλοί μάλιστα ίσχυρίζονται τό αντίθετο) συστατικό στοιχείο τής σοσιαλιστικής άντίληψης για τήν εκβιομηχάνιση.

— Η πορεία προς τήν εξίσωση των άμοιβών τής εργασίας, στοιχείο συστατικό και αυτό τής «πορείας προς τόν κομμουνισμό» τής ΕΣΣΔ (σελ. 84 κ.έ.) αναλύεται και εικονογραφείται δια μακρών από τόν Κ.Χ., αλλά είναι ελάχιστα πειστική. Η «ψαλίδα» των εισοδημάτων αντί νά κλείνει, μάλλον άνοίγει σύμφωνα μέ τές εκτιμήσεις τής οικονομικής έπιτροπής του ΟΗΕ για τήν Ευρώπη (*Le Monde*, 27.8.74). Οί δε αριθμοί πού δίνει ό Κ.Χ. είναι έντελως περιορισμένοι και επιλεγμένοι για τές άνάγκες τής άνάλυσής του και μόνο: δίνει παραδείγματα μισθών πού πάνε από 70 ως 400 ρούβλια τό μήνα (και ίσως μόνο τέτοια παραδείγματα του άναφέρθηκαν στήν επίσκεψή του), αλλά δέν είναι δύσκολο νά μάθει ότι οί μισθοί των διευθυντών παραγωγής μπορούν νά φτάσουν

Και γραμμάτια γνωρίζω και γραμμάτια γν

και να ξεπεράσουν τα 700 ρούβλια, ενώ πολλών αξιωματούχων (π.χ. ακαδημαϊκών κ.λπ.) ξεπερνούν τα 1.500 ρούβλια, χωρίς να συνυπολογίζονται οι παροχές «είς είδος» (σπίτι, αυτοκίνητο με σοφέρ, «ντάτσα», ειδικά μαγαζιά κ.λπ.) που άνεβάζουν ακόμη παραπάνω τις διαφορές (δές συγκεκριμένα παραδείγματα στα άρθρα του Άλαιν Ζακόμπ. *Le Monde*, 13-18.2.74).

— Πάντα σχετικά με το παραπάνω θέμα ο Κ.Χ. επιτρέπει στον εαυτό του και την πολυτέλεια να «αναλύσει» τις «ισοπεδωτικές θεωρίες του μαοϊσμού» και να δείξει πώς ή εξέλιξη στην ΕΣΣΔ είναι άλλο πράγμα από τις «θεωρίες» αυτές (σελ. 89-91). Δεν ξέρω σε τί εξυπηρετείται ή γενικότερη ανάλυση του συγγραφέα από τη βίαιη αυτή παρένθεση, και ανρωτιέμαι πού τά βρήκε αυτά που υποτίθεται ότι κριτικά αναλύει σαν «θεωρίες του μαοϊσμού». Στην πραγματικότητα πρόκειται για ένα άμάλγαμα από διάφορες πραγματικές και φανταστικές φράσεις που κατά καιρούς ειπώθηκαν ή υποτίθεται ότι ειπώθηκαν σε διάφορες εποχές στις διάφορες διαμάχες που ξετυλίχθηκαν στην Κίνα, και εν πάση περιπτώσει σε μεγάλο βαθμό χωρίς καμιά αντιστοιχία με την πολιτική που κατά καιρούς εφαρμόστηκε. Δεν μου πέφτει λόγος να υπερασπιστώ τον όποιο «μαοϊσμό», αλλά μου είναι και δύσκολο να βρισκομαι απέναντι σε ένα κείμενο που, σαν αναγνώστη, με παίρνει εκδηλα για αφελή.

— Οι παρατηρήσεις σχετικά με τη σοβιετική γεωργία στερούνται πραγματικά σημασίας (δές και παραπάνω) και είναι και χαρακτηριστικό δείγμα άκροβασίας: «ή παραγωγικότητα της εργασίας στην σοβιετική γεωργία παραμένει σχετικά (;) χαμηλή και δεν μπορεί να ανέβει απότομα» (σελ. 49). Και ναί μόνον είναι δύσκολο να πετύχει κανείς απότομη αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας σε μικρό χρονικό διάστημα, αυτό όμως φτάνει για να εξηγηθεί τό γιατί και τό πώς ή σοβιετική παραγωγικότητα στη γεωργία είναι 25% της αμερικανικής (σελ. 51); Και, ως ποῦμε, από τόν πόλεμο ως τώρα, τά 30 και πάνω χρόνια που μεσολάβησαν είναι μι-

κρό χρονικό διάστημα; ή έστω τά τελευταία 15 πού δέχεται να μελετήσει ο Κ.Χ.;

— Κάπου άλλου πάλι ο Κ.Χ. σε μία φράση μᾶς βεβαιώνει ότι στην ΕΣΣΔ δέν υπάρχει πληθωρισμός (σελ. 175), πράγμα πού θά ήταν βέβαια σημαντικότατο στοιχείο για τίς εκτιμήσεις, ἀπόλυτες και συγκριτικές πάνω στην εξέλιξη τῆς οικονομίας και τῆς βιοτικῆς ἐπιπέδου. Και είναι βέβαιο ὅτι οἱ τιμές στην ΕΣΣΔ ἀνεβαίνουν μέ πολύ βραδύ ρυθμό ἢ μένουν σταθερές γιά ἀρκετά προϊόντα. Ἄλλά πῶς ἐξηγείται ὅτι οἱ Σοβιετικοί πολίτες ἀποταμιεύουν σέ τραπεζικές καταθέσεις ὄλο και μεγαλύτερο ποσοστό τῶν εἰσοδήματός τους; (π.χ. 10% τῶν συμπληρωματικῶν εἰσοδήματός τῶν 1961, 60% τῶν συμπληρωματικῶν εἰσοδήματος τῶν 1968, σύμφωνα μέ τά στοιχεία τῶν στατιστικῶν ἐπετηρίδων τῆς ΕΣΣΔ ἐπεξεργασμένα ἀπό τόν Ζ. Σοκολόφ στην ἐπιθεώρηση *Économie*, 11.5.75). Δέν είναι ἐκπληκτική ἡ ἀναλογία τῶν φαινομένων αὐτῶν μέ τήν περίφημη «ἀναγκαστική ἀποταμίευση» πού ἐπιβάλλει ὁ δυτικός πληθωρισμός; Μήπως τό φαινόμενο αὐτό ἐξηγεῖ πολλές ἀπό τίς ἀνωμαλίες τῆς ἀγορᾶς στην ΕΣΣΔ, ἀκόμη και φαινόμενα μαύρης ἢ παράλληλης ἀγορᾶς και οικονομίας πού ἀποτελεῖ σημαντικό ποσοστό τῶν συνόλων;

— Ἄς τελειώσουμε αὐτή τή σειρά παραδειγμάτων μέ ἕνα ἀκόμη χαρακτηριστικό δείγμα τῶν στυλ ἀνάλυσης τῶν Κ.Χ.: γιά νά ἀποκτήσουμε μία πῶς «σωστή» ἰδέα γιά τό βιοτικό ἐπίπεδο τῶν Σοβιετικῶν πολιτῶν, ὁ Κ.Χ. δαπανᾷ δεκάδες γραμμές γιά νά μᾶς πείσει ὅτι ἔτσι κι ἄλλιῶς, ἀκόμη κι ἂν μᾶς φαίνεται κάπως περιορισμένο, τό πρόβλημα δέν εἶναι ποσοτικό ἀλλά ποιοτικό και σέ σχέση μέ τίς ἀνάγκες πού ὁ πολίτης αἰσθάνεται μέσα στό σύστημα. Ἔτσι ὁ πολίτης στό σοσιαλισμό «δέν νιώθει τήν ἀνάγκη νά ξεχωρίζει μέ τά λούσα του, κι ἀπεναντίας χαιρέται νά ἰκανοποιῦνται ὄλοι και νά μήν ὑπάρχουν νικητές και νικημένοι στό συναγωνισμό, οὔτε νά θεωρεῖται τό λούσο σαν τό Α και τό Ω τῆς ζωῆς». Πόσο ἡ ἔκφραση «λοῖπο» εἶναι σχετική, ἀκό-

μη και στό παραπάνω πλαίσιο, δέν θέλει ἀνάλυση. Ὅσο γιά τήν «ἀνάλυση» τῶν Κ.Χ. θυμίζει τό τῶν Μολιέρου: ἡ κόρη σας εἶναι βουβή γιατί ἔχει χάσει τή χρήση τῶν λόγων.

4. Πέρα ἀπό τά παραπάνω λίγα δείγματα πού κυρίως εἰκονογραφῶν τίς ἀμφιβολίες και τή δυσπιστία πού νιώθει ὁ ἀναγνώστης μπροστά στίς «ἀναλύσεις» τῶν Κ.Χ., ὑπάρχουν και δείγματα ἀδίστακτης ἀνακριβολογίας, τυφλῆς ὠραιοποίησης και τελικά κάποιας ὄχι και τόσο παλικαρίας μικροπρέπειας:

— Ἡ μακρά και κοινωνιολογοφανῆς ἀνάλυση γιά τή θέση τῶν ἐργατῶν στην ΕΣΣΔ (σελ. 61 κ.έ.) μπλέκει σωστά πράγματα (ἡ ἔλλειψη ἐργασίας ἐνισχύει τή θέση τῆς ἐργατικῆς τάξης) και τουριστικές ἐντυπώσεις (δέν εἶδα ἐργάτη νά σηκώνεται ἀπό τή θέση του ὅταν περνάει ὁ διευθυντής, και ἄλλα παρόμοια) μαζί μέ ἐπαγωγικούς συλλογισμούς τῶν τύπου: ὁ σοσιαλισμός εἶναι πραγματικά δημοκρατικό καθεστῶς, κι αὐτό φαίνεται στην ὀργάνωση τῆς ἐργασίας, συγκεκριμένα δέ στην ΕΣΣΔ αὐτό ἐκφράζεται ὡς ἐξῆς, ἢ ἀκόμη τῶν τύπου: ὁ ἐργατικός κώδικας λέει τό και τό, ἐπομένως... Ὁ συγγραφέας ἀποφεύγει νά θίξει θέματα ὅπως τό δικαίωμα τῆς ἀπεργίας, τό δικαίωμα ἐλεύθερης μετακίνησης τῆς ἐργατικῆς δυνάμης κ.λπ. Γιά τό τελευταῖο, ἂν ἔχει ἀμφιβολίες, ἄς ρωτήσει και θά μάθει πόσες μέρες ἕνας πολίτης μπορεί νά μείνει σέ πόλη ἄλλη ἀπό τή δική του χωρίς νά πάει νά τῶν σφραγίσουν τό «ἐσωτερικό διαβατήριο» (ἀπάντηση: τρεῖς). Ἄς κατατάξουμε αὐτοῦ τῶν τύπου τίς «ἀναλύσεις» στίς δύο πρῶτες κατηγορίες πού ἀναφέρω παραπάνω.

— Στίς ἴδιες κατηγορίες ἄς βάλουμε και τά περὶ πολιτικῆς ζωῆς στην ΕΣΣΔ (π.χ. σελ. 106 κ.έ.). Ὅπου μαθαίνουμε ὅτι δέν ὑπάρχουν «στεγανά», ὄλοι ἐλέγχουν ὄλους, ὄλοι εἶναι ὑπεύθυνοι κ.λπ. Ἀσφαλῶς μᾶς θεωρεῖ ἀφελῆς ὁ Κ.Χ. ὅταν ἀγωνίζεται νά πείσει γιά ὄλα αὐτά και ἄλλα ἀκόμη πολλά, ἀραδιάζοντας ἀριθμούς και ἀποφράσεις συνεδρίων ἢ και λόγους ἐπι-

Και γραμμάτια γνωρίζω και γραμμάτια γνω

σήμων. Ἀκόμη κι ἂν ὄσα λέει εἶχαν κάποια βάση καὶ ἀληθοφάνεια, τὸ μονοκομματικὸ σύστημα, οἱ ἐκλογές μὲ ἕναν ὑποψήφιο γιὰ μιὰ θέση, ὑποψήφιο προεκλεγέντα ἀπὸ τὶς «κοινωνικὲς ὀργανώσεις» (δηλ. χοντρικὰ τὸ κόμμα καὶ τὰ μαζικὰ του ὄργανα), ἡ σύγχυση τῶν ἐξουσιῶν (δηλ. ἡ μὴ ἀνεξαρτησία τῆς δικαιοσύνης ἀπὸ τὶς ἄλλες ἐξουσίες, ἢ μᾶλλον ἀπὸ τὴν ἐξουσία, μιὰ καὶ δὲν ὑπάρχει διάκριση οὔτε παραδοσιακὴ οὔτε σύγχρονη ἀνάμεσα σὲ νομοθετικὴ καὶ ἐκτελεστικὴ, ἢ κυβερνητικὴ καὶ κομματικὴ ἐξουσία) τὴν ὁποία ὁ Κ.Χ. τόσο περηφάνα χαρακτηρίζει ὡς ἀνυπαρξία «στεγανῶν», ἢ ἀνυπαρξία ἐλεύθερου ἀντιφατικοῦ καὶ μὴ ἐλεγχομένου διαλόγου κ.λπ., θὰ περιορίζαν ἔτσι κι ἀλλιῶς τὴ «συμμετοχὴ» τῶν πολιτῶν ἀπλῶς στὴν καθημερινὴ διαχείριση δευτερευόντων θεμάτων καὶ στὴν ἐκτέλεση τῶν ἄλλοιῦ ἀποφασισμένων (καὶ μεταβλητῶν) κατευθύνσεων. Κι ἄς λείπουν οἱ ἐπικλήσεις νομικῶν κειμένων χωρὶς περαιτέρω ἐξηγήσεις (ἔτσι μᾶς ἔλεγαν παλιὰ πὼς τὸ Σύνταγμα τοῦ 1936 ἦταν τὸ πιὸ φιλελεύθερο τοῦ κόσμου): εἶναι κυνισμὸς νὰ λέγεται ὅτι τὸ Ἀνώτατο Σοβιέτ (ἄς ποῦμε κοινοβούλιο) ἐλέγχει τὰ πάντα, ὅταν ἐκλέγεται ὅπως ἐκλέγεται καὶ οἱ σύνοδοί του κρατοῦν 3-5 μέρες! Καί, ἔμαθε ποτέ ὁ Κ.Χ. νὰ ἐκφράστηκε ἐκεῖ καμιά διαφρονία σὲ οὐσιαστικὰ θέματα, π.χ. στὴ σίνθεση τῆς κυβένησης ἢ κάτι τέτοιο; Εἶναι ἕνα μόνο παράδειγμα, γιὰ νὰ μὴν τεθεῖ φυσικά καὶ τὸ πρόβλημα τοῦ ὑψιστοῦ «στεγανοῦ», δηλ. τῆς ἀνώτατης ἡγεσίας τοῦ κόμματος καὶ πραγματικῆς ἡγεσίας τῆς χώρας: μὲ ποιά λαϊκὴ συμμετοχὴ ἔγινε ἡ ἀποσταλινοποίηση; μὲ ποιά ἢ πτώση τοῦ Χρουστσόφ καὶ ἡ ἀνοδος τοῦ Μπρέζνιεφ; ἢ ἔστω μὲ ποιά συμμετοχὴ τῶν κομματικῶν μελῶν καὶ στελεχῶν, ἀκόμη κι ἐκείνων τῆς ΚΕ; Δὲν θυμίζονται ὅλα αὐτὰ τὶς παλιὲς προφητείες τῆς Ρ. Λούξεμπουργκ στὴν περιφημὴ διένεξή της μὲ τὸν Λένιν; — Τέλος, στὴν τελευταία κατηγορία πρέπει νὰ καταταγοῦν τὰ ὄσα ὁ Κ.Χ. τολμᾷ νὰ ἐκτοξεύει σὲ βάρους θεωρητικῶν, ἐπιστημῶν, καλλιτεχνῶν καὶ ἀπλῶν πολιτῶν πού βρί-

σκονται σὲ ἀπόλυτη ἀδυναμία νὰ ἀπαντήσουν, εἴτε ἐπειδὴ δὲν ἔχουν τὰ μέσα γι' αὐτὸ εἴτε γιατί εἶναι «μέσα», εἴτε γιὰ φυλακὲς πρόκειται εἴτε γιὰ ψυχιατρεῖα. Στὴ συγκεκριμένη περίπτωση ὁ Κ.Χ. ἔχασε μιὰ ἐξαιρετικὴ εὐκαιρία νὰ σιωπήσει (ὅπως σιωπᾷ γιὰ τόσα ἄλλα —ἀλλὰ ἐκεῖ εἶναι μᾶλλον ἠθελημένη καὶ σκόπιμη ἡ σιωπὴ του: βλ. παρακάτω). Γιατὶ τὸ νὰ βρίζει κανεῖς, ἔμμεσα ἢ ἄμεσα, τοὺς «Τσεχοσλοβάκους ἀναθεωρητὲς» πού ἠθελαν νὰ κλείσουν ἀντιοικονομικὰ ἐργοστάσια (σελ. 93), τοὺς διαφωνοῦντες μὲ τὴν ἠθελοῦσάν τὴν πλευρὰ τῆς ἐπίσης πολιτικῆς ἢ μὲ τὴ συνολικὴ πολιτικὴ τῆς ΕΣΣΔ, ἀπὸ καλλιτέχνες ὡς τὸν Ζαχάροφ καὶ τὸν Γκριγκορένκο, μὲ χαρακτηρισμοὺς ὅπως «παράσιτα», «ἄτομα μὲ ἐξαισιοσύνη καὶ φιλοδοξία» (σελ. 171), πού στηρίζονται στὸν ἱμπεριαλισμὸ καὶ ἄλλα τέτοια, αὐτὸ εἶναι τουλάχιστον μικροπρέπεια, ἰδίως ὅταν τὸ κάνει κανεῖς ἀπὸ τὴν ἀσφαλὴ πολυθρόνα του, ὅταν αὐτοὶ ἢ πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς παίζουν τὴν ὑγεία τους, τὴ δουλειὰ τους, τὴν πατρίδα τους, τὴ ζωὴ τους, καὶ ἐν πάσῃ περιπτώσει δὲν μποροῦν νὰ ἀπαντήσουν δημόσια. Κι αὐτὸ ἄσχετα ἀπὸ τὸ ἂν συμφωνεῖ κανεῖς ἢ ὄχι μὲ τὰ ὄσα οἱ μὲν ἢ οἱ δὲ λένε καὶ κάνουν. Ἐλευθερία εἶναι ἡ ἐλευθερία αὐτοῦ πού σκέφτεται τὸ ἀντίθετο ἀπὸ ἐμένα, ἔλεγε κάποιος ἀπὸ τοὺς «βασικούς θεωρητικούς τοῦ σοσιαλισμοῦ», ὅπως τοὺς χαρακτηρίζει ὁ συγγραφέας. Στὸν ἄγωνα τῶν ἰδεῶν καὶ τῆς πολιτικῆς, ὅπως καὶ ἄλλοῦ, ἡ στοιχειώδης ἀνδρεία ἐπιβάλλει νὰ μὴν καρπαζώνεις τὸν φιμωμένο καὶ νὰ μὴν «πυροβολεῖς τὰ ἀσθενοφόρα».

Αὐτὴ καὶ μόνον ἡ στάση τοῦ Κ.Χ. ἀφαιρεῖ κάθε ἀξία κι ἀπὸ τὶς κάποιες δειλὲς συνηγορίες του ὑπὲρ τῶν ἐλευθεριῶν γιὰ τοὺς διανοούμενους καὶ τοὺς καλλιτέχνες (τοὺς «πραγματικούς» βέβαια), τόσες ἐλευθερίες φυσικά πού νὰ ἀποφεύγουν τὴν «ἀποστέωση» ὅσο καὶ τὸν «κουλουριάζοιο ἀνωτισμὸ» (θανυμάστε κομψότητα στὴν ἔκφραση καὶ λεπτότητα στὴ σύλληψη) (σελ. 172).

Ὅσο γι' αὐτὰ καὶ οἱ ἠθελημένες ἀνακρίβειές του μέσα στὶς ἀκίνδυ-

νες ἐπιθέσεις του πρὸς πάντα ἀντιφρονούντα: οἱ «λίγοι σιωνιστές» πού κάνουν «ἀσχήμιες» στὴν ΕΣΣΔ εἶναι ἤδη 100.000 στοὺς καταλόγους γιὰ μετανάστευση, ἐνῶ ἄλλες 100.000 περίπου ἔχουν ἤδη φύγει. Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ἀντιφρονούντες δὲν «ἔφυγαν», ὅπως ἰσχυρίζεται ὁ Κ.Χ., ἀπὸ τὴν ΕΣΣΔ ἀλλὰ ἀπελάθησαν ἀπὸ τὴ χώρα τους, μέτρο πού θιμίζει πολὺ τὸν ἐξοστρακισμὸ καὶ τοῦ ἐλάχιστου, ἂν ὑπάρχουν, δεῖγματά του ἔχουμε σὲ ἄλλα καταπιεστικά καθεστῶτα. Ἀλλὰ ἄς σταματήσουμε ἐδῶ. Σὲ ἐλάχιστες σελίδες (170-4) ὁ συγγραφέας κατάφερε νὰ συσσωρεύσει γιὰ λογαριασμὸ του (ἀλλὰ ἴσως ἦταν αὐτὸς ὁ σκοπὸς τοῦ βιβλίου του) πλεῖστα ἀπὸ τὰ μελανά σημεῖα τῆς σοβιετικῆς πολιτικῆς.

5. Μετὰ ἀπὸ τὰ παραπάνω θὰ ἦταν ἴσως κουραστικὸ νὰ ἀπαριθμῆσαι κανεῖς τὰ ὄσα, σημαντικότερα, ὁ Κ.Χ. δὲν ἔκρινε χρήσιμα νὰ ἀναφέρει στὴν εἰκονογράφησή του «δρόμου τῆς ΕΣΣΔ πρὸς τὸν κομμουνισμὸ». Ἀλλὰ ἐπειδὴ μὲ κάτι τέτοια βιβλία, σύντομα καὶ εὐληπτα, γαλουχεῖται μιὰ κάποια νεολαία, ἄς καταγράψουμε ἐδῶ ἕνα μικρὸ κατάλογο γιὰ τὴ χρήση ὅσων μπορέσουν ποτέ νὰ ζητήσουν συμπληρωματικὲς πληροφορίες ἀπὸ τὸν συγγραφέα (π.χ. σὲ κάποια ἀπὸ τὶς διαλέξεις του):

— τί λέει ὁ Κ.Χ. γιὰ τὴν ποιότητα τῆς βιομηχανίας καὶ τῆς βιομηχανικῆς τεχνολογίας στὴν ΕΣΣΔ; Εἶναι ἀλήθεια ὅτι στὸν σημαντικὸ τομέα τῶν ἠλεκτρονικῶν διερευνητῶν εἶναι πολλαπλὰ πίσω ἀπὸ τὶς καπιταλιστικὲς χώρες καὶ ὅτι τώρα μόλις προσπαθεῖ νὰ ἐπιτύχει τὴν εἰσοδὸ τῆς στὴ λεγόμενῃ «τρίτῃ γενεᾷ διερευνητῶν»;

— τί σκέφτεται ὁ Κ.Χ. γιὰ τὸ βάρους τῶν στρατιωτικῶν καὶ παραστρατιωτικῶν δαπανῶν στὴν οἰκονομία καὶ τὶς ἐπενδύσεις; Εἶναι ἀλήθεια ἢ ὄχι ὅτι ἡ ΕΣΣΔ δαπανᾷ ἀναλογικὰ τέσσερις φορές παραπάνω ἀπὸ τὴ μέση ἀμερικανικὴ δαπάνη σὲ σχέση μὲ τὸ ἔθνικὸ της εἰσοδήμα καὶ προϊόν; μήπως ἐκεῖ εἶναι ἕνας ἀπὸ τοὺς βασικούς λόγους τῆς καθυστέρησης, γιὰ νὰ μὴν πῶ τῆς φτώχειας, στὸ λαϊκὸ βιοτικὸ ἐπίπεδο;

Και γραμματα γνωρίζω και γραμματα γνωί

— τί «δηλούν» οί μαζικές είσαγωγές δυτικής τεχνολογίας σέ όλους τούς τομείς (καμιόνια, έγχρωμη τηλεόραση, πετροχημεία κ.λπ.) συνδυασμένες μάλιστα μέ εξαγωγές πρώτων ύλων και λίγο κατεργασμένων προϊόντων;

— τί είδους και πόσους «νεωτερισμούς» (τεχνικούς, πολιτιστικούς, κοινωνικούς κ.λπ.) πρόσφερε τά τελευταία χρόνια ή ΕΣΣΔ στόν κόσμο; Θυμηθείτε στη δεκαετία του '20 τήν έκρηξη τής φαντασίας και τής γνώσης σέ όλους τούς τομείς από τόν κινηματογράφο ώς τήν οικονομία, περνώντας από τήν άφισα και τό θέατρο κ.ά. Μετά τό «κουκούλωμα» ή τήν εξαφάνιση (άκόμη και φυσική) αυτού του κύματος, τί τό καινούριο αναπτύσσεται και προωθείται;

— πώς αναλύει ό Κ.Χ. τήν πραγματική λειτουργία των πολιτιστικών, ιδεολογικών, πολιτικών και κρατικών μηχανισμών στην ΕΣΣΔ; τί λέει για φαινόμενα όπως ή άμετακίνησία των ήγετών, ό όλο και ύψηλότερος βαθμός γεροντοκρατίας στις άνώτατες βαθμίδες, ή μονότονα επαναλαμβανόμενη παμπηφία για όλα τά θέματα (και κάπου κάπου τά αντίθετά τους), ή άπόλυτη στερεοτυπία των λόγων και των εισηγήσεων, ό κονφορμισμός στις ιδέες και στις τέχνες, ή μετριότητα στην καλλιτεχνική και λογοτεχνική παραγωγή, ή έλλειψη ενημέρωσης πάνω στα ξένα ρεύματα και, άκόμη περισσότερο, στις πολιτικές εξελίξεις (ας υπενθυμίσουμε ότι άκόμη και ή *Humanité* και ή *Unita* φτάνουν όλο και σπανιότερα στις ανατολικές χώρες), ή επίσημη έλλειψη κάθε άνετικότητας για θέματα ιδιωτικής ζωής από τή μόδα ώς τή σεξουαλικότητα κ.λπ.; "Η μήπως είναι θέματα για τά όποια μπορούμε νά 'χουμε διεκδικήσεις εμείς εδώ, διεκδικήσεις όμως άτοπες για τό σοβιετικό λαό;

— τέλος, στην ίδια γραμμή μάταια θά ψάξει νά βρει κανείς στό βιβλίο του πώς αναλύει ό Κ.Χ. τή χρήση τής ψυχιατρικής στην πολιτική αντιμετώπιση των διαφωνούντων, τίς δυσκολίες ή και τήν άδυναμία μετακίνησης μέσα και έξω από τή χώρα πού επιβάλλονται σέ όλους τούς πολίτες (ή ύπαρξη έσωτερικού

διαβατηρίου συμβαδίζει μέ τή σχεδόν άνυπαρξία έξωτερικού διαβατηρίου), τή στέρηση εργασίας στους διαφωνούντες ή και τήν οικογένειά τους, τήν κολοσιαία δυσανάλογα ανάμεσα στις ποινές και στα άδικήματα πού συχνά αποδίδονται στους τελευταίους (π.χ. 5 χρόνια βαριά καταναγκαστική εργασία στόν σκηνοθέτη των *Άλόγων τής Φωτιάς* Παρατζανόφ για μία άμφίβολη υπόθεση ήθών —κατηγορείται φαίνεται ως όμοφυλόφιλος).

Ούτε θά βρει κανείς κάτω από τήν πένα του Κ.Χ. τήν παραμικρή ένδειξη για τό πώς «ή πορεία τής ΕΣΣΔ πρός τόν κομμουνισμό» συμβιβάζεται μέ τήν εισβολή και κατοχή στην Τσεχοσλοβακία ή τή λίγο παλαιότερη άπότομη και εκβιαστική εγκατάλειψη τής οικονομικής και τεχνικής βοήθειας στην Κίνα, πού λίγο έλειψε νά προκαλέσει άνυπολόγιστες καταστροφές, και δέν άναφέρομαι στις παλαιότερες περιπτώσεις τής Λ.Δ.Γ., τής Πολω-

νίας και τής Ούγγαρίας. Πιστεύει ό Κ.Χ. ότι τά δύο παραπάνω παραδείγματα είναι δευτερεύοντα ή άσχετα μέ τήν κατεύθυνση και τή φύση τής «πορείας» τής ΕΣΣΔ; ή θεωρεί ότι άρκοϋν οί κάποιοι ύπαινεγμοί του εδώ κι εκεί, όποτε θά 'πρεπε νά φανταστοϋμε ότι τά σοβιετικά στρατεύματα έτρεξαν στην Πράγα για νά έμποδίσουν άπολύσεις εργατών από τούς Τσέχους «άναθεωρητές» (δες παραπάνω);

6. Αυτά για τό βιβλίο του Κ.Χ. 'Αλλά ή περισσότερη γνώση και κατανόηση τής σοβιετικής πραγματικότητας παραμένει άνικανοποίητη άνάγκη για τή χώρα μας. Βασικά έργα, λιγότερο ή περισσότερο φιλικά ή κριτικά, ύπάρχουν, και είναι καιρός νά τεθούν στη διάθεση του έλληνικού κοινού. Τότε μόνο θά γίνει ίσως δυνατός ένας πιό έποικοδομητικός διάλογος. "Ως τότε...

MIX. ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΑΚΗΣ

«Ποιητική και πολιτική ήθική.

Πρώτη μεταπολεμική γενιά.

'Αλεξάνδρου - 'Αναγνωστάκης - Πατρίκιος»

του Δ. Ν. Μαρωνίτη

Κέδρος, 'Αθήνα 1976, σσ. 134.

"Η φύση του νέου βιβλίου του Δ. Ν. Μαρωνίτη επιβάλλει νά μήν περιοριστοϋμε σέ μία πρώτη, περιγραφική παρουσίαση: ολόκληρο τό πρώτο μέρος του βιβλίου («'Επιφυλλίδες») έχει δοκιμαστεί διπλά, εδώ και έναμιση χρόνο, και από ευρύτερο άναγνωστικό κοινό (έφ. *Τό Βήμα*) και από στενότερο, λίγο ή πολύ ειδικό, άκροατήριο (Φιλοσοφική Θεσσαλονίκης, μαθήματα τής χρονιάς 1975-76). τό δεύτερο μέρος πάλι («'Ανθολόγιο Ποιητικής») έχει γνωρίσει κατά τό μεγαλύτερο τμήμα του σύντομη φιλολογική επεξεργασία μέσα στις άναγνώσεις ευρύτερου άριθμού ποιημάτων πού πλαισίωσαν τά τελευταία αυτά πανεπιστημακά μαθήματα του Μ. για τή μεταπολεμική ποίηση· τό ίδιο ίσχύει και για τό οδηγητικό επίμετρο του τόμου («'Επιλογή βοηθητι-

κής βιβλιογραφίας»), πού έχει προκριθεί κυρίως μέσα από τήν περιεκτικότερη βιβλιογραφία των μαθημάτων αυτών.

"Η δημοσίευση μέσα σέ δύο χρόνια δύο βιβλίων του συγγραφέα (τό πρώτο: *Άνεμόσκαλα και Σηματοϋρες. 'Επιφυλλίδες 1971-1974*, «'Ολκός» 1975· α' δημοσίευση, του πρώτου μέρους του: *Άνεμόσκαλα, «Παπαζήσης»* 1972) μέ άνάλογο είδολογικά ύλικό έπιτρέπει καταρχήν νά προχωρήσουμε σέ γενικότερη επισήμανση του φαινομένου και σέ επιμέρους παρατηρήσεις για τό ίδιο τό είδος. Οί προϋποθέσεις ύπάρχουν: (1) "Η συγγενής παραγωγή του Μ. —όση συγκεντρώνεται από τή συνεχιζόμενη θητεία του στη σαββατιάτικη, κυρίως, στήλη των «'Επιφυλλίδων του 'Βήματος'»— έχει συμπληρώσει, μέ τό

Και γραμματα γνωρίζω και γραμματα γνω

τέλος του Φεβρουαρίου 1977, τάξι της χρονία (δχι, βέβαια, χωρίς μεγάλα κάποτε χάσματα, ανεξάρτητα από τη θέληση του επιφυλλιδογράφου). (2) Από την παραγωγή αυτή, τό μεγαλύτερο μέρος έχει ήδη επανεκδοθεί μέσα στά δύο βιβλία που αναφέρθηκαν· αν εξαιρέσουμε δύο κυριακάτικα άρθρα για τόν 'Ηρόδοτο και τήν 'Οδύσεια (30.4. και 11.6.1972), ακάλυπτη μένει μόνο ή περίοδος 'Ιανουαρίου-'Οκτωβρίου 1975, ενώ ή νέα σειρά επιφυλλιδών μέ επίκεντρο τήν 'Οδύσεια και τήν ομηρική αφηγηματική τεχνική, πού άρχισε τόν 'Οκτώβριο 1976, βρισκείται ακόμα σέ εξέλιξη.

Πιστεύω ότι σήμερα πιά τό είδος τής νεότερης «φιλολογικής επιφυλλίδας» μπορεί νά μελετηθεί τόσο σέ περιορισμένη κλίμακα (συγκεκριμένοι επιφυλλιδογράφοι, ορισμένες ή μία εφημερίδα, π.χ. τό *Βήμα*) όσο και σέ συσχετισμό μέ τά σύγχρονά του τουλάχιστον όμοειδή παράλληλα. 'Ός προϋπόθεση τής έρευνας αυτής θά άρκοϋσε νά ύπάρξει μία αναγνώριση του χώρου, νά τεθούν όρισμένα όρια ή άρχές, και νά διατυπωθούν θέματα, προβλήματα και συγκριτικά συμπεράσματα. Περιορίζομαι εδώ νά σημειώσω μόνο μερικές παρατηρήσεις, πού ίσως οδηγούν σέ αναλυτικότερη διερεύνηση:

(1) Άμεση σχεδόν συγκέντρωση σέ τόμο δημοσιογραφικών επιφυλλιδών του είδους πού μάς ενδιαφέρει και, σπανιότερα, όμότροπων «μελετημάτων» ή άλλων κειμένων σέ περιοδικά κτλ., άρχισε νά γίνεται ό κανόνας από τά χρόνια τής δικτατορίας (μέ παλαιότερο πρόγονο και πρώτο διδάξαντα ίσως τόν Ε. Παπανούτσο): Μαρωνίτης (1972, 1975, 1976), Γ. Π. Σαββίδης (*Πάνω νερά*, «Έρμης» 1973), Μ. Άλεξανδρόπουλος (*Αντίσταση-Δημοκρατία*, «Κέδρος» 1975).

(2) Η συνείδηση του είδους, τά όρια και οι προδιαγραφές του, οι ανανεωτικές τάσεις, σέ συνδυασμό μέ τις ιδιόζουσες συνθήκες τής εποχής και τις απαιτήσεις τής επικαιρότητας, έχουν διατυπωθεί μέ σαφήνεια, εκτενέστερα ή συνοπτικότερα, στους προλόγους ή τά εισαγωγικά σημειώματα των παραπάνω συγγραφέων: από τόν εϋστοχο, σύντομο και ταυτόχρονα έξομολο-

γητικό πρόλογο τής Άνεμόσκαλας (όπου θίγονται ή σπερματική λειτουργία και οι κίνδυνοι του είδους, ή λογική και ήθική τής συγκέντρωσης ανάλογων κειμένων σέ τόμο, ό στόχος τους, ή διδακτική προέλευση και περιγραφή τους, οι περιστάσεις και τό είδος τής γλώσσας και τής γραφής) και τό επαναφορισμένο εισαγωγικό σημείωμα στη, διπλά μεταφορική, διευρυμένη έκδοση τής *Άνεμόσκαλα και Σηματοδότες*, ως τόν πλούσιο, θεμελιώδη πρόλογο του Γ. Π. Σαββίδη στά *Πάνω νερά* (όπου μέ επιστημονική πληρότητα και προοπτική έποπτεία του είδους χαράζονται νέες κατευθύνσεις: για τήν ανανέωση τής «φιλολογικής επιφυλλίδας», για τή θελημένη ιδιοτυπία τής άσυνεχούς δομής και του «παρά προσοδοκίαν», για τό γούστο και τις άπαιτήσεις του κοινού από τή δημοσιογραφική επιφυλλίδα, για τις προθέσεις του ίδιου του συγγραφέα σέ εξάρτηση μέ τήν προέλευση, τήν κατάρτιση και τά ενδιαφέροντά του), τήν εισαγωγή του Μ. Άλεξανδρόπουλου στη συναγωγή *Αντίσταση-Δημοκρατία* (όπου προβάλλονται περισσότερο οι περιοριστικές άφορμές, οι στόχοι και ή κοινή ιδέα των κειμένων, τό αυθόρμητο και μη άκαδημαϊκό μέ τόν συνδυασμό επικαιρότητας και θεματογραφίας, οι πηγές και οι συνθήκες τής γραφής ή του λόγου, τά ιδιαίτερα γνωρίσματα του κοινού τής όμογένειας και του έξωτερικού) και, τέλος, τόν «Πρόλογο» τής *Ποιητικής και Πολιτικής Ήθικής* του Μ. (σ. 7-8), όπου ξανατονίζεται ό «δασκαλιστικός» χαρακτήρας των κειμένων σέ αντίθεση μέ τήν ευθεία σύνδεση τής γραφής «μέ τά περιστατικά τής».

(3) Κοινά και παράλληλα, ή διάφορα γνωρίσματα των παραπάνω βιβλίων μεταξύ τους είναι και τά ακόλουθα: στόχος καθαρότερα φιλολογικός — στόχος γενικά πνευματικός, κοινωνικός· καθαρόαιμες φιλολογικές και κριτικές τομές — γενικότεροι προβληματισμοί μέ φιλολογικές και λογοτεχνικές λαβές, συνεπικουρίες ή συνδρομές· μεμονωμένα έρεθίσματα, επίκαιρη ή έπινοημένη θεματογραφία — σειρά «όμόκεντρον προβληματισμού», «μαθημάτων»· απόσταση από τό

άντικείμενο — άμεση σύνδεση και σχέση μέ τά προβλήματα τής επικαιρότητας· λόγος ύπαινεκτικός — λόγος άπερίφραστος, δραστικός· καλλιτεχνική και «πολιτισμική» προβληματική — πολιτική και κοινωνική προβληματική, κ.ά.

(4) Άλλα συνοδά κοινά και ή γνωρίσματα: οι άνάγκες πού όρίζουν τή σύγχρονη εμφάνιση και τήν κοινή ροπή συγγραφέων πού δέν είναι έπαγγελματίες επιφυλλιδογράφοι· τό κοινό (και άποκλειστικό) ή τά ποικίλα δημοσιογραφικά «βήματα» τής δραστηριότητας αυτής· ή συχνότητα εμφάνισης από τή στήλη: συνέχεια, κάμπυλες, κάμψη· ή άναστολή ή ό έθισμός στο είδος (μεταδικτατορική «συνέχεια»): άλλαγή συνθηκών, νέοι στόχοι κτλ.

Όλη ή παραπάνω προβληματική, πού μπορεί, συστηματικότερα, νά αποτελέσει ένα διάγραμμα μιάς αναγκαίας σήμερα συνθετικής αντιμετώπισης τής επιφυλλίδας ως είδους (τουλάχιστο για τά χρόνια 1967 κ.έ.), θά οδηγήσει λογικά σέ έγκυρες άπαντήσεις σέ έρωτήματα του τύπου: σέ ποιό βαθμό ύπάρχει και πώς συντελείται, χάρη στα πλεονεκτήματα αλλά και μέσα από τους περιορισμούς του είδους· ή μείξη του προσχεδιασμένου και του επίκαιρου· ή προβολή των χωνεμένων προτιμήσεων, τής επιστημονικής κατάρτισης και τής ασφαλισμένης γνώσης σέ διαδικασίες θετικής ή άρνητικής άποτίμησης νέων φαινομένων· ή διοχέτευση τής κατακτημένης περιουσίας και τής συνδυαστικής έμπνευσης στις άντιδράσεις μπροστά σέ νέα έρεθίσματα· ή επικαιρική επένδυση παγιωμένων άντιλήψεων και ή επαλήθευσή τους σέ (παλιά ή) νέα συμπτώματα· ή επικύρωση συνηθισμένων πεποιθήσεων ή άντιδράσεων του άναγνώστη (και ποιού άναγνώστη;) και τά προτεινόμενα νέα άντικείμενα κατανάλωσης ή άφομώωσης· τά νέα κεντρίσματα, σπέρματα προβληματισμού, υποθέσεις εργασίας.

Πρακτικότερα, επαγωγικά βήματα τής κριτικής αυτής προεργασίας θά μπορούσαν νά γίνουν μέ τήν *αναλυτική παρουσίαση* καθενός από τά βιβλία πού προσγρά-

Και γραμμιατα γνωρίζω και γραμμιατα γνωί

φτηκαν παραπάνω στο είδος, ή άλλων πού μπορούν επίσης να προστεθούν. Όταν τά λήματα αυτά περιγραφούν και σχολιασθούν, τότε είναι δυνατή μία ολοκληρωμένη σύγκριση είτε βιβλίων του ίδιου συγγραφέα μεταξύ τους είτε διαφορετικών συγγραφικών οργανισμών (όπως, π.χ., του Γ. Π. Σαββίδη και του Δ. Ν. Μαρωνίτη)· για τήν ώρα, ή σύγκριση αυτή μπορεί να στηριχτεί στο συγκεντρωμένο υλικό και σέ εκείνο πού περιμένει τή μελλοντική συσσωμάτωση (αρχικές παλαιότερες επιφυλλίδες του Μ. από τά χρόνια 1972 κ.έ., καθώς και οι πρόσφατες τής σειράς πού συνεχίζεται στο *Βήμα*· οι επιφυλλίδες των χρόνων 1973-75 του Γ. Π. Σαββίδη, πού πρόκειται να εκδοθούν μέ τόν τίτλο *Εφήμερον σπέσμα*). Στο μεταξύ, για τά δύο πρώτα βιβλία των Σαββίδη και Μαρωνίτη, διαθέτουμε ουσιαστικά δύο μόνον παρουσιάσεις, και αυτές για τό σοβιετικό κοινό, από τή Σόνια Ίλινσκαγια, στό περ. *Ξένη Λογοτεχνία* τής Μόσχας (άντίστοιχα: τεύχ. 1 του 1975, σ. 266-267, και τεύχ. 6 του 1976, σ. 267-268).

1. Προχωρώντας στην *Ποιητική και Πολιτική Ήθική* [στό έξης: ΠΠΗ], νομίζω ότι ή παρουσίαση θά είναι ελλιπής αν δεν λάβει υπόψη, προεισαγωγικά τουλάχιστο, τό πρώτο βιβλίο του Μ., τό *Ανεμόσκαλα και Σημαδοῦρες*. Έτσι ό τίτλος τής ΠΠΗ, πού, όπως θά δοῦμε, είναι τό «σημα» πού διατρέχει τό βιβλίο σέ μία πληθωρική γκάμα λεκτικῶν παραλλαγῶν, ανταποκρίνεται στην κοινή συνισταμένη των κειμένων του πρώτου βιβλίου του συγγραφέα, πού θά μπορούσε —μέ κυριολεκτικό πιά τίτλο— να ονομαστέι *Ήθική του Λόγου*, και όπου ή ένότητα προέρχεται από τήν εξέταση τής *ήθικης* (και, προς τό τέλος, από τήν 5η έπιφ. στις *Σημαδοῦρες*, του *ήθους*) του λόγου σέ ευρύτατο πλαίσιο: (1) τής συγχρονικής πολιτικής *ήθικης* και τής (διαχρονικής ή) συγχρονικής *ποιητικής* (και λογοτεχνικής) *ήθικης*· του επιστημονικού, δοκιμιογραφικού, σχολικού, γλωσσολογικού, «έγκυκλο-

παιδικού», λογοτεχνικού, θεατρικού, ραδιοφωνικού, αγωνιστικού, πολιτικού και κοινού λόγου· του λόγου από τή σκοπιά των ήθικῶν του προβλημάτων (ἀδράνεια-δραστητικότητα, στόμωση-δξυνοση, έργηγορηση-νάρκωση, εύγλωττία και ἀρθρωση - άφασία, βραδυγλωσσία, άναρθρος λόγος, κωφαλαλία) και τής ανταπόκρισής του στο βασικό θέμα τής ευθύνης, (2) του άνκλώματος τής γραφής και τής άνάγνωσης· του *ήθους* του συγγραφέα, του λόγου, τής άνάγνωσης και του άναγνώστη (πρβ. τίς παλαιότερες ρίζες στην επιφυλλίδα για τόν Έρρόδοτο, από 30.4.1972).

2. Τό πρώτο μέρος τής ΠΠΗ (σ. 11-80) τό αποτελούν δέκα επιφυλλίδες, γραμμένες σέ συνεχή ροή από τόν Νοέμβριο 1975 ως τόν Σεπτέμβριο 1976· για τά άκριβεία: (1) «Μεταπολεμική ποίηση: Ποιητική πράξη και πολιτική σύμπραξη», 15.11.75. (2) «Ό πρόγονος και οι έφηβοι τής μεταπολεμικής ποίησης», 13.12.75. (3) «Πρώμη άναγνώριση και πρώτη τριάδα», 7.2.76. (4) «Ό πίο ψηλός τής παρέας», 6.3.76. (5) «Ή λειτουργία του Χρόνου: Έποχές' και Έυνέχειες'», 3.4.76. (6) «Άρης Άλεξάνδρου: Γέφυρες και μετωρισιοί», 8.5.76. (7) «Οί λέξεις τής πολιτικής και ό λόγος τής ποίησης», 9.6.76. (8) «Τίτος Πατρίκιος: Συγγένειες και άποκλίσεις», 3.7.76. (9) «Μακρύς ό δρόμος από τήν έπιθυμία στην άπόφαση», 28.8.76. (10) «Έπίλογος και πρόλογος μιας άπορίας», 25.9.76.

Τά «καπέλα», στην έκδοση, υποδεικνύουν τή βασική, άπόλυτα μετρομένη και υπολογισμένη, δομή του πρώτου αυτού μέρους: α. Έπιφ. 1: «Εισαγωγικά», έπιφ. 2: «Όρια και γνωρίσματα», έπιφ. 3: «Ή τριάδα». β. Έπιφ. 4-5: «Μανόλης Άναγνωστάκης». γ. Έπιφ. 6-7: «Άρης Άλεξάνδρου». δ. Έπιφ. 8-9: «Τίτος Πατρίκιος». ε. Έπιφ. 10: «Έπιλεγόμενα». Ή συνηθισμένη χρονική άπόσταση άνάμεσα στις επιφυλλίδες (4 ή 5 έβδομάες) αλλάζει μόνο δύο φορές: μεταξύ 8ης και 9ης (λόγω διακοπών) και μεταξύ 2ης και 3ης επιφυλλίδας (έπιταχύνοντας, πιθανότατα, τό ρυθμό του εισαγωγικού μέρους σέ μία έπι-

φυλλίδα-άνακεφαλαίωση των προηγούμενων και άπαρχή του κεντρικού πυρήνα του βιβλίου: τήν 3η). Τό αρχικό —έκτενέστερο και πληρέστερο, όπως φαίνεται— σχέδιο τής σειράς αλλάζει, ίσως, από δύο παράγοντες: ό πρώτος, πού δηλώνεται μόλις στο τέλος (έπιφ. 10, σ. 73-74), είναι ή χρονική οικονομία πού περιορίζει τή διαπραγματέυση μόνο σέ τρεις ποιητές· ό δεύτερος πρέπει να είναι ή στενή σύνδεση τής σειράς μέ τήν άνάλογη τροπή των πανεπιστημιακών μαθημάτων του Μ. (βάση τους ό Άναγνωστάκης, και σέ δεύτερο πλάνο οι Πατρίκιος, Άλεξάνδρου). Σέ επιφυλλίδες όχι πιά αυτόνομες, όπως δείχνουν και τά μεταγενέστερα κείμενα του Μ. στο *Βήμα*, τό άναγνωστικό κοινό γίνεται —μέ μικρές παραχωρήσεις στην επικαιρότητα (πρβ. έπιφ. 1, 6, 9) και μέ τυπική χρήση του άφηγηματικού σχήματος: «αρχίζω (αρχισα, κίνησα, ξεκίνησα)... βρισκομαι... επιστρέφω) (Ξαναπιάνω, συνεχίζω, προχωρώ) /σταματώ (ανάβάλλω)... θά συνεχίσω»— ό έμμεσος άποδέκτης (συμπυκνωμένων έστω) ακαδημαϊκών μαθημάτων· τό φαινόμενο άξίζει να μελετηθεί σέ σύγκριση και μέ αλαιότερες επιφυλλίδες του Μ. και μέ κείμενα άλλων επιφυλλιδογράφων.

Περώνοντας από τή δομή στα περιεχόμενα του πρώτου μέρους, ό τίτλος του βιβλίου μέ τήν τριπλή του υπο-βάθμιση άποτελεί σαφή δείκτη: Ή 1η έπιφ. ξεκαθαρίζει τόν συνδυασμό «ποιητική και πολιτική ήθική» και προβάλλει άνάγλυφα τό υλικό και τό χώρο και χρόνο του («μεταπολεμική ποίηση»), όχι ακόμα στα ιστορικά των γενιῶν όσο στή διάκρισή τους από προηγούμενες λογοτεχνικές γενιές του 20ου αιώνα και στα ιδιαίτερα ή δάνεια γνωρίσματά τους. Ή έπόμενη διαφοροποίηση σέ «πρώτη μεταπολεμική γενιά» ξεκαθαρίζει μόλις στην τελευταία παράγραφο τής 2ης έπιφ. (σ. 23· πρβ., αντίθετα, σ. 18 κ.έ.)· ή επιφυλλίδα αυτή, από τίς σημαντικότερες τής σειράς και, όπωσδήποτε, μέ άξημένες φιλολογικές φιλοδοξίες, προχωρεί σέ πολύ περισσότερα θέματα άπ' όσα φαίνεται να καλύπτει ό τίτλος τής (πού δεν τόν δικαιολογεί ή ισχυρή άνάπτυξη

Και γραμματα γνωρίζω και γραμματα γνω

της «πρότασης-ερωτήματος αριθ. 3» της σ. 20, η όποια προϋποθέτει ειδικότερη γνώση ή, τουλάχιστον, την προγενέστερη, αμγή για τον Ρίτσο, εκτίμηση του Μ., «Ο ποιητής και η ποίηση», *Η Συνέχεια* 1, Μάρτιος 1973, σ. 20-21). Στην επιφυλλίδα δηλώνονται οι βασικότερες μελέτες-βοηθήματα του συγγραφέα για τό εισαγωγικό και επιλογικό κυρίως τμήμα του πρώτου μέρους (ιδιαίτερα: Ἀργυρίου, Δάλλας) και ἀνακεφαλαιώνονται οι ἀσφαλείς πληροφορίες και ἐκτιμήσεις της προηγούμενης ἔρυνας· ὁ Μ. εἴτε συνεχίζει τή δική του στοιχεῖα αὐτά μέ δικά του ἐρωτήματα εἴτε προχωρεῖ σέ πρωτότυπες και ὀξύτατες διαπιστώσεις-συμπεράσματα, πού ἀποτελοῦν τή δική του σύντομη «γενική προδιαγραφή» γιά τήν πρώτη μεταπολεμική ποιητική γενιά. Ἡ ἐξίσου σημαντική *3η ἐπιφ.* συμπληρώνει τή «φιλολογική ὀχύρωση» τῆς γενικής θεματικῆς τοῦ τόμου (τίτλος και πρῶτος ὑπότιτλος) και προχωρεῖ στή δήλωση μιᾶς «πρώτης τριάδας» ποιητῶν (πού θά σχολιαστοῦν κατόπιν μέ ἴση ἄνεση στίς ἐπιφ. 4-9), ξεχωρίζοντας μερικά ἀπό τά κοινά στοιχεῖα πού συνδέουν τόν Ἄν., τόν Ἄλ. και τόν Π. Ἡ ἔνταξη, ἐδῶ, τοῦ μόνου αὐτοτελοῦς κριτικοῦ σχολίου τρίτου (ἀνέκδοτο γράμμα τοῦ Ξενόπουλου στόν Ἄν., ἀπό 24.8.1941) ἀποτελεῖ τό προοίμιο γιά τό κεντρικό τμήμα τοῦ πρώτου μέρους (μέ ἀρχή τόν Ἄν., ἐπιφ. 4-5). Ἡ σειρά δέν θά εἶναι ἡ ἀπόλυτη χρονική (τουλάχιστο τῆς γέννησης), ἀλλά ἀφενός οὐσιαστικότερες ἀντικειμενικές γραμματολογικές και κριτικές ἀρχές και ἀφετέρου ἡ προσωπική προπαρασκευή και κλίση τοῦ συγγραφέα, παράγοντας πού βαραίνει ἰδιαίτερα σέ ἀνάλογες ἐπιλογές τοῦ Μ., και δηλώνεται ἄλλωστε σέ πολλά σημεῖα τοῦ βιβλίου.

Ὁ κριτικός σχολιασμός γιά τόν Ἄναγνωστάκη (*ἐπιφ.* 4-5) ἀρχίζει μέ βιογραφικές και ἐργογραφικές συγκρίσεις του μέ τούς ἄλλους δύο ποιητές τῆς ομάδας και συνεχίζεται μέ συνοπτική ἀποτίμηση τοῦ συνολικοῦ του ἔργου, κάλυψη ὅλου τοῦ φάσματος τῆς προγενέστερης κριτικῆς και ἐπιμονή στή διαγραφή τοῦ

πολιτικοῦ και ποιητικοῦ διδακτισμοῦ τοῦ Ἄν. (*4η ἐπιφ.*). Στήν *5η ἐπιφ.* ἐξετάζεται ἀπό πιό κοντά ἡ πορεία τοῦ Ἄν. ἀπό τίς Ἐποχές στίς *Συνέχειες*· ἡ «ἀντίσταση» και ἡ «σύγκρουση» του μέ τόν Χρόνο, ὡς κοινός θεματικός ἄξονας πού ὑποστηρίζει τόσο τήν πολιτική ὅσο και τήν ποιητική ἠθική του, δίνει τήν εὐκαιρία στόν Μ. νά ἐφαρμόσει ἀριστοτεχνική και συναρπαστική ἀνάλυση, πού ξέρει νά χρησιμοποιεῖ και τήν ὀπτική γωνία μιᾶς μακροσκοπικῆς ἐποπτείας και τήν παραδειγματική προσέγγιση συγκεκριμένων ἰχνῶν σέ μακροσκοπική κλίμακα (ἐπισημανση τῆς λειτουργίας τοῦ ποιήματος «Δεῖπνος», σ. 38-39, καταγραφή γνωρισμάτων τῆς ποιητικῆς τοῦ Ἄν., σ. 41-42)· ἀντίθετα, ἡ ἀναφορά στόν *Στόχο* μένει σχηματική· ἡ συμπυκνωμένη διατύπωση γιά τή λειτουργία τῆς συλλογῆς αὐτῆς σέ ἀντιπαράθεση μέ τήν ὑπόλοιπη ποίηση τοῦ Ἄν. πιστεύω ὅτι θά κέρδιζε ἂν οἱ τηρούμενοι μέ αὐστηρότητα δομικοί περιορισμοί τοῦ τόμου ἐπέτρεπαν τήν ἀνάπτυξή της.

Τό τμήμα πού ἀφιερώνεται στόν Ἀλεξάνδρου (*ἐπιφ.* 6-7) ἀρχίζει μέ μιᾶ ἐκτεταμένη πολυεδρική σύγκρισή του μέ τόν Ἄν. (*6η ἐπιφ.*)· ἡ επιφυλλίδα αὐτή—ἴσως ἡ πιό ἰδιότυπη τῆς σειράς—κινδυνεύει νά χάσει τήν (διδακτική) ἰσορροπία τῆς (κερδίζοντας, ὅμως, σέ ἀμεσότητα) ἀπό μιᾶ ὑπέροχη σχετικά ἐξήγηση τοῦ Μ. γιά τίς κριτικές προτιμήσεις του και τούς δισταγμούς γιά τό ποιητικό ἀποτέλεσμα στά ἔργα τοῦ Ἄλ. (σ. 48-51)· στό ὑπόλοιπο κείμενό της, ἐπεξεργάζεται σέ βάθος μιᾶ ἀπό τίς ἰδέες-συμπεράσματα τοῦ βιβλίου: τήν κοινή ποιητική (και ὡς ἕνα βαθμό πολιτική) γλώσσα και τήν κοινοκτημοσύνη «μοτίβων και ἐμπειριῶν» πού συνέχουν τή συγκεκριμένη ποιητική γενιά. Τά παραθέματα ἀπό ποιήματα τοῦ Ἄλ. ἀποτελοῦν, πάλι, μιᾶ πρόγευση τοῦ δευτέρου μέρους τοῦ βιβλίου («Ἀνθολόγιο Ποιητικῆς»), ὅπου και ἐπαναλαμβάνεται ὀλόκληρη ἡ «Εἰσήγηση» (σ. 85-86). Ἡ αξιολογική παρέμβαση τῆς *6ης ἐπιφ.* ξεπερνιέται, ὅστερα ἀπό τήν εισαγωγική παράγραφο τῆς *7ης ἐπιφ.*, κάτω ἀπό τό βάρος

ἱστορικῶν και γραμματολογικῶν πληροφοριῶν ἢ φιλολογικῶν και κριτικῶν συγκρίσεων, ὑποθέσεων και προτάσεων πού παρέχονται πλουσιότατα στή συνέχεια· οὐσιαστικά πρόκειται γιά τή στερεότερη βάση φιλολογικῆς και κριτικῆς πρόσβασης πού διαθέτουμε γιά τό ἔργο τοῦ Ἄλ.: σχολιασμένο ἐργογραφικό διάγραμμα, ἀνίχνευση πηγῶν και προτύπων, σχέσεις μέ ἑλληνική, εὐρωπαϊκή και βιβλική ποίηση, καταγραφή τῶν κυριότερων ποιημάτων «πολιτικῆς θεματικῆς ἴλης» και «ποιητικῆς».

Οἱ επιφυλλίδες πού ἀφιερώνονται στόν νεότερο ποιητή τῆς ομάδας, τόν Πατοῦκιο (*ἐπιφ.* 8-9), ἀρχίζουν μέ μιᾶ ἀναδίπλωση γιά τό κοινό «σημα» τοῦ βιβλίου (τήν «πολιτική και ποιητική ἠθική»)· ἀκολουθοῦν πληροφορίες και ποιήματα στοιχεῖα τοῦ βίου και τοῦ ἔργου τοῦ Π. σέ σύγκριση μέ ἀντίστοιχα τῶν Ἄν. και Ἄλ.· αὐτές οἱ «συγκριτικές συγγένειες ἢ ἀποκλίσεις» τοῦ Π., περιορισμένες ἐδῶ στό γνωστό ἔργο πρίν ἀπό τήν ἔκδοση τῶν *Ποιημάτων Ι, 1948-1954* (1976), ὀδηγοῦν σέ εὐστοχες παρατηρήσεις γιά τά ποιητικά πρότυπα, τά βασικά θέματα και μοτίβα, τή δομή και τό λεξιλόγιο τῶν ποιημάτων τοῦ Π., φανερώνοντας και πάλι τήν ἀνετη διακίνηση τοῦ Μ. ἀπό εὐρύτερες γραμματολογικές (ἑλληνική και ξένη νεότερη λογοτεχνία) σέ στενότερες φιλολογικές συντεταγμένες (θεματική και δομική ἀνάλυση, ἐρμηνεία συγκεκριμένων κειμένων). Τά νέα στοιχεῖα τῆς ἔκδοσης *Ποιήματα Ι* ἐπιβάλλουν, στήν *9η ἐπιφ.*, ἀνακατατάξεις στίς πληροφορίες και στίς ἀποτιμήσεις· ἔτσι, καταγράφονται στήν ἀρχή νέα δεδομένα πού συμπληρώνουν ἢ διαφοροποιοῦν ὀρισμένα συμπεράσματα τῆς προηγούμενης επιφυλλίδας (πρβ. σ. 63 και σ. 68). Τίς βασικές ὀψεις τοῦ ἔργου τοῦ Π. τίς πραγματεύεται ὁ Μ. στό δεύτερο μέρος τῆς *9ης ἐπιφ.*, πού κλείνει μέ μιᾶ πικνότερη ἀνάλυση τοῦ ποιήματος «Ἀλληγορία».

Ἡ τελευταία επιφυλλίδα τῆς σειράς, ἡ *10η*, λειτουργεῖ ὡς μεταβατικό κείμενο πού συνοψίζει τήν ΠΠΗ και ὑπόσχεται τήν ἔναρξη ἑνός νέου κύκλου· παράλληλα, θέ-

και γραμματα γνωρίζω και γραμματα γνωρ

τει υπόψη μας καιρία ζητούμενα της φιλολογικής επιστήμης στο αντικείμενο «μεταπολεμική ποίηση»: όλα σχεδόν τά θέματα που σχολιάσθηκαν και απαντήθηκαν ή απλώς αναφέρθηκαν και προτάθηκαν από τον Μ. ως υποθέσεις, με τον συστηματικό τρόπο που επαναλαμβάνονται στις σ. 75-76 προκαλούν επίμονα μία αναλυτικότερη διερεύνηση, που τό τελικό της στάδιο δέν μπορεί παρά να οδηγήσει σε μία γενική εισαγωγή στη μεταπολεμική ποίηση και σε μία φιλολογική της ιστορία.

Γιά τά ερωτήματα που ανοίγουν στο τέλος της 10ης επίφ. (κυριολεξία-μεταφορά-παρομοίωση στην ποιητική γλώσσα) δέν θά επεκταθούμε εδώ· αρκεί να δηλωθεί ότι ή σύνδεσή τους με την υπόλοιπη σειρά της ΠΠΗ δέν είναι τόσο σκιάδης όσο, ίσως, φαίνεται σε πρώτη ανάγνωση· τό ότι ο Μ. προτίμησε, για την ώρα, να μή μεταφέρει τη σχετική προβληματική (και τίς απαντήσεις του) σε νέα σειρά επιφυλλίδων, αλλά να επεξεργαστεί τό θέμα αποκλειστικά σε φετινά πανεπιστημιακά του μαθήματα, δείχνει τις αναλογίες, αλλά κυρίως τις διαφορές από τη σειρά της ΠΠΗ· ίσως, ακόμη, και κάποια οψιμη ανάγνωση της διαφορής ανάμεσα στην επιφυλλίδα και στο πανεπιστημιακό-μάθημα-σε-συνέχειες, διαφοράς που λίγο τον άπασχόλησε στην περίπτωση της ΠΠΗ, και ακόμη λιγότερο στην περίπτωση της συνεχιζόμενης σειράς των επιφυλλίδων για την αφηγηματική τεχνική της *Όδύσσειας*.

2. Τό δεύτερο μέρος της ΠΠΗ, «*Ανθολόγιο Ποιητικής*» (σ. 81-126), είναι επίσης μοιρασμένο στα τρία· τό αποτελούν τρεις ομάδες ποιημάτων «ποιητικής» των τριών ποιητών του βιβλίου, τή φορά αυτή κατά τή βιολογική τους προτεραιότητα: 10 κείμενα του Άλ. (σ. 82-95), από τά όποια τό προτελευταίο είναι ποίημα στά γαλλικά και τό τελευταίο είναι τό ποίημα σε πεζό «*Ανατολή Ήλιου*»· 10 ποιήματα του Άν. (σ. 98-111) και 10 του Π. (σ. 114-126). Τά κείμενα επιλέγονται όχι από μία ορισμένη συλλογή, αλλά από όλόκληρο τό έργο των ποιητών, και έχουν χρονολογική και όχι θεματική τάξη: ποιήματα

του Άλ. από τό 1948 ως τό 1971, του Άν. από τό 1949 ως τό 1970, του Π. από τό 1952 ως τό 1970. Ένα ποίημα από κάθε δεκάδα συνοδεύεται και από «περιθωριακά σχόλια πρώτης ανάγνωσης», διαφορετικού είδους και έκτασης κάθε φορά· εξαντλητικότερα και εκτενέστερα για την «*Αναμμένη λάμπα*» του Άλ. (σ. 92-93), πιό έκλεκτικά και σύντομα για τά (μικρότερα): «*Όλο και πιό γυμνά*» του Άν. (σ. 106) και «*Μυστική ζωή*» του Π. (σ. 125).

Στό σωμα αυτό πρέπει να προστεθεί και ή «*Άλληγορία*» (1973) του Π., που, όπως είδαμε, παρατίθεται και σχολιάζεται στην 9η επίφ. (σ. 71-72), καθώς και τό απόσπασμα από την «*Πρώτη πέτρα*» του Άλ., που διαβάζουμε στην 6η επίφ. (σ. 46-47). Παράλληλα, για τον Άλ., είναι χρήσιμη μία αντιβολή του καταλόγου των 8 ποιημάτων ποιητικής της σ. 58 με τά 10 ποιήματα που παίρνουν τελικά θέση στο «*Ανθολόγιο*», για να διερευνηθεί ή άσχολίαστη παράλειψη τριών από τά πρώτα και ή προσθήκη τεσσάρων νέων ποιημάτων. Η μόνη άλλη αναφορά, με σχόλια, σε συγκεκριμένο ποίημα μέσα στο κείμενο των επιφυλλίδων (Άν., «*Δείπνος*», σ. 38-39) μάς οδηγεί έξω από τον κύκλο της ποιητικής, στα ποιήματα «*πολιτικής ήθικης*».

Στό συμπληρωματικό αυτό μέρος του βιβλίου, που σχεδιάστηκε εκ των υστέρων ως συνοδευτικό παράρτημα παράλληλης άναγνωσης (όχι τόσο των φιλολογικών συμπερασμάτων, όσο των άνοιχτών ή δυνατών ερωτημάτων που υποδεικνύονται πλούσια στο πρώτο μέρος), διακρίνεται και μία θέληση αποκατάστασης της «*άξιολογικής*» ίσορροπίας που είχε διασαλευθεί στο πρώτο μέρος, τουλάχιστο για τον Άλ.: έτσι, τά κείμενα του Άλ. είναι, ίσως, από τά σημαντικότερά του, και, κάποτε, πιό καθαρόαιμα δείγματα ποιημάτων ποιητικής σε σύγκριση με ποιήματα των άλλων δύο ποιητών της άνθολόγησης. Κατά τά άλλα, αυτή ή άντιπαράθεση όμολογου ύλικού βοηθεί να προχωρήσουμε σε συναναγνώσεις, που ενδέχεται να κομίσουν ενδιαφέρον σε διαπιστώσεις. Τό βιβλίο, έπιμέ-

τως, ολοκληρώνεται διαφορετικά από ό,τι ξεκίνησε, και σκοπεύει πιά καθαρότερα ένα διαφοροποιημένο, από τό υποτιθέμενο αρχικό, κοινό: ό *διδασκικός και φιλολογικός του χαρακτήρας*, όπως και ή *χρηστικότητα* του (επιτεινόμενη και από την «*Επιλογή βοηθητικής βιβλιογραφίας*», σ. 129), τεκμηριώνονται οριστικότερα.

Έδώ πρέπει να γίνουν ορισμένες παρατηρήσεις σε έπιμέρους σημεία της ΠΠΗ και να υπογραμμιστούν ορισμένες *σκέψεις, προτάσεις ή συμπεράσματα* του Μ., που προκαλούν διεξοδικότερη συζήτηση, άδύνατη μέσα στην άναπόφευκτη περιορισμένη έκταση των επιφυλλίδων και των σχολίων του «*Ανθολόγιο*»: να τονιστεί, τέλος, ή κύρια *συμβολή* του βιβλίου που, παρ' όλα τά δικά μας desiderata, εξαρχηματική σύνθεση, αλλά σε έκλεκτική επισημάνση ορισμένων ζητημάτων ποιητικής.

1. Χρονικό άφηρητικό όριο της μεταπολεμικής ποίησης στη στενότερή της έννοια όρίζεται αρχικά (σ. 12 κ.έ., 19 κ.έ.), σύμφωνα με τις σχετικές εκτιμήσεις του Α. Άργυρίου («*Η πρώτη ποιητική μεταπολεμική γενιά*», *Νεοελληνικός Λόγος* 1974, σ. 109-126), τό 1939, ενώ στη συνέχεια συχνά αναφέρεται ή δεκαετία που αρχίζει από τό 1940 ως τό ούσιαστικό πλαίσιο για τή διαμόρφωση της γενιάς που μάς άπασχολεί. Ωστόσο, τόσο ειδικότερα στοιχεία που καταγράφονται άλλου (σ. 21, 24, 25, 28, 33, 38, 46, 53 κ.έ.) όσο και ό τελικός περιορισμός της διαπραγμάτευσης στους συγκεκριμένους τρεις ποιητές, επιβάλλει, νομίζω, να μεταθέσουμε αυτό τό όριο τουλάχιστο στα 1941. Άλλωστε ό Άργυρίου φυσικό είναι να ενδιαφέρεται για τά πρώτα (και πρώιμα) ίχνη της ποίησης αυτής, συνεξετάζοντας έτσι ποιητικά δείγματα που, κατά τή γνώμη μου, δέν μπορούν να θεωρηθούν όλα ό,τι ανήκουν οργανικά σε μία συνειδητή γενιά (Καμπάς, Εύαγγελίνου, Ν. Βαλαωρίτης, Ίερόπαις· κάτι αντίστοιχο συμβαίνει όταν καταχωρίζονται ορισμένα μεταγενέστερα ποιήματα των Άν., Σινόπουλου, Δάλλα, που δείχνουν, νομίζω, πιό πολύ τή συνέχεια του καρτωτακικού ποιητικού ύφους και όχι στοιχεία νεοτερικά)· άνάλογη υπερεκτίμηση πρώιμων ίχνών δείχνει ό ίδιος κριτικός στο από πολλές άλλες απόψεις σημαντικό έργο του για τήν εξέλιξη του ελληνικού υπερεαλισμού («*Ένας ποιητής του αυτοσχεδιασμού*», *Αφιέρωμα στον Άνδρέα Έμπερικο*: *Ήριδανός* 4, Φλεβ.-Μάρτης 1976, σ. 18-28).

Η σύγκριση της μεταπολεμικής ποίησης με τή γενιά του '30 (σ. 13 κ.έ.) άπαιτεί, νομίζω, περισσότερες εξηγήσεις· έτσι, π.χ.,

Και γραμμάτια γνωρίζω και γραμμάτια γν

χρειάζεται να διευκρινιστεί ποιά έννοια δίνεται στο συμπέρασμα: «ο δγκος της μεταπολεμικής ποίησης έχει πολλαπλασιαστεί σε σχέση με της προηγούμενης περιόδου» (σ. 14), όταν, παρακάτω, θα επισημανθεί η χαρακτηριστική ολιγογραφία των 'Αλ., 'Αν. και Π. (σ. 33-34) ή όταν, λίγο πριν, καθορίζεται ότι ποιητές όπως ο Έλύτης ή ο Ρίτσος εξετάζονται με την προπολεμική ποίηση (σ. 13).

Από τα σατιρικά «πρότυπα» της μεταπολεμικής ποίησης (σ. 16) άπουσιάζει ο σατιρικός Παλαμάς, υπάρχει όμως ο «σατιρικός» (ή «ειρωνικός»;) Καβάφης. Παρόλο που στο θέμα γενικά της ποιητικής έκφρασης οι μεταπολεμικές γενιές συνδέονται, πιστεύω ορθά, όχι με την παλαμική παράδοση αλλά με τον άξονα Σεφέρη-Καβάφη (σ. 36, 55-56, 63, 77-80), νομίζω ότι, όπως και μερικές επιβιώσεις της λυρικής πλευράς του Παλαμά, η σατιρική του παράδοση έχει θέση σε μία τέτοια άπαριθμηση.

Στους ποιητές της «πρώτης μεταπολεμικής γενιάς» που αναφέρονται στο άρθρο του 'Αργυρίου (βλ. παραπάνω), νομίζω ότι πρέπει να γίνουν σαφέστερες διακρίσεις και κάποια διευκρίνιση (Κουλουφάκος, Σαραντής, Καζταντζής. Θά μπει ο Γκάτσος; Οί Κύρου, Δικταίος, Δημάκης κ.ά.). Οί διακρίσεις είναι μεθοδολογικά άπαραίτητες εφόσον το σχέδιο του βιβλίου άποκλείει ποιητές που άνήκουν σε διαφορετικό κλίμα ή κατευθύνσεις (εδώ, εκτός από τους «υπαρξιακούς» πρέπει να διακριθούν και οι νεοϊπερρεαλιστές): επομένως, τόσο οι χρονολογίες πρώτης εμφάνισης των ποιητών όσο και οι μέσοι όροι ηλικίας κατά την πρώτη δημοσίευση ποιημάτων τους χρειάζονται επανεξέταση· μόνο έτσι μπορούν να γίνουν άσφαλεις συγκρίσεις με άλλες νεοελληνικές ποιητικές γενιές, για να διαπιστωθεί κατά πόσο έχουμε να κάνουμε πραγματικά με «ποιητική γενιά που βιάζεται να εκφραστεί» (σ. 21).

Χρειάζεται περισσότερες εξηγήσεις και ο διαχωρισμός των μεταπολεμικών ποιητών από τον «καθαρό υπερρεαλισμό» και τις «φορμαλιστικές άκροβασίες» (σ. 22)· ιδιαίτερα όταν ως «νέος προσωπικός τόνος» της ποίησης των πρώτων αναφέρεται και η «παρanoiή ενάργεια» (που, ωστόσο, ανακαλεί έντονα την «ραγαποιαque critique» του S. Dali) και ως βάση της «ποιητικής φόρμας» τους η παράδοση Σεφέρη-Καρυωτάκη-Καβάφη ή η γνωριμία τους με τον «έπιστημονικό φορμαλισμό» (σ. 63).

Στις συγκριτικές παρατηρήσεις για τους τρεις ποιητές του τόμου (σ. 33-34) πρέπει να προστεθεί η μετάφραση του Τουργκένιεφ ('Ο Καπνός) από τα ρωσικά ('Αλ.) και να ξεκαθαριστούν: η πρώτη εμφάνιση του 'Αν. (1940 ή 1941; βλ. και σ. 46) και, ύστερα από την έκδοση *Ποήματα I*, οι χρονολογίες των πρώτων συλλογών του Π. (1948-1951, 1951) και ο συνολικός δγκος της ποιητικής του παραγωγής (βλ. και σ. 61). Επίσης, πρέπει να διευκρινιστεί ότι το μέλημα του Μ. Σουλιώτη, «Ένα στόγαστρο για τον 'Στόχο» του Μαν. 'Αναγνωστάκη», *Δοκίμια* 8-9, 'Ιουλ.-'Αύγ. 1974, σ. 225-229, περιορίζεται στον *Στόχο* και όχι «και στις προηγούμενες άμφιλεγόμενες συλλογές» του 'Αν. (σ. 35).

Για την πρώτη συλλογή του 'Αλ. ('*Άκόμα τούτη ή άνοιξη* [1941-46], 'Απρίλης 1946) μπορούμε, νομίζω, να προχωρήσουμε σε άσφαφέστερες παρατηρήσεις: καταρχήν ο τίτλος της συλλογής πιστεύω ότι οδηγεί άπευθείας όχι στα δημοτικά τραγούδια (τό γνωστό

τραγούδι της εποχής των 'Ορλοκικών είναι ήμιλόγιο), αλλά στις σύγχρονες της αντίστοιχες άντιστασιακές ποιητικές παραλλαγές στο ίδιο θέμα (Ρώτας άνοιξη 1944, Βρεττάκος άνοιξη 1945), κλείνοντας, όπως έχω παρατηρήσει άλλου ('Ο Πολίτης 3-4, 'Ιουλ.-'Αύγ. 1976, σ. 84), «και χρονικά τό πολεμικό-άγωνιστικό-καρτερικό τρίγωνο που είχαν άφήσει άνοιχτό τό δύο προηγούμενα όμόλογα ποιήματα» (βλ. τώρα, Σ. 'Ινικόναγια, '*Η μούρα μιάς γενιάς*, 'Κέδρος» 1976, σ. 32-33). 'Άλλωστε, από τό 11 ποιήματα της συλλογής του 'Αλ. μόνο 3 («Νανούρισμα», «Της νύφης», «Του ήλιου») διαλέγονται με τό κλέφτικο τραγούδι, ενώ τό συγγενή στοιχείο και ή «λυρική ρητορεία» της συλλογής, που ο Μ. την άνάγει στον Παλαμά και τον Σικελιανό (σ. 54), νομίζω ότι πηγάζουν περισσότερο από τον σύγχρονο Γκάτσο ('*Άμωρός*, 1943) και, σε δεύτερο στάδιο, από τους Βρεττάκο, Ρίτσο.

Στά ποιήματα «πολιτικής θεματικής ύλης» του 'Αλ. (σ. 57) και όχι στα ποιήματα «ποιητικής» εντάσσεται άρχικά τό ποίημα «Η άναμμένη λάμπα», που ωστόσο παρατίθεται και σχολιάζεται στο '*Άνθολόγιο Ποιητικής*» (ορθά, ως ποίημα που συνδυάζει «πολιτική και ποιητική ήθικη»). 'Αντίθετα, άδικαιολόγητη είναι ή εκ των ύστερων ένταξη εκεί του «Μέσα στις πέτρες». 'Από τό ποίημα «ποιητικής», πάλι, τό κατάλόγο της σ. 58, ορθά παραλείπεται στο '*Άνθολόγιο*» τό «Χαιρεφών προς Πίνδαρον», καθώς και τό πληθωρικό «Φρύνιχος», όχι όμως και τό «Φρόντιο», που νομίζω ότι θά μπορούσε κάλλιστα να άντικαταστήσει τό επόμενο του (στη συλλογή *Εύθητης δδών*) «Μέσα στις πέτρες».

Οί προτάσεις για τίς ελληνικές επιδράσεις στην ποίηση του Π. (σ. 63) χρειάζονται κάποιες διαισαφήσεις: φοβούμαι ότι τό πλήθος «προτύπων»—και μάλιστα έτερογενών—που διαπιστώνει ο Μ., δημιουργεί εύλογη σύγχυση, ιδιαίτερα όταν τό συμπέρασμα αυτό άνατρέπονται, ως ένα βαθμό, λίγο παρακάτω (σ. 68, επίδραση του σατιρικού Καρυωτάκη). Στο ποίημα «'Άλληγορία» του Π. (σ. 71) δέν ξέρω γιατί τό παραδοσιακό, άπωσήποτε, σύμβολο της βαλκανιιάς ονομάζεται «και ελληνικό» (εκτός από τη Δωδώνη και τη γνωστή παροιματική ρήση για την πεσιμένη βαλκανιιά, τό σύμβολο είναι συχνό και στη ρωμαϊκή, κελτική, γερμανική και ολαβική παράδοση), μάλιστα σε ποίημα δηλωμένα άλληγορικά, προορισμένο να δέχεται όποιο ξεχείλωμα θελήσει ή σκοπιμότητα του ερμηνευτή (πρβλ., έτσι: 'Ο 'Αποστόλης, ο Μάκης, ο Φάνης, ή κυρά Βέττα μας, ο Βασίλης ποτίζουνε τίς ρίζες της Μεγάλης Βελανιδιάς, για να θυμηθούμε τό δένδρο που τόσο άρεσε στον άλλο μας φίλο τον Τίτο Πατρίκιο) (!) Κ. Μοσχάφ, «'Η ποίηση της ήττας και ή προοπτική μιάς παλιννόστησης», '*Ο Ριζοσπάστης*, 9.8.1975).

Στό '*Άνθολόγιο Ποιητικής*», πέρα από όσα είπάθησαν παραπάνω, θά έπρεπε να σχολιασθούν: στα «Σχόλια στην 'Αναμμένη λάμπα» (σ. 92-93), άριθ. 3, ή παρουσία και του γ' πληθ. προσώπου, άριθ. 7, ο διάλογος του ποιήματος με δύο άκόμη ποιήματα του Καβάφη («Κασαρίων», «'Απ' τής ενιά—»): στην επιλογή ποιημάτων του 'Αν., ή άπουσία κειμένων όπως ο «'Επιλογος» ή ή «Κριτική» του Στόχου· στα «Σχόλια στο "Όλο και πιο γυμνά"» (σ. 106), άριθ. 1, ο προβληματικός συνδυασμός γλώσσας, σπιτιού (;), άνθρώ-

που· στην επιλογή ποιημάτων του Π., ή καταχώριση του «Contemplatio».

2. 'Η άντίληψη της ενιαίας πνοής που διέπει την ΠΠΗ φανερώνεται στην προβολή του «σήματος» των ποιητών του τόμου, που διατρέχει όλόκληρο τό βιβλίο με συνεχείς άναδιπλώσεις, διευκρινίσεις και επίμονο προβληματισμό που άντικατοπτρίζεται κυρίως στην ονομασία του «σήματος» αυτού (και μπορεί να άποτελέσει τί βάση για περαιτέρω διερευνήσεις): *Ποιητική και πολιτική ήθικη: ποιητική πράξη*, παράταξη, δράση, διδασκαλία, ρητορεία, ορθογραφία, πεζολογία, εύγλωττία, έκφραση, ροπή, διάσταση, διδαχή, διάλογος, διαδρομή, τάξη, ύφος, ήθος, άντιλογος, αισθηματολογία / πολιτική δράση, σύμπραξη, διδαχή, μοραλισμός, άνθρωπογεωγραφία, διαμαρτυρία, στόχος, άλληγορία, κρίση, πείρα, συνείδηση, διάσταση, άγωνία, έμπειρισμός, διάλογος, έξορία, διαδρομή, εμπλοκή, θεματική ύλη, τάξη, ήθος, ήθικη, πάθος, άποτυχία, μυστικισμός, κενό· *κομματική πράξη*, άστοχία, σύμπραξη, κλοιός, έξοδος, άμφισβήτηση, κενό / διδασκαλία άγωνία, ήθικη της ποίησης, ποίηση της ήθικης, μοραλιστική ροπή, συγχρονικός μοραλισμός, συντροφικός μοραλισμός, ήθικη κρίση, κρίσιμη και κριτική ήθικη, άιχηρό ποιητικό τοπίο, αίρετικές διδασκαλικές προθέσεις, άναρχική πολιτική άλληγορία, ήθικη ρητορική, κρούση πολιτικής και ποιητικής ήθικης, τρέχουσα ήθικη, πολιτική συμπεριφορά στην ποιητική πράξη, προσωπική ήθικη, πολιτικός άντίχτυπος της ποιητικής πράξης, πλοκή πολιτικής πράξης και ποιητικής σύμπραξης, κ.ά.

'Η ως τώρα παρουσίασή μας κινδυνεύει να άλλοιώσει τό χαρακτήρα και τη σύλληψη του βιβλίου (χρησιμοποιώντας κατά βάση κριτήρια «φιλολογικά» ένόψει μιάς ζητούμενης ύποθετικής σύνθεσης σε μία σειρά κειμένων με άλλο στόχο: την ύπόδειξη *δυνατών έρευνητικών κύκλων* σε τρία συγκεκριμένα ποιητικά έργα), άν σ'έν σημείωσαμε και ξεχωρισμένα, τά κυριότερα σημεία-συμβολές της ΠΠΗ, όπως: ή άυστηρή φιλολογική ύποστήριξη του ύλικού και τό εύρος του περιγραφικού και άξι-

Και γραμματα γνωρίζω και γραμματα γν

ολογικού σχολιασμού του· ή κριτική ευαισθησία και εύστοχία, πλεονεκτήματα κριτικού σύγχρονου με τους ποιητές που εξετάζει (ας θυμηθούμε σε τί βαθμό ή καθιέρωση της γενιάς του 1880 όφειλεται και στο κριτικό έργο, π.χ., του Παλαμά και του Ξενόπουλου, της γενιάς του 1930 στίς (διαφορετικές) συμβολές του Σεφέρη, του Καραντώνη, του Γ. Κατσιμπαλή, του Κ. Θ. Δημαρά και του Λ. Πολίτη)· ή επισήμανση—άπό τήν αρχή (σ. 16) ώς τό τέλος (σ. 80)— του «προδρόμου» Καβάφη τόσο στήν περιοχή της θεματικής και του ήθους όσο και στήν περιοχή της ποιητικής έκφρασης (πρβ. εδώ και τίς σημαντικές συμβολές της Σ. Ίλινσκαγια, «Οί Έθερμοπύλες» στή σημερινή ελληνική ποίηση. Ήθικές αναζητήσεις μεταπολεμικών Έλλήνων ποιητών», *Νέα Έποχή* Κύπρου, Μάιος 1972· «Ο Κ. Καβάφης και οι ανθρωπιστικές παραδόσεις στήν ελληνική ποίηση του 20ού αιώνα» [ρωσικά], Μόσχα 1974)· ή καιρία διαπίστωση για τή διαφορά «έστιακής απόστασης» των μεταπολεμικών ποιητών από τό ύλικό τους, σε σύγκριση με τίς μεσοπολεμικές ποιητικές γενιές· ή κατεργασία για όλόκληρη τή γενιά των πρώιμων παρατηρήσεων του Ξενόπουλου σχετικά με τήν ευγλωττία, τή ρητορική και τόν λυρισμό του Άν· ή θεωρητική, συχνά, θεμελίωση μερικών παρατηρήσεων, όπως στα σχετικά με τή «βασική λειτουργία της ποίησης» και τίς διαφορές της «ποιητικής μικροσκοπικής» (= φιλοσοφικότερης) κλίμακας από τήν «άπρόσωπη μακροσκοπική κλίμακα της ιστορίας», που φανερώνουν τόν ώριμο κλασικό φιλόλο-

γο με τίς άπερίοριστες δυνατότητες για έρμηνευτικές γενικεύσεις (βλ. σ. 41-42)· ή «τεχνική» μέριμνα για τή συλλογή των κοινών ποιητικών μοτίβων της γενιάς· ή υπόμνηση διαφορετικών ποιητικών συνδυασμών από τόν εκλεγμένο (Άν., Άλ., Π.) και ή υπόδειξη άλλων δυνατών σχημάτων (Κουλουφάκος, Κατσαρός, Λειβαδίτης· Σινόπουλος, Σαχτούρης)· ή σημαντική διάκριση σε ποιητές και (τελειωμένα) ποιήματα· τά έρωτήματα-προτάσεις της τελευταίας επιφυλλίδας (σ. 75-76), που αποτελούν και τήν πιά. ανάγλυφη έξοχή της συμβολής της ΠΠΗ.

Με άφορμή τήν άναμφισβήτητη αυτή συμβολή, μπορούμε να πούμε ότι, πέρα από τίς εύλογες επιφυλάξεις του συγγραφέα για τήν άρμοδιότητα ή τήν επιθυμία του να γίνει «Ιστορικός της μεταπολεμικής μας ποίησης» (σ. 59, 74), διαθέτουμε σήμερα άρκετες από τίς άπαιτούμενες προϋποθέσεις (πρβ. σ. 12 κ.έ.) για μιá τέτοια ευρύτερη σύνθεση με επίκεντρο τήν πρώτη, τουλάχιστο, μεταπολεμική ποιητική γενιά:

1. Για τούς τρεις ποιητές του βιβλίου υπάρχουν τά ακόλουθα δεδομένα: τό κύριο ποιητικό τους σώμα φαίνεται να έχει ολοκληρωθεί (και σήμερα είτε είναι άνεργοί είτε στρέφονται στήν πεζογραφία)· έχουν προχωρήσει ή προχωρούν στή συγκέντρωση του έργου αυτού (1971, 1972, 1976)· τό συγκεντρωμένο έργο τους έχει κριθεί, καθιερωθεί και διδαχθεί και σε έπίσημα πανεπιστημιακά μαθήματα (1975-76)· τώρα, τό ποιητικό τους έργο άποκτά τήν κατάλληλη βιογραφική, έργογραφική και κρι-

τική βάση (τό βιβλίο του Μ.).

2. Άνάλογη ύποδομή, άπαραίτητη για μιá ευρύτερη σύνθεση, ύπάρχει διαθέσιμη (ή άναμένεται) σε μικρότερες δοκιμές, που είτε άπαντούν σε έρωτήματα για τά περιστατικά, τίς συνθήκες και τά έργα κατά τήν πρώτη εμφάνιση της γενιάς (Άργυρίου), για τά ιδιαίτερα γνωρίσματά της, τή σχέση της με πρότυπα ή άπλως προηγούμενα έργα (Δάλλας) είτε θίγουν ειδικότερα πρόσωπα και έργα της μεταπολεμικής ποίησης (ένδεικτικά εδώ ή βιβλιογραφία της ΠΠΗ).

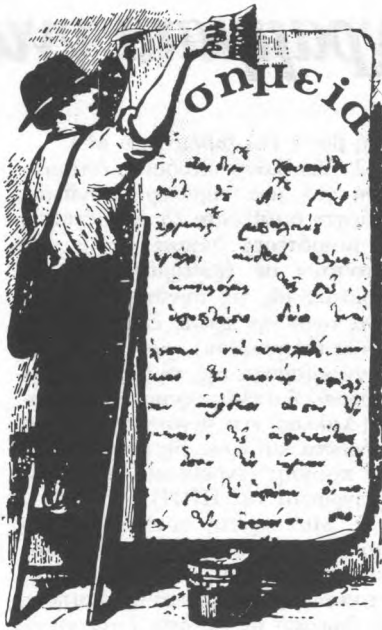
3. Μιά πρώτη συνθετική προσπάθεια για ιστορική και φιλολογική τοποθέτηση όλόκληρης της μεταπολεμικής πολιτικής ποίησης (με έμφαση σε ποιητές διαφορετικούς από εκείνους που παρουσιάζει ο Μ.) έχει έγκριθεί ως διδακτορική διατριβή στο έξωτερικό, τυπώθηκε στα ρωσικά και, σήμερα, τή γνωρίζουμε και στήν ελαφρά τροποποιημένη ελληνική της άπόδοση (Σ. Ίλινσκαγια, *Ή μοίρα μιás γενιάς*).

Άν συμπληρωθούν τά άναμφισβήτητα (άλλά μερικά) κενά που ύπάρχουν ακόμα, τότε τίποτε σχεδόν δέν λείπει από τίς προϋποθέσεις για μιá άπαραίτητη στήν έρευνα *φιλολογική ιστορία* της ήδη καταξιωμένης κριτικά πρώτης μεταπολεμικής γενιάς. Ή συγγραφή μιás τέτοιας σύνθεσης είναι και θεμιτή και κατοχυρωμένη, έφόσον ύπάρχει ένα όριο άσφαλείας 30 και πάνω χρόνων από τίς άπαρχές «ζωής» του άντικειμένου της· εκείνος που μένει για τήν ώρα άδηλος—που δέν σημαίνει όπωσδήποτε ότι δέν ύπάρχει— είναι ο γραμματολόγος που θά ολοκληρώσει τό ζητούμενο έργο.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΕΧΑΓΙΟΓΛΟΥ

Ή νέα διεύθυνση του περιοδικού Ο ΠΟΛΙΤΗΣ είναι:
Κέκροπος 2, τ.τ. 119, τηλ.: 32.45.332

Γιάννης Καράς, «Οι θετικές-φυσικές επιστήμες στον ελληνικό 18ο αιώνα».
Gutenberg, Αθήνα 1977, σσ. 155.

Τό βιβλίο του Γιάννη Καρά αποτελεί άφεικτηρά, για τὰ βιβλιογραφικά μας δεδομένα, ψηλάφημα τῆς «επιστημονικῆς πλευρᾶς» τοῦ ἐλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ, πού παραμένει σκοτεινή, ἔστω καί σάν φωτοσκίαση στήν ἐναργή εἰκόνα πού ἔπλασαν οἱ καταξιωμένοι μελετητές του (Δημαράς, Ἀγγέλου, Ἡλιοῦ). Ἐμπλουτισμένο μέ πίνακες πού συμμαζεῦουν τὰ ἀποτελέσματα κοπιαστικῆς ἀποδελτίωσης, τό βιβλίο αὐτό μπορεῖ νά καταστῆ ἀπαραίτητος βιβλιογραφικός ὁδηγός σ' ὅποιον ἀσχοληθεῖ συστηματικά μέ τή διακίνηση καί τό περιεχόμενο τοῦ ἐπιστημονικοῦ βιβλίου καί χειρογράφου τόν ἐλληνικό 18ο αἰώνα. Ὑπολείπονται ὡστόσο κάποιες παρατηρήσεις γιά νά βροῦμε τό στίγμα τοῦ βιβλίου —καί κυρίως τοῦ θέματος του— σέ ἰδεολογικά πλάτη ἀκόμη ἀχαρτογράφητα, ὅσο καί ὑπαρκτά.

Σήμερα, τό ἐνδιαφέρον γιά τὰ πολιτιστικά μηνύματα τοῦ ἐλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ πυκνώνει γύρω μας καί ἀποκρυσταλλώνεται σέ ὁπαδούς καί πολέμιους τοῦ Διαφωτισμοῦ. Δέν εἶναι ἀπαραίτητο νά φορέσει κανεῖς τήν τήβεννο τῆς διαρχίας τοῦ «ἐπίκαιρου» καί τοῦ «παροχημένου» γιά νά

Καί γραμματα γνωρίζω καί

ἀναγνωρίσει στήν ἱστορία αὐτή τὰ σημάδια μιᾶς σύγχρονης ἰδεολογικῆς ἀναμέτρησης. Καί κάτι ἀκόμη: μιᾶς ἀναμέτρησης πού ἂν καί ἀφορᾶ, προκαλεῖ καί κρίνει τούς «Ἕλληνες μαρξιστές», ἐντούτοις ἀναπτύσσεται ἐρήμην τους, πράγμα πού ἔχει ταυτόσημες ἐπιστημονικές καί ἰδεολογικές συνέπειες.

Μποροῦμε λοιπόν νά ποῦμε πώς τό ζήτημα Διαφωτισμός ἔχει πλέον σκηνώσει ἀνάμεσά μας, πώς ἔχει γίνει ἀπό τὰ ζητήματα ἐκεῖνα τῆς ἱστοριογραφίας πού διεκδικοῦν προνομιακή θέση στή διαμόρφωση τῶν σημερινῶν θεωρητικῶν ἰδεολογικῶν ρευμάτων, καί πάνω στά ὁποῖα θά ἀποτυπωθοῦν, μέσα ἀπό μιᾶς πρισματικῆς διασταύρωσης ἐπιστημονικῶν, ἰδεολογικῶν καί πολιτικῶν συμφερόντων, ἡ ὀνομαστική ἀξία καί ἡ φυσιογνωμία ὁμώνυμων μέ αὐτὰ ἢ καί ἑτερόνυμων συγκρούσεων. Πολεμικά σχήματα τῶν διαφωτιστῶν ἀναρριπίζονται γιά νά φωτίσουν ζοφερές πτυχές τῆς παιδείας μας, νά ἀναζωογονήσουν λησμονημένες λύσεις, νά ἀφύπνισουν παγωμένες συνειδήσεις. Κάποιοι ἀναζητοῦν ἐκεῖ τούς ἰδεολογικούς τους προδρόμους, προσδοκώντας τήν ἀναβίωση ἑνός παραγωγισμένου ρασιοναλισμοῦ: Περιθάλλοντας στό λόγο τοῦ ἐλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ τό πρόπλασμα μιᾶς πολιτισμικῆς μορφῆς πού ποτέ δέν πραγματώθηκε, ἐπαναλαμβάνουν τήν αἴσθησι μιᾶς ἀπώλειας πού στοιχειώνει, ὡς ἐπαγγελία πιά, τούς σημερινούς ἐκπαιδευτικούς τους ἀγῶνες. Ἐνῶ κάποιοι ἄλλοι —θεοσοφικῶν ἀπόψεων αὐτοί, μέ σημαιοφόρο τόν κ. Γιανναρά— ἀναζητοῦν στούς Διαφωτιστές τόν ἀπό μηχανῆς ἐχθρό, τούς καταχθόνιους πρωτεργάτες τοῦ ἐξευρωπαϊσμοῦ τῆς πνευματικῆς καί πολιτικῆς μας ζωῆς, ἐπιστρατεύοντας στήν ὑπηρεσία μιᾶς κίβδηλης μνήμης τῆς «βυζαντινῆς ρωμοσύνης» πολεμικά σχήματα τοῦ φιλοσοφικοῦ ἰρασιοναλισμοῦ.

Τά ρεύματα λοιπόν στέκουν ἀντιμέτωπα, διεκδικώντας, τό καθένα μέ τὰ ὅπλα του, νόημα, οὐσία καί πρότυπο γιά τόν νεοελληνικό πολιτισμό. Ὁ ἀντίπαλος ὅμως δέν κατονομάζεται, ἀλλά ἀναζητᾶται στόν 18ο αἰώνα.

Τί δηλώνει ὁ ἰδεολογικός αὐτός ἀταβισμός; Βρισκόμαστε μήπως στά πρόθυρα μιᾶς πολιτικοποίησης τῆς ἱστορίας τῶν νεοελληνικῶν ἰδεολογιῶν; Ἄγνωστο. Πάντως, ἂν τό ἐρώτημα εἶναι ἔγκυρο —καί νομίζω πώς εἶναι καί ἔγκυρο καί ἀπαραίτητο γιά τούς μαρξιστές διανοοῦμενους—, μποροῦν νά τό ἐπωμιστοῦν μάλλον οἱ

ὁπαδοί, ἄς ποῦμε, τοῦ Διαφωτισμοῦ, παρά οἱ ἐχθροί του ἑλληνοκεντριστές.

Ἡ ἀντίθεση αὐτή θά μπορούσε νά πάρει μιᾶς νέα διάσταση, πού νά ἀνοίγει στό χώρο καί τό χρόνο τῆς νεοελληνικῆς ἐκπαίδευσης προβλήματα καί αἰτήματα ἀπρόσμενης —ἴσως καί ἀπρόσκλητης γιά πολλούς— ἐμβέλειας. Μιά διερεύνηση τῆς ἐπιστημονικῆς πλευρᾶς τοῦ Διαφωτισμοῦ θά μπορούσε νά λειτουργήσει καταλυτικά πρὸς μιᾶς τέτοια κατεύθυνση. Ἐδῶ ἐντοπιζοῦμε τή ρηξικέλευθη σημασία τοῦ θέματος πού διάλεξε ὁ Γιάννης Καράς. Γιατί, ὅπως σημειώνει ὁ ἴδιος, οἱ ὑπάρχουσες μελέτες γιά τό Διαφωτισμό «ἀφιερώνουν ἐλάχιστο χώρο στό ἐπιστημονικό βιβλίο, τήν ἐπιστημονική σκέψη πού ἀποτελεῖ καί τό καινούριο στοιχεῖο τῆς περιόδου ἐκείνης» (σ. 8).

Ἐδῶ ὅμως τὰ πράγματα αὐτομάτως περιπλέκονται. Τί ονομάζουμε ἐπιστημονική πλευρά τοῦ Διαφωτισμοῦ; Τί ἐννοοῦμε ἐμεῖς σήμερα —ἄχι ὅλοι μαζί βέβαια— λέγοντας ἐπιστήμη καί τί ἐννοοῦσαν οἱ Διαφωτιστές; Ἡ τομή ἐπιστημονικό/μὴ ἐπιστημονικό πρέπει ἐπομένως νά τοποθετηθεῖ στή φιλοσοφία τοῦ ἐλληνικοῦ καί εὐρωπαϊκοῦ Διαφωτισμοῦ γιά νά ἀποτιμηθεῖ ἡ ἰδεολογική καί πολιτική τῆς ἀξία. Ἐνέχεται κατανάγκη στήν ἀναζήτηση αὐτή μιᾶς ἱστορίας τῶν ἐπιστημῶν καί, μέ τή σειρά τῆς, κάποια φιλοσοφία τῆς ἐπιστήμης —αὐθόρμητη ἢ θεωρητική. Στή συνέχεια, ποιά εἶναι ἡ ἰδεολογική ὁρμή τῶν ἐπιστημῶν καί τοῦ αἰτήματος γιά ἐπιστημονική παιδεία στόν αἰώνα τοῦ Διαφωτισμοῦ; Ποιές εἶναι στό θέμα αὐτό οἱ διαφοροποιήσεις στόν πολυσύνθετο κόσμο πού ὀνομάσαμε Διαφωτισμό; Τί θέση κατέχει τό ἐπιστημονικό, ἄς τό ποῦμε, ζήτημα στίς ἰδεολογικές συγκρούσεις πού διαπερνοῦν τήν ἐποχή, προδιαγράφοντας ἀντίρροπες στάσεις ἀπέναντι στήν ἐπικείμενη ἐπανάσταση, μέ κύριους πρωταγωνιστές ὀρισμένους Διαφωτιστές ἀπό τή μιᾶς καί τό Πατριαρχεῖο ἀπό τήν ἄλλη; Ἐδῶ πρέπει νά σημειώσουμε πώς τό ζεῦγος Διαφωτισμός/Σκοταδισμός —ἢ τό ἀνάλογο Διαφωτιστές/Πατριαρχεῖο, πού προκύπτει ἀπό μιᾶς ἀντικατάσταση τῶν ὄρων—, ἐνῶ ἀποτελεῖ πολιτική προϋπόθεση μιᾶς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας —γιατί στήν πραγματικότητα ἐκφράζει *θέση* γιά τὰ τωρινά—, εἶναι τελικά ὀλωσδιόλου ἀνεπαρκές, καθώς ἀνακυκλώνει, μέ ἰσόμορφους ὄρους, τή θετικιστική ἀντίθεση ἀλήθεια/πλάνη.

Ἀπέναντι στά ἐρωτήματα αὐτά τό

και γραμματα γνωριζω και γραμματα γνα

κείμενο του Καρά σιγεί. "Η, όπου διαγράφονται τα πρωτόλεια μιας άποψης —στην ουσία απόηχοι ήδη διαμορφωμένων και έμμονων αντίληψεων—, τό κείμενο μαρτυρεί τήν ύποταγή του στή θετικιστική συνωρίδα και σέ μία γραμμική αντίληψη τής ιστορίας τών ιδεολογιών. Βέβαια, τό θέμα πού διάλεξε ό Γιάννης Καράς θά ήταν δυσανάλογα όγκώδες γιά τίς δυνάμεις ενός έρευνητή ακόμη και άν είχε προηγηθεί ή επισήμανση τών στόχων. Εύλογα λοιπόν ό συγγραφέας περιόρισε τίς προσπάθειές του στή βιβλιογραφική του πλευρά.

Άργύρης Φωτεινός

Ή δίκη του Ναυπλίου (16-18 Άπριλίου 1914), στενογραφημένα πρακτικά. Ή δικαίωση τής δημοτικής γλώσσας και τής εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης.

Έκδ. Διόνυσος, Άθήνα 1976, σσ. 531.

Ή επανέκδοση (είχαν έκδοθει τό 1914) τών πρακτικών τής περίφημης δίκης του Άλέξανδρου Δελμούζου γιά τή δραστηριότητά του ως ανανεωτή παιδαγωγού και δημοτικιστή στό σχολείο του Βόλου από τό 1908 ως τό 1911, θά έπρεπε νά χαιρετιστεί, άν έντασσόταν σέ μία εύρύτερη έκδοτική προσπάθεια, πού θά σκόπευε νά κάνει προσιτά διάφορα ντοκουμέντα πάνω στήν ιστορία τής διαπάλης τών ιδεών τίς πρώτες δεκαετίες του αιώνα μας. Έτσι όμως αυτόνομο και δίχως εισαγωγικά βοηθήματα, τό βιβλίο απευθύνεται μόνο σέ ειδικούς, καθώς μάλιστα τό ίδιο τό κείμενο είναι «πρακτικά» μιάς δίκης, δηλαδή δυσπρόσιτο σέ όποιον δέν γνωρίζει

τίς λεπτομέρειες τής υπόθεσης πού οδήγησαν στή δίκη και τίς συνθήκες ιδεολογικής σύγκρουσης μέσα στίς όποιες έγινε τό κλείσιμο του σχολείου, γιά νά καταλήξει τό θέμα σέ δίκη.

Πέρα από τή βασική αυτή επιφύλαξη, τό κείμενο τών πρακτικών περιέχει πολλές πληροφορίες γιά τήν παιδαγωγική αξία του Δελμούζου και τίς πολύ «σύγχρονες», ακόμα και μέ τή σημερινή έννοια, παιδαγωγικές του αντίληψεις και τή διδακτική του πρακτική.

Περιέχει ακόμα πολύτιμες πληροφορίες γιά τήν κατανόηση τών ιδεολογικών ρευμάτων τής εποχής του πρώτου βενιζελισμού. Γιά τό πόσο συγκεκριμένος ήταν ό όρος «σοσιαλισμός» στό μυαλό τών φιλελευθέρων διανοουμένων. Γιά τίς σοσιαλιστικές αποχρώσεις πού δίνονται στίς βασικές αρχές τής άστικής ιδεολογίας πού παλεύει νά κυριαρχήσει. Γιά τό αίτημα «διατήρηση τής πολιτικής τάξεως» πού αποτελεί συγχρόνως διεκδίκηση τών ίδιων σοσιαλιζόντων φιλελευθέρων κ.ά.

A.Φ.

Η ΑΥΓΗ
κάθε πρωί

- ζωντανή ενημέρωση
- αδέσμευτη έρευνα
- ελεύθερη κριτική

Η ΑΥΓΗ
κάθε Κυριακή
16 σελίδες

- με πλούσιο περιεχόμενο
- μέ νέο έπιτελείο συνεργατών

Η ΑΥΓΗ
στην πρώτη γραμμή τής πάλης
γιά τή δημοκρατία και τήν ανεξαρτησία
τής Χώρας

- γιά τή ένότητα και τήν ανανέωση
του κομμουνιστικού κινήματος

αγοράζετε
διαδίδετε
τήν
ΑΥΓΗ

ΜΗΝΙΑΙΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

**ΠΟΛΙΤΙΚΟ
ΚΡΙΤΗΡΙΟ**

ΔΥΝΑΜΙΚΗ ΣΥΜΒΟΛΗ
στη
δημοκρατική συνεργασία
και τον
ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ
ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟ

αριζω και γραμματα γνε

«Η διδασκαλία τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν ἀπό μετάφραση»

Μέ τόν τίτλο «Η διδασκαλία τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν ἀπό μετάφραση», κυκλοφόρησε πρόσφατα μιὰ ἀφετηριακή γιά τίς τύχες τῆς σχολικῆς μεταρρυθμισῆς ἐργασία τοῦ Παιδαγωγικοῦ Ἐργαστηρίου τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων. Συλλογικά καμωμένος, μέ πρώτιστο μερίμνημα τόν καθηγητή τῆς μέσης ἐκπαίδευσης, ὁ τόμος περιλαμβάνει μελέτες γραμμένες ἀπό τόν καθηγητή, τούς ἐπιμελητές καί βοηθούς τοῦ Παιδαγωγικοῦ Ἐργαστηρίου. Καταγράφουμε τά περιεχόμενα: α) «Τό σχολεῖο καί οἱ ἀρχαῖοι», β) «Η διδακτική μεθοδολογία τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν ἀπό μετάφραση καί τό διαλεκτικό μοντέλο», γ) «Συγκεκριμένοι σκοποὶ τῆς διδασκαλίας τῆς Ὀδύσσειας», δ) «Διαμόρφωση κριτηρίων γιά τήν ὀργάνωση τῆς ὕλης», ε) «Κοινωνικο-ψυχολογική προσέγγιση τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν», στ) «Παράγοντες πού ἐπηρεάζουν τή συμπεριφορά τῶν ἡρώων τῆς Ὀδύσσειας», ζ) «Τρόποι αἰσθητικῆς προσέγγισης τῆς Ὀδύσσειας», η) «Ἀξιολόγηση τῆς ἐπίδοσης τῶν μαθητῶν στά ἀρχαῖα ἑλληνικά», θ) «Νέες κατευθύνσεις γιά τίς ἐξετάσεις», καθώς καί ἀποσπάσματα κειμένων τοῦ Ι. Συκουτρῆ, Α. Δελμούζου καί Δ. Γληνοῦ.

Τό ζήτημα τῆς διδασκαλίας τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν ἀπό μετάφραση κατέχει μιὰ περίεργη καί ἀποκαλυπτική συνάμα θέση στήν ἱστορία τῶν ἐκπαιδευτικῶν συγκρούσεων. Στό σταυροδρόμι διαφορετικῶν ἢ καί ἀντίρροπων ἰδεολογικῶν διαδρομῶν, ἐγκαινιάζει συχνά δρόμους πού ὀδηγοῦν ἀκόμη καί στά πιό ἀπόκρυφα τῆς πολιτιστικῆς ἀθλιότητος τοῦ ἀστισμοῦ καί συμπεκνώ-

νει παιδαγωγικά ζητήματα πού ἀγγίζουσι πολύ βαθύτερα ἀπό τό γράμμα τῆς ἀφορμῆς τους.

Τομή λοιπόν τοῦ γλωσσικοῦ, τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ καί τοῦ κοινωνικοῦ ζητήματος μπορεῖ νά θεωρηθεῖ τό θέμα τῆς διδασκαλίας τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν ἀπό μετάφραση. Τοῦ γλωσσικοῦ, γιάτί ἀποτέλεσε αἰχμή τῆς διαπάλης δημοτικιστῶν καί καθαρευουσιάνων, καί σκηνή τῆς πολιτιστικῆς ὑπεροχῆς τῶν δημοτικιστῶν, πού στά μεταφράσματά τους ὀφείλουμε, ἐμεῖς οἱ ἀπότοκοι τοῦ ἑλληνικοῦ γυμνασίου, ὅ,τι μποροῦμε νά ψελλίσουμε γιά τούς ὑποτιθέμενους προγόνους μας. Συνεπόμενα καί τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ: Ἡ διδασκαλία ἀρχαίων κειμένων ἀπό μετάφρασεις στή δημοτική ἀποτέλεσε κáιριο αἴτημα μιᾶς παιδαγωγικῆς πού ἀποσκοποῦσε στήν ἀνάπτυξη τῆς κριτικῆς σκέψης καί τῆς ἀνθρωπιστικῆς ἐμβάθυνσης, σέ ἀντιδιαστολή μέ τή μιμητική κενσοπουδία τοῦ καθαρεύοντος λογιολατρισμοῦ. Βαθιά κοινωνικό ὅμως τό ζήτημα, γιάτί τέμνει τήν ἰδεολογία τοῦ ἀστισμοῦ στή μεγάλη ἰδέα τῆς ἀφετηρίας τῆς, τήν ἀρχαιολατρεία τῆς. Εἶναι τό περίφημο ζήτημα τῆς «συνέχειας» τοῦ ἑλληνισμοῦ. Δημοτικιστές καί καθαρευουσιάνοι ἐκφράζουν ἐδῶ κοινή τήν ἔγνοια, ρητή ἢ ἀνομολογητή, τῆς ἰδεολογικῆς ἡγεμονίας τοῦ ἀστισμοῦ, διαφορετικές ὅμως στρατηγικές. Γιά τούς μέν ἡ δημοτική, γιά τούς δέ ἡ καθαρεύουσα, ἐξυπηρετεῖ τή συνέχεια, ὀλοκληρώνει καί ἐπεκτείνει τό ἔθνος. Διαφορετικές καί ὡς πρὸς τοῦτο: Ἡ δημοτικιστική προοπτική ἄνοιγε χώρους ὅπου θά μπορούσαν νά ἀναπνεύσουν καί ἄλλες ἰδεολογίες. Ὅπως καί ἔγινε. Ἐδῶ προβάλλει τό ἀνάστημα τοῦ Γληνοῦ σέ ἀντιπαράθεση μέ τόν Δελμούζο. Γιά τούς σοσιαλιστές δημοτικιστές, ἡ διδασκαλία τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν ἀπό μετάφραση σκοπεύει νά πλήξει τό φαντασμαγορικό ὄχυρό τοῦ ἀστισμοῦ, τή μεγαλοἰδεάτικη ἀνάκλισή του στό εὐκλεές παρελθόν, μέ τήν καλλιέργεια μιᾶς ἱστορικῆς συνείδησης πού ἀδειάζει τά πανιά τῆς ἀρχαιολατρευτικῆς ὑπέρβασης.

Εἶπαμε πὼς ἡ ἐργασία ἐτούτη τοῦ Παιδαγωγικοῦ Ἐργαστηρίου εἶναι συλλογικά καμωμένη, πού σημαίνει, καταρχήν, πὼς τήν συνέχει κοινή διαπίστωση καί κοινή ἔγνοια, ταυτόχρονα ἱστορική, πολιτική καί ἐπιστημονική. Μιὰ ἐπιστημονική ἔγνοια, νά ἐμπλουτιστοῦν οἱ τωρινές ἀναζητήσεις μέ τά ἐπιτεύγματα τῆς σύγχρονης παιδαγωγικῆς καί ψυχολογίας, νά ξεβοτανιστεῖ ἡ διδασκαλία στή μέση ἐκπαίδευση ἀπό τήν καταθλιπτική κληρονομία τεσσάρων χρόνων Φιλοσοφικῆς στό Ἀθήνησι. Γι' αὐτό καί τά μέλη τοῦ Παιδαγωγικοῦ Ἐργαστηρίου, ὅπως μᾶς λένε, πρὶν παρουσιάσουν στόν τόμο αὐτό τίς ἀπόψεις τους, τίς δοκίμασαν πρῶτα, στό μέτρο τοῦ δυνατοῦ, διδάσκοντας σέ γυμνάσια τῆς δυτικῆς Ἑλλάδας.

Μιὰ πολιτική ἔγνοια πού τή διαμορφώνει μιὰ πολιτική διαπίστωση: Ἐδῶ καί δῖομι χρόνια,

και γραμματα γνωριζω και γραμματα γνω

μέ το εκπαιδευτικό ζήτημα να έχει και πάλι εισχωρήσει σε κάθε γωνιά της κοινωνικής ζωής, ο λεγόμενος εκδημοκρατισμός της εκπαίδευσης παρέμεινε ώραίο κενό, άναιμική υπόσχεση δίχως ιδεολογικό περιεχόμενο. Μέ άλλα λόγια, δέν έφτιαξε παιδεία άλλη από εκείνη πού θέλει να εκδημοκρατίσει. Αποτέλεσμα: Μιλᾶμε για εκπαιδευτική μεταρρύθμιση σάν να έπρόκειτο για τό ρυθμό τών συνθημάτων μας και όχι για τήν ἴδια τή ζωή μας, τήν κοινωνική και τήν ιδιωτική. Εἶναι ἴσως παράτονη και αὐθαίρετη τούτη ἐδῶ ἡ ἀπονομή πολιτικής εὐστοχίας, πιστεύω ὅμως πώς μεταρρύθμιση και εκδημοκρατισμός της εκπαίδευσης δίχως ἐργασίες σάν αὐτή του Παιδαγωγικοῦ Ἐργαστηρίου του Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων εἶναι σάν διόρθωση της προφοράς σέ γλώσσα πού δέν κατέχουμε.

Καί τέλος, μιᾶ ἱστορική διαπίστωση και μιᾶ ἀντίστοιχη μέριμνα για τᾶ τωρινά: Μελέτη τών προβλημάτων και τών προσπαθειῶν πού ἐφτιαζαν και χάλασαν προηγούμενες μεταρρυθμίσεις. Ἡ ἱστορική συνείδηση μπορεῖ να ἀναστομώσει περασμένα και σημερινά βλαστήματα για να

θρέψει τήν τωρινή ἀνάταση του ριζοσπαστικοῦ μεταρρυθμιζοῦ ὡς τήν ἀνθοβολή και τόν καρπό. Καθοριστικό μερίμνημα ἐδῶ: ὁ εκπαιδευτικός, δάσκαλος και καθηγητής, φορέας και δείκτης της ουσιαστικής ἀλλαγής. Μιά μεταρρύθμιση σάν του 1917, τό ξέρουμε, ἀπέτυχε γιατί δέν ρίζωσε στό δάσκαλο. Ἐνῶ δέκα χρόνια ἀργότερα, τό 1927, στή Διακήρυξη του πού δημοσιεύτηκε στήν «Ἀναγέννηση», ὁ Ἐκπαιδευτικός Ὁμιλος θά ἀποτιμήσει για σημαντικότερο καρπό της δράσης του τήν ἀφύπνιση του δασκάλου. Καί ὅμως, μιᾶμε συχνά για εκπαιδευτική μεταρρύθμιση σάν να μήν ὑπῆρξαν ποτέ ὁ Δελμούζος και ὁ Γληνός, ὁ Ἐκπαιδευτικός Ὁμιλος, ἡ «Ἀναγέννηση», και τόσα ἄλλα, σάν να μήν ἀνιχνεύουμε σήμερα σημαδεμένα μονοπάτια, σάν να μήν ἐπαναλαμβάνουμε, ἀμέριμνοι παρωδοί, σημαδικά ἀδιέξοδα. Γι' αὐτό και τό καθηκον μας εἶναι ἱστορικά διαμορφωμένο — και μᾶς τό ξαναθύμισε τό Παιδαγωγικό Ἐργαστήριο: Νά μάθουμε να ξανοίγουμε στά τωρινά, τᾶ ἐλπιδοφόρα και τᾶ κακόπραχτα, τή φωτεινή διαδρομή πού δέν ἀπόσσε ὁ Γληνός.

Ἀργύρης Φωτεινός

ΤΑ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΑ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ

Συνέχεια ἀπό τή σελ. 18

τά ἀγοράζει μέ ἐπιχορήγηση του κράτους ὁ ἄπορος φοιτητής, ἀποτελοῦν τᾶ ἀλληλένδετα στοιχεία ἑνός συστήματος, πού θά εἶναι και ἀποδοτικό σέ γόνιμους καρπούς και σχετικά εὐκολοεφάρμοστο στήν πράξη. Ὅσο για τό παλαιό ὄνειρο, πού μᾶς κάνει κατά καιρούς να σκεφτόμαστε τήν ἐκδοση ἀπό κρατικό ἐκδοτικό ὄργανισμό και ὄλων τών πανεπιστημιακῶν βιβλίων, ἄς ἐξακολουθήσει να παραμένει ὄνειρο ἀνεκπλήρωτο· οἱ οικονομικές συνθήκες της χώρας μας και οἱ ἐλλείψεις σέ τεχνική ὀργάνωση δέν μᾶς ἐνθαρρύνουν στό να προτείνουμε τήν ὑλοποίηση του μεγαλεπήβολου σχεδίου. Σήμερα τό ἐπιτακτικό αἶτημα εἶναι ἡ ἄμεση ἀντικατάσταση του ἀπριλιανού θεσμοῦ ἀπό ἕνα ἄλλο σύστημα. πού δέν θά τό χαρακτηρίζουν ἀδυναμίες ἠθικές, νομικές, και μάλιστα μορφωτικές, και πού θά ἀνταποκρίνεται σέ σύγχρονες ἀκαδημαϊκές σπουδές.

Διορθώσεις του προηγούμενου τεύχους

- σελ. 72, β' στήλη, 13η ἀράδα ἀπ' τό τέλος, ἀντί προχωροῦν: προχωροῦν.
- σελ. 74, α' στήλη, 29η ἀράδα, ἀντί ἰσχυρή δύναμη, να διαβαστεῖ: ἰσχυρή κυρωτική δύναμη.
- σελ. 28, Πίνακας 5, στήν κεφαλή της 3ης στήλης να διαγραφεί ἡ ἔνδειξη ΣΧ, στήν 4η στήλη να ἀντικατασταθεῖ ἡ ἔνδειξη ΕΟΚ μέ: ΣΧ, και στήν 5η στήλη να μπεῖ ἡ ἔνδειξη ΕΟΚ.
- σελ. 32, Πίνακας 11, κάτω ἀπό τήν ἔνδειξη Τουρίστες-Κάτοικοι να διαβαστοῦν μόνο οἱ στήλες 1962 και 1972 (συνακόλουθα, ἡ στήλη 1963 ἀναφέρεται στα Ἔσοδα του ΑΕΠ).

ΠΟΥ ΘΑ ΠΑΜΕ ΣΗΜΕΡΑ

αθηνόραμα

ΘΕΑΜΑΤΑ · ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ · ΨΥΧΑΓΩΓΙΑ

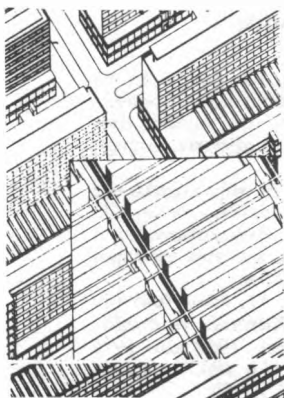
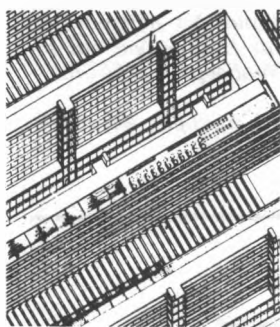
ΑΡΧ. 5
ΣΕΙΛΑΕΣ 68

Βιβλιογραφία για θέματα πολεοδομίας

Στή βιβλιογραφία αυτή περιλαμβάνονται οι ελληνόγλωσσες εκδόσεις για θέματα πολεοδομίας — όλες ή σχεδόν όλες. Ο αναγνώστης μπορεί άμεσα να διαπιστώσει ότι τόσο οι πρωτότυπες εργασίες όσο και οι μεταφράσεις είναι ελάχιστες. Αν μάλιστα συγκρίνει κανείς τη βιβλιογραφία αυτή με την ξενόγλωσση, που είναι πραγματικά πληθωρική, θά καταλήξει στο συμπέρασμα ότι τό κενό που υπάρχει στην Ελλάδα σ' αυτό τό πεδίο έρευνας είναι τεράστιο.

Σημειώνουμε πάντως ότι υπάρχει ένας μεγάλος αριθμός εκδόσεων από τό Σύλλογο Αρχιτεκτόνων, τό Τ.Ε.Ε. και τά Σπουδαστήρια Πολεοδομίας Αθήνας και Θεσσαλονίκης, που όμως απευθύνονται στό κύκλωμα των «ειδικών» επιστημόνων. Τό ευρύ κοινό δηλαδή δέν έχει δυνατότητα προσπέλασης σ' αυτά.

Άξίζει ακόμη νά σημειωθεί ότι ή άρθρογραφία για θέματα πολεοδομίας στον ήμερήσιο και περιοδικό τύπο είναι ιδιαίτερα πλούσια, αναφέρεται όμως κυρίως σέ άμεσα προβλήματα του χώρου που σχετίζονται με την κρατική πολιτική που κατά περιόδους ακολουθείται και τά διάφορα πολεοδομικά μέτρα που εξαγγέλλονται.

Άρχιτεκτονικά Θέματα, Έτήσια
Επιθεώρηση.

**Γκόρτζ Αντρέ, Έντσενμπέρ-
γκερ Χάνς Μάγκνους, Μάρκο-
βιτς Μιχαήλο,** Περιβάλλον και
ποιότητα ζωής. Οικολογικές με-
λέτες, μτφρ. Γιώργος Βαμβαλής.
Έκδόσεις Έπίκουρος, Αθήνα
1975.

Engels F., Τό ζήτημα της κατοικί-
ας, Έκδοση σπουδαστών της
Άρχιτεκτονικής Σχολής του
Ε.Μ.Π., Αθήνα 1975.

Ένγκελς Φ., Η κατάσταση της
έργατικής τάξης στην Άγγλία,
μτφρ. Θ. Χ. Παπαδόπουλος.
Έκδ. Μάυρον, Αθήνα 1973.

Kopp Anatole, Πόλη και Έπανά-
σταση, μτφρ. Παντελής Λαζαρί-
δης, και Παντ. Λαζαρίδης, Η
πτώχυνση της άρχιτεκτονικής.
Νέα Σύνορα, Αθήνα 1976.

Λαζαρίδης Παντελής, Η έπικοι-
νωνία με την Άρχιτεκτονική. Η
ιδεολογική και πολιτική λει-
τουργία του κώδικα, Ποσειδώ-
νας, Θεσσαλονίκη 1976.

Λεφέβρ Άνρι, Μαρξισμός και Πό-
λη, μτφρ. Γιώργος Άποστολά-
κος. Όδυσσέας, Αθήνα 1976.

Μαρτίνου Σοφία, Άπόψεις και
εφαρμογές για την πόλη και την
κατοικία του ανθρώπου, Ωρα,
Αθήνα 1975.

Μπιολά Γκύ, Μαρξισμός και Περι-
βάλλον, μτφρ. Β. Κούρια. Εί-
σαγ. - Έπιμ.: Χρ. Βραχνιάρη.
Πανόραμα, Αθήνα 1976.

Νικολαΐδη Σήλεια, Είσαγωγή στην
κοινωνιολογία του χώρου, Έρ-
μής, Αθήνα 1977.

Παπαδολαμπάκης Μανώλης, Η
πόλη, ή πάλη των τάξεων και ή
Πολεοδομία, Καστανιώτης,
Αθήνα 1976.

Παπαδολαμπάκης Μανώλης, Οί
δικτάτορες των Πόλεων: Πολεο-
κράτορες και τεχνοκράτες, Κα-
στανιώτης, Αθήνα 1976.

Rapoport Amos, Άνώνυμη άρχι-
τεκτονική και πολιτιστικοί
παράγοντες, μτφρ. - είσαγ. και
σχόλια: Δ. Φιλίππιδης. Έκδοση
Άρχιτεκτονικών Θεμάτων,
Αθήνα 1976.

Samuel Pierre, Οικολογία: χαλά-
ρωση ή δαιμονικός κύκλος,
μτφρ. Άννα Μαράτου. Βέργος,
Αθήνα 1973.

B.K.

ΦΟΥΡΡΙΟΣ

ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΟΡΓΑΝΟ ΤΗΣ Ε.ΚΟ.Ν. ΡΗΓΑΣ ΦΕΡΑΙΟΣ

Φίλε Πολίτη,

α' Στο τεύχος 9 (τελευταίο), τό σχετικό με τό *Διπλό βιβλίο* άρθρο, («τό αδιέξοδο τών μεταχωρίων») είναι άσυγχώρητα —και άκνευριστικά— δυσνόητο στή μορφή. Ένα 10% τών άγνωστών θά τό χει κατανοήσει —και υποθέτω ένα 0,5% τού έλληνικού λαού θά τό κατανοούσε άμα τό διάβαζε. (Άναγκαστικά, βγαίνει τό συμπέρασμα ότι ό Καλιόρης ζει στον δικό του κόσμο —πού δέν τόν προσδιορίζω— παρά στον κόσμο αútών τουλάχιστον πού τόν διαβάζουν. Θά τό χρησιμεύσει, πιστεύω, τό άρθρο τής Φραγκουδάκη γιά τή Γλώσσα, *Πολίτης* No 2, σελ. 29.)

β' Τό άρθρο-έξιτόρηση πάλι τής Δήτσα, ύπολογίζω νά ενδιαφέρει ελάχιστα τους άπό τούς άναγνώστες. Κάλιστα θά μπορούσε νά βρίσκεται στή θέση του τό *Theorie, pratique theorique et formation theorique. Ideologie...* κ.λπ. τού Άλτουσερ, πού είναι και πιά θεμελιώδες, άν δέν κάνω λάθος, άπό κείνο τού τεύχους 3-4. Ή ακόμα, ή —δημοσιευμένη στήν *Αιγή*— όμιλία τού Πουλαντζά γιά τίς κοινωνικές επιστήμες (τότε στή Πάντειο).

γ' Σέ μιά βιβλιοκριτική (τ. 9, σελ. 81) επισημαίνεται ή λειπή έκδοτική δραστηριότητα στήν Ελλάδα, σχετικά με τήν ψυχανάλυση. Έπισημαίνω κι εγώ τήν άπουσία τής σχετικής με τό θέμα άρθρογραφίας στον *Πολίτη*. Ένώ μάλιστα ύπάρχει ολόκληρη βιβλιογραφία κοινωνικής ψυχολογίας (Φρόμμ, Ράιχ, Μαρκούζε, Τερλεξής, Β. Πόρσνεφ, κ.λπ.) δέν έχει γραφτεί ακόμα κανένα άρθρο σχετικά, κύρια εισαγωγικού ή επιστημολογικού χαρακτήρα.

δ' Στο τεύχος 7 σελ. 78, ή Α. Φραγκουδάκη γράφει πώς τό βιβλίο *Ή Έπαγγελία τής άδύνατης Έπανάστασης* τού Α. Έλεφάντη, δέν άπασχόλησε «περιέργως» κανένα μέχρι τώρα. Κι όμως: άπασχόλησε τήν *Αιγή*, προτού ακόμα άρχίσει νά εκδίδεται ό *Πολίτης*, στις 16 Άπριλίου τού '76, όπου τού αφιερώνεται ολόκληρη τετράσηλη παρουσίαση με κρίσεις όπως: «...οί αναλύσεις είναι στηριγμένες σε πλατιά γνώση τού έλληνικού και διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος», «...τό βιβλίο αυτό θέτει προβλήματα μεγάλης σημασίας και άπαντάει —άνεξάρτητα άν σωστά ή όχι— σε ερωτήματα ως τώρα άναπάντητα», «...στή σημερινή περίοδο βαθιάς κρίσης τής ελληνικής Άριστερās... κ.λπ., κ.λπ... τό βιβλίο αυτό είναι έξαιρετικά χρήσιμο».

ε' Οί συντάκτες Κρέμος ή Κωτούλας, είτε στή στήλη «Διεθνής επικαιρότητα» είτε στή «διά γυμνού οφθαλμού», θά έπρεπε νά ασχοληθούν με τή τελευταία σοβαρή κρίση στους κόλπους τού ιταλικού P.D.U.P. μιά και άσχολήθηκαν με τό συνέδριό του στο No 1 τεύχος. Ή μήπως δέν παρουσιάζει ενδιαφέρον ή —με δλη τή σημασία τής λέξης— φραξιονιστική πάλη πού δέν έγινε κατορθωτό

νά ξεπεραστεί ύστερα άπό ολόκληρο συνέδριό τού κόμματος αútου;

στ' Μέ άφορμή τήν επιστολή τού «μουσικοσυνθέτη» (...) Βήχου: όταν ό *Πολίτης* παίρνει επιστολές πού περιέχουν ψέματα «ριζοσπαστικού» τύπου και χυδαίες συκοφαντίες σε βάρος κομμουνιστών (βλ. Μπίρμαν), καλό είναι νά άπαντάει ό ίδιος πάνω στο ζήτημα, μιά και κάνει τή χάρη στο Βήχο νά μās άφήνει έκπαικτους μπροστά στή τόσο πρωτότυπη επιχειρηματολογία του. (45 χρόνια επαναλαμβάνονται τά ίδια άκριβώς πράγματα, και μάλιστα, επί ένα διάστημα, γιά νά δικαιωθούν μαζικές εκτελέσεις κομμουνιστών, χώρια τά τόσα άλλα, και ήσθες εσύ Βήχο, φιλότιμος κονδυλοφόρος τής διεθνούς «επαναστατικής» καρεκλοκρατίας, νά μās δώσεις τά φώτα: μās υποχρέωσες...)

Μέ μεγάλη εκτίμηση,

Γ. Άβραμίδης,
φοιτ. πολιτικού Νομικής

[ΠΟΥΛΑΝΤΖΑΣ - ΚΑΣΤΟΡΙΑΔΗΣ]

Παίροντας άφορμή άπό τό θόρυβο πού δημιουργήθηκε τελευταία γύρω άπό τόν Καστοριάδη, θά θέλαμε νά πούμε δυό λόγια σχετικά με τούς λόγους πού όδηγησαν τόν κ. Πουλαντζά στήν ύβριστική του επίθεση μέσα άπό τίς στήλες τής *Αιγής*, γιά τήν περιεργή αντίληψη του γιά τήν αντίσταση στο Παρίσι στή διάρκεια τής δικτατορίας, καθώς και γιά τό έργο τού Καστοριάδη.

Ό κ. Πουλαντζάς, με τά δυό του άρθρα στήν *Αιγή* προσπαθεί νά κλείσει τή συζήτηση γύρω άπό τό έργο τού Καστοριάδη πρίν καλά καλά άρχίσει, μιά και τό κύριο έργο του εκδόθηκε στήν Ελλάδα μόλις πρίν άπό λίγους μήνες. Κι εδω άκριβώς βρίσκεται ή νεοσταλινική ταχική τού κ. Πουλαντζά, πού βιάζεται νά προλάβει τήν ιδεολογική πάλη πού θά προκληθεί και στήν Ελλάδα άπό τό έργο τού Καστοριάδη, κάνοντας συκοφαντικούς ύπαινιμούς γιά τό πρόσωπό του και θίγοντας τελείως επιδεμικά —γιά νά μη πούμε καθόλου— αυτό καθαυτό τό έργο του. Γιατί είναι πραγματικά συκοφαντικό νά χαρακτηρίζει ό κ. Πουλαντζάς τήν διηθεν άρνηση τού Καστοριάδη νά υπογράψει μαζί με άλλους διανοούμενους τή διαμαρτυρία γιά τό αίματοκύλιμα τού Πολυτεχνείου σαν μη συμμετοχή στήν αντίσταση ενάντια στή Χούντα. Κάνει λάθος ό κ. Πουλαντζάς άν νομίζει ότι μιά ύπογραφή άπό τό Παρίσι άποτελεί αντίσταση και τού δίνει τό δικαίωμα νά αυτοχαρακτηρίζεται σήμερα «παιδί τής έξορίας». Έξορία, εδω, είναι τό Παρίσι και ή θέση τού καθηγητή στήν *Ecole Pratique des Hautes Etudes* και στο Πανεπιστήμιο PARIS VIII.

Έπίσης ό κ. Πουλαντζάς πρίν κατα-

λοήσει στον Καστοριάδη ότι προσπαθεί νά σβήσει με μιά μονοκοντυλιά δλη τή σύγχρονη επιστήμη και σκέψη, άνάμεσα στις όποιες συγκαταλέγει και τή «σοβαρή» ψυχανάλυση, θά έπρεπε νά ξέρει ότι ό ίδιος ό Καστοριάδης σήμερα έξασκει τό επάγγελμα τού ψυχαναλυτή. Έπομένως είναι πολύ πιά άρμόδιος άπό τόν κύριο Πουλαντζά γιά νά μιλήσει και νά κριτικάρει τόν τομέα αútό. Άλλωστε τά Κομ. Κόμματα κι οί θεωρητικοί τους είχαν χαρακτηρίσει τήν ψυχανάλυση σαν αντιδραστική επιστήμη κι είχαν άρνηθεί όποιαδήποτε σχέση μαζί τής.

Άκόμα αξίζει τόν κόπο νά πληροφορηθεί τό ελληνικό άγνωστοκό κοινό, ότι μερικοί άπό τούς διανοούμενους τής άριστερας, πού κατά τή γνώμη τού κυρίου καθηγητή θεωρούνται «βάρβαροι» άπό τούς φορείς τής συντηρητικής ιδεολογίας, και πιά συγκεκριμένα οί R. Barthes, Gisèle Halimi, Ph. Sollers, συζητήσανε τόν περασμένο μήνα με τόν Ζισκάφ ντ' Έσταίν, άνάμεσα στ' άλλα, μεταξύ βότκας και χαβιαριού, και γιά τή δυνατότητα κατάργησης τού Κράτους. Και μάλιστα παραλίγο νά συμφωνήσουν! (όπως έγγραψε ή έγκυρη εφημερίδα *Le Monde*).

Όσο γιά τόν χαρακτηρισμό τού έργου τού Καστοριάδη σαν εκλαϊκευμένο προϊόν τού σύγχρονου ιρασιοναλισμού, παραθέτουμε τή γνώμη τού Γάλλου συγγραφέα και στελέχους τής C.F.D.T. (δεύτερο μεγάλο εργατικό συνδικάτο τής Γαλλίας μετά τή C.G.T., με αυτοδιαχειριστικές τάσεις), Pierre Rosanvallon πού στο βιβλίο του: *Ή εποχή τής αυτοδιαχείρισης* γράφει: «Τό βιβλίο τού Κ. Καστοριάδη "ή φανταστική θέσμιση τής κοινωνίας" μπορεί άπό τώρα και στο έξής νά θεωρηθεί σαν ένα θεμελιώδες έργο. Παρουσιάζει μιά ουσιαστική ανάλυση τής δυσκολίας τού μαρξισμού νά συλλάβει τό πρόβλημα τής έξουσίας, και υποστηρίζει μιά κοινωνία αυτοθεμιζόμενη...».

Έπίσης ό Ντανιέλ Κον Μπεντίτ, ένας άπό τούς άρχηγούς τού φοιτητικού κινήματος τού Μάη τού '68, στο βιβλίο του: *Άριστερισμός, φάρμακο στή γερωνική άρρώστια τού κομμουνισμού* γράφει: «Ή τόλη μας και ό ρεαλισμός μας είχαν, άνάμεσα στ' άλλα, σαν θεμέλιο τίς θέσεις τών Lefort, Chauvien (ψευδώνυμο τού Καστοριάδη) και Mothé, στο περιοδικό *Σοσιαλισμός ή Βαρβαρότητα*».

Λοιπόν, είναι οί φορείς τής συντηρητικής ιδεολογίας πού εμπνέονται άπό τό έργο τού Καστοριάδη ή οί επαναστάτες τού γαλλικού Μάη; Τι λέει ό κύριος καθηγητής πάνω σ' αútό. Άλλά βέβαια ό κύριος Πουλαντζάς δέν πρόκειται ν' άπαντήσει. Τό δήλωσε κι ό ίδιος άλλωστε, «δέν θά επανέλθει!»

Ζητήσαμε προσωπικά άπό τόν κύριο Πουλαντζά νά παρευρεθεί στα σεμινάρια πού όργάνωσε ό Σύλλογος Έλλήνων Πανεπιστημιακών Δυτικής Ευρώπης

στό Παρίσι στις 12 και 19 Φλεβάρη με συμμετοχή του Καστοριάδη, πιστεύοντας ότι ήταν μία καλή ευκαιρία για μία άμεση ιδεολογική σύγκρουση ανάμεσα στο Καστοριάδη και τους μαρξιστές διανοούμενους για να μπορέσουν οι παρευρισκόμενοι να βγάλουν τα συμπεράσματά τους. Ο κύριος καθηγητής αρνήθηκε κατηγορηματικά. Πάντως η «πρόκλησή του» δεν έπεσε στο κενό. Στά σεμινάρια που αναφέραμε πιο πάνω, 4-5 άτομα δημιούργησαν συνεχώς επεισόδια κάνοντας κάθε προσπάθεια για να διαλύσουν τη συγκέντρωση. Τελικά φτάσανε στο σημείο να αποχωρήσουν επιδεικτικά από την αίθουσα, κλώνοντας και τους υπόλοιπους (γύρω στα 300 άτομα) να τους ακολουθήσουν. Όπως βλέπουμε ο νεοσταλινισμός του κ. Πουλαντζά βρήκε πρόθυμους συνεχιστές.

Φιλικά,

Χρύσα Τσαλικίδου,
Δημήτρης Βεργίδης
φοιτητές
Παρίσι 1/3/77

[ΑΠΑΝΤΗΣΗ ΣΤΗ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ ΧΟΡΝ]

Αθήνα, 26 Φλεβάρη 1977
Αγαπητέ Πολίτη,
είμαι τακτικός αναγνώστης του εξαιρετικού περιοδικού σου και θέλω αν είναι δυνατόν να δημοσιευθεί ή επιστολή μου.

Επιθυμώ να δώσω μία απάντηση στην τελευταία συνέντευξη του κ. Χόρν στον τύπο. Λέει ότι αναγκάζονται οι καλλιτέχνες να συμβιβαστούν και να κοιτάνε το ταμείο. Δεν μπορεί όμως να αναλύσει σωστά και να δεί ότι το ταμείο είναι ένα status quo που το υπαγορεύει το συγκεκριμένο κοινωνικοοικονομικό σύστημα (καπιταλισμός). Το δέχεται έτσι άφρημένα μεταφυσικά και ξεκομ-

μένο απ' τις δομές του οικονομικοκοινωνικού σχηματισμού που παγιώνουν την τέχνη και την κάνουν στυγνό επάγγελμα και όχι ελεύθερο λειτουργήμα όπως πρέπει. Έτσι ο Καλλιτέχνης που είναι σε άμεση συνάρτηση και εξάρτηση απ' το σύστημα γίνεται μισθωτός σκλάβος του Θεατρώνη. Μετά λέει πως το θέατρο είναι καθρέφτης της εποχής μας. Σύμφωνοι. Άλλα ποιό θέατρο, μήπως το άστικό; Όχι. Το άστικό θέατρο είναι ένας παραμορφωτικός φακός που διαστρεβλώνει και παραμορφώνει τα συμβάντα της ζωής και το κοινωνικό γίγνεσθαι και δέ λέει την αλήθεια, όπως ο σοσιαλιστικός ρεαλισμός. Όπως και γενικά η άστική τέχνη είναι στείρα φορμαλιστική. Το μουσικά, ή φάροσα, το μελό, το ψευδοκοινωνικό δράμα, ή επιθεώρηση κ.λπ. είναι παρακμασμένα είδη άστικού θεάτρου που δημιουργούν σύγχυση και αποβλάκωση στο λαό. Ας μὴν ισχυρίζεται λοιπόν ο κ. Χόρν πως το άστικό θέατρο απεικονίζει πιστά αυτή την εποχή της ανέλευθρας, του ιμπεριαλισμού, της εξαθλίωσης των μαζών, του αναλφαριθμισμοῦ, των ταξικών διακρίσεων και αντιθέσεων, της δυστυχίας και του φασισμού. Σε ποιο άστικό έργο είδε ο κ. Χόρν την άλλοτρωση του ατόμου από τον καπιταλισμό; Ας μὴν αναφερθεί στα άστικά ψευδοθολογικά έργα με τον φτηνό φρονηματισμό.

Μετά ο κ. Χόρν λέει ότι το θέατρο δεν βρήκε το δρόμο του γιατί και ο κόσμος δεν βρήκε το νέο σύστημα που θα κυβερνηθεί. Υπάρχει αυτό, απαντούμε. Είναι η δημόσια αυτοκυβέρνηση του λαού.

Μετά με έμφαση και όργη απορρίπτει το πολιτικό θέατρο. Μά τί άλλο είναι η ζωή από συνειδητή ή ασυνειδητή πολιτική δράση (προοδευτική ή αντιδραστική). Άρα αφού το θέατρο απεικονίζει τη ζωή και την ιστορία της κοινωνίας, πρέπει να είναι πολιτικό. Άλλιώς είναι ταραντέλα για προβολή

καλλιτέχνη και κερδοσκοπία θεατρώνη.

Ποιός είπε στον κ. Χόρν ότι το θέατρο δημιουργεί ανέλευθρους-μη σκεπτόμενους ανθρώπους. Τότε πως δημιουργούν άριστουργήματα; όπως Μπρέχτ, Ντάριο Φό, Βάις, Σάρτρ, Φοντόν, Γκόρκι κ.λπ. Η μήπως στο άστικό σύστημα είναι ελεύθεροι οι καλλιτέχνες, που κάνουν ότι θέλει ο επιχειρηματίας για ένα μεροκάματο πείνας. Το πολιτικό θέατρο κάνει τον κόσμο να σκέφτεται όπως δεν συμφέρει σε πολλούς! Όστε το πολιτικό θέατρο είναι μόδα; και όχι χρέος των προοδευτικών καλλιτεχνών να δώσουν λύσεις στα προβλήματα της μαστιζόμενης ανθρωπότητας; Η πολιτική, μόδα κ. Χόρν; και όχι καυτή ανάγκη που πηγάει απ' το θλιβερό σύστημα που ίσως κρυφούποστηρίζετε; Λοιδορείτε λοιπόν τους ανθρώπους που παλεύουν ν' αλλάξουν τον κόσμο; Εύγε πνευματικέ Ταγέ κ. Χόρν! Ξέχασα όμως· είστε φτασμένοι, και όποιος έφτασε αξίζει. Υπάρχει μήπως αξιοκρατία στην τέχνη και ειδικότερα στο θέατρο; Απ' ό,τι ξέρω κανείς δεν έκανε ποτέ ένα θίασο με άξιοκρατικά κριτήρια. Η κάνω λάθος; Συμφωνώ μαζί σας στην τελευταία παράγραφο ότι βρισκόμαστε στο σκοτάδι. Είναι το σκοτάδι της σάπιας άστικής κουλτούρας και του απάνθρωπου ιμπεριαλιστικού πολιτισμού που έντεχνα κρυφούποστηρίζουν μερικοί φτασμένοι, επειδή έτσι τους συμφέρει, και προσπαθούν να απολιτικοποιήσουν το λαό για να μένουν είδωλα ενός χαζού εύνοχισμένου κοινού.

Συμπέρασμα: Η τέχνη πηγάει και πάει στο λαό. Χρέος της, ή πνευματική απελευθέρωση και ή εξύψωση των μαζών.

Ευχαριστώ για τη φιλοξενία,
Μάκης Πειθής,
ηθοποιός

σύγχρονος κινηματογράφος '77

Τεύχος 12

ZAN - ΜΑΡΙ ΣΤΡΑΟΥΜΠ - ΝΤΑΝΙΕΛ ΥΓΙΕ

ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΟΣ ΚΙΝΗΜΑΤΟΓΡΑΦΟΣ

ΚΡΙΤΙΚΗ

ΚΙΝΗΜΑΤΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΣΧΟΛΕΣ

Παρουσίαση όλων των ευρωπαϊκών κιν/φών σχολών

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ